

Univerzita Karlova

Fakulta humanitních studií

Obecná antropologie: Integrované studium člověka

Vzestup a pád ČSLA?!

**Vojenská profese (1960–1970) v kolektivní paměti
příslušníků důstojnického sboru**

Disertační práce

Mgr. Jiří Hlaváček

Vedoucí práce: prof. PaedDr. Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.

2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 8. října 2018

Jiří Hlaváček

Abstrakt:

Záměrem této disertační práce je reflexe vojenské každodennosti a (proměny) profesní identity důstojnického sboru v šedesátých letech dvacátého století v kolektivní paměti vojáků z povolání. Výzkum je založen na narativní analýze orálně-historických rozhovorů s pamětníky a pamětnicemi, kteří ve zkoumaném období sloužili v Československé lidové armádě, a jejichž vzpomínky jsou komparovány s dalšími typy historických pramenů. První část práce je věnována problematice každodenního života v armádě za socialismu, přičemž tematická analýza se zaměřuje na motivace pamětníků pro volbu vojenské profese, specifika vojenského života, otázku ideologizace armádního prostředí, vztah vojáků s veřejností a v neposlední řadě také na bojovou připravenost armády a její úlohu v případném potenciálním studenoválečném konfliktu. Druhá část práce se zabývá aktérským jednáním na pozadí tzv. velkých událostních dějin. Sledována je reflexe pražského jara, srpnové okupace 1968 a následné normalizace armády na počátku sedmdesátých let. Hlavní pozornost je soustředěna na narativní analýzu aktérských strategií a odlišné zacházení dvou skupin narátorů (tzv. normalizovaných a rehabilitovaných vojáků) s konceptem „vojenské cti“.

Abstract:

The aim of this dissertation thesis is the reflection of everyday life and the (transformation) of the professional identity of the officers' corps in the 1960s in the collective memory. The research is based on narrative analysis of oral-historical interviews with witnesses who served in the Czechoslovak People's Army during the period under review. Memories of witnesses are compared with other types of historical sources. The first part of the thesis is devoted to the problems of everyday life in the socialist type army. The content analysis focuses on the motivation of witnesses for the choice of the military profession, the specifics of military life, ideology in the army, the relationship between the soldiers and the public, as well as on the combat readiness and role of the Czechoslovak army in the eventual potential cold-war conflict. The second part of the thesis deals with the actions of actors on the background of event history. It is followed by the reflection of the Prague Spring, the August occupation of 1968 and the subsequent normalization of the army in the early seventies. The main focus is on the narrative analysis of the actors' strategies and the different treatment of the two groups of narrators (the so-called normalized soldiers and rehabilitated soldiers) with the concept of "military honor".

Klíčová slova: Československá lidová armáda – vojenská profese – každodennost – pražské jaro – okupace – normalizace – orální historie – kolektivní paměť – identita

Key words: Czechoslovak People's Army – Military Profession – Everyday Life – Prague Spring – Occupation – Normalization – Oral History – Collective Memory – Identity

OBSAH

Poděkování (6)

Úvod (7)

1. První setkání s armádou (19)

Jistota (a) dobrodružství: osobní motivace pro vstup do armády (20)

Těžko na cvičišti, lehký na bojišti: vzpomínky frekventantů vojenských škol (30)

2. Povolání jako každé jiné? (44)

Přišel jsem na váš rozkaz: sociální a materiální aspekty života v armádě (53)

Vojenské vysoké školství: (sebe)vzdělávání jako součást profese (66)

3. ČSLA jako záštita socialistické vlasti (73)

Členství v KSČ: stranická legitimace jako pracovní knížka (78)

Zavře hubu a má odpracováno: o (ne)popularitě politického aparátu (88)

4. Komplikované partnerství armády s veřejností (98)

Armáda a civilní obyvatelstvo: ve víru stereotypních představ (103)

Ztráta času nebo přínos: vojenská základní služba v pamětnické reflexi (116)

5. Červení versus modří (128)

Bojová připravenost: skutečnost nebo mýtus? (134)

Obrazy (ne)přátelských armád: Varšavská smlouva a NATO (143)

6. Pražské jaro a okupace Československa (154)

Naděje a nová očekávání: polednový vývoj a jeho odraz v armádě (156)

Srpnové dny zrady: vzpomínky na „bratrskou pomoc“ (169)

7. Počátky normalizace v armádě (184)

Komu zvoní hrana: před prověřkovou komisí (189)

Poražení hrdinové ve stínu zbabělých vítězů: střet kolektivních pamětí (198)

Závěr: Vzestup a pád ČSLA? (211)

Zkratky (216)

Tabulky a grafy (218)

Bibliografie a použité prameny (232)

PODĚKOVÁNÍ

Tato disertační práce by nikdy nemohla vzniknout bez podpory a přispění celé řady lidí. Na tomto místě bych proto rád poděkoval především všem narátorům a narátorkám, kteří sloužili (nejen) v šedesátých letech v ČSLA, a kteří mě (nebo mým kolegům a kolegyním) ochotně poskytli své životní příběhy, zkušenosti a zajímavé názory na dobu současnou i minulou. Děkuji za čas, který mi věnovali i za vstřícné přijetí.

Za cenné rady a podporu během mého (vleklého) doktorského studia bych rád poděkoval všem svým kolegům a kolegyním z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky a také z Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy, a především pak svému školiteli Miroslavu Vaňkovi.

Poděkování patří také mým nejbližším, rodině a přátelům za dosavadní podporu a trpělivost, kterou mi poskytovali po celou dobu mých vysokoškolských studií.

Tuto disertační práci bych rád věnoval všem těm, kteří se jejího odevzdání bohužel již nedožili...

+ + + + + + + + + + + + + + + + +

ÚVOD

Československá lidová armáda (ČSLA) a výkon vojenské profese v období komunistického režimu¹ představují jedno z výzkumných témat soudobých dějin, které dodnes vzbuzuje řadu vášnivých diskusí mezi (nezainteresovanou) laickou veřejností na straně jedné, a početnou skupinou pamětníků, vojenských profesionálů a příslušníků předlistopadové armády, na straně druhé. Obvyklý námět těchto debat představuje pestrá škála stereotypů, které se vztahují k otázkám úlohy a fungování armády za socialismu.² Tehdejší ozbrojené síly jako celek bývají kritizovány především za to, že měly představovat pouze poslušný nástroj Komunistické strany Československa (KSČ), navíc pečlivě připravovaný za účelem využití proti vlastním občanům, popř. že armáda sloužila v první řadě k naplnění agresivních plánů Sovětského svazu v tehdy probíhající studené válce. Stejně tak samotní vojáci z povolání, příslušníci ČSLA, byli v poslední době často líčeni zpravidla jako zaslepení komunisté neschopní vlastního úsudku, kteří s oblibou a bez rozmyslu vykonávali mnohdy nesplnitelné, a v mnoha případech rovněž zbytečné, rozkazy svých nadřízených.

Obdobná (do značné míry černobílá a paušalizující) tvrzení tohoto typu jsou od počátku devadesátých let dvacátého století v českém mediálním a politickém diskursu dlouhodobě a opakovaně využívána při různých příležitostech jako jeden z prostředků tzv. vyrovnávání se s (komunistickou) minulostí a to nejen v případě armády.³ Záměrem této disertační práce není výše uvedená tvrzení jedno po druhém vyvracet (naopak pozorný čtenář či čtenářka možná postřehne, že část z nich bude v té či oné míře potvrzena), ale spíše je relativizovat, tj. ukázat důstojníky ČSLA v trochu odlišném světle – jako každodenní vykonavatele určité profese, která měla svá pracovní i dobová specifika. Právě dobový kontext, v němž se zkoumané historické události a procesy odehrávaly (tedy šedesátá léta minulého století), je třeba mít neustále na paměti při jakémkoliv snažení o pochopení či interpretaci minulého jednání. Čtyřicet let komunistického režimu totiž z historického hlediska nepředstavuje jednolitý monolit, jak se na první pohled může zdát, ale čtyři relativně odlišné dekády společenského vývoje, v nichž lze

---

¹ Komunistickým režimem, popř. minulým režimem, v rámci této disertační práce rozumím – s vědomím významové nepřesnosti tohoto označení – společenský a politický systém na území Československa v letech 1948–1989.

² V tomto případě je možné odkázat na široce sdílenou kolektivní zkušenost mužské části populace, která do roku 1989 musela povinně absolvovat základní vojenskou službu. Vzpomínky přitom často podléhají selekci a obvykle jsou redukovány na humorná (absurdita vojenského systému) či naopak ve skrze děsivá (šikana, tragické nehody) vyprávění, která mytizaci vojenského prostředí ještě umocňují. Viz např. Hobrland, Martin: *730: Válečné povídky z mírové doby*. Praha, Concept 42 2014; Rajsígl, Oldřich: *Vojín Sigr aneb Ne-skutečná vojna*. Praha, Práh 2013; Lublas, Miloslav: *Janovice, nikdy více, lepší koulí do palice!* Praha, Mladá fronta 2014.

³ Viz např. Drda, Adam: *Mýty o socialistických časech*. Praha, Člověk v tísní 2010, s. 47–52 (kapitola Vojna dělá z chlapců chlapy); Drda, Adam a kol.: *Nástroje normalizační moci: metodická příručka*. Praha, Člověk v tísní 2012, s. 83–109 (kapitola Československá lidová armáda); Kabát, Jindřich: *Psychologie komunismu*. Praha, Práh 2011, s. 294–303.

nalézt významné zlomy a diskontinuity. Armáda přitom může posloužit jako vhodný (vzorový) příklad jedné z mnoha institucí, která po roce 1948 prošla komplikovaným historickým vývojem, a jejíž společenský obraz tímto petrifikujícím pohledem na nedávnou minulost značně utrpěl.

Poněkud vzletná metafora o „vzestupu a pádu“ ČSLA v názvu této práce tak nebyla zvolena náhodně. Přikláním se v tomto případě k jedné z tezí, bývalé poradkyně pro národní bezpečnost a pozdější ministryně zahraničí Spojených států, Condoleeze Riceové.⁴ Přestože autorka při psaní své disertační práce, zaměřené na analýzu vzájemných mocenských vazeb mezi sovětskými a československými ozbrojenými silami, mohla čerpat na počátku osmdesátých let jen z velmi útržkovitých pramenů, podařilo se jí na tehdejší dobu (i přes celou řadu zjevných nepřesností a za cenu značného zjednodušení) postihnout charakteristický rys (cyklického) vývoje československé armády v podobě několika vln politických čistek, které opakovaně zasáhly armádu v éře jejího kvalitativního vzestupu, a staly se tak příčinou jejího pádu. Zejména v důsledku dopadů těchto represí pak lze hovořit o ČSLA nejprve jako o armádě „rudé“ (padesátá léta), později „rudé“ a „odborně zdatné“ (šedesátá léta) a následně opět jen víceméně „rudé“ (od poloviny sedmdesátých let).⁵

V této disertační práci⁶ si však nekladu tak ctižádostivý cíl, jakým by bezesporu byla snaha postihnout všechny tyto „vzestupy a pády“, tj. komplexně zmapovat přes čtyřicet let vývoje a fungování československé (od roku 1954 „lidové“) armády. Moje ambice je mnohem skromnější, přesto se však jedná o úkol z podstaty věci neméně jednoduchý: pokusit se o reflexi každodenního života⁷ příslušníků československého důstojnického sboru v šedesátých letech minulého století, a to zejména na základě analýzy a interpretace orálně-historických rozhovorů s pamětníky a pamětnicemi. Získanou reflexi pak dále komparovat s dalšími prameny (oficiální dobové materiály a periodika, memoáry, populárně-kulturní obrazy a odborná literatura) a čtenáři tak nabídnout jakousi hlubinnou sondu do osobního a profesního života příslušníků ČSLA v jedné z nejzajímavějších dekád studené války.⁸

---

⁴ Riceová, Condoleeza: *Nejisté spojenectví. Sovětský svaz a československá armáda 1948–1983*. Praha, XYZ 2005.

⁵ Od poloviny osmdesátých let by bylo (v souladu s „cyklickou“ koncepcí Riceové, která disertaci obhájila v roce 1981 a tiskem vyšla po úpravách o tři roky později) zřejmě možné hovořit opět o armádě „rudé“ ale i „odborně zdatné“.

⁶ Text této práce je po formální stránce od samého počátku koncipován jako monografie, jež se skládá z dílčích tematicky navzájem nezávislých kapitol. Struktura disertační práce proto neodpovídá zavedenému členění na metodologickou a empirickou část. Obě tyto části, včetně teoreticko–metodologických východisek, se navzájem prolínají napříč celým textem.

⁷ Každodennost je v tomto kontextu chápána jako „bezprostředně prožívaný svět člověka, omezený jeho tělesným bytím, svázaný s plynutím času a vpletený do sítě sociálních vztahů, jež je utkána z významů“. Viz Sedlák, Petr: Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání. In: *Soudobé dějiny*, č. 1–2 (2013), s. 156.

⁸ Časové rozpětí výzkumu je však třeba chápat jen jako symbolické (resp. má svůj význam z hlediska selekce pramenů a výběru potenciálních respondentů a respondentek) a v mnoha ohledech je nutně překračováno v obou směrech.

Před každým historikem či historičkou stojí na začátku jejich bádání nejedno těžké rozhodnutí. Jak co nejlépe časově a prostorově ohraničit téma svého výzkumu? Jakou metodu, teoretický přístup a prameny zvolit, aby byl výsledný „obraz“ minulosti co nejpestřejší a zároveň i nejplastičtější? Pokusím se nyní alespoň ve stručnosti vysvětlit, proč jsem si pro svůj kvalitativní výzkum vybral „pouze“ jedno desetiletí mezi lety 1960–1970 a do středu svého bádání postavil na místo (klasických) archivních pramenů především orálně-historické rozhovory s pamětníky a pamětnicemi.

Odpověď na první otázku, týkající se časového vymezení výzkumu, je ryze historická (tj. událostní), resp. souvisí s celkově mimořádně pestrým (mezi)národním, politickým, ekonomickým, kulturním a společenským děním v šedesátých letech minulého století, které se zákonitě muselo odrazit i v armádě. Tehdejší bipolární svět se na začátku této dekády ocitl hned dvakrát téměř na samém pokraji jaderné války (nejprve během berlínské krize v roce 1961, ale především potom následující rok při krizi karibské). V druhé polovině zkoumaného období lze sice hovořit o pozvolném uklidnění či uvolňování (vrcholícím na konci šedesátých let přijetím tzv. politiky *détente*), nicméně reálně se soupeření mezi Východem a Západem pouze přesouvá z centra na periferii a nabývá tak (pro studenou válku charakteristické) podoby déle trvajících zástupných (typicky regionálních) konfliktů (např. válka ve Vietnamu, arabsko-izraelský konflikt apod.). Všechny tyto události přitom měly významný dopad mimo jiné také na zintenzivnění ideologické kampaně mezi oběma supervelmocemi, ale i na další vývoj vojensko-strategického plánování jejich obranných paktů (tj. Varšavské smlouvy a Severoatlantické aliance).

Zcela samostatnou kapitolu pak představuje vnitropolitický vývoj v Československu, a to zejména v souvislosti s postupnou liberalizací (nejprve ekonomiky a následně i kultury a celé společnosti), která vyvrcholila na jaře 1968. Proces pozvolného „uvolňování“ se přitom nevyhnul ani armádě. Pražské jaro nepochybně představovalo ojedinělý pokus o systémovou reformu řízenou „shora“, která směřovala (ať už vědomě či nevědomě) k celkové demokratizaci československé společnosti. Nové stranické vedení usilovalo o rozšíření dialogu mezi komunistickou stranou a společností, nicméně již od samého počátku naráželo na značný odpor ze strany ostatních zemí východního bloku, které obrodný proces poměrně záhy vyhodnotily jako hrozbu ohrožující fungování celého socialistického zřízení. Následná intervence vojsk pěti států Varšavské smlouvy tak definitivně pohřbila jakékoliv další snahy reformních komunistů o „socialismus s lidskou tváří“ (slovy jednoho z tehdejších aktérů: „jaro skončilo v srpnu“⁹). Konec dekády je pak ve znamení nástupu normalizace.¹⁰

Šedesátá léta lze ve světle výše zmíněného považovat, minimálně z pohledu příslušníků ČSLA, za „zlatou“ éru československých ozbrojených sil. Armáda prošla v tomto období

---

⁹ Nedbálek, Víněk: *Jaro skončilo v srpnu*. Praha, Ideál 2005.

¹⁰ Pojem „normalizace“ je v této práci užíván ve dvojnásobném významu, a to jak v „užším“ slova smyslu jako období let 1968–1970 („normalizované“ období či „normalizace“), tak v „širším“ pojetí jako souvislé období let 1968–1989 (tzv. normalizace či „postnormalizované“ období,). S užší definicí pracuji zejména v rámci poslední sedmé kapitoly.

nejen významnou reorganizací, ale také celkovou modernizací bojové techniky a na základě tajných smluv se Sovětským svazem získala své vlastní prostředky jaderného napadení. Od poloviny šedesátých let ji tak lze bezpochyby zařadit mezi jednu z nejpočetnějších a nejlépe vycvičených armád východního bloku.¹¹ Její prvořadý úkol v případném budoucím konfliktu přitom vycházel z internacionálních závazků a z vojenské doktríny Sovětského svazu. Celé území Československa mělo v případě další (pravděpodobně raketo-jaderné) války vytvořit tzv. nárazníkové pásmo mezi táborem socialistických zemí a západními (imperialistickými) státy. Tomuto úkolu byl proto také dlouhodobě přizpůsoben masivní plán výstavby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (ČSSR) po roce 1960. Početní stav příslušníků československé armády se v následujících deseti letech pohyboval v průměru okolo 210 000 mužů.¹² Předimenzované počty vojáků a bojové techniky přitom nemalou měrou soustavně zatěžovaly národní hospodářství a představovaly nezanedbatelnou položku státního rozpočtu.¹³ Po relativně strmém kvalitativním „vzestupu“ ČSLA přichází v druhé polovině zkoumaného období její stejně rychlý „pád“, který odstartovala okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Následný nástup normalizace doprovázený další vlnou politických čistek definitivně zpečetil osud více než 10 000 vojáků z povolání, kteří byli nuceni z armády v dalších letech odejít.¹⁴

Odpověď na druhou otázku souvisí s již zmiňovaným cílem této disertační práce, kterým jsou dějiny (vojenské) každodennosti. Po teoretické stránce mi byl v tomto ohledu velkou inspirací kulturní model vojenských dějin amerického vojenského historika Johna A. Lynna, který vytvořil ucelený teoretický nástroj vycházející z antropologických přístupů, jehož prostřednictvím lze zkoumat nejrůznější témata z oblasti vojenských dějin.¹⁵ Lynn rozlišuje mezi ideologickým diskursem války a vojenské služby na straně jedné a praktickou zkušeností s ním na straně druhé. Zatímco první rovina zahrnuje dominantní koncepce, hodnoty a ideály, které společně vytváří jakousi ideálně-typickou normativní představu o válce, armádě a vojenské službě, druhá zkušenostní rovina zachycuje její úspěšné či neúspěšné uvádění do praxe, a to skrze jejich aktérskou reflexi.¹⁶ Konfliktní interakce a zpětná vazba mezi oficiálním a tzv. realistickým (zkušenostním) modelem, aktérsky vytvářeným na základě konkrétní vojenské praxe, může vykazovat nejrůznější

---

¹¹ Od druhé poloviny šedesátých let tak měla ČSLA ve zbrani dokonce nejvyšší procento obyvatelstva ze všech zemí bývalého východního bloku (1,64 %), tzn. více než sovětská armáda. (Blažek, Petr: Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi. In: *Pražský web pro studenou válku*, č. 3 (2003). [online] [2014-01-08]. [Http://www.praguecoldwar.cz/rakety.htm](http://www.praguecoldwar.cz/rakety.htm).)

¹² Z tohoto, dnes již nepředstavitelného, počtu tvořili přibližně 56 000 vojáků z povolání a posluchači vojenských škol, 35 000 občanští zaměstnanci, zbytek pak vojáků základní služby. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955–srpen 1968*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2008, s. 156).

¹³ Více finančních prostředků na obranu v přepočtu na jednoho obyvatele, než Československo vynakládal v rámci Varšavské smlouvy už jen Sovětský svaz a Německá demokratická republika. (Fučík, Josef: *Stín jaderné války nad Evropou. Ke strategii vojenských bloků, operačním plánům a úloze Československé lidové armády na středoevropském válčišti v letech 1945–1968*. Praha, Mladá fronta 2010, s. 138.)

¹⁴ Chrástil, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*. Brno, Vojenská akademie 2002, s. 124–125.

¹⁵ Lynn, John A.: *Battle. A History of Combat and Culture*. New York, Basic Books 2003, p. 360.

¹⁶ *Ibidem*, pp 367–369.

následky: převahu oficiálního modelu a např. důsledné prosazení disciplinace, nebo naopak proniknutí z praxe vzešlých zásad ze „zkušenostního“ modelu směrem „vzhůru“ do oficiálního modelu a následnou modifikaci, relativizaci nebo „modernizaci“ jeho konceptů, popř. dokonce vytvoření alternativních, soupeřících verzí oficiálního diskurzu války a vojenské služby.¹⁷

Právě proto jsem se rozhodl využít pro svůj výzkum historicko-antropologický přístup a metodu orální historie.¹⁸ Historická antropologie staví do centra zájmu konkrétního člověka (aktéra), jeho jednání, myšlení a pocity, ale zároveň stále pojmá dějiny jako svým způsobem obousměrný proces. Dějiny tedy představují jednak lidský výtvar, jednak také nástroj, jímž jsou lidé sami v průběhu svého života (ať už vědomě či nevědomě) formováni.¹⁹ Obdobně i metoda orální historie²⁰ akcentuje individuální pohled (tzv. aktérskou perspektivu) na dějiny, a skrze vyprávění pamětníků a pamětnic tak přináší často diametrálně odlišné chápání a hodnocení některých „velkých událostí“ než klasická historiografie, jež upřednostňuje spíše „velká vyprávění“ (metanarace).

Využití této metody je v mém případě přínosné ještě v jednom ohledu, a sice proto, že skrze sledování procesu (re)konstrukce vyprávění pamětníků, reflexe určitých témat – včetně vlastní role a (sebe)prezentace v příběhu – umožňuje lépe pochopit model celkových postojů a chování členů zkoumané skupiny (vojáků z povolání), ale i jeho případné proměny v čase. Historická antropologie a orální historie tak v tomto případě poskytují historikům či historičkám soudobých dějin ideální kombinaci teoretického rámce a konkrétní metody pro uchopení takto koncipovaného výzkumu. Tento text tedy nemá za cíl podat „objektivní“ obraz o poměrech v armádě šedesátých let minulého století, ale chce být spíše jakýmsi exkursem do subjektivních a kolektivně sdílených představ vojáků o své profesi a o sobě samých ve zkoumaném období.²¹

---

¹⁷ Tato interpretace Lynnova konceptu kultury války pochází z návrhu standardního grantového projektu podaného u Grantové agentury ČR na jaře 2018 pod názvem *Armáda jako nástroj socializace: reflexe fenoménu základní vojenské služby v českých zemích (1968–2004)* pod č. 19-19311S (panel P410, hlavní řešitel: Mgr. Jiří Hlaváček). Autorem této interpretace je kolega Mgr. et Mgr. Petr Wohlmuth, kterému tímto srdečně děkuji za inspiraci pro teoretické ukotvení mého výzkumu.

¹⁸ Orální historie se přitom pro některé autory stává synonymem výzkumu moderních dějin (tj. zejména socialistické) každodennosti. Viz např. Horák, Pavel: *Dějiny každodennosti*. In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 707.

¹⁹ Jeden ze zakladatelů historické antropologie Richard van Dülmen spatřuje její význam pro výzkum minulosti ve čtyřech ohledech. Historická antropologie podle něj vrací subjekt do dějin, otevírá nové tematické pole výzkumu, podává komplexnější obraz dějin a vnáší do historiografie interdisciplinaritu. (Dülmen, Richard: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha, Dokořán 2002, s. 90.)

²⁰ Podrobněji k teoreticko–metodologickým aspektům této (od šedesátých let minulého století stále se dynamicky rozvíjející) metody viz např. Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha, Karolinum 2015; Ritchie, Donald (ed.): *The Oxford Handbook of Oral History*. New York, Oxford University Press 2010; Leavy, Patricia: *Oral History. Understanding Qualitative Research*. New York, Oxford University Press 2011.

²¹ Při zkoumání paměti bychom neměli nikdy propadnout iluzi, že se setkáváme s autentickými vzpomínkami, vždy se jedná o vzpomínky nějakým způsobem zpracované a stylizované. Viz např. Kusá, Zuzana: *Problém pravdivosti informací v životopisných rozprávaniach*. In: *Genealogicko-heraldický hlas*, č. 2 (1995), s. 17–20.

Tyto subjektivně či (synchronně) kolektivně sdílené a (diachronně) tradované představy se manifestují v rozhovorech s dobovými aktéry, resp. skrze jejich narativy. Narativem, na rozdíl od narace, přitom rozumím (v souladu s výše zmiňovaným antropologickým přístupem) nejen narátorem ústně či písemně demonstrováný obraz jeho života, tj. subjektivní představu o dílčím aspektu minulosti, ale také samotnou strukturaci tohoto obrazu včetně jemu stabilně připisovaných významů.²² Vycházím přitom z přesvědčení, že každé vyprávění se skládá z dílčích narativ a je svým způsobem jedinečné, protože je vždy určeno pro někoho a za nějakým účelem, tj. lze v něm vysledovat něco, co lze nazvat strategií.²³ Rád bych se v této práci pokusil o „rozkrutí“ alespoň některých těchto narativních strategií (či taktik²⁴), které jednotliví pamětníci a pamětnice (částečně pod vlivem kolektivní paměti) ve svých vyprávěních hojně využívají jednak pro legitimizaci svého minulého, současného (a možná i budoucího) jednání, ale také jako prostředek upevnění individuální (či skupinové) identity.²⁵

V tomto případě se opírám o sociální konstruktivismus²⁶ a předpoklad psychologů, že příběh je nositelem (mnohdy nevědomé) interpretace. Klíčovou roli v tomto procesu sehrává lidská paměť, která umožňuje vědomí kontinuity a identitu subjektu.²⁷ Jedinec konstruuje minulé události a jednání v osobních narativních jednotkách, aby tak dal najevo určitou identitu a způsob života. Paměť a vyprávění se vzájemně ovlivňují, přičemž výsledkem jejich společného působení je právě identita subjektu, která (v souladu s konstruktivistickým pojetím) nepředstavuje nějakou neměnnou danost ale naopak dynamický proces, v němž se odráží „významní druzí“, tedy jedinci či skupiny, k nimž člověk pociťuje určitou sounáležitost.²⁸ Privátní konstrukce narátorů a narátorek (dále jen „narátoři“²⁹) jsou tak obvykle „lapeny“ do sítí životních příběhů komunity a hlubších struktur podstaty lidského života.

---

²² Narativ tak představuje diskursivní konstrukci ve formě příběhu, jehož koherentní obsah je uspořádán formální strukturací zápletky kolem začátku, středu a zakončení. (Hamar, Eleonóra: *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha, SLON 2008, s. 17.)

²³ Každý vyprávěný příběh je selektivní, nevypráví se všechno, nýbrž jen body, které z děje vyčnívají. Vždy lze příběh vyprávět jinak. (Ricoeur, Paul: *Křehká identita*, Třebenice 2000, s. 37.)

²⁴ Michel de Certeau doporučuje soubor praktik k naplňování každodenních potřeb nazývat spíše taktikami než strategiemi, protože „obyčejní lidé“ mají podle něj v rámci hranic, které stanovili jiní, jen omezenou svobodu manévrování (tj. spíše než strategií pamětníci operativně využívají k dosažení svých cílů různé taktiky). (Burke, Peter. *Co je kulturní historie?* Praha, Dokořán 2011, s. 103.)

²⁵ Sociální paměť daného společenství je tak třeba chápat jako určitou fiktivní jednotu, ke které se jednotliví členové vztahují se svými individuálními verzemi historie, jež považují za společnou pro daný kolektiv. V souladu s definicí Henryho Rousso je tedy jedním z úkolů kolektivní paměti „strukturovat identitu skupiny“, definovat a odlišit ji od jiných srovnatelných entit, a v neposlední řadě také podat jistý obraz minulosti. Viz Rousso, Henry: K dějinám kolektivní paměti. In: Francoise Mayer (ed.): *Dějiny a paměť*. Praha, CEFRES 1993, s. 60.

²⁶ Viz Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1999.

²⁷ Identita je v tomto kontextu chápána jako konstrukce pojetí seba sama založené na vlastní reflektované biografii, do níž se promítají fyzické, sociální i psychologické faktory. (Nakonečný, Milan: *Psychologie osobnosti*. Praha, Academia 2009, s. 353–354)

²⁸ Podrobněji ke střetu esencialistického a konstruktivistického pojetí identity viz např. Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: Beyond "Identity". In: *Theory and Society*, n. 1 (2000), p. 1-47.

²⁹ Ačkoliv jsou ve výzkumném vzorku přítomny také dvě ženy, s ohledem na převažující zastoupení mužů jsem se rozhodl dále v textu pro lepší přehlednost užívat generické maskulinum. Obdobně tak činím i

Člověk navíc skrze vyprávění sám určuje, co do narativizace zahrne nebo z ní naopak vyloučí, stejně jako způsob, jakým jsou události uspořádány do děje a jaký význam je jim připisován.³⁰ V tomto ohledu se také přikláním k individualistickému pojetí kolektivní paměti, které vychází z představy, že paměť (ať už individuální či skupinová) je především sociálním fenoménem, přičemž hlavní roli zde sehrává jazyk.³¹ Kolektiv sám o sobě tak sice žádnou paměť nemá, ale významným způsobem určuje paměť svých příslušníků.³² Jako prostředek k rozpletení spletité sítě aktérských strategií a narativů proto používám metodu narativní analýzy³³ a inspiroval jsem se také konceptem tzv. referenčních rámců, zjednodušeně řečeno významem a vlivem socio-historického, prostorového, situačního a individuálního kontextu na dobové jednání aktérů (včetně současných kontextů, které narátoři retrospektivně promítají do svého vyprávění, a které tak mohou ovlivnit aktuální způsob konstrukce osobních či epizodických narativů).³⁴

V této disertační práci primárně vycházím celkem z 85 narativních a polostrukturovaných rozhovorů s 50 bývalými vojenskými profesionály, které byly nahrány v letech 2009–2014 v souladu s metodologickými a etickými postupy orální historie.³⁵ Tyto rozhovory mají dvojí genezi. Více než polovina z nich vznikla v rámci terénního výzkumu k této disertační práci. Druhá část rozhovorů je mimo jiné výsledkem snažení také několika dalších tazatelů a členů výzkumného týmu Centra orální historie a byla pořízena pro účely řešení grantového projektu Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky s názvem *Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění*.³⁶

K propojení dvou časově i tematicky zdánlivě nesouvisejících výzkumů jsem se rozhodl ze dvou příčin. Za prvé, v obou případech jsem orálně-historickou část výzkumu sám navrhl

---

v případě čtenářů a čtenářek, badatelů a badatelek či pamětníků a pamětnic apod. Termín „narátořky“ dále v textu užívám pouze tam, kde podle mého názoru gender sehrává (či může sehrávat) určující roli.

³⁰ Viz Čermák, Ivo: Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“). In: Čermák, Ivo – Miovský, Michal (eds.). *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno, Nakladatelství Albert 20002, s. 11–25.

³¹ Viz Halbwichs, Maurice: *Kolektivní paměť*. Praha, SLON 2010.

³² Assmann, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách a starověku*. Praha, Oikoymenth 2001, s. 36.

³³ Konkrétně se jedná o kombinaci autobiografické a epizodické narativní analýzy, a to zejména s odkazem na tradici hermeneutického pojetí Fritze Schütze. K tématu narativní analýzy přehledově viz např. Hájek, Martin – Havlík, Martin – Nekvapil, Jiří: Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámeček. In: *Sociologický časopis*, č. 2 (2012), s. 199–223.

³⁴ Podle Harald Welzera a Sönke Neitzela mají referenční rámce svůj původ v myšlence, že interpretace a jednání lidí nelze pochopit, pokud nejdříve neprovedeme rekonstrukci toho, co „viděli“ – resp. v rámci jakých vzorců, představ a vztahů určité situace vnímali a jak tyto vjemy interpretovali. (Welzer, Harald – Neitzel, Sönke: *Vojáci. Protokoly o boji, zabíjení a umírání*. Praha, Academia 2014, s. 20–21.)

³⁵ Jedná se o necelých 3 600 normostran doslovných transkriptů a 146 hodin zvukových záznamů, jejichž první část je uložena v mém osobním archivu, druhá pak ve sbírce *Rozhovory* Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR. Všechny rozhovory byly realizovány metodou orální historie a v souladu s etickým kodexem České asociace orální historie. V prvním, biografickém rozhovoru byl narátor nejprve požádán, aby vlastními slovy převyprávěl svůj dosavadní život. V druhém polostrukturovaném se již vyjadřoval k předem stanovenému okruhu témat. Všichni narátoři a narátořky byli následně pro účely této disertační práce anonymizováni.

³⁶ Grantová agentura České republiky, projekt č. 410/11/1352 řešený v letech 2011–2015.

a z větší části také realizoval. Struktura a témata rozhovorů tak byly téměř totožné (výjimku představují rozhovory pořizené pro účely disertační práce, v nichž byla formou konkrétních otázek více akcentována problematika pražského jara). Za druhé, ač těžiště grantového projektu leželo zejména v letech 1968–1993, analýza rozhovorů ukázala, že šedesátá léta pro narátory zpětně představují klíčové období, k němuž se mají tendenci ve vyprávění opakovaně vracet.³⁷ Odpovědi na otázky týkající se poměrů v armádě v době tzv. normalizace a transformace tak většinou pamětníci uvedli (z jejich pohledu logickým) širším vzpomínkovým exkursem na dobu předcházející. V obou případech byla navíc hlavní kritéria pro výběr a zařazení narátorů do výzkumu obdobná: výkon vojenského povolání v ČSLA (minimálně) v rozmezí let 1960–1970 a „odlišná zkušenost“ s rokem 1968 (či bezprostředním dnem po něm) v armádě.

Přestože tato kritéria byla v podstatě jediná závazná, podařilo se získat poměrně vyvážený výzkumný vzorek, který v principu nejen že pokrývá všechny hlavní druhy vojsk bývalé ČSLA (včetně některých specializovaných útvarů), ale především reflektuje onu „odlišnou“, ale v některých ohledech i totožnou, zkušenost s pražským jarem a nástupem normalizace v armádě i ve společnosti.³⁸ Narátory tak lze v souladu s běžně užívanými kritérii vzorkování v kvalitativním výzkumu rozdělit do několika skupin, např. podle věku, pohlaví, úrovně dosaženého vzdělání nebo profese.³⁹ V našem případě tedy spíše podle konkrétního druhu vojska, u něhož po většinu doby strávené v armádě sloužili, hodnosti, které dosáhli nebo specializace, kterou vykonávali. ČSLA byla v šedesátých letech tvořena třemi základními složkami. Nejpočetnější část představovalo pozemní vojsko, následovalo vojenské letectvo a jen o něco méně příslušníků mělo vojsko protivzdušné obrany státu (PVOs). Zbývající vojáci sloužili ve spojovacích útvech či vojenských školách, v týlových zařízeních nebo u vojenské části civilní obrany. V rámci těchto základních armádních složek existovalo dalších více než čtyřicet druhů vojsk (např. motostřelecké, výsadkové, chemické, ženijní nebo raketové vojsko, ale i politický aparát, vojenská tělovýchova, zdravotnická služba nebo vojenská kontrarozvědka) a téměř tisícovka vojenských odborností.⁴⁰

Ve výzkumném vzorku je zastoupeno celkem 21 příslušníků pozemního vojska, 22 představitelů vojenského letectva a sedm zástupců protivzdušné obrany státu. Mezi narátory proto nalezneme jak tankistu, pilota, výsadkáře, chemika, intendanta,

---

³⁷ Zejména proto, že většina z nich v této době začínala svou vojenskou kariéru a prvotní vzpomínky se jim tak silněji „otiskly“ do paměti.

³⁸ Svou roli při oslovování pamětníků sehrál (v úvodu již zmiňovaný) převážně negativní pohled české veřejnosti na armádu minulého režimu. Řada potenciálních narátorů, včetně několika bývalých vysoce postavených důstojníků ČSLA, rozhovor odmítla s obavami či podezřením, že cílem výzkumu je nadále posilovat v současné společnosti rozšířené stereotypní představy o vojenském životě před rokem 1989. Ve dvou případech narátoři nejprve rozhovor poskytli, po přečtení přepisu však odvolali svůj souhlas se zpracováním osobních a citlivých údajů. Celkem odmítlo účast osm pamětníků a dalších 15 na výzvu k zapojení do výzkumu vůbec nereagovalo.

³⁹ Nejstarší narátor se narodil v roce 1925, nejmladší pak v roce 1948. V přehledné formě jsou souhrnné informace o respondentech výzkumu uvedeny v *Tabulce č. 1: Základní údaje o narátorech*.

⁴⁰ Celkový přehled druhů vojsk a služeb v předlistopadové armádě viz *Druhy vojsk a služeb*. In: Československá lidová armáda. [online] [2014-01-12]. [Http://csla.cz/armada/druhyvojsk/index.htm](http://csla.cz/armada/druhyvojsk/index.htm).

rozdědčíka nebo ženistu, tak i lékaře, výzkumníka, politického pracovníka či pedagoga, vykonávajícího různé funkce (od velitele čety až po velitele brigády a pluku) v různých (pod)důstojnických hodnostech (tj. od praporčíka, přes majora až po plukovníka).⁴¹ Na tomto místě je však třeba upozornit ještě na jeden důležitý aspekt týkající se povahy vzorku, kterým je homogenní národnostní rozvrstvení. Ačkoliv se výzkum zaměřuje na československé armády, vzorek tvoří především Češi nebo tzv. federální Slováci, kteří dlouhodobě sloužili (a tedy často i žili) na území Čech. V tomto ohledu se tedy jedná výlučně o „český“ pohled na vojenskou profesi.

Z hlediska výzkumného vzorku představuje významnou kategorii především okupace Československa v srpnu 1968, resp. její následky pro další osobní a profesní život narátorů. Z tohoto pohledu je možné pamětníky rozdělit do dvou velkých skupin. První z nich představují vojáci z povolání, kteří byli propuštěni z armády po roce 1968 (zejména) v důsledku svého negativního postoje vůči srpnové intervenci vojsk Varšavské smlouvy.⁴² V drtivé většině případů se přitom jednalo o dlouholeté členy komunistické strany, kteří se během několika měsíců ocitli prakticky ve zcela nové společenské pozici, stali se osobami pro socialistické zřízení nepohodlnými či dokonce nepřátelskými. V následujícím období tzv. normalizace byli proto různými způsoby v osobním i dalším (civilním) profesním životě perzekvováni a v návaznosti na to po roce 1989 soudně či mimosoudně rehabilitováni, přičemž část z nich opětovně reaktivovala a podílela se (ať už více či méně úspěšně) na transformaci polistopadové armády na začátku devadesátých let.⁴³ Tito bývalí vojáci se od rozpadu Československa sdružují v organizaci, která nese v současnosti název *Vojenský spolek rehabilitovaných* (VSR)⁴⁴ a sdružuje bývalé vojáky z povolání a občanské pracovníky vojenské správy a občany České republiky, kteří byli v letech 1948 až 1989 z politických důvodů perzekvováni a podle zákona č. 87/91 Sb., nebo č. 119/90 Sb., mimosoudně či soudně rehabilitováni. Historickým a politickým odkazem se toto sdružení programově hlásí k odbojovým organizacím a ke kontinuitě tzv. třetího (protikomunistického) odboje, s čímž souvisí i dlouhodobá snaha získat pro své členy finanční odškodnění za represe před rokem 1989.⁴⁵

---

⁴¹ S ohledem na anonymizaci pamětníků neuvádím konkrétní typ ani označení útvarů, u nichž sloužili, ale pouze druh vojska.

⁴² Ve výzkumném vzorku je zastoupeno 27 rehabilitovaných („osmašedesátníků“) a 23 nerehabilitovaných bývalých („normalizačních“) vojáků z povolání.

⁴³ Celkem o rehabilitaci požádalo 11 710 bývalých vojáků z povolání a 1 400 žádostí bylo podáno *in memoriam*. Rehabilitováno bylo 9 138 žadatelů (tj. 78 %), přičemž zamítnuto bylo 2 572 těchto žádostí. Reaktivováno bylo 1 204 vojáků a další pracovali v resortu obrany jako občanští zaměstnanci. (Procházka, Stanislav – Novotník, Jiří: *Vzpomínka po 40. letech: komunistický režim, sovětská okupace, normalizace a jeho okupační sovětizace*. Brno, Tribun EU 2009, s. 77.)

⁴⁴ Do roku 1993 organizace fungovala pod názvem *Sdružení vojenská obroda*. Následně do roku 2016 jako *Vojenské sdružení rehabilitovaných*. Po přijetí nového občanského zákoníku došlo k přejmenování na *Vojenský spolek rehabilitovaných*. Po rozdělení republiky vznikla obdobná organizace i na Slovensku, která ovšem svým názvem odkazuje na původní organizaci z roku 1990 (*Združenie vojenskej obrody Slovenska*). Viz *Združenie vojenskej obrody Slovenska* [online] [2015-05-05]. [Http://www.zvos.szm.com](http://www.zvos.szm.com).

⁴⁵ VSR prošlo po skončení terénního výzkumu k této disertační práci, zejména pak v letech 2016–2017 vnitřní krizí, jejímž výsledkem bylo částečné upozadění oficiální ideové linie organizace, jeho význam a snaha o odškodnění však zůstává nadále stejná. Podrobněji k této problematice viz Hlaváček, Jiří –

Druhá skupina narátorů je naopak složena z vojáků, jejichž profesní kariéry se okupace Československa nijak zásadně nedotkla. Jedná se tedy o důstojníky, kteří z různých příčin přečkali období výměny stranických legitimací po roce 1970, tj. nebyli vyškrtnuti ani vyloučeni z komunistické strany a mohli tak zůstat nadále sloužit v nově „konsolidované“ ČSLA. Několik narátorů (ať už rehabilitovaných či nerehabilitovaných) přitom ještě v devadesátých letech aktivně působilo v armádě (někteří na vysokých postech), část z nich nyní pobírá starobní důchod včetně výsluhy, popř. po dovršení předepsaného věku pro vyřazení ze služby odešla pracovat do civilní sféry.

V této souvislosti je třeba upozornit na důležitý fakt, že ne všichni vojáci, kteří byli na konci šedesátých a v průběhu sedmdesátých let propuštěni z armády, a po listopadu 1989 rehabilitováni (tzv. osmašedesátníci), přišli o své místo z čistě politických důvodů (tj. pro své aktivní či pasivní vyjádření odporu vůči srpnové intervenci). Stejně tak vojáky, kteří zůstali v armádě sloužit i po nástupu tzv. normalizace, a pro které v této práci užívám termínu „normalizační vojáci“ (bez jakéhokoliv negativního zabarvení), nelze automaticky považovat za (fanatické) stoupence komunistické ideologie slepě vítající vstup vojsk do Československa jako „bratrskou pomoc“.

Jak se pokusím ukázat v závěru této disertační práce, obě skupiny nabízejí (z jejich pohledu) relevantní a pochopitelné argumenty pro své tehdejší dobové postoje a svá rozhodnutí. Pro obě skupiny narátorů tak pražské jaro a následná okupace Československa představují určitou formu životního mezníku. Události roku 1968, stejně jako nástup normalizace, tak bezesporu patří mezi signifikantní životní momenty, které mají (zejména v profesních) biografiích většiny narátorů své pevné místo, díky čemuž také umožňují (byť jen částečně) postihnout dynamickou proměnu něčeho, co lze nazvat konstrukcí či rekonstrukcí socio-profesní identity.

Při vymezení svého výzkumu jsem samozřejmě nebral v potaz jen výjimečný charakter historického vývoje (tj. „hutnost“ domácích a zahraničních událostí) v šedesátých letech a jedinečné vzpomínky pamětníků na tuto dobu, ale také množství dalších pramenů různého typu, které se tematicky vztahují k ČSLA ve zkoumaném období.⁴⁶ Vedle orálně-historických interview se tak opírám o řadu publikovaných (a často subjektivně zabarvených) vzpomínek bývalých vojáků z povolání⁴⁷, ať už se jedná o rehabilitované osmašedesátníky⁴⁸ nebo některé pozdější významné představitele (normalizační) ČSLA.⁴⁹ Zajímavý zdroj informací reflektující dlouhodobou snahu armády komunikovat

---

Horáková, Monika: Politické strategie členů zájmových skupin v orálně-historickém výzkumu. In: *Dějiny – teorie – kritika*, č. 2 (2013), s. 237–269.

⁴⁶ Viz *Bibliografie a použité prameny*.

⁴⁷ Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*. Praha, Vlastním nákladem 2012.

⁴⁸ Chrástil, Sylvestr – Novotník, Jiří: *Vojáci, kteří neztratili svou čest I. Sborník vzpomínek československých vojáků na srpen 1968 a následná normalizace československé armády*. Praha, Ministerstvo obrany ČR – AVIS 2002. Chrástil, Sylvestr – Novotník, Jiří: *Vojáci, kteří neztratili svou čest II. Sborník vzpomínek československých vojáků na srpen 1968 a následná normalizace československé armády*. Brno, Vojenské sdružení rehabilitovaných ČR 2006.

⁴⁹ Viz např. Sochor, Ladislav: *Vzhůru do oblak. Československé letectvo v letech 1948–1989*. Praha, Nakladatelství Erika 2000; Vacek, Miroslav: *Generál studené války*. Praha, Nakladatelství Erika 2004; Zachariáš, Mojmír: *Příběh vojáka. Pohled na čtyřicetiletou službu vojáka z povolání, od poručíka po*

vojenskou tematiku směrem k širší veřejnosti představuje kulturně umělecký čtrnáctideník *Československý voják*, mezi jehož čtenáře patřila nejen početná základna vojáků základní služby, ale zároveň i civilní obyvatelstvo (zejména mládež), protože šlo o jedno z mála armádních periodik, které nepodléhalo utajení a mohlo tak být volně distribuováno ve veřejné prodejní síti. Neponechávám však stranou ani některá další (většinou již interně zaměřená a specializovaná) vojenská periodika.⁵⁰ Pramennou bází vztahující se k populárně-kulturnímu obrazu armády ve společnosti dále doplňuje dobová filmová tvorba z vojenského prostředí, včetně produkce Československého armádního filmu (ČAF).⁵¹

Za významný didaktický a disciplinační pramen lze považovat různorodé armádní příručky, řády a nařízení, stanovující oficiální pravidla pro každodenní sociální interakce mezi vojáky (ať už se jednalo o brance či vojáky z povolání nebo v záloze) ale i obecné podmínky pro výkon vojenské profese.⁵² Po roce 2000 zároveň začíná vycházet také velké množství domácích odborné literatury (kolektivní monografie, studie atd.) zabývající se vývojem ozbrojených sil po roce 1948 a armádou obecně.⁵³ Tuto historiografickou produkci nevyužívám pouze kontextuálně jako další zdroj informací, tj. k rozšíření a utřídění dílčích či obecných poznatků o fungování socialistické armády v šedesátých letech, ale v některých ohledech také jako určitý korektiv k jinak bytostně subjektivním svědectvím aktérů.⁵⁴

Naopak víceméně stranou ponechávám v rámci této disertační práce klasické archivní prameny. Činím tak především ze dvou důvodů. Za prvé, písemné archiválie nepovažuji s ohledem na zvolené téma (reflexe každodennosti) a celkové pojetí svého výzkumu (narrativní analýza) za relevantní. Mým cílem není podat deskriptivní a jmenný výčet vojáků, kteří v té či oné době sloužili u jednotlivých útvarů, ani zjišťovat přesný počet a typy všech bojeschopných tanků a letadel, jež měla ČSLA v šedesátých letech k dispozici, ale zprostředkovat čtenáři osobní (tj. subjektivní, kolektivně sdílené a tradované) příběhy a vzpomínky vojáků na armádu a vojenskou profesi za socialismu. Za druhé, domnívám se, že již provedené výzkumy kolegů a kolegyně (historiků a historiček), stejně jako

---

generálporučíka, od 50. let až po listopadovou revoluci 1989 a krátce po ní. Praha, Dokořán 2012; Šádek, František: *Můj život vojenský.* Praha, Orego production 2015; Jurman, Olin: *Špion. 30 let ve službách armádní rozvědky.* Praha, Nakladatelství Brána, 2015.

⁵⁰ V rámci armády dále vycházela např. *Bojová příprava, Týl a zásobování, Vojenství, Vojenská technika, A-Revue*, deník a týdeník *Obrana lidu* nebo vojensko-politický čtrnáctideník *Lidová armáda*.

⁵¹ Viz např. Šmidrkal, Václav: *Armáda a stříbrné plátno. Československý armádní film 1951–1999.* Praha, Naše vojsko 2009.

⁵² Viz např. Černý, Jiří: *Příručka pro brance.* Praha, Naše vojsko 1963; Linha, Miroslav: *Příručka pro poddůstojníky.* Praha, Naše vojsko 1967; *Řád vnitřní služby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl-1-1)*, Praha, Naše vojsko 1961; Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze.* Praha, Naše vojsko 1962; *Zákon č. 92/1949 Sb., Branný zákon* (včetně *Zákona č. 19/1958, kterým se mění a doplňuje branný zákon*).

⁵³ Viz např. Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty.* Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008.

⁵⁴ S ohledem na časové vymezení výzkumu je třeba vyzdvihnout monografii autorského kolektivu Vojenského historického ústavu v Praze s názvem *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, která vyšla v edici *Historie československé armády*, mapující na základě archivních pramenů vývoj a fungování ČSLA v letech 1955–1968.

dostupná odborná literatura, nabízejí dostatečný kontextuální (dobový i tematický) rámec pro zkoumanou problematiku, a proto není ve většině případů nutné obracet se k (obvykle jazykově i stylisticky) formalizovaným dobovým pramenům typu rozkazů, hlášení, rozborů a vyhodnocení.⁵⁵

Na následujících stranách se tak zejména prostřednictvím analýzy a interpretace orálně-historických rozhovorů pokusím čtenáře v sedmi tematických kapitolách provést různými aspekty každodenního života bývalých důstojníků ČSLA v šedesátých letech od jejich prvotní motivace pro vstup do armády a setkání s vojenským vzdělávacím systémem, přes klady a zápory vojenské profese, reflexi fungování politického aparátu, postoj veřejnosti k armádě a názor na její bojovou připravenost (včetně hypotetické možnosti jaderné války), až po osobní prožitky důstojníků spojené s obdobím pražského jara a okupací Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968, včetně zkušeností narátorů s průběhem následných normalizačních čistek.⁵⁶ Napříč celým textem je pak sledována problematika (re)konstrukce mechanismů fungování socio-profesní (tj. vojenské) identity pamětníků.

Závěrem je třeba zmínit, že tato disertační práce pochopitelně nemůže poskytnout zcela vyčerpávající a definitivní odpovědi na všechny výše položené otázky. Domnívám se však, že v podobě dílčích tematických exkursů může nabídnout alespoň základní vhled do vnímání každodenního života specifické, a pro komunistický režim z určitého pohledu klíčové, socio-profesní skupiny obyvatelstva (příslušníků silových složek), jejíž aktérské perspektivě (v kontextu jedné dekády) nebyla v rámci české historiografie dosud věnována větší pozornost.⁵⁷

---

⁵⁵ Při přípravě této disertační práci jsem nicméně využil také informace ze svých předcházejících výzkumů, při nichž jsem podrobně prostudoval dostupné archivní záznamy tří konkrétních útvarů ČSLA z let 1960–1975 (tj. tankový pluk, stíhací bombardovací letecký pluk a protiletadlový oddíl), které jsou uloženy ve Vojenském historickém archivu v Praze a Vojenském správním archivu Armády České republiky v Olomouci.

⁵⁶ Při sestavování struktury jednotlivých kapitol jsem vycházel z témat, které se v rozhovorech objevovala nejčastěji. Z tohoto důvodu práce nepokrývá všechny oblasti každodennosti. Stranou zůstává především problematika kulturního života v ČSLA (tj. hudební soubory, zábavy a soutěže, např. Armádní soutěž umělecké tvořivosti apod.) a oblast armádního sportu. Obě témata byla pamětníky zmiňována jen velmi sporadicky.

⁵⁷ Viz např. Šedivý Ivan. Fenomén moderní války. In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 692.

1. PRVNÍ SETKÁNÍ S ARMÁDOU

Přestože těžiště této disertační práce leží primárně v šedesátých letech dvacátého století, nelze v kontextu pozdější (re)konstrukce pamětnických biografii opomenout ani předcházející dvě desetiletí, v nichž většina z narátorů (více méně) dobrovolně vstupovala do československé armády. Na následujících stránkách se proto zaměřím právě na aktérskou reflexi tohoto období, tj. na různé motivace narátorů pro volbu vojenské profese, ale i na vzpomínky, které bezprostředně souvisí s jejich (pro mnohé náročným) přechodem z civilní každodennosti do vojenského prostředí, v němž platí specifická pravidla, a v neposlední řadě také na zkušenost studia v různých typech vojenských vzdělávacích zařízení. Jak uvidíme, jedná se o reflexe zčásti identické, v mnoha ohledech však také překvapivě odlišné. Pomineme-li čistě subjektivní prožitky, pak je hlavní příčinou oné vzpomínkové odlišnosti zejména rozdílná generační zkušenost jednotlivých pamětníků.

Z tohoto pohledu je možné narátory rozdělit do dvou velkých generačních skupin, jejichž základním periodizačním mezníkem je druhá světová válka. V tomto smyslu lze zjednodušeně hovořit o zástupcích předválečné a (po)válečné generace. První skupinu představují narátoři, kteří se narodili v období mezi dvěma světovými válkami. Druhá generace je naopak tvořena pamětníky, kteří přišli na svět až ve čtyřicátých letech, tzn. během či po skončení druhé světové války.⁵⁸ Dosud největší vojenský konflikt v moderních dějinách lidstva tvoří významný předěl, který je (ať už v podobě osobní či kolektivně zprostředkované zkušenosti) z narativního hlediska pro nejstarší pamětníky nějakým způsobem retrospektivně signifikantní, tj. hodnotově či názorově konstitutivní (obdobně jako již zmiňované pozdější období pražského jara v ideové rovině).

Vzpomínají-li narátoři na své „první“ významné setkání s armádou, pak se tak děje nejčastěji právě v nějaké spojitosti s válkou či s jejími bezprostředními (materiálními a sociálními) následky.⁵⁹ Detailní líčení různých (obvykle) nepřímých setkání s příslušníky wehrmachtu, rudé armády ale i s vojáky (východních či západních) československých jednotek na konci války se objevuje téměř u tří čtvrtin narátorů a dotváří tak – spolu s barvitým popisem pozorování leteckých bitev, bombardování a přesunů těžké bojové techniky – mnohotvárnou mozaiku emočně vypjatých a vjemy přeplněných (a ve vzpomínkách pamětníků proto stále „živých“) obrazů představujících důležitou součást jejich dětství. Tato zkušenost přitom mnohdy (podprahově) ovlivnila i výběr jejich budoucí profesní dráhy:

My jsme totiž byly děti války a ohromnou výhodou bylo, že jsme měli velice kladný vzory [válečné hrdiny]. Ta válka byla ještě deset roků po skončení pořád více méně takovým

---

⁵⁸ V prvním případě se jedná celkem o 32 narátorů narozených v letech 1928–1939, v případě druhé skupiny jde o 15 narátorů, kteří se narodili v letech 1940–1948.

⁵⁹ Viz např. Vacek, Miroslav: *Generál studené války*, s. 46.

průvodním vodítkem nebo linií. A my jsme se jim – jako asi každý kluk, prostě má nějaký vzory – toužili přiblížit.⁶⁰

Pro pochopení dalších životních osudů narátorů je tak podle mého názoru klíčové, položit si otázku: jaké motivy nejčastěji vedly „děti války“, tj. mladé chlapce (a v ojedinělých případech i dívky), k tomu, aby vstoupili do armády? Jednalo se v jejich případě o akt svobodné vůle nebo zde sehrály významnější roli vedlejší intervenující podmínky? A konečně, pokud lze skutečně hovořit o vnějších vlivech, můžeme tyto determinanty zpětně považovat za konstantní nebo se v průběhu čtyřicátých, padesátých a šedesátých let nějakým zásadním způsobem proměňovaly?

Jistota (a) dobrodružství: osobní motivace pro vstup do armády

Motivace pamětníků pro vstup do armády lze rozdělit do několika základních kategorií.⁶¹ Jako nejčastější příčinu tohoto (s ohledem na další vývoj mnohdy osudového) rozhodnutí uváděli narátoři na prvním místě jistotu materiálního a sociálního zabezpečení, v těsném závěsu za ním se umístila fascinace technikou a vojenskou profesí obecně, včetně (dětských) romantických představ, s nimiž se pojila touha po dobrodružstvích. U budoucích příslušníků vojenského letectva pak technika a dobrodružství získávají jednoho společného jmenovatele, jímž je létání. Trojici převažujících motivů následně uzavírá ryze praktická možnost získat v armádě bezplatné (úplné středoškolské či vysokoškolské) vzdělání.

Soustředění pozornosti pouze na tyto základní motivace by však značně omezilo další analytické možnosti, protože u narátorů nelze obvykle hovořit pouze o jednom motivu, ale spíše o kombinaci několika příčin, z nichž některá nakonec (alespoň z pohledu narátorů) převážila. Ve vzpomínkách pamětníků tak nalezneme celou řadu dalších méně či více významných činitelů, které nakonec sehrály roli v otázce jejich vstupu do armády.⁶² Zmiňovány byly mimo jiné např. náborů na školách, vliv rodinné tradice (následování vojenské kariéry některého z příbuzných), ale i nástup do armády jakožto určitá forma vzdoru vůči rodičům. Část narátorů hovořila také o náhodné souhře okolností (nábor na

---

⁶⁰ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora. Všechny citace z rozhovorů použité v této disertační práci byly stylisticky a gramaticky upraveny tak, aby nebyl pozměněn jejich význam ani osobitost narátorova sdělení, zároveň však byly pro lepší čitelnost a srozumitelnost záměrně vynechány opakující se výrazy, vatová slova, nedokončené věty apod.

⁶¹ Motivaci (či motiv) chápu jako subjektivně psychologický důvod daného činu (resp. hypotetickou vnitřní determinantu směru chování), přičemž vycházím z obecně sdíleného předpokladu psychologů, že lidské jednání obvykle nelze principálně převést pouze na jediný motiv, nýbrž je nutno pro jeho vysvětlení a pochopení brát v potaz souhru více činitelů. (Nakonečný, Milan: *Psychologie osobnosti*, s. 139.)

⁶² Následující analýza motivací není jejich absolutním výčtem, zachycuje pouze důvody narátory v rozhovorech nejčastěji zmiňované. Ač nelze kvantifikaci v rámci kvalitativního výzkumu přisuzovat dominantní význam pro analýzu a interpretaci sebraných dat, domnívám se, že číselné vyjádření některých informací z rozhovorů nám může napomoci lépe pochopit některé zkoumané fenomény. Přehledně jsou tyto informace (včetně pokusu o postižení jejich proměny v čase) vyjádřeny v *Tabulce a grafu č. 2: Motivace narátorů pro vstup do armády*. Kolonka „ostatní“ v tabulce zahrnuje motivy, které se v rozhovorech objevovaly spíše marginálně (např. vzdor vůči rodičům, idealismus – touha „být prospěšný“, vliv druhé světové války, náhoda atd.).

konci povinné základní vojenské služby, ocitnutí se „v pravém čase, na pravém místě“ apod.), která je do armády nakonec přivedla.⁶³

Dalším podstatným faktorem ovlivňujícím dobové rozhodování narátorů, byla skutečnost, že téměř třetina z nich vstupovala do armády ve velmi mladém věku, tj. typicky mezi 15 až 17 rokem života.⁶⁴ Další dvě třetiny pamětníků se staly posluchači vojenských škol (či přímo vojáky z povolání) v době své zletilosti, resp. buď přímo v 18 letech či až po 20 roku svého života (nejčastěji díky přechodu do pracovního vztahu ihned po absolvování základní vojenské služby).⁶⁵ Mezi převažujícími motivacemi pamětníků od konce čtyřicátých do poloviny šedesátých let lze přitom vystopovat určitou míru korelace s politicko-společenským vývojem v Československu po roce 1948 (tj. s komunistickým převratem a prosovětsky orientovanou zahraniční politikou), který se významně promítl také do poměrů v armádě.⁶⁶ Ozbrojené síly na jednu stranu po politických čistkách z kvalitativního hlediska značně kádrově „utrřely“, na straně druhé však od počátku padesátých let (zejména díky oficiální propagandě) zaznamenaly nevídaný (byť krátkodobý) nárůst společenské prestiže, který souvisel s obrovskými finančními prostředky, jež začaly proudit do armády a zbrojního průmyslu na popud Moskvy.⁶⁷

Situaci v československé armádě po roce 1948 lze ve světle překotných celospolečenských změn označit minimálně (konciliantně řečeno) za neutěšenou. Ozbrojené síly prošly na konci čtyřicátých a na začátku padesátých let zásadním (pro předúnorové důstojníky a veterány ze západní fronty poměrně bolestivým) procesem rekonstrukce důstojnického sboru, jehož hlavním záměrem bylo vytvoření nového prototypu třídně a politicky uvědomělého vojáka z povolání, jenž by plně vyhovoval požadavkům nově vládnoucího komunistického režimu. Pokus o komplexní očistu

---

⁶³ Nejčastější motivy objevující se v rozhovorech se přitom nijak významně neodlišují od těch, které jsou uváděny v memoárové literatuře bývalých vojáků: „Jak jsem si později všiml, byly v podstatě tři skupiny důvodů [proč vstoupit do armády]. První bylo zálibení chlapce v uniformách a pubertální touha po romantice a dobrodružství. Druhou skupinou byli chlapci ze sociálně slabých nebo neúplných rodin, kdy plně materiální zabezpečení studia bylo pro rodiče významnou úlevou. Třetí, a to byl můj případ, byl vstup do vojenské školy náhodným souběhem událostí... Bylo nám řečeno, že jsme byli vybráni jako možní kandidáti pro studium na Vojenské škole Jana Žižky z Trocnova.“ (Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 176–177.)

⁶⁴ V případě jednoho narátora (J. F.) dokonce již v jedenácti letech. Jedná se o žáka Vojenské školy Jana Žižky z Trocnova v Moravské Třebové, který zde nastoupil studium v roce 1956. Obdobné vzpomínky na brzký vstup do armády přitom nejsou ojedinělé. Viz např. Žilková, Věra: *V jedenácti na vojnu. Před 60 lety mělo Československo dětské vojáky*. In: iDNES [online] [2014–01–07]. http://zpravy.idnes.cz/detsti-vojaci-z-moravske-trebove-d47-/domaci.aspx?c=A130405_114603_domaci_jw.

⁶⁵ Viz *Tabulka a graf č. 3: Věk narátorů při vstupu do armády*. V tomto případě se jedná o věk, v němž se narátoři poprvé v každodenní praxi setkali s fungováním armády (tj. nástup ke studiu na vojenské škole nebo k výkonu základní vojenské služby), tj. nejde o věk, v němž se narátoři stali „skutečnými“ vojáky z povolání, tj. uzavřeli (*de iure*) pracovní smlouvu o služebním poměru.

⁶⁶ Před rokem 1948 vstoupil do armády pouze jeden z narátorů, který své rozhodnutí zdůvodnil (již od dětství) silným vztahem k letecké technice a touze stát se pilotem. Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 14. 4. 2010. Osobní archiv autora.

⁶⁷ Armádní rozpočet pro rok 1951 se v porovnání s předcházejícím rokem navýšil o více než polovinu (z 20,38 mld. na 31,37 mld.). (Kaplan, Karel: *Alexej Čepička. Dobová dramata komunistické moci*. Praha, Barrister & Principal 2011, s. 77.)

důstojnického sboru prováděný formou politických a kádrových opatření v několika vlnách však fakticky vedl k jeho totální destrukci. Armáda se tak musela téměř po celá padesátá léta potýkat s problémem zoufalého nedostatku kvalitních kádrů, které by měly na straně jedné odpovídat odborné vzdělání a praktické zkušenosti, a na straně druhé byly zároveň politicky a ideologicky nezávadní. Snaze vybudovat nový důstojnický sbor, v ideálním případě zcela nezatížený vlastní osobní zkušeností s fungováním předválečné demokratické armády, proto byla podřízena nejen organizace plošných náborů potenciálních vojenských profesionálů mezi mládeží, ale i celkové plány na další rozvoj vojenské vzdělávací soustavy.⁶⁸ Právě v tomto dobovém kontextu také do armády vstupovala většina narátorů.

Přestože hledání perspektivních kádrů pro nově budovanou (lidovou) armádu bylo v oficiálním dobovém diskursu provázeno masovou ideologickou kampaní, nejčastější pohnutky mladé generace pro vstup do armády lze označit za ryze materialistické. Nebyla to touha (v souladu s dobovou rétorikou⁶⁹) svědomitě bránit socialistický mír, ani dělnickou třídu nebo „moderní“ výdobytky komunismu před imperialisty a „válečnými štváči z Wall Streetu“, ale především jistota (na dobové poměry) slušného platu, stálého zaměstnání a nadstandardního sociálního zázemí ve státním sektoru, co vedlo tehdejší mládež k tomu, aby si na prahu dospělosti vybrala jako své první zaměstnání právě vojenskou uniformu.⁷⁰ S ohledem na tehdejší nízký věk narátorů přitom navíc ve většině případů nelze hovořit ani o jejich vlastním rozhodnutí, ale spíše o doporučení jejich rodičů nebo pedagogů.

Celkově lze konstatovat, že rodinné zázemí mělo na volbu vojenské profese významný vliv. Otcové narátorů obvykle pracovali jako dělníci nebo zemědělci, ojediněle pak jako menší živnostníci. Stejně tak matky pamětníků byly zaměstnány nejčastěji v továrnách nebo pracovaly na poli (s výjimkou pětiny z nich, která byla v domácnosti). Výjimkou nebyly ani neúplné rodiny, kdy jeden z rodičů zemřel, ať už během války, při pracovních úrazech nebo v důsledku těžké nemoci. Kromě několika výjimek tak lze rodiče narátorů z hlediska sociální stratifikace charakterizovat jako příslušníky nižší třídy, případně nižší střední třídy.⁷¹ Možná proto se také motiv špatné sociální situace rodiny, a s ním

---

⁶⁸ Kádrovou situaci se podařilo uspokojivě stabilizovat až koncem první poloviny padesátých let. V roce 1953 mělo již přes 75 % důstojníků dělnický nebo rolnický původ, průměrný věk se pohyboval okolo třiceti let a více než dvě třetiny vojáků z povolání přišly do armády po únoru 1948. Zásadním problémem se nicméně stala nedostatečná vzdělanostní úroveň velitelského sboru. V roce 1955 měla vysokoškolské vzdělání cca. 3 % důstojníků a střední vojenské vzdělání polovina. Bez jakéhokoliv vzdělání pak bylo 10 % vojáků z povolání. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Šach, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí: květen 1945–květen 1955*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2006, s. 111.)

⁶⁹ Viz. např. Nečasová, Denisa: USA: stále stejný nepřítel? Obraz Spojených států v dobovém tisku v éře uvolňování? In: Petráš, Jiří – Svoboda, Libor (ed.): *Československo v letech 1954–1962*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2015, s. 514–528.

⁷⁰ Pouze jeden z narátorů v narativním rozhovoru uvedl, že při volbě vojenské profese byl silně ovlivněn dobovou komunistickou ideologií (resp. že sám byl přesvědčeným komunistou, který chtěl jít příkladem, dobrovolně se rozhodl pomáhat s organizací náborů na školách, a proto považoval za nutné do armády nejdříve sám vstoupit). Rozhovor s V. M. vedl Jiří Hlaváček, 15. 3. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

⁷¹ Otec jednoho z narátorů byl před válkou a do roku 1948 vlastníkem zlatnictví a hodinářství, poté mu však byl obchod znárodněn, vlivem měnové reformy se následně finanční situace rodiny rapidně zhoršila. Otec

přirozená snaha nějakým způsobem ulevit napjatému rodinnému rozpočtu, objevil v rozhovorech u rovné poloviny narátorů, a převažoval zejména u těch pamětníků, kteří vstupovali do armády v první polovině padesátých let.⁷² Zhruba ve třetině případů se přitom jednalo o chlapce z početných venkovských rodin, kteří v armádě spatřovali (ať už přímo oni či jejich rodiče) především možnost jak získat dlouhodobě kvalitní sociální a materiální jistoty („slušný“ plat, stravu, ubytování a ošacení), ale i bezplatné vzdělání:

Otec byl samozřejmě pro [vstup do armády], protože sám prošel dvouletou vojenskou službou a pro chlapy, si myslím, že vesměs je to práce přijatelná. A navíc bych řekl, že z jeho [otcova] pohledu to povolání u armády představovalo jakousi jistotu, že budu zabezpečený, že budu mít prostě svůj pravidelný plat a budu mít kde bydlet. A samozřejmě už samotná ta vojenská škola znamenala výhodu v tom, že to vzdělání bylo bezplatné. Takže to znamenalo zabezpečený pohodový život a neměli se mnou [rodiče] vlastně nikdy žádné problémy, ani finanční.⁷³

Materialistický motiv tak v tomto ohledu nevyovídá toliko snad ani o charakteru narátorů samotných jako spíše o neutěšených životních podmínkách, sociálním zabezpečení a katastrofální bytové situaci neprivilegované společenské vrstvy obyvatelstva v komunistickém Československu během padesátých let. Rozhodnutí stát se vojákem tedy nemuselo být (a často zřejmě ani nebylo) účelové od samého počátku, nicméně pokud už byli narátoři (resp. jejich rodiče) konfrontováni s lukrativní nabídkou náborářů (byť se poměrně brzy přesvědčili o tom, že realita původním slibům tak úplně neodpovídá⁷⁴), pak nad hypotetickým rizikem nasazení v boji a ideologickým charakterem pounorové armády obvykle zvítězil čirý pragmatismus. Uvažování o přednostech každodenního života v armádě podmíněné těžkou existenční situací zpravidla zastínilo (navíc často netušené) zápory vojenské profese.

S materiálně-sociálními výhodami vojenské profese úzce souvisí také třetí nejrozšířenější motiv, jímž byla možnost získat v armádě „bezplatné“ vzdělání.⁷⁵ Tato přednost se

---

dalšího narátora pracoval jako učitel na obecné škole a poslední výjimku představoval otec, který pracoval jako finanční úředník.

⁷² Nejde přitom o zjištění nijak překvapivé, protože již od 19. století bylo pro Čechy spíše typické, že se pro vojenské povolání rozhodovali nikoliv z militaristických pohnutek, ale někdy přímo z existenční nouze nebo velmi často také pro snadnější či bezplatný přístup ke vzdělání. Viz Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 294.

⁷³ Rozhovor s J. J. vedl Jaroslav Vašut, 2. 6. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

⁷⁴ Zájemce o konkrétní čísla lze odkázat na podrobnou analýzu Jiřího Bílka, z níž je patrné, že do roku 1955 se i přes řadu pokusů nepodařilo finanční situaci vojáků z povolání nijak výrazně zlepšit. Nadále totiž přetrvával velký rozdíl mezi hodnotami a funkcemi, a jestliže vyšší důstojníci na tom byli už od roku 1945 (a zejména po vydání vojenského platového zákona v roce 1949) relativně velmi dobře a jejich služební příjmy se pohybovaly často vysoko nad celostátním průměrem, u mladých vojáků z povolání v nižších hodnostech dosahovalo služné zhruba celostátního mzdového průměru, což s ohledem na jejich způsob života nestačilo pokrýt jejich vlastní potřeby ani potřeby jejich rodin (Bílek, Jiří: Finanční situace vojáků z povolání a v základní službě v letech 1945–1955. In: *Historie a vojenství*, č. 2 (2011), s. 39.)

⁷⁵ Uvozovky jsou v tomto případě na místě, protože bezplatnost byla vykoupena délkou služebního závazku po absolvování vojenských škol. V případě narátorů se nejčastěji jednalo o závazek v délce 2–3 let služby za každý rok studia. U pamětníků, kteří narukovali již v jedenácti letech (např. studenti Vojenské školy Jana Žižky z Trocnova v Moravské Třebové v polovině padesátých let) a získali v armádě střední i vysokoškolské vzdělání se jejich závazek mohl snadno vyšplhat k 30 až 40 letům služby (v případě, že neměli finanční

objevuje zhruba u třetiny všech narátorů a jde ruku v ruce s hlavním motivem sociálních a materiálních jistot. Pamětníci, vzhledem ke svému nízkému věku při vstupu do armády, nejčastěji výhledově uvažovali pouze o úplném středoškolském vzdělání v podobě maturity, zatímco eventuální možnost zisku vysokoškolského titulu (byť ho velká část z nich během své služby v armádě nakonec získala) ve vyprávění netematizovali.⁷⁶ Pro ilustrativní příklad se tentokrát obrátíme (pro změnu) k memoárové literatuře, konkrétně k autobiografii posledního předlistopadového velitele Západního vojenského okruhu Mojmíra Zachariáše:

Původní dětské představy vzaly během střední školy za své (...). Finanční situace v naší rodině však byla dost složitá (...). Věděl jsem, že na moje studium asi nebudeme mít dost prostředků. (...) Zapracovala však náhoda. V zimě [1956] se ve škole objevil náborový důstojník okresní vojenské správy, který přišel do gymnázia lákat vhodné kandidáty do armády a nabízel možnosti absolvování vojenského učiliště. Podle dnešní terminologie šlo o vyšší odbornou školu, uchazeči museli mít maturitu a absolvovali přijímací zkoušky z matematiky, češtiny, ruštiny a tělesné výchovy. Náklady na toto studium, ubytování a stravu nebyly žádné. Jako posluchač učiliště jsem měl naopak obdržet měsíční služné ve výši 215 Kčs.⁷⁷ (...) Po třech letech bych se jako absolvent učiliště měl stát poručíkem, který má plat a zajištěnou budoucnost.⁷⁸

Touha po dobrodružství, splnění dětského snu a fascinace vojenskou technikou představovaly druhý nejčastější motiv pro vstup do armády. V tomto případě hrají u nejstarších narátorů stěžejní roli (již zmiňované) zážitky z dětství. Pamětníci přitom velmi podrobně vzpomínají na vojenskou techniku a zbraně, kterých bylo po válce všude plno a s nimiž si jako děti hráli. Ačkoliv lze s trochou nadsázky říci, že na vojáky či partyzány si během svého života hrál snad každý malý chlapec, přece jen na konci čtyřicátých a na začátku padesátých let lze předpokládat, že se jednalo o aktivitu (s ohledem na nedávný konec války) mezi dětmi rozšířenější a pravděpodobně i oblíbenější. Za vedlejší faktor ovlivňující dobrodružné představy tehdejší mládeže o vojenské profesi lze nepochybně považovat také domácí a zahraniční literární či filmovou produkci:

---

prostředky na „vyplacení“). Závazkový systém přetrvává na vojenských školách dodnes. Např. současní studenti Univerzity obrany v Brně se zavazují, že po dokončení školy budou po dvojnásobnou délku doby studia pracovat ve službách Armády České republiky. Viz Vojenský obor při FTVS UK Praha. [online] [2014–02–05]. [Http://www.vojenskyobor.cz](http://www.vojenskyobor.cz).

⁷⁶ S výjimkou těch, kteří nastupovali rovnou ke studiu na vysokou vojenskou školu jako např. v případě budoucího lékaře, kde však sehrála značnou roli náhoda: „Když jsem v roce 1951 maturoval, tak jsem říkal, že se musím rozhodnout, co budu dělat. Táta chtěl pochopitelně, abych šel na medicínu. Takže jsem ho poslechl, přihlásil jsem se na pobočku Univerzity Karlovy, Lékařská fakulta v Hradci Králové. Udělal jsem zkoušky a byl jsem přijat. Jenže o prázdninách jsem dostal dopis, že to bude Vojenská lékařská akademie Jana Evangelisty Purkyně. A jestliže chci někam jinam, tak musím děkano požádat, aby mě doporučil na jinou vysokou školu. Tak jsme se rozhodovali a táta nechtěl, abych šel na vojnu. Já jsem říkal – studovat medicínu je složitý, těžký, já někde propadnu a bude mně to pak vyčítat. Tak jsem říkal – nic, já zůstanu v Hradci a puďu na tu vojnu. Tak tím pádem jsem se dostal na VLA.“ Rozhovor s J. Z. vedl Jiří Hlaváček, 9. 7. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

⁷⁷ Pro srovnání průměrná hrubá měsíční mzda zaměstnanců v civilním sektoru národního hospodářství v roce 1955 činila 1 192 Kčs. Viz Doležal, Karel: *Mzdy včera a dnes*. In: Měšec [online] [2014–01–15]. [Http://www.mesec.cz/clanky/mzdy-a-ceny-vcera-a-dnes](http://www.mesec.cz/clanky/mzdy-a-ceny-vcera-a-dnes).

⁷⁸ Zachariáš, Mojmír: *Příběh vojáka*, s. 15–16.

V tom šestačtyřicátém roce naplno běžela brněnská kina. Ve všech byly válečné filmy! *Guadalcanal*, *Perutě pomsty*, *Třicet vteřin nad Tokiem*. Všechno to bylo americký a bylo to o válce.* My jsme přesešli ze školy na šalinu a honem jsme jeli do kina, protože hrálo ve čtyři, v šest a v osm, tak abysme to všechno stihli! My jsme to jako kluci hltali úplně.⁷⁹

Zatímco o materiálních příčinách můžeme mluvit u zástupců, kteří pokrývají celé spektrum různých typů vojsk a specializací, romantické dobrodružné představy a fascinace technikou jsou motivy, jež se jako primární objevují převážně (nikoliv však výhradně) u příslušníků letectva, a navíc se zdají být (vzhledem k četnosti jejich výskytu) rezistentní vůči času, resp. ve výzkumném vzorku je tato „touha“ prvkem, který je přítomen mezi motivy konstantně napříč třemi poválečnými dekádami – tj. bez ohledu na to, zda jde o narátory, kteří vstupovali do armády v čtyřicátých, padesátých nebo šedesátých letech. Svou roli přitom nepochybně sehrává i fakt, že většina narátorů, která později sloužila u různých složek vojenského letectva, začala již okolo svých čtrnácti nebo patnácti let navštěvovat SVAZARM,⁸⁰ kde létala na větroních, skákala padákem nebo se věnovala jiným branným aktivitám (např. střelbě):

Tak, já jsem chtěl létat už od dětství. To ještě babička mně to vždycky připomněla, když jsem říkal, že jestli mě bude zlobit, tak jim to tam rozbombarduju. Modely mě bavily a letecký časopisy, který byly tehdy dostupný. A pak během jedenáctiletky jsem začal poletovat v aeroklubu, nebo tehdy [1957] to bylo už pod SVAZARMem. No a nevim, jakým zázkamem jsem dostal přihlášku do pilotky [pilotní školy], tu jsem vyplnil a byl jsem tam pozván na pohovor. Já jsem chtěl původně k civilnímu [letectvu], ale tenkrát to jinak, než vojensky dál nešlo. Jiná šance nebyla, poněvadž tam jste měl zajištěnej výcvik za všech podmínek čili bernej pro všechny letecký společnosti, který existují.⁸¹

Lákadlem pro mladé chlapce byla v padesátých letech také samotná (tehdy stále ještě) modrá uniforma, která v poválečné době evokovala hrdost a prestiž spojenou s úspěchy

---

* *Gaudalcanal: ostrov smrti (Gaudalcanal Diary)*. Válečné drama, Spojené státy 1943, režie Lewis Seiler, 93 min.; *Perutě pomsty (Air Force)*. Válečné drama, Spojené státy 1943, režie Howard Hawks, 124 min.; *Třicet vteřin nad Tokiem (Thirty Seconds Over Tokyo)*. Válečné drama, Spojené státy 1944, režie Mervyn LeRoy, 138 min.

⁷⁹ Rozhovor s V. Ž. vedl Jiří Hlaváček, 28. 4. 2009. Osobní archiv autora.

⁸⁰ SVAZARM (Svaz pro spolupráci s armádou) – československá organizace zaštiťující od roku 1951 branou mimoškolní přípravu a sdružující branné sporty a zájmové aktivity. Hlavním úkolem SVAZARMu byla propaganda vojenských a politických znalostí mezi členstvem a ostatním obyvatelstvem, zapojení nejširších vrstev pracujících k aktivní účasti ve vojensko-masové a sportovní činnosti, v přípravě Civilní obrany a v rozvíjení masových branných sportů. V roce 1960 měl SVAZARM téměř milion členů, z toho dvě třetiny mladších třiceti let, a téměř patnáct tisíc základních organizací a klubů. (Knapík, Jiří – Franc, Martin a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Praha, Academia 2011, s. 903–904.)

⁸¹ Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009. Osobní archiv autora. Pro zajímavost na tomto místě uvedu ještě jednu citaci, tentokrát z rozhovoru s jiným narátorem, který vstupoval do armády s obdobnou představou, nicméně jak se ukázalo, její naplnění nebylo tak snadné, jak předpokládal: „Ten cíl, být civilním pilotem, ten byl úplně někde zahrabaný. Když jsem šel na tu vojnu, tak nebylo mým cílem, abych byl pilot stíhačky, já jsem spíš inklinoval k tomu dopravnímu letectvu. A to jsem taky nevěděl, že vojna má dopravní letectvo. A vím potom jako z praxe, že když chtěl někdo opustit armádu a chtěl jít létat civilní linky, tak že to byl veliký problém. Nebylo mu to umožněno, nechťeli ho pustit a tak dál. Každý v tom viděl, jak chce hrabat peníze, jak chce mít krásnej život a nechce sloužit vlasti. Takže s tím civilním létáním to bylo nakonec takové pofidérní.“ Rozhovor s L. P. vedl Ivan Kopečný, 10. 8. 2011. ÚSD COH, Rozhovory.

československých letců sloužících za války v britském královském letectvu, jak jsme koneckonců viděli v prvním citovaném úryvku této kapitoly (byť šlo o konotaci, která po únoru 1948 samozřejmě nebyla vládnoucímu komunistickému režimu nijak zvlášť po chuti). Zatímco narátory, kteří vstupovali do armády především z materiálních důvodů, přiměli k tomuto rozhodnutí obvykle jejich rodiče, v případě dobrodružných romantických představ tomu bylo přesně naopak – nárátoři byli těmi, kdo museli přesvědčovat své rodiče, aby jim (nebezpečnou) službu u letectva povolili.

Významně ovlivnily při výběru budoucího povolání část dospívající mládeže také různé náborové akce, probíhající nejen na základních (obecných) a středních školách či učilištích ale i v rámci povinné základní vojenské služby, jejichž cílem bylo získat pro armádu perspektivní kádry. Někteří nárátoři zpětně vzpomínají, že náboráři přitom během svých vystoupení rádi apelovali zejména na vlastenecké cítění, přičemž okrajově zmiňovali také hypotetické a praktické výhody služby v ozbrojených silách, zatímco negativa každodenního běžného života v „zeleném“ zůstávaly případným zájemcům zpravidla utajeny (popř. byla náročnost služby podávána v ideologické rovině jako morální povinnost, která mimo jiné povede také ke zvýšení psychické a fyzické zdatnosti jedinců).⁸² Ke stálému vojsku se tak často dostali i ti lidé, kteří nejen, že o vojenské kariéře dosud vůbec neuvažovali, ale (v ojedinělých případech) do ní byli dokonce i „nuceni“, např. pro svůj dělnický původ:

Na vojnu jsem nastoupil na podzim 1951. (...) To už nás registrovali, že máme maturitu, takže nás poslali do školy důstojníků v záloze v Žilině. Pak už nás evidovali jako členy strany [člen KSČ od roku 1947, vstoupil v ocelárnách, kde se vyučil frézářem], takže jsem šel do kurzu politických pracovníků v záloze. To šlo všechno na rozkaz, to nebylo tak, že by vás někdo přesvědčoval, prostě se tam šlo! No a během toho šestiměsíčního kurzu, který mě celkem bavil, protože tam se přednášely všechny tehdejší předměty na bázi společenských věd, takže ono to nebylo tak úplně marné. Ale! A to byl ten problém, že měsíc před ukončením toho kurzu nás zvali na pohovory a donutili nás drtivou většinu z toho kurzu, tam nás bylo asi 1 200, tak 1 100 z nás aktivovali. To znamená, víceméně nás přiměli k tomu, abychom šli do armády. (...) Musím říct, že pro některé z nás to nebylo příliš příjemné, protože já byl na čtyřech pohovorech. Já jsem nechtěl, bránil jsem se, ale ten nátlak argumentační i mravní byl takový, že většina z nás nakonec podlehla a na té vojně zůstala.⁸³

Vzpomínky pamětníků v souvislosti s masově prováděnými náborů mohou posloužit také jako vhodná ilustrace tehdejšího pohledu společnosti na instituci armády obecně. Pamětníci vstupující do armády na počátku padesátých let totiž často vzpomínají na

---

⁸² Vojenské náborů však nebyly v tomto ohledu ničím specifické. Jak nasvědčuje tehdejší pedagogická literatura, obdobný postup byl charakteristický pro většinu náborových akcí na školách bez ohledu na konkrétní profesi: „Když učitelé seznamovali při náboru žáky s pracovními obory, mluvili často jen o kladných stránkách, líčili je příliš ideálně a tím zkresleně. Žáci si tvořili klamné iluze, nebyli připraveni na překážky a obtíže. Žáci by měli být seznámeni se všemi stránkami daného povolání – jak s jeho výhodami, krásami a perspektivami, tak s jeho obtížemi a nesnáze i s požadavky, které klade na člověka.“ (Pařízek, Vlastimil. K otázce volby povolání na osmileté střední škole. In: *Pedagogika*, č. 3 (1955), s. 185.)

⁸³ Rozhovor s K. J. vedl Jiří Hlaváček, 15. 3. 2012. Osobní archiv autora.

náborové akce jako na událost, která v nich zanechala velmi silný dojem, i proto že armáda v té době (na rozdíl od šedesátých let a pozdější éry tzv. normalizace⁸⁴) představovala státem preferovanou (a proto tedy z určitého pohledu i „prestížní“) organizaci, což prezentuje např. tento úryvek:

Tak být vojákem z povolání tehdy, jako mladejm klukům, se nám líbila důstojnická uniforma. Na vesnici byl voják vzor, tak si člověk říkal, že by nebylo špatný jít touto cestou. A po válce vlastně ta armáda měla svůj zvuk. Vstoupit do armády to bylo od roku 1945 projevem určitého vlasteneckého cítění. A já už jsem nastupoval v padesátém roce, jo? Ale pořád ještě to trvalo, tohle vědomí, a že by nás nějak zasáhl ten Únor [1948] jako mládež, o tom těžko by se mohlo hovořit.⁸⁵

Těžko lze odhadovat, jaká byla skutečná (tj. nikoliv pouze oficiálními sdělovacími prostředky vytvářená) míra popularity ozbrojených sil u tehdejší veřejnosti, na základě výsledků dosavadních výzkumů však lze předpokládat, že nešlo o popularitu nijak zvlášť vysokou, protože moderní česká společnost vykazovala od devatenáctého století dlouhodobě kontinuální nedůvěru vůči armádě a vojenské profesi bez ohledu na vládnoucí režim.⁸⁶ Ministerstvo národní obrany (MNO) nicméně v první polovině padesátých let skutečně disponovalo obrovským mocenským vlivem, díky němuž (a ideologické propagandě) mohla být armáda narátory implicitně vnímána jako vysoce prestižní organizace.⁸⁷ Slovy historika Karla Kaplana, armáda se v této době stala samostatným „nedotknutelným kolosem, na jedné straně izolovaným a ničím nekontrolovatelným zvenčí, na straně druhé se zásadním vlivem na všechny oblasti života společnosti a její postupnou militarizaci“.⁸⁸

Vedle tří nejrozšířenějších motivů uvedených výše lze ve vyprávění pamětníků nalézt ještě další kategorii příčin, které je možné považovat za vedlejší. Tyto submotivace, mezi něž patří např. rodinná tradice, vzdor vůči představě rodičů nebo (ne)obyčejná souhra náhod, jsou přitom pro samotné vyprávění o vstupu do armády konstitutivní jen výjimečně. Ve většině případů tvoří spíše podpůrné prvky, které rozvíjí individuální argumentační strategie narátorů a zároveň fungují také jako flexibilní nástroj pro upřednostnění či potlačení významu hlavního motivu dle aktuální potřeby.

V případě snahy o udržení (či znovunavázání) vojenské tradice někdo z rodiny pamětníků v armádě v minulosti již sloužil (nejčastěji se jednalo o otce, strýce či staršího bratra) a doporučil tedy tuto profesi. Ani v jednom případě se přitom překvapivě neobjevila negativní konotace spojená s poučnou armádou, a to i přesto, že šlo o bývalé

---

⁸⁴ Viz Hlaváček, Jiří: Copak je to za vojáka... aneb Malá sonda do života příslušníků Československé (lidové) armády po roce 1968. In: Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka: *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha, Karolinum 2014, s. 73–120.

⁸⁵ Rozhovor K. N. vedl Jiří Hlaváček, 4. 10. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

⁸⁶ Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 312.

⁸⁷ Významnou roli v tomto případě sehrály nejen rodinné vazby nového ministra, který byl zetěm prezidenta Gottwalda, ale i jeho důsledná snaha vyjít vstříc Kremlu, pokud jde o unifikaci československé armády podle východního vzoru.

⁸⁸ Kaplan, Karel: *Alexej Čepička*, s. 80.

důstojníky předválečných ozbrojených sil. Tito vysloužilí důstojníci tak již byli buď zcela odtrženi od poměrů v armádě po roce 1948 (tj. nevěděli o politických čistkách v resortu obrany) nebo považovali vojenskou profesi za apolitické řemeslo, zcela v souladu (jak uvidíme v dalších kapitolách) s rozšířenou premisou o tom, že války vedou politici, zatímco vojáci pouze plní rozkazy. Na druhou stranu je však třeba říci, že skutečné důstojnické dynastie byly v československých rodinách spíše výjimkou, resp. v několika případech stáli u jejich zrodu teprve samotní narátoři.⁸⁹

Moje dětství poznamenalo, že tady [ve městě] byla vojenská akademie a měl jsem strýce, kteří byli důstojníci československé armády. Z toho důvodu už od dětství jsem měl nějak sklony k tomu, že ze mě bude voják. Dokonce od jednoho strýce jsem dostal malorážku k nějakým narozeninám, takže prostě jsem se rozhodl, že bych po ukončení školy šel do vojenského gymnázia. (...) Bylo to bez problému, protože otec mně zemřel, když mi bylo deset let čili ten už v tom nebyl nějak. A ti strejdové, vojáci, to byli bratři mojí maminky, takže v podstatě se dá říct, že ta nic nenamítala, byla s tím smířená a pro ni jako pro vdovu to bylo do jisté míry i příjemné řešení, že jsem získal nějaké zabezpečení a podobně. Čili já jsem vlastně v patnácti letech odešel z domu a nemuselo se už o mě moc starat, že jo, protože už vojsko mě pohltilo.⁹⁰

Zajímavý (a od konce padesátých let také poměrně frekventovaný) motiv ve vyprávění představuje vstup narátorů do armády jakožto určitá forma vzdoru vůči rodičům. Na tomto místě uvedu dva ilustrativní příklady, kdy se rodiče a děti v představách o budoucím zaměstnání rozcházel. V obou vyprávěních lze přitom vzdor chápat jako jednu z vedlejších příčin, která doplňuje (popř. vysvětluje) centrální motiv, jímž je opět špatná finanční situace rodiny:

Byl jsem, tak jak maminka vždycky říkala, určen k tomu, abych byl farářem. To bylo její přání, které se se mnou táhlo až do konce dvanáctiletky. Tu jsem ukončil v roce 1966 a původně jsem chtěl jít na vysokou školu – matematiku a fyziku. Ale vzhledem k tomu, že jsem byl dost ze složitých podmínek, bylo nás pět dětí, neměli jsme nijak nazbyt, a navíc jsme se museli doma starat o hospodářství, (...) takže naši řekli, že už dál do školy nepůjdu, že půjdu dělat něco, abych začal vydělávat. Já jsem využil toho, že k nám [do školy] přišla náborová komise a přihlásil jsem se do armády. Prakticky to nebylo žádný přesvědčení, že bych chtěl být vojákem. Já jsem prostě chtěl utéct z té vesnice, nechtěl jsem jít nikam do toho zemědělství, takže proto jsem se přihlásil v únoru na tu vojnu.⁹¹

Celé roky jsem byla premiantka, odmalička jsem říkala, že ze mě bude doktorka. Gymnázium jsem ukončila v roce 1959, samozřejmě byla jsem pionýrka a členka Československého svazu mládeže (...), navíc jsem se ale ještě zamilovala do letadel, takže jsem začala chodit do aeroklubu [součást SVAZARMu] v patnácti letech. (...) No, když jsem skončila jedenáctiletku, chtěla jsem jít na medicínu, jenže tatínek už byl v důchodu a bylo mi řečeno, že mám ještě mladší sestru, že nejsou peníze, a že tedy budu muset jít do

---

⁸⁹ „Já, bratr, jeden zeť, druhej zeť, syn, vnuk – všichni jsme byli vojáci z povolání, čili tahle větev se ještě dodneška drží.“ Rozhovor s J. KO. vedl Jaroslav Vašut, 7. 6. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

⁹⁰ Rozhovor s F. T. vedl Jiří Hlaváček, 26. 10. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

⁹¹ Rozhovor s J. N. vedl Jiří Hlaváček, 29. 3. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

zaměstnání. Načež jsem se prostě vzbouřila, vztekala jsem se a podala jsem si žádost do školy pozemních specialistů letectva a tatínkovi jsem hubatě řekla, že nemusí mít strach, že ho to nebude stát ani korunu!⁹²

Z úryvků vyplývá, že narátor i narátorka měli v době svého dospívání diametrálně odlišné představy o své budoucnosti než jejich rodiče. Zjednodušeně řečeno, chlapec z vesnice chtěl jít studovat exaktní vědy, zatímco jeho matka snila, o tom, že se její syn stane farářem, což bylo povolání, které bylo na venkově (i přes represe komunistického režimu vůči církvím) stále ještě vážené a navíc mělo (z pohledu venkovského člověka významnou) přednost: součástí jeho výkonu nebyla těžká manuální práce. Obdobně dívka z města se chtěla stát lékařkou, zatímco její otec pragmaticky vyhodnotil, že dcera již získala středoškolské vzdělání (tj. může získat adekvátní zaměstnání) a další studia medicíny by pro něj jako důchodce byla finančně neúnosná. V obou případech následně aktéři berou svůj další osud do vlastních rukou, když si dobrovolně a bez vědomí svých rodičů podávají přihlášku na vojenskou školu.⁹³ Tato rozhodnutí přitom v rámci vlastních narativních biografii následně sami interpretují jako určitou formu vzdoru, byť objektivně vzato se jejich rodiče s ohledem na dobový referenční rámec rozhodovali na základě zcela racionálních úvah.

Shrnuto, motivy narátorů pro vstup do armády lze na základě výše provedené analýzy rozdělit do dvou kategorií na (silné) centrální motivace (sociální a materiální jistoty, romantické představy – vztah k vojenské technice, bezplatné vzdělání) a (slabé) vedlejší motivy (nábohy, tradice, náhoda, vzdor). Zatímco centrální motivy lze chápat jako určující příčiny pro výběr vojenské profese, vedlejší motivy fungují spíše jako podpůrné prvky vyprávění, které argumentačně rozvíjí a doplňují význam hlavních motivací. Příčiny vstupu do armády jsou významně ovlivněny dobovým kontextem, což znamená, že četnost výskytu a váha jednotlivých motivací se v průběhu času může proměňovat. V první polovině padesátých let tak např. z vyprávění pamětníků pozvolna mizí (do té doby hojně zastoupený) vedlejší motiv zkušenosti s druhou světovou válkou, který začíná být u generace mladších narátorů nahrazován motivem „vzpoury“ vůči rodičům.⁹⁴ Naopak četnost centrálních motivací – souvisejících s materiálním a sociálním zabezpečením, touhou po dobrodružství či po práci s (tehdy) nejmodernější technikou a také s možností získat „zadarmo“ (nej)vyšší stupeň vzdělání – zůstávají napříč sledovaným obdobím, co do množství výskytu, fakticky konstantní.⁹⁵ Stejně tak neměnné

---

⁹² Rozhovor s M. K. vedl František Jedlička, 20. 11. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

⁹³ V případě vstupu nezletilého do armády bylo zapotřebí souhlasu („reversu“) rodičů v podobě podpisu na žádosti/přihlášce ke studiu na vojenské škole. Tento podpis někteří pamětníci (v případě, že šlo o jejich vlastní iniciativu) získávali různými pokoutními způsoby, včetně falšování či zamlčení jeho účelu: „Vy třeba si to teď nedovedete možná představit, ale protože mi ještě nebylo osmnáct, když jsem se přihlásil, tak jsem musel mít podpis rodičů, že můžu jít do vojenské školy. A já jim to dával podepisovat jako rodičovský sdružení nebo něco, aby to vůbec neregistrovali, co podepisují.“ Rozhovor s J. N. vedl Jiří Hlaváček, 29. 3. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

⁹⁴ S trochou nadsázky lze říci, že se v tomto trendu odráží blížící se ovzduší nespokojené mladé generace nadcházejících šedesátých let.

⁹⁵ V případě materiálních a sociálních jistot, včetně vzdělání, je tato neměnnost bezesporu zásluhou dlouhé (kulturní a historické) tradice (tj. pokud mají vojáci válčit, musí o ně být dobře postaráno). Vztah k technice

je v této fázi vyprávění i celkové zhodnocení samotného rozhodnutí vstoupit do armády, které je narátory (i přes znalost dalších osudů některých z nich) zpětně vnímáno jako veskrze pozitivní zlom v jejich životě.

Těžko na cvičišti, lehký na bojišti: vzpomínky frekventantů vojenských škol

Poté co se narátoři z různých pohnutek rozhodli pro kariéru v armádě, čekaly na ně (s výjimkou vojáků základní služby a některých vysokoškoláků) nejprve přijímací zkoušky. Po jejich úspěšném složení pak první skutečně „opravdové“ (a mnohdy také velmi tvrdé) setkání s vojenským režimem v podobě studia na některé z (přípravných) vojenských škol a učilišť.⁹⁶ V průběhu padesátých a šedesátých let docházelo ve vojenské vzdělávací soustavě prakticky neustále k celé řadě změn, jejichž společným jmenovatelem byla obvykle snaha co nejrychleji zareagovat na aktuální situaci, ať už se jednalo o politický vývoj (stupňování mezinárodního napětí), technický pokrok (modernizace, přezbrojení, raketo-jaderná povaha budoucího konfliktu) nebo ideologické otázky (urychlená snaha o „sovětizaci“ československé armády – tj. přizpůsobení se sovětskému vzoru).

Některé tyto změny považovali pamětníci s ohledem na jejich pozdější dopady za zásadní (prodlužování či zkracování délky studia na různých typech škol, změna podmínek vyřazení absolventů), jiné za méně významné (vznik či zánik některých typů škol, které existovaly pouze krátce jako např. Vojenské vyšší průmyslové školy Jana Žižky z Trocnova) a další spíše za formální (přejmenování či slučování některých škol, zavedení sovětských nárameníků atd.). V důsledku překotných změn, které se děly (tak říkajíc) za pochodu, se vzpomínky jednotlivých narátorů na tuto dobu liší, a to právě s ohledem na konkrétní rok, v němž nastupovali ke studiu na vojenské škole. Namísto podrobného výkladu vývoje vojenského vzdělávacího systému a jeho proměn se proto v této podkapitole zaměřím pouze na analýzu témat, která jsou v souvislosti s průběhem studia ve vyprávění pamětníků nejčastěji zmiňována (příjímací zkoušky, socializační proces, forma výuky, ideologické působení a završení studia).⁹⁷

Příjímací řízení na vojenské školy (zejména v druhé polovině padesátých let) ve vyprávění pamětníků představuje síť, jehož cílem je důkladně „oddělit zrna od plev“ (tj. z pohledu narátorů fyzicky zdatné a psychicky odolné jedince od těch „slabých“), přičemž samotní

---

je naopak konstantou mladšího data, jejíž počátek je možné nalézt v období první světové války, kdy byla poprvé v dějinách masově nasazena moderní vojenská technika včetně letectva.

⁹⁶ Úspěšné dokončení studia na vojenské škole nebylo pro vznik služebního poměru nutné. Do armády bylo možné vstoupit i dobrovolně. Podmínkou však bylo splnění věkové hranice (od roku 1949) sedmnácti let, kterou stanovoval branný zákon. Viz *Zákon č. 92/1949 Sb., Branný zákon*, § 6. In: Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [online] [2015-06-03]. [Http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=92&r=1](http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=92&r=1)

94.

⁹⁷ Záměrně přitom ponechávám stranou problematiku vojenského vysokého školství, které se budu věnovat samostatně v další kapitole. Stejně tak jsem si vědom toho, že ze složitě (a ve zkoumaném období prakticky neustále se proměňující) vojenské vzdělávací soustavy nastiňuji pouze její základní (a tedy značně neúplné) obrysy.

narátoři jsou pochopitelně hrdí na to, že touto selekcí úspěšně prošli. V jejich vyprávěních se proto často objevují konkrétní čísla (počet přihlášených versus počet přijatých), která mají demonstrovat tehdejší obrovský převis zájemců o službu v armádě a dodat studiu na vojenské škole jistý punc dobové exkluzivity.⁹⁸ V tomto případě může jít nepochybně o vědomou stylizaci, významnou roli však může sehrávat také odlišná výchozí pozice uchazečů o vojenské studium, pokud jde o úroveň jejich dosavadního vzdělání.⁹⁹ Téměř polovina narátorů totiž nastupovala do přípravných vojenských škol „jen“ s výučním listem nebo ukončeným základním vzděláním, čímž se pro ně stal přijímací test větší překážkou než pro absolventy maturitních oborů. Zároveň je patrné, že atraktivita armády pro potenciální uchazeče klesá úměrně s jejich rostoucí kvalifikací.¹⁰⁰ Dalším faktorem ovlivňujícím dosažené vzdělání byla nepochybně také (již zmiňovaná) válečná zkušenost, která v několika případech z různých (ať už vnitřních či vnějších) příčin narušila, dočasně přerušila či zcela ukončila standardní vzdělávací proces narátorů na civilních školách, popř. změnila jejich priority, pokud jde o vzdělání.¹⁰¹

O exkluzivitě a velkém převisu lze nicméně s určitostí hovořit v případě zájemců o studium na vojenských leteckých akademiích a učilištích zajišťujících přípravu budoucích pilotů a vojenského leteckého personálu. Tyto školy (zejména pak pilotní) byly v rámci armády chápány jako výběrové (resp. elitní), což bylo způsobeno především náročností přijímacího řízení, která logicky souvisela s vyššími vstupními požadavky na psychickou a fyzickou zdatnost potenciálních adeptů o službu u letectva.

Ty zkoušky [do pilotní školy v roce 1949] byly náročný. Především psychotechnický zkoušky na rozdělování pozornosti, akceschopnost, rychlost, šikovnost a potom samozřejmě zdravotní prohlídka v ÚLZ [Ústav leteckého zdravotnictví v Praze], který byly dělaný tak, že jste šel od profese k profesi: chirurg, interní, oční, ušní, krční, noční vidění, a když jste někde nevyhověl tak vám hned řekli: můžeš se oblíknout a jít. Byli tam kluci takoví vazouni, plachtaři, který brečeli, když jim to řekli. Já takovej, buránek z vesnice, takový tintítko jsem prošel. Byl jsem šťastnej jako blecha, když to [dopis s rozhodnutím o přijetí] přišlo a rodiče už s tím nemohli nic dělat.¹⁰²

⁹⁸ U narátorů, kteří nastoupili do armády před rokem 1955 se přitom s podobnou argumentací (snad s výjimkou letců) prakticky nesetkáme, což může být způsobeno povědomím o situaci v prvních letech po únoru 1948, kdy byla armáda (v důsledku politických čistek) různými způsoby (veřejné výzvy, aktivace záloh apod.) doplňována spolehlivými stranickými kádry, které měly často jen základní vzdělání (popř. jednoletý učební kurz).

⁹⁹ Viz *Tabulka č. 4: Absolvované vzdělání narátorů*.

¹⁰⁰ Tuto skutečnost dlouhodobě potvrzují také průzkumy veřejného mínění. Podrobněji se této problematice věnuji ve čtvrté kapitole, v níž je sledována proměna popularity vojenské profese u veřejnosti.

¹⁰¹ V tomto případě se narátoři po skončení války nacházeli v diametrálně odlišných hospodářských a sociálních podmínkách než např. generace narozená po roce 1989, jejíž prioritou je v mnoha případech především získání vysokoškolského titulu. Narátoři byli naopak svými rodiči často motivováni k tomu, aby si v nejjistě poválečné době nejdříve osvojili nějaké řemeslo (tj. získali výuční list) a teprve potom se věnovali vyššímu vzdělání (tj. usilovali o maturitní vysvědčení nebo vysokoškolský diplom). U těch, kteří před válkou začali studovat gymnázium byla někdy situace opačná – po získání maturity se pro jistotu rozhodli ještě pro doplnění učňovského vzdělání.

¹⁰² Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 5. 2. 2009. Osobní archiv autora. V návaznosti na tuto citaci bychom mohli zbývající část této kapitoly (a mnohé další) věnovat veselým i tragickým vzpomínkám budoucích letců z jejich elementárního i pokračovacího pilotního výcviku. Čtenáře se zájmem o tuto problematiku je možné odkázat na množství memoárové literatury, která k tomu tématu již vyšla. Viz např. Kulič, Evžen: *U letectva*

Úspěch u přijímacích zkoušek byl však pouze prvním z mnoha kroků na další cestě narátorů k vojenskému vzdělání, na jejímž konci se třpytily důstojnické hvězdy. Možností, jak se dostat k vysněným zlatým prýmkům přitom na konci čtyřicátých let značně přibýlo. Na podzim roku 1948 na základě usnesení předsednictva Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) nově vznikly tzv. školy důstojnického dorostu (ŠDD),¹⁰³ jejichž prvořadým úkolem bylo připravit budoucí důstojníky zrychlenou formou během několika měsíců na úspěšné složení maturitní zkoušky, tak aby mohli následně pokračovat ve studiu na již existujících vojenských akademiích (pěchotní v Hranicích nebo letecké v Hradci Králové). ŠDD nicméně plnily pouze funkci jakýchsi dělnických přípravků¹⁰⁴ a v principu tak nemohly zájemcům o profesionální vojenskou službu nahradit ucelené obecné středoškolské vzdělání.¹⁰⁵ Diskrepance mezi frekventanty se však nejzřetelněji projevila teprve až na vyšších odborných vojenských školách, kde se poprvé setkali tváří v tvář maturanti z civilních škol s důstojnickým dorostem. Narátoři si přitom byli propastného rozdílu ve znalostech vědomí a snažili se jej (ve vyprávění, ale zřejmě i v praxi) různými způsoby (argumentačně) kompenzovat:

Samozřejmě, že my [absolventi ŠDD] jsme nemohli mít takový znalosti jako normální gymnazista nebo průmyslovák, a to se projevovalo potom i později. (...) Po nástupu do té školy [vojenská letecká akademie], kdy jsme tam byli dva nebo tři měsíce, tak se ukázaly první rozdíly mezi náma, co jsme byli na vojně v tý škole důstojnického dorostu, a mezi opravdovejma maturantama. Těm šlo to učení lehčeji, ale zase když jsme vyrazili na pochodák s plnou polní, tak byli chudáci. (...) My jsme zase byli blbější ve vstřebávání těch znalostí a vědomostí. Možná, že ne každéj, ale já jsem to na sobě cejtíl, že mi to tolik nejde do hlavy, poněvadž já jsem od malička nikdy nepatřil mezi nějaký šprtouny. Spíš jsem se plácal někde tak pod tím středem. V žádném předmětu jsem nevynikal.¹⁰⁶

Právě proto bylo také na jaře 1949 rozhodnuto o vzniku dalšího stupně přípravných zařízení: vojenských škol Jana Žižky z Trocnova (VŠZJ), které byly postaveny naroveň civilním gymnáziím a postupně měly, v podobě (čtyřletých a od roku 1953 šestiletých) internátních škol pro chlapce, nahradit nevyhovující koncept ŠDD.

Vedle toho existovala v rámci československé armády řada dalších vojenských učilišť jednotlivých druhů vojsk a služeb, které byly určeny (ve formě specializovaných kurzů a

---

je krásně. Cheb, Svět křídel 1998; Pecha, Milan: *Život stíhače*. Cheb, Svět křídel 2015; Schneider, Dušan: *Osudy letců*. Brno, Doplněk 1997.

¹⁰³ V letech 1948–1957 existovalo v Československu celkem čtrnáct ŠDD. Předpokladem pro přijetí byl závazek k dalšímu studiu na vojenské akademii, v pozdějších letech se pak jejich absolventi zavazovali ke vstupu do některého z vojenských učilišť. Studium bylo nejprve jednoleté, od roku 1951 dvouleté a od roku 1953 tříleté. Počet škol se postupně snižoval a v roce 1957 zanikly úplně. (Minařík, Pavel: *Dotaz č. 840*. In: *Československé vojenství* [online] [2015–06–04]. [Http://vojenstvi.cz/vasedotazy_56.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_56.htm).)

¹⁰⁴ Státní kurzy pro přípravu pracujících na vysoké školy byly schválené již v prosinci 1948. Tyto kurzy, které od ledna 1949 do září 1953 absolvovalo 10 000 pracujících, byly koncipovány jako „jednoleté studium zakončené maturitní zkouškou“. (Devátá, Markéta – Olšáková, Doubravka – Sommer, Vítězslav – Dinuš, Peter: *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2010, s. 58.)

¹⁰⁵ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Šach, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí*, s. 108.

¹⁰⁶ Rozhovor s J. LO. vedl Jiří Hlaváček, 15. 5. 2010. Osobní archiv autora.

školení) k doplňování vědomostí již aktivně sloužících příslušníků nižšího důstojnického sboru. Podstatnou změnou bylo rozdělení Vojenské akademie v Hranicích na několik samostatných akademií (podle druhů vojsk a služeb) dislokovaných především na východě Československa (resp. na Moravě a dnešním Slovensku). K zásadní reorganizaci pak došlo v roce 1951, kdy byly zrušeny (teprve před rokem zřízené) dvouleté specializované akademie a nově nahrazeny vojenskými vysokými školami (akademiemi) a vojenskými středními školami (učilišti). Celou soustavu nadále doplňovaly Vojenské školy Jana Žižky z Trocnova, školy důstojnického dorostu, školy důstojníků v záloze (ŠDZ) a vojenské katedry civilních vysokých škol.¹⁰⁷ Zejména na začátku padesátých let proto nebylo výjimkou, že se podmínky i formy studia, v zoufalé snaze přiblížit se co nejrychleji sovětskému modelu, měnily v rámci absolutoria jednoho ročníku hned několikrát:

My jsme nastoupili 1. září [1950] (...) Po dvou letech studia na vojenské průmyslovce [Vojenská vyšší průmyslová škola Jana Žižky z Trocnova] najednou došlo k organizační změně a naši průmyslovou školu změnili na vojenské gymnázium. To byla první změna. A v roce 53 přišla nová školská reforma, to jsme byli ve třetím ročníku, a přes noc jsme se dozvěděli, že jsme maturanti. Dvanáctiletky se měnily na jedenáctiletky, čtyřleté průmyslovky se měnily na tříleté. A my ve třetím ročníku jsme najednou byli maturanti. Absolvovali jsme kurz učiva 4. ročníku zhruba za šest neděl, odmaturovali jsme a měli jsme se rozhodnout, kam [k jakému útvaru] pujdeme.¹⁰⁸

Pokud bychom měli narátory kategorizovat podle výše uvedeného zjednodušeného schématu vzdělávací soustavy, tak mezi těmi, kteří vstupovali do armády před dovršením 18 let věku, jsou téměř rovnoměrně zastoupeny obě skupiny, tedy jak absolventi ŠDD, tak VŠJŽ.

Ať už se jednalo o budoucí „žižkováky“ či důstojnický dorost, pro všechny bylo setkání s institucí, jejíž každodenní chod podléhá pevně stanoveným pravidlům a řádům, novou zkušeností, která na mnohé „nováčky“ v prvních chvílích zapůsobila zdrcujícím dojmem. Ze dne na den se totiž ocitli daleko od domova, své rodiny i přátel, a navíc se museli podřídit tvrdému režimu, jenž nepřipouštěl žádné výraznější vybočení z uniformní řady. Část narátorů při vzpomínání na svá školní léta zasadila vyprávění (v návaznosti na retrospektivní znalost dalšího vývoje) také do kontextu, již výše zmiňované, kvalitativní nerovnocennosti úrovně civilního a vojenského vzdělání, která se začala postupem času projevovat v podobě rostoucí neúspěšnosti plošných náborů do vojenských škol.¹⁰⁹ Ve veřejnosti totiž panovala rozšířená představa o tom, že na „vojně může vystudovat

---

¹⁰⁷ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Šach, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí*, s. 110.

¹⁰⁸ Rozhovor s J. R. vedl Jiří Hlaváček, 22. 11. 2012. Osobní archiv autora.

¹⁰⁹ Vznikající potřeba počtu vojáků z povolání u vojsk vedla v této době k jednoúčelovosti výuky, kdy byly praktické znalosti a dovednosti upřednostňovány na úkor klasického obecného vzdělání. Vojenské školy tak byly v padesátých letech jen obtížně srovnatelné s těmi civilními. Také ministerstvo školství opakovaně odmítalo přijmout legislativní opatření, které by absolventům vojenských škol přiznávalo stejnou úroveň vzdělání jako na civilních školách. Situace se změnila až v roce 1960, kdy se VŠJŽ staly obdobou civilních středních všeobecně vzdělávacích škol. Vojenská učiliště se však nadále potýkala s nedostatkem studentů. Viz např. Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koalických vazbách Varšavské smlouvy*, s. 39, 154.

každý“.¹¹⁰ Tato tendence byla tak silná, že někteří narátoři v této souvislosti začali nahlas uvažovat dokonce o tom, zda v armádě, v níž byli později jinak řadu let podle svého vlastního názoru spokojení, nestrávili dobu svého studia (tj. mládí a dospívání) zbytečně:

No a v roce 1956 jsem nastoupil do Vojenské školy Jana Žižky z Trocnova, což bylo tehdy na úrovni jedenáctileté střední školy v civilu. Během toho studia někteří odešli a někteří odešli až po maturitě s tím, že tam byla podmínka, že se musí zaplatit – já už nevím kolik, jaká to byla částka – vždycky za každý rok studia, pokud odešel do civilu. Na ten život jsme si myslím rychle tak nějak zvykli. Nedělalo mi to v té době žádný problémy. Spíš později, když jsem na to vzpomínal, tak mě napadlo, že jsme to dětství mohli mít jiný. (...) Protože tam pak na tom [vojenském] učilišti se to zase spojilo, dokonce bych řekl, že většina uchazečů tam šla z civilních škol. Takže tam právě mě začalo nějak napadat, jaký mělo smysl těch šest let v Moravské Třebové [VŠJŽ], když tam [v učilišti] jsme vlastně byli potom na stejné úrovni? Akorát tak možná, že my už jsme v Moravské Třebové získali nějaký ty vojenský návyky, protože v posledním ročníku už jsme měli i zbraně.¹¹¹

Způsob vyrovnávání se s procesem armádní socializace (tj. osvojení si vojenských návyků, ideologických hledisek a hodnotového systému), který byl na samém počátku spojen s výměnou civilního oděvu za (často nepohodlný) vojenský stejnokroj, řešil každý z narátorů po svém. Zatímco některým z nich vojenský způsob života svým založením od nástupu do školy plně vyhovoval, pro jiné představoval zpočátku komplikaci ale zároveň skutečně poskytoval slibované materiální a sociální jistoty (bezplatné ubytování, ošacení, finanční zajištění a vzdělání), které představovaly pro většinu obyvatel v padesátých letech luxusní artikl. Všichni narátoři tedy nakonec poměrně rychle novému způsobu života přivykli.¹¹² Informace o skupině nováčků, kteří počáteční permanentní psychický nátlak z různých důvodů nezvládli (a z vojenské školy raději na vlastní žádost odešli) sice nemáme k dispozici, ale díky rozhovorům se o nich dozvídáme alespoň zprostředkovaně. Možná také proto, že vlastní selhání se přiznává jen těžko a nezapadá do obrazu (resp. kolektivně sdílené představy) profesionálního vojáka, který o sobě příslušníci této sociální skupiny konstruují.

---

¹¹⁰ Toto přesvědčení (které obvykle zahrnovalo i vysoké vojenské školy, resp. akademie) nepochybně souviselo s problematickou vzdělanostní úrovní nového důstojnického sboru po roce 1950 (náborů dělnických kádřů, zrychlené studium, negativní zkušenosti s pracovníky politického aparátu atd.). Narátoři však pravdivost následujícího tvrzení interpretovali ještě jinak. Podle nich bylo důsledkem tvrdého vojenského režimu, který nenabízel možnosti prokrastinace: „Kdysi byla nějaká taková poznámka, že na vojně může vystudovat každý. My jsme si říkali – no, něco pravdy na tom je. Ale ne jako z toho důvodu, že tam vystuduje i blbec, ale prostě proto, že ty podmínky tam byly jiné. Za prvé, když studuje civilní školu, přijde domů, kamarádí se, holky jsou... Tam tu možnost nemá. A za druhé, samostudium. My jsme odpoledne skončili vyučování a až do večere bylo samostudium.“ Rozhovor s J. J. vedl Jaroslav Vašut, 18. 4. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

¹¹¹ Rozhovor s J. F. vedl Jiří Hlaváček, 28. 2. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

¹¹² Pokud jde o setkání s vojenským způsobem života a následnou adaptaci na něj, vzpomínky narátorů a narátorek se z genderového pohledu nijak zásadně neodlišují: „Do školy pozemních specialistů letectva jsem nastoupila 1. 9. 1959, tím pádem jsem se stala vojákem. První dny ve škole moc takový šťastný nebyly, já jsem byla poměrně dost rozmazlený dítě, (...) věnovala jsem se svým zálibám (...), takže doma jsem nedělala v podstatě nic, nemusela jsem, maminka byla v domácnosti celou dobu. Takže ty první dny, kdybych byla se bývala nestyděla, tak bych bejvala utekla ze školy. No, nicméně člověk si zvykne a tu školu jsem absolvovala.“ Rozhovor s M. K. vedl František Jedlička, 20. 11. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

Prošel jsem celé město, šel jsem na oběd a do kasáren jsem šel až k večeru. Bylo nás ještě pár takových chytráků, kteří to takhle udělali. Tak jsme tam vešli, ve světnici bylo málo místa, ale všechno už bylo připravené. Ale co bylo! Byli jsme pořád ještě oblečení v civilu a už nás řvali! Mně to nevadilo, ale byli kluci, kteří to psychicky neunesli. Jo? Potom jsme dostali uniformy a tak dále (...) a další den najednou vedle sebe slyším, jak někdo pláče. Já říkám: „co blbneš?“ A on: „já tady nevydržím!“¹¹³

Samotná organizace a náplň výuky na vojenských přípravných školách a učilištích se příliš nelišila od civilních škol internátního typu, pomineme-li fakt, že studenti nosili ve škole i mimo ni uniformy a nad rámec klasické výuky měli (obvykle o víkendech) ještě základní vojenský výcvik. Od počátku šedesátých let pak zájemci o důstojnickou hodnost museli nejprve absolvovat roční základní vojenskou službu ve školních jednotkách a teprve poté mohli pokračovat ve studii na víceletých vojenských učilištích.¹¹⁴ Narátoři, kteří se připravovali na výkon vojenské profese v průběhu šedesátých let, si přitom často chválili zázemí vojenských škol, včetně možnosti kulturního a sportovního vyžití (nutno podotknout, že ve všech zmiňovaných případech se jednalo o školy umístěné ve velkých městech):

Nastoupil jsem do toho ženíjního učiliště. No a zvláštností škol tohoto typu v tehdejší době [1966] bylo, že spojovala za prvé základní vojenskou službu, to znamená dva roky, a současně se tam normálně prováděla školní výuka a výcvik podle osnov. (...) Celkem tam ty podmínky byly velice dobré, protože vyučování bylo klasický, to znamená pondělí až pátek. (...) Vyučování probíhalo normálně klasickým způsobem, to znamená sedm vyučovacích hodin za den, v pátek to bylo kratší. A střídalo se to normálně s praktickým výcvikem na cvičišti nebo my jsme jezdili hodně na Dunaj, kde jsme měli, nácviky stavby mostů a plavby s různěma plavidly. (...) A hned vedle toho bylo takový to běžný polní cvičiště, kde se dělala taktika. Takže na tom cvičišti jsme vždycky v tom týdnu jeden až dva dny strávili a jinak jsme byli na učebnách. (...) Tam to zařízení bylo celkem dobré, laboratoře, dílny. Zabezpečení pro strážce sportovní a kulturní bylo taky velice dobré, protože tam byl vlastní stadión fotbalovej a obrovskej kinosál s tělocvičnou.¹¹⁵

Školy však neměly za cíl poskytnout frekventantům pouze obecné (civilní) a odborné (technické) vzdělání, ale měly jim také vštípit potřebný smysl pro (z pohledu nezasvěcených většinou nesmyslné) vojenské rituály, kolektivitu (loajalitu), hierarchii a disciplínu. Tedy vynutit si na studentech podrobení se určitým normám a vytvořit tak rituální a vztahový rámec, jenž umožní vojákovu „přežití“ nejen v boji, ale i v každodenní interakci s jinými vojáky, což bylo nezbytným předpokladem pro bezproblémové fungování celého armádního organismu.¹¹⁶ Tradiční hodnotu každé armády přitom od nepaměti představovala kázeň. Úroveň disciplinace posluchačů vojenských škol byla

¹¹³ Rozhovor se S. V. vedl Jaroslav Vašut, 23. 4. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

¹¹⁴ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 151.

¹¹⁵ Rozhovor s J. M. vedl Jiří Hlaváček, 26. 4. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

¹¹⁶ Cílem základního vojenského výcviku je, aby individuální hodnoty, převládající ve většině civilních společností, byly nahrazeny skupinovou identitou a loajalitou, na nichž stojí každá vojenská organizace. (Holmes, Richard: *Obrazy války. Chování člověka v bitvě*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, s. 35, 39.)

v tomto ohledu, ať už během samotného výcviku (pořadová cvičení) nebo mimo něj (údržba zbraně, cvičené popluchy, kontrola ustrojení apod.), neustále různými způsoby prověřována:

Gró celý pilotní školy byla tvrdá kázeň. Já jsem nepoznal, co je to šikana, ale pořádek musel bejt bezvadnej. Kolikrát ještě dnes se mi zdá o tom, jak jsme museli každou sobotu natírat cihly na bílo vápnem. (...) V sobotu jsme skončili v jednu hodinu a ve čtyři hodiny byla prohlídka ve vycházkovejch [uniformách]. Flintu – která se u letectva nepoužívala, ale jako voják jsem jí mít musel – jsem měl rozloženou na posteli. Všechno se kontrolovalo, a když byl nepořádek tak nebyla nějaká buzerace, ale byly takový přísný tresty. (...) Dbalo se taky na společenský vystupování. Třeba v jídelně, když jsme přišli, tak jsme museli stát a čekat než přijde učitel lítání, kterej měl ten den dozor. A teprve když přišel do čela stolu (...) a řekl „dobrou chuť“, „děkujeme“, „sednout“, tak jsme si mohli sednout a najíst se. A když jsme se všichni najedli, tak jsme mohli vstát a odejít. Neexistovalo žádný nějaký courání.¹¹⁷

No, byl to krutej život, ale takovej ten typicky vojenskej, zupáckej, drilovej. Tam v té škole si prostě na nás otevřel hubu, kde kdo. (...) Tam se odsloužilo všechno. To hřiště fotbalový a ta stráž u něj, ta byla asi sedmdesát metrů vysoká, tak ta by mohla povídat, když to někdo s plnou polní dostal pětkrát nahoru a dolů. To samý bylo „ecce homo“, plížením zespona až nahoru. To byl prostě ten tehdejší způsob. Nebo když jsme pochodovali přes město a pan svobodník si usmyslel, že s náma praští o zem, tak jenom třikrát zapískal a už jsme leželi všichni v kalužích: „musíme tady ty kaluže pořádně vytřít!“¹¹⁸

Ačkoliv by někdo možná mohl nabýt dojmu, že v případě druhého úryvku se již jedná o projev šikany, narátoři to tak (minimálně z dnešního pohledu) nevnímali. „Typicky vojenský život“ naopak zpětně interpretují jako účinný prostředek stmelení kolektivu studentů (resp. budoucích spolubojovníků) a nutnou podmínku osvojení si základních vojenských návyků.¹¹⁹ Stejně tak britský historik Richard Holmes tyto „metody buzerace“, které nahrazují myšlení a jsou neustálou připomínkou hierarchické povahy armády, nepovažuje za zcela bezúčelné, ale přisuzuje jim významnou rituální a morální funkci, protože mezi tvrdostí základního výcviku a soudržností skupiny, která z něj vzejde, podle něj, existuje přímá spojitost.¹²⁰

Zároveň by (v ideálním případě) mělo s postupujícím studiem a úrovní výcviku u frekventantů dojít k vybudování určitého respektu a obdivu¹²¹ vůči svým vyučujícím, tj. nadřazeným důstojníkům, přičemž v první fázi má obvykle tento respekt (poměrně pochopitelnou) podobu jakési kolektivní nenávisti, což souvisí s přirozenou tendencí

---

¹¹⁷ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 5. 2. 2009. Osobní archiv autora.

¹¹⁸ Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 12. 4. 2010. Osobní archiv autora.

¹¹⁹ Zájemce o ženskou reflexi základního vojenského výcviku lze odkázat např. na vzpomínkovou publikaci bývalých žaček a vyučujících jedné z vojenských škol. Viz Brázda, Josef – Janata, Oldřich a kol.: *Děvčata v modrém. Škola pozemních specialistů letectva Žamberk*. Praha, Nakladatelství ISV 1997.

¹²⁰ Holmes, Richard: *Obrazy války*, s. 44, 48.

¹²¹ Socialistická armáda v tomto případě navazovala mimo jiné také na prvorepublikovou tradici důstojníka jakožto příslušníka privilegované společenské kasty: „Pravý důstojník (...) musí býti více než učitelem, musí býti vůdcem, ba ještě více, musí býti vzorem. Důstojník, toť živý vojenský program.“ (Masaryk, Tomáš Garrigue: *Cesta demokracie*. Praha, Čin 1933, s. 30.)

skupiny stmelit se proti společnému „nepříteli“. Část pamětníků se tak ve svých narativech zmiňuje o konkrétních vyučujících či instruktorech, kteří se pro ně stali během studia (a tedy i mládí) velkými vzory. Tyto vzory mohou být zajímavé i z badatelského hlediska, protože umožňují na základě (pro armádní prostředí typicky maskulinních) charakteristik rekonstruovat představy narátorů o ideálním vojákovi:

Tam v té škole jsem poznal spoustu zajímavých a později významných lidí. Konkrétně můj velitel čety byl pozdější generál (...), vzor důstojníka se vším všudy, jak má chlap vypadat. Neustále vzorně upravený, neustále dobře naladěný, neustále nad věcí, fyzicky připravený, psychicky odolný, který nás vedl, že prostě to jinak ani nešlo. Tomu chlapovi jste podlehl jako chlapovi. Myslím v tom dobrém slova smyslu. [smích] Měl jste před sebou živý vzor.¹²²

Stejně jako v jakékoliv jiné společenské sféře i v armádě však platí, že všechno je především o lidech. Vedle následováníhodných vzorů se tak i zde objevovala řada odstrašujících případů. Šlo zejména o představitele stranických dělnických kádrů, kteří nastoupili do armády namísto zkušených (předválečných či západních) důstojníků propuštěných po únoru 1948. Tito „rychlodůstojníci“ přitom často nedisponovali vyšším ba ani základním civilním vzděláním.¹²³ Ve vyprávěních narátorů se proto tyto postavy stávají předmětem tragikomických historek, do nichž se hojně promítají také národnostní heterostereotypy:¹²⁴

No, v tom roce 1954 už to bylo všechno vytríděný a povyhazovaný. Tam už moc těch frontáků [válečných veteránů] nebylo. V té škole, tam byl opravdu fronták, náčelník proviantní služby, nějaký major (...). A toho jsme si všichni velice považovali, protože ten byl zvyklej starat se o vojáky od rána do večera. (...) To byl jako táta takovej. Pak tam byli důstojníci, kteří přišli už s jakýmsi vojenským vzděláním po učilištích, vysokoškoláci ne, ti byli na ministerstvech a tak. (...) A spolu s nima, anebo po nich, nastoupily dělnické kádry. A mezi těma důstojníkama vznikalo určité napětí, protože třeba nějakej od stroje [dělnický kádr] dostal hned nadporučíka a potom to dopadalo špatně. Například nějaký nadporučík (...) dělal ZVP [zástupce velitele pro věci politické] roty, přišel k nám na schůzi SSM [Svazu socialistické mládeže], kde jsme si říkali, kolik bylo ve škole pětetek nebo jedniček za prosinec. No, ten si všechno poznamenal... a byl Slovák teda... a pak vystoupil a říká: „žiak

---

¹²² Rozhovor s P. Č. vedl Jiří Hlaváček, 7. 8. 2012. ÚSD COH, Rozhovory. Pro srovnání nabízím ještě jeden úryvek, který lze (svým důrazem na schopnosti a zároveň svým „sebevědomím“) považovat za „typicky letecký“: „Každý jsme měli svého učitele létání. Já jsem přišel k takovému fešákovi, frajerovi. To byl doopravdy frajer poručík (...). Dodneška ho vidím, jak měl tu brigádýrku na stranu, tady [na hrudi] vyleštěnej piloťák. To prostě byl... a ještě to byl hezkej chlap. A povídá – tak se připravte na seznamovací let pánové. Tak pan poručík odstartoval do udaného prostoru, kouknul na mě a říká – drž se, jdeme na to. No a začal s tou akrobacií...“ Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 12. 4. 2010. Osobní archiv autora.

¹²³ Např. jen do konce roku 1949 nastoupilo do československé armády podle §37 branného zákona (o další službě) téměř 700 komunistů a během první poloviny padesátých let se tímto způsobem podařilo získat pro armádu dalších více než 4 300 nových důstojníků. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Šach, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí*, s. 106–107.)

¹²⁴ Problém poměrného zastoupení obou národností jednoho státu provázel ČSLA prakticky od jejího vzniku, jak uvidíme v páté kapitole věnované negativním stereotypům, které přetrvávaly nejen ve vzájemném vztahu armády s veřejností, ale i uvnitř armády mezi samotnými vojáky z povolání.

Prosinec, nech sa přihlásí a nech nám povie, prečo má tolko nevyhovujúcich známok!“
[smích] No zkrátka, z toho to čišelo, ta nevedomost, akorát že nosil ty hvězdy.¹²⁵

Jak jsem již naznačil výše, padesátá a šedesátá léta byla v československé armádě ve znamení procesu sovětizace. V první fázi se jednalo o maximální snahu přizpůsobit veškeré československé vojenské předpisy, hodnostní označení, výstroj i výzbroj sovětskému vzoru, od roku 1955 pak byla hlavním cílem celková unifikace ozbrojených sil napříč tehdejší východní blokem v souladu s požadavky Varšavského paktu (tj. opět sovětského velení). Hlavním iniciátorem a horlivým zastáncem tohoto procesu byl ministr národní obrany Alexej Čepička, který v roce 1950 nahradil ve funkci „nevyhovujícího“ Ludvíka Svobodu. Snahou nového vedení bylo vyjít Kremlu ve všem vstříc, zejména pokud jde o dosažení úplné bojové připravenosti do roku 1953, protože Stalin se vlivem mezinárodního vývoje domníval, že právě kolem tohoto roku dojde k vypuknutí další světové války. Vzhledem ke geostrategické pozici Československa se tak stalo budování silné armády na několik dalších let státní rozpočtovou prioritou.¹²⁶ Ačkoliv některé nově zaváděné prvky nesla část narátorů nelibě (např. úprava vojenských stejnokrojů dle sovětského vzoru¹²⁷), většina z nich vzpomínala na armádního generála Čepičku pozitivně, protože za jeho éry se podle jejich názoru materiální podmínky života vojsk v mnohém zlepšily.¹²⁸

S ohledem na změny v resortu tvořila nedílnou součást vojenského studia v tomto období také snaha vládnoucího režimu o náležitou politicko-ideologickou indoktrinaci posluchačů, a to prostřednictvím osvětových pracovníků (resp. politruků¹²⁹) a instruktorů Československého svazu mládeže. O případné pravdivosti vojákům

---

¹²⁵ Rozhovor s L. P. vedl Ivan Kopečný, 17. 8. 2011. ÚSD COH, Rozhovory.

¹²⁶ Čepička také krátce po svém uvedení do funkce pozval do armády na tři stovky sovětských poradců s dlouhodobou působností, kteří vedle interních změn uvnitř resortu prosazovali také myšlenku – v SSSR tradičně uplatňovanou – výsadního postavení armády ve společnosti. Armáda měla zaujmout výjimečné, privilegované postavení ve společnosti a představovat silný mocensko-politický nástroj, schopný zasahovat do politického vývoje státu, ale zároveň vymykající se účinné kontrole. (Kaplan, Karel: *Alexej Čepička*, s. 73–75.)

¹²⁷ „Zpočátku jsme měli jako žižkováci krásné modré uniformy a baret. A tady na tom [nárameník] jsme měli ve čtvrtém ročníku vlastně čtyři pásy. To bylo krásný, fotky ani nechci ukazovat. Všichni si mysleli, že jsme námořníci. (...) No a s tím začátkem, přelom 1949–1950, alespoň můj názor, to začalo potom všechno, ale opravdu všech no jet podle rusáků. (...) I s těma pagónama a tím vším, u vojáků vcelku začali místo hvězdiček ty stříbrný malý hvězdičky ty, no podle Rusáků. (...) Jenomže to my jsme jako žáci těžko, my jsme politiku vůbec, já jsem to vůbec nechápal, nechtěli jsme to ani moc chápat.“ Rozhovor s D. D. vedl Jiří Hlaváček, 23. 4. 2009. Osobní archiv autora.

¹²⁸ Otázkou zůstává, zda zlepšení, které bylo opakovaně demonstrováno (vlastně jen) rostoucí kvalitou stravování vojáků, není částečně způsobeno tehdejší věkem narátorů (tj. sklonem k idealizaci vzpomínek) a také neznalostí celkové situace v armádě, mimo vojenského školství): „Nastoupil jsem v září 1950 normálně s denním režimem – rozcvička, ráno kafe a chleba. Najednou po 1. říjnu jsme ráno přišli do jídelny na snídani a byla gulášová polívka. Druhé den párek, třetí den tohle... a začaly ty takzvané čepičkovy snídaně. To znamená: ráno se voják musí pořádně nafutrovat, aby mohl cvičit, a pak od něj můžeme chtít nějakou výkon. To jsme všichni uvítali jako dobře. Neměli jsme důvod tehdy nějak Čepičku, kterej byl později zatracen, zatracovat.“ Rozhovor s J. R. vedl Jiří Hlaváček, 22. 11. 2012.

¹²⁹ K 1. 1. 1958 jich měla ČSLA k dispozici téměř 4 500, z nichž na 4000 sloužilo přímo u vojsk. Pouze 13 % z nich bylo slovenské národnosti, věkový průměr činil 29,5 roku a většina dosáhla hodnosti nadporučík nebo kapitán. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Šach, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí*, s. 29.). Podrobněji se politickému aparátu věnuji ve třetí kapitole.

pravidelně předávaných politických a ideologických informací se přitom v armádě (snad jen s výjimkou období pražského jara a glasnosti na konci osmdesátých let) veřejně nikdy příliš nediskutovalo, stejně jako o každodenních rozkazech. Ideologie (ať už ta komunistická nebo nacionalistická) je retrospektivně vnímána nejen jako nedílná součást (jakési nutné zlo) výkonu vojenské profese v předlistopadové éře, ale zároveň také jako určitý zvnějšku daný (a tedy neměnný) dobový rámeček.¹³⁰ Samotní narátoři tehdejšímu vládnoucímu režimu buď (vlivem vlastní historické zkušenosti – osvobození Rudou armádou v květnu 1945) věřili nebo se o politiku (také s ohledem na své mládí) prostě blíže nezajímali. Poměrně pregnantně popsal ve výzkumném vzorku převažující vztah mladých posluchačů vojenských škol ke komunistické ideologii a dobové propagandě jeden z narátorů:

Zkrátka západ byl pro nás západ. Imperialisté byli imperialisté a nikdo nad tím podle mého názoru nebádal, nedumal. Argumenty nějaké přesvědčivé byly pouze v tom slově to je imperialista, to je kapitalista, to je západák a tím to zmrzlo. Konec, tečka, tady je zeď, tlustá čára. My jsme červení a oni jsou modří. Tak jsme si s tím hráli i na mapách. Když se malovalo, tak my jsme byli červení a oni byli modří, to bylo dané. Ani v těch letech 1954–1957, když zdůvodňovali třeba [Stalinův] kult osobnosti a ty věci, nikdo o tom nijak nediskutoval, nebvil se. Osobně jsem necítil, že by takové ty řeči, ty politické informace k výročí Říjnové revoluce a různé tyto svátky, takové bla, bla, bla, byly pro nás nějak určující. Tak jsme to odposlouchali, museli jsme v rámci výuky z češtiny třeba sestavit nějaký referát a předstoupit někde, ale jinak...¹³¹

Faktem nicméně zůstává, že i přes narátory demonstrováný obraz nezájmu o politická témata, vstoupila značná část pamětníků do KSČ právě v době svého studia (a někteří ještě před svým vstupem do armády), tedy v poměrně mladém věku.¹³² Jejich motivace pro toto rozhodnutí, které podrobněji rozeberu ve třetí kapitole, značně varíují od naprosté dobrovolnosti, přes pragmatismus až po otevřený nebo skrytý nátlak.

Narátoři v návaznosti na politicko-ideologické působení v rámci armády vzpomínali v rozhovorech také na významné dobové domácí i mezinárodní události. Výčet těch nejčastěji zmiňovaných zahrnuje v chronologickém sledu následující: smrt prezidenta Gottwalda a měnovou reformu v roce 1953, XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS), polské a maďarské události v roce 1956 a obě krize z počátku šedesátých let, tj. berlínskou v roce 1961 a kubánskou, k níž došlo o rok později (a pochopitelně pražské jaro v roce 1968). Reflexi některých těchto událostí se budu věnovat v dalších kapitolách.

---

¹³⁰ Jak uvidíme ve čtvrté kapitole, tato interpretace je určitou formou narativního výkladového vzorce (tj. příběhu, který má propracované způsoby argumentace). Vztah ke komunistickému režimu se stává, s ohledem na současnost (antikomunistický diskurs) i minulost (zejména u osmašedesátníků) konstituujícím prvkem některých osobních biografí narátorů.

¹³¹ Rozhovor s K. F. vedl Ivan Kopečný, 15. 11. 2011. ÚSD COH, Rozhovory.

¹³² V první polovině padesátých let bylo v KSČ organizováno okolo 60 % vojáků z povolání, zatímco na konci se jednalo již o 74 %. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Šach, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí*, s. 30.)

Na tomto místě zmíním pouze jednu metodologickou zajímavost, a sice fakt, že zatímco v prvních (narativních) rozhovorech se téměř nevyskytuje téma politických procesů, v druhém (polostrukturovaném) rozhovoru představují procesy nejčastější příčinu rozchodu narátorů s komunistickou ideologií. Obdobně jako pamětníci padesátých let obecně, operují i tehdejší posluchači vojenských škol a pozdější vojáci z povolání s paušalizujícím kolektivním tvrzením, že o politických procesech (resp. jejich mechanismech) nic nevěděli, a proto si nemohli udělat jasnější představu o jejich zločinné povaze (což se jim povedlo až *ex post* v šedesátých letech, kdy došlo k rehabilitacím). Uzavřený charakter armádního prostředí navíc u většiny narátorů slouží jako forma jakési sekundární legitimizace jejich tichého souhlasu s politickými procesy, která má „zlehčit“ vědomí (nepřímé) kolektivní viny. Obdobně je tomu i v případě argumentace tehdejšími mladickým nadšením pro „budování socialismu“ a vírou v „zářné zítřky“.¹³³ Vedlejší formy ospravedlnění mají narátorům pomoci vyrovnat se s tím, že ačkoliv oficiálně prezentované informace o procesech, stejně jako jejich rychlost a nejasný průběh (formalizovaná obvinění, důkazy, rychlost a tvrdost rozsudku, antisemitismus, poprava ženy) naznačovaly, že něco není tak úplně zcela v pořádku, většina obyvatelstva se proti nim žádným způsobem aktivně nepostavila.¹³⁴ V těchto narativech se tak opět zřetelně propojují minulé i současné referenční rámce komunistického režimu.

To jsme byli v tý [pilotní] škole a jeden kluk tam měl načerno rádio. (...) Rádio jsme nikdo nesměl mít. A jeden kluk tam načerno, to byla taková kabelková teslička a já, že sem nebyl doma, tak mi ho pučil, abych mohl poslouchat hudbu, protože ono tam nic moc ani naladit nešlo. Tak jsem poslouchal a já blbec jsem u toho usnul. Přišel tam, ZVP pluku a viděl to. Jé, to byl malér. Kluk, já nevím, co s ním vyváděli, ale rádio musel poslat domů. Já jsem dostal nějak vynadáno, on dostal vynadáno. Takže abych řekl pravdu, ani o těch [politických] procesech člověk moc neslyšel a ta důvěra v tu politiku komunistický strany u mě byla tak velká, že jsem ani nepátral po ničem. (...) Bylo mi sice divný, že popravili ženskou, poněvadž to se mi zdálo hodně tvrdý všet ženskou. Ale jednak ani člověk neměl možnost ani čas nějak se tím zabývat nebo to zkoumat. Podklady k tomu nebyly, než ty který vyšly – Proces s centrem. A já jsem se buď šprtal jako ještě ve škole nebo už jsem měl tolik práce s tím lítáním.¹³⁵

Jistá míra ideologizace je však pro tak ritualistickou organizaci, jakou bezesporu armáda je, v principu zároveň nutností (jak uvidíme v dalších kapitolách). Přejímový rituál *par excellence* v této souvislosti představoval pro posluchače vojenských škol akt složení vojenské přísahy krátce po nástupu ke studiu (obvykle do jednoho měsíce) po absolvování základního drilu.¹³⁶ Od šedesátých let pak byla přísaha skládána v rámci

¹³³ Kabát, Jindřich. *Psychologie komunismu*, s. 152.

¹³⁴ Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Praha, Praha, Barrister & Principal 2009, s. 340–345.

¹³⁵ Rozhovor s J. LO. vedl Jiří Hlaváček, 15. 5. 2010. Osobní archiv autora.

¹³⁶ Podle francouzského antropologa Arnolda van Gennepa je přechod jednotlivce (či skupiny) z jednoho společenského postavení (či životní fáze) do jiné provázen tzv. přechodovými rituály, jejichž funkcí je napomoci vyrovnat se změnou a přijmout svou novou roli či statut ve společnosti. Rituály přechodu mají zpravidla tři fáze: odloučení (preliminalita), pomezí (liminalita) a přijetí (postliminalita). Viz Gennep, Arnold van: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha, Lidové noviny 1997.

základní vojenské služby, kterou posluchači škol absolvovali obvykle ve třetím ročníku studia. Vždy se však jednalo o sváteční událost, která měla přesně stanovený postup a představovala tak určité vybočení z profánní armádní existence (výcházkový stejnokroj, vojenská hudba, státní hymna, slavnostní pochod, proslov velitele útvaru apod.).¹³⁷ Ačkoliv samotný iniciační akt mohl samozřejmě teoreticky pro slibujícího představovat pouhou formalitu,¹³⁸ většina narátorů se shoduje v tom, že se jednalo o emocionálně významný okamžik, který nejenže stál na počátku jejich další dlouholeté kariéry vojáků z povolání, ale zároveň byl (zcela v souladu s vojenským étosem) chápán jako určitý morální a (především) vlastenecký závazek,¹³⁹ který byl navíc posílen skutečností, že vojenská přísaha byla stvrzována vlastnoručním podpisem a založena do osobního spisu, čímž vojáka provázela prakticky po celou dobu jeho aktivní služby:

No tak [vojenská] přísaha, to je zákon. Každý chlap, kterej jednou přísahal, by měl tu přísahu dodržet. (...) Já jsem ji skládal po vyřazení poručíkem letectva [1959], řeknu ve dvaceti letech. (...) A to byl taky ten důvod v osmašedesátym [1968], že jsme někomu přísahali a ten dotyčnej byl takhle poškozen, řeknu, byl znectěn, tak holt jsme s tím – jako ty slušní lidi, co přísahali – nemohli souhlasit. Jsou lidi, který přísahali čtyřikrát, že jo. Čtyřikrát podepisovali přísahu a sloužej dodnes [po roce 1990]. Zkrátka ne, přísaha je jedna a ta by se měla dodržet. To je můj názor.

V souvislosti s proklamovaným vlastenectvím je na místě zmínit ještě jednu zajímavou skutečnost, na níž upozornil narátor v předcházejícím úryvku, která souvisí s doslovným zněním vojenské přísahy. Pro pamětníky, kteří chápou přísahu jako závaznou, bylo totiž pro jejich další argumentaci určující, komu byla přísaha adresována. Samotní adresáti byli přítom v principu totožní, resp. vždy se jednalo prezidenta a vládu, nicméně zatímco nejstarší narátoři se zavazovali k poslušnosti „pouze“ vůči československému prezidentovi a vládě,¹⁴⁰ mladší z nich přísahali představitelům Československé lidově demokratické republiky,¹⁴¹ a konečně poslední (nejmladší narátoři) slibovali věrnost nejen prezidentovi a vládě Československé socialistické republiky, ale zároveň se již

---

¹³⁷ Průběh vojenské přísahy a její sváteční charakter upravoval *Řád vnitřní služby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl-1-1)*.

¹³⁸ „Vojenskou přísahu jsem skládal ještě v učilišti [1966] a přijela za mnou jenom teta. Tak jako, že by nějaký entuziasmus a tak dále, prostě spíš to bylo spojený – po přísaze puidete ven! Taky berte, že mi bylo osmnáct a něco. (...) Na armádu jsem nenadával, byl jsem hrdej, že jsem voják a postupem času jsem to bral i jako obranu země. (...) Ale ze začátku to bylo velmi málo. To až postupem času jsem to získával, a proto jsem to i ty vojáky učil.“ Rozhovor s J. N. vedl Jiří Hlaváček, 29. 3. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

¹³⁹ Přičemž právě odvolávání se na věrnost tomuto závazku stálo v několika případech za předčasným koncem vojenské kariéry narátorů po roce 1968 (alespoň tedy podle jejich interpretace), jak uvidíme v sedmé kapitole.

¹⁴⁰ „Přísaháme při všem, co jest nám svato, a v plné shodě se svým svědomím a přesvědčením, že budeme poslušni prezidenta a vlády republiky Československé a všech svých velitelů, presidentem a vládou ustanovených...“ Úryvek z vojenské přísahy platné v letech 1919–1950. (Láník, Jaroslav: *Historie a druhy vojenských přísah*. In: Armáda České republiky [online] [2015–06–01]. [Http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=6766](http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=6766).)

¹⁴¹ „Přísahám, že se budu svědomitě učit vojenskému umění, všemožně chránit majetek armády a lidu, a že budu do posledního dechu oddán svému lidu, své lidově demokratické vlasti, prezidentu a vládě Československé republiky...“ Část textu vojenské přísahy platné v letech 1951–1960. (*Ibidem*)

rovnou zavazovali také k obraně socialismu po boku Sovětského svazu.¹⁴² Důležité nicméně je, že většina narátorů přisuzuje (retrospektivně a pod vlivem současného diskursu vzpomínání na komunistickou minulost) jednotlivým typům přísah odlišnou „morální“ váhu, čímž vytváří jakousi symbolickou hierarchii, na jejíž nejvyšší příčce nalezneme pouze nejstarší narátory a na té nejnižší pak všechny ostatní příslušníky ČSLA, kteří složili vojenskou přísahu až po roce 1968 (resp. do roku 1989).¹⁴³ Stejně tak část nejstarších rehabilitovaných narátorů paradoxně odvozuje své „vyšší morální postavení“ od roku svého vstupu do armády, přičemž tvrdí, že oni narukovali do „jiné“ (tj. nikoliv „lidové“) armády než pozdější ročníky. Jako by snad tato skutečnost měnila něco na faktu, že oni sami byli nejméně do roku 1968 příslušníky stejných (tj. komunistické straně podřízených) ozbrojených sil.¹⁴⁴

Úplné završení studia bylo pro posluchače vojenských škol spojeno s aktem slavnostního vyřazení, při němž byli narátoři povýšeni do důstojnické (poručické) hodnosti.¹⁴⁵ Po předání insignií na pamětníky čekalo rozdělení k jednotlivým útvarům dislokovaným na různých místech celého Československa. Toto rozdělení bylo prováděno podle potřeb a kapacit armády. Způsob, jakým v praxi docházelo k přerozdělování nových důstojníků k útvarům, se však podle narátorů značně lišil. Někteří vzpomínají, že si mohli sami vybrat z volných kapacit, kde chtějí sloužit; jiní (nejpočetnější skupina) dostali na výběr z několika možností; další pak poslal kádrový důstojník s umístěnkou přímo ke konkrétnímu útvaru, a to v podstatě bez možnosti jakékoliv další volby. Významnou roli zde, vedle aktuální kádrové potřeby, nepochybně sehrával také lidský faktor (vzájemné sympatie či antipatie) a zvolená vojenská odbornost.

Studium na vojenských školách (bez ohledu na dobový kontext čtyřicátých, padesátých nebo šedesátých let) představuje pro narátory dynamickou etapu jejich života, kterou s odstupem času reflektují pozitivně. Dynamičnost je přitom dána rychlostí a četností

---

¹⁴² „Já, občan Československé socialistické republiky, vědom si své čestné vlastenecké povinnosti, přísahám před bojovou zástavou věrnost pracujícím lidu vedenému Komunistickou stranou Československa. (...) Svědomitě se budu učit ovládat vojenskou techniku a zbraně, svěřeně mi pracujícím lidem a připravovat se na boj, abych mohl na rozkaz presidenta a vlády Československé socialistické republiky co nejlépe bránit svou rodnou vlast a její socialistický řád proti každému nepříteli. (...) Pro obranu socialismu jsem vždy připraven stát pevně v řadách ozbrojených sil Československé socialistické republiky po boku Sovětské armády i armád ostatních socialistických zemí v boji proti jeho nepřátelům a nasadit i svůj život k dosažení vítězství...“ Vybrané pasáže z textu vojenské přísahy platné v letech 1961–1990. (*Ibidem*)

¹⁴³ Narátoři, kteří skládali přísahu po roce 1960 to tak ovšem pochopitelně nevidí. (Hlaváček, Jiří: *Copak je to za vojáka...*, s. 100.)

¹⁴⁴ Do poloviny padesátých let byla československá armáda označována jako „československá branná moc“ a v branných zákonech do roku 1958 jako „vojsko“. Název ČSLA nebyl zaveden rozkazem prezidenta, ministra národní obrany ani jiným předpisem: Jediným dokumentem, který navrhuje jeho používání je dopis náčelníka Hlavní politické správy (HPS) náměstkovi Ministerstva národní obrany (MNO) z června 1954, v němž náčelník HPS zdůvodňuje nový název následovně: „Tento název výstižně charakterizuje původ a poslání naší armády. Její příslušníci pochází z lidu, jsou mu plně oddáni a věrně mu slouží.“ Velení armády na tento návrh nijak nereagovalo, ale nový název se začal postupně prosazovat a od roku 1956 již definitivně převážil. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 17.)

¹⁴⁵ Podmínky ukončení studia, resp. přidělování hodnosti po vyřazení, se během zkoumaného období také měnily. Někteří narátoři tak byli vyřazeni pouze jako poddůstojníci, jiní jako podporučíci, většina však získala na konci studia hodnost poručíků.

nových podnětů, změn a okolností, s nimiž se narátoři v této době setkávali a museli vyrovnávat, ale i fází životního cyklu, v níž se zrovna nacházeli. V tomto retrospektivním hodnocení hraje věk narátorů významnou roli, protože období dětství a dospívání (kdy byli pamětníci ještě „mladí, bezstarostní, plní očekávání a síly“) bývá v orálně-historických rozhovorech narátory (vlivem „vzpomínkového optimismu“) tradičně spíše idealizováno.¹⁴⁶

Přestože útvary, u nichž se měli čerství důstojníci ČSLA po krátké dovolené hlásit svým nadřízeným, byly rozmístěny na různých místech po celém Československu a svým zaměřením i významem se značně lišily, v jedné věci se osud nových profesionálních vojáků shodoval – jednalo se o mladé muže (popř. ženy), kteří stáli teprve na počátku své vojenské kariéry a již brzy měli dostat možnost osvědčit své získané teoretické znalosti v praxi každodenního života u vojsk. Jak pamětníci sami přiznávají, na některé aspekty jejich vojenské služby je však škola připravit nemohla, protože (jak se brzy ukázalo) teoretické poučky nebylo možné v praxi často uplatnit ...

Ještě než se však pustím do zevrubné analýzy kladů a záporů každodenního života v armádě, pokusím se nejprve poukázat na některé specifické rysy vojenské profese, které souvisí s kolektivně sdílenými představami (vojáků i společnosti) o tom, kdo je vlastně „voják“ a jaké jsou (resp. jaké by měly být) jeho typické charakteristiky.

---

¹⁴⁶ Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku*, s. 224–225.

2. POVOLÁNÍ JAKO KAŽDÉ JINÉ?

Vojáka z povolání lze považovat za představitele zvláštní socio-profesní skupiny obyvatelstva. V jeho případě se nejedná o zaměstnání v klasickém slova smyslu, ale spíše o jakýsi druh poslání, resp. služby. Voják nepracuje, ale slouží, a proto je také přijímán do služebního (nikoliv do pracovního) poměru.¹⁴⁷ Od vojáka (tj. příslušníka ozbrojených sil v činné službě bez rozdílu hodnosti)¹⁴⁸ se očekává, že bude připraven bojovat, a případně i položit život, za obranu vlasti nebo národa, případně za dobové ideály či hodnoty.¹⁴⁹ A právě tato primární funkce, tj. užití síly nebo hrozba silou, vojáka zároveň také odlišuje od všech ostatních zaměstnání.¹⁵⁰

Podle Holmese každý, kdo vstoupí do armády, přestože se jedná o mírovou armádu, překračuje jasně definovanou sociální hranici a stává se členem organizace, která od něj může v konečném důsledku vyžadovat, aby zabíjel nebo se nechal zabít.¹⁵¹ Být vojákem tak znamená vykonávat profesi, která předpokládá identifikaci s určitým étosem, resp. souborem (nadčasových) morálních principů, hodnot a pravidel, jimiž se členové dané skupiny řídí. Mezi jeho základní prvky patří přesvědčení, že skupina je důležitější než jednotlivec, a čest je hodnocena výše než materiální zisky.¹⁵² Vojenská komunita je dále paternalistická a nutně separována od civilní společnosti, kterou má chránit, přičemž symboly, mýty a rituály mají pro vojáky svou specifickou hodnotu.¹⁵³ Svou roli sehrává

---

¹⁴⁷ Význam slova *důstojník* v mnoha cizích jazycích (*officer*) odkazuje právě na tuto charakteristiku, kterou je služba (z lat. *officium*).

¹⁴⁸ Z hlediska mezinárodního práva je za vojáka dále považována každá ozbrojená osoba ve vojenském stejnokroji jednoho z válčících států. Podle platného znění československého branného zákona z šedesátých let je vojákem občan, který byl odveden (čímž mu vznikla vojenská služební povinnost) a byl zařazen do vojska. (Kolektiv autorů: *Vojenský terminologický slovník*. Praha, Naše vojsko 1966, s. 309.)

¹⁴⁹ Francouzský sociolog Émil Durkheim v této souvislosti hovoří o tzv. altruistické sebevraždě, jejímž charakteristickým rysem je ochota jednotlivce obětovat svůj život ve prospěch kolektivu. Ačkoliv byl tento způsob sebevraždy typický zejména pro archaické společnosti, v moderní společnosti přetrval právě ve vojenském prostředí a svědčí o silné integraci jedince do společnosti. Viz Durkheim, Émile: *Suicide. A study in Sociology*. London, Routledge, 2002, p. 186.

¹⁵⁰ Ačkoliv etymologicky *voják* (což bylo označení snad poněkud hanlivé) nebyl u Slovanů chápán jako vykonavatel stálé profese (tj. člen trvalé pohotovostní ozbrojené družiny), ale pouze jako jeden z branného lidu, který vytáhnul podle okamžité potřeby, aby zahnal nepřítele. Samotné slovo *voják* je odvozeno od slova *voj* (oddíl vojska, pronásledující četa), který se skládal z *vojínů* (tj. jeden z voje). Voják tedy označuje osobu, která vyráží na výpravu/do války (*vojna*), aby pronásledovala/hnala (*vejů, vítí, věti*) nepřítele a zvítězila (*navijam*). Obdobně s tímto významem pracují také další tvary slova u všech Slovanů (*voi, voin, vojevoda, vojak, vojsko, vojna, vojenský*). Viz Machek, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, Academia 1968, s. 696.

¹⁵¹ Holmes, Richard: *Obrazy války*, s. 35.

¹⁵² Podle Robinsona má vojenská čest své externí a interní zdroje. Zatímco v prvním případě je čest spojována s respektem ze strany ostatních (veřejnost, spolubojovníci, nadřízení apod.), v druhé rovině je životem v souladu s individuálními zásadami a přesvědčením. (Robinson, Paul: *Military Honour and the Conduct of War. From ancient Greece to Iraq*. Londýn – New York, Routledge 2006, p. 2–5.)

¹⁵³ Kasurak, Peter: Civilianization and the military ethos. Civil–military relations in Canada. In: *Canadian Public Administration*, issue 1 (1982), p. 124.

také maskulinita, přičemž charakteristickým rysem tzv. militární maskulinity je osobní odvaha demonstrována ochotou přinášet oběti skupině, a to včetně oběti absolutní.¹⁵⁴

Pro příslušníky ozbrojených sil má dále zásadní význam vojenská etika, která vychází z historických tradic ducha sboru (*esprit de corps*) a provází vojáka od nástupu do armády prakticky po celý jeho život. Podle amerického politického teoretika Samuela Huntingtona je vojenská etika pesimistická, kolektivistická, inklinující k historii, mocensky orientovaná, nacionalistická, militaristická, pacifistická a instrumentalistická ve svém pohledu na vojenskou profesi.¹⁵⁵ Pacifismus v tomto kontextu znamená, že vojáci by měli akceptovat válku jako abstraktní jev, uznávat její přítomnost v mezinárodním systému a připravovat se na ní, při tom se však snaží zabránit jejím konkrétním projevům.¹⁵⁶

Díky tomuto sdílenému souboru hodnot a pravidel tvoří profesní skupina vojáků a vojákyň¹⁵⁷ obvykle stabilní celek s poměrně nízkou mírou fluktuace a vysokým stupněm sebe-identifikace. Vojenská služba tak byla v kontextu referenčního rámce komunistického Československa ve většině případů zaměstnáním na celý život, ať už proto, že byla z ideologického hlediska tradičně (historicky) vnímána jako určitý druh morálního závazku obrany domácího teritoria před nepřítelem (tj. „služba vlasti“) nebo z ryze pragmatických důvodů, o kterých jsme hovořili v první kapitole (jistota stálého zaměstnání, materiální a sociální zabezpečení apod.).¹⁵⁸ Cílem vojenského výcviku v každé armádě je pak zajistit, aby individuální hodnoty, převládající v civilní společnosti, byly nahrazeny skupinovou identitou, uniformitou a lojalitou, na nichž stojí každá vojenská organizace.¹⁵⁹

Pro vojenské povolání je rovněž typická vysoká míra vertikální i horizontální sociální mobility. Voják během svého života postupuje v kariérním žebříčku podle určitého klíče (nejčastěji na základě odsloužených let, zvyšující se kvalifikace či bojových zkušeností) a díky tomu postupně získává vyšší hodnost nebo významnější funkci.¹⁶⁰ Prestiž a

---

¹⁵⁴ Hutečka, Jiří: Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání. In: Švaříčková–Slabáková, Radmila – Kohoutová, Jitka – Pavlíčková, Radmila – Hutečka, Jiří a kol.: *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2012, s. 37.

¹⁵⁵ Huntington, Samuel: *The Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil–Military Relations*. Cambridge, Harvard University Press 2000, p. 83.

¹⁵⁶ Kučera, Tomáš: Potřebuje armáda vlastní hodnotový řád? Reflexe anglosaského diskurzu oboru civilně-vojenských vztahů. In: *Vojenské rozhledy*, č. 1 (2011), s. 72.

¹⁵⁷ Přestože byla služba v armádě v českém prostředí od nepaměti téměř výsadní záležitostí mužů, nalezneme i v této profesi po roce 1948, byť jen nepatrné, procento žen. Vojákyň přitom nejčastěji sloužily v administrativním aparátu nebo v útvech týlového zabezpečení, u bojových útvarů se objevovaly spíše výjimečně. V ČSLA sloužilo koncem roku 1959 celkem 1 200 poddůstojnic a 116 důstojnic, nejvíce z nich u letectva, protivzdušné obrany státu a spojovacího vojska. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 32.)

¹⁵⁸ Muži a ženy, kteří po roce 1948 vstoupili do ČSLA, zde zpravidla zůstávali až do doby svého odchodu do důchodu. Výjimku tvoří osmašedesátníci, kteří byli po roce 1968 z armády propuštěni, přičemž většina z nich přiznává, že pokud by nedošlo k okupaci Československa, v armádě by zůstali sloužit nadále.

¹⁵⁹ Holmes, Richard: *Obrazy války*, s. 39.

¹⁶⁰ Typická kariéra vojáka z povolání v ČSLA vypadala ve zkoumaném období zhruba následovně: absolvování vojenské střední školy nebo učiliště (vyřazení v hodnosti poručík); služba u útvarů na stupni četa, rota, prapor; studium na vojenské akademii nebo jiné vysoké škole (kapitán, major); služba na úrovni

společenské postavení v rámci skupiny (důstojnického sboru), ale i platové ohodnocení nebo míra zodpovědnosti, se obvykle s počtem odsloužených let u vojáků zvyšují a viditelně jsou reprezentovány právě vojenskou hodností, která byla v dobovém kontextu chápána jako „výraz politických kvalit, vojenských znalostí, zkušeností a schopností velet vojskům nebo vykonávat funkce ve štábech a zařízeních ozbrojených sil“.¹⁶¹ Na druhé straně v případě vlastní neschopnosti či selhání může voják své pracně budované postavení velmi snadno a rychle ztratit (nejčastěji propuštěním či ztrátou hodnosti – degradací). V rámci horizontální (geografické) mobility je pro vojáka zcela běžné, že v souladu s povahou svého zaměstnání slouží na místě a ve funkci podle potřeby, resp. dle aktuálních požadavků obranné politiky státu. Jeho svoboda pohybu a volný čas jsou tudíž částečně omezeny, a to nejen významem jednotky, u níž voják slouží (prvosledové, druhosledové, rámcové nebo týlové útvary¹⁶²), ale i rozhodnutím jeho nadřízených:

V armádě to bylo směřovaný tak, že jste sloužil podle potřeby. Zavázal jste se, že budete sloužit tam, kde to bude země potřebovat. Čili jednou jste se přesunul tam, jednou onam a bylo to normální. I ty manželky si potom na to zvykly, že je to úděl toho vojáka z povolání měnit neustále svoje působiště. Protože voják nemá domov vlastně nikde, až někdy potom v penzi.¹⁶³

Charakteristickým rysem vojenského života ve zkoumaném období, jak uvidíme v následujících kapitolách, byla rovněž částečná izolace příslušníků armády od zbytku společnosti (civilistů) a vysoká míra ideologizace vojenské profese. Tyto skutečnosti přinášely vojákům z povolání řadu výhod, např. v podobě vlastních rekreačních a lázeňských objektů, speciálních prodejen (Arma¹⁶⁴) či zdravotnických zařízení. Na druhou stranu ale skrývaly také mnohá úskalí – odtržení vojáků od civilního a rodinného života, časově náročnou službu, omezení svobody pohybu nebo (často permanentní) dohled kontrolních orgánů (vojenská kontrarozvědka).

Jakákoliv armáda proto v tomto ohledu nutně představuje svým způsobem stát ve státě. Jedná se o relativně uzavřený vysoce stratifikovaný a byrokratizovaný sociální systém *sui generis*, který si žije svým vlastním životem a řídí se přesně stanovenými pravidly,

---

pluk, brigáda, divize; postgraduální studium v Sovětském svazu (podplukovník, plukovník); služba na nejvyšších stupních velení jako byla armáda, front nebo Ministerstvo národní obrany (generálská hodnost).

¹⁶¹ V souladu s dobovou komunistickou ideologií přesně v uvedeném pořadí. Hodnosti se dále podle zákona udělují vojákům s přihlédnutím k jejich morálně politickým a odborným kvalitám, výsledkům služební činnosti, zásluhám, funkčnímu zařazení a délce vojenské služby. (Zákon č. 76/1959 Sb., o některých služebních poměrech vojáků, §3. In: Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [online] [2015-07-03]. <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=76&r=1959>.)

¹⁶² Jednotlivé svazky druhů vojsk byly rozděleny podle personální naplněnosti a úlohy v případném budoucím konfliktu. Útvary, které měly chránit západní hranici, popř. útočit jako první (prvosledové) byly udržovány na plných počtech. Druhosledové měly snížené počty, zatímco u rámcových útvarů se počítalo s jejich doplněním v případě mobilizace. Některé útvary byly udržovány na normálních počtech.

¹⁶³ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček. Osobní archiv autora.

¹⁶⁴ Národní podnik Arma byl založen v roce 1952 podle sovětského vzoru a provozoval ve vojenských objektech prodej doplňkového sortimentu a pohostinskou činnost, měl ovšem také krejčovské a obuvnické dílny pro šití a opravy vojenských stejnokrojů, oděvních součástek a obuvi a provozoval rovněž síť holíren. Oficiálně Arma spadala pod ministerstvo vnitřního obchodu, ale fakticky jej řídilo MNO. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Šach, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí*, s. 153.)

příčemž jeho základním funkčním prvkem je kázeň neboli disciplína.¹⁶⁵ Disciplína je pro vojáky posvátná, je kultem a fetišem zároveň. Ovlivňuje mezilidské vztahy v armádě a jednoznačně definuje všechny situace, čímž napomáhá k úspěšnému plnění vojenských povinností.¹⁶⁶ Jakákoliv osobní iniciativa se tak v ideálním případě projevuje pouze v rámci předem přesně vymezených mantinelů. Můžeme-li říci, že pro občany (civilisty) obvykle platí zásada: „co není zakázáno, je dovoleno“, pak u vojáků je tomu přesně naopak – „co není vysloveně dovoleno, je vždy zakázáno“. V případě ČSLA proto byly pracovní vztahy po formální stránce upraveny soustavou základních vojenských řádů a předpisů, přičemž jejich podrobná znalost byla povinností každého vojáka, ať už se jednalo o brance (vojáka základní služby) či profesionála.¹⁶⁷ Tyto normativy přitom neupravovaly pouze běžné každodenní fungování armády, ale (zcela v souladu s vojenským étosem) kodifikovaly také charakterové a morální vlastnosti, jimiž měl každý voják v ideálním případě oplývat:

Voják je povinen důsledně a neochvějně zachovávat zákony a vojenskou přísahu, být ukázněný, čestný, pravdomluvný, smělý a nešetřit svých sil ani života při plnění vojenské povinnosti, bez odmluv se podřízovat nadřízeným, chránit je v boji a věrně střežit zástavu svého útvaru.¹⁶⁸

Podstatnou stránkou morálního ducha armády je vztah k nepříteli, nenávisť vůči němu, touha střetnout se s ním, jakož i hluboké vědomí vojenské povinnosti a důvěry ve vlastní síly. Vysoký morální duch armády se projevuje v takových vlastnostech jejích vojáků a velitelů, jako jsou nadšení a hrdinství, houževnatost, statečnost a odvážnost, odhodlání a obětavost, schopnost překonávat jakékoli těžkosti, vůle k boji a vítězství a pevná vojenská ukázněnost.¹⁶⁹

Dodržování těchto morálních norem mělo především zajistit vyloučení takových forem a způsobů chování, které jsou pro armádu nepřijatelné, tzn. ohrožují samotnou existenci ozbrojených sil nebo jinak zpochybňují základní principy, na nichž jsou postaveny sociální vazby mezi vojáky.¹⁷⁰

Vztahy v rámci vojenského kolektivu v praxi nejvíce ovlivňovala právě existence hierarchického systému; z pevného uspořádání vztahů nadřízenosti a podřízenosti vyplývala práva a povinnosti vojáků. Voják byl povinen projevovat úctu svým nadřízeným a dodržovat zásady vojenské zdvořilosti, ale především zachovávat pravidlo tzv.

---

¹⁶⁵ Armáda byla z historického hlediska první velkou a důležitou organizací řízenou za pomoci byrokratických technik. Disciplína přitom představuje svým způsobem přenesení byrokratické racionality ze sféry společenské organizace do sféry každodenního chování, její vštípení disciplinovaným jedincům. Viz Kiliás, Jaroslav: *Válka, armáda, stát a národ: byrokracie, disciplína a nacionalismus*. In: *Historická sociologie*, č. 1 (2009), s. 53.

¹⁶⁶ Freeman, Felton: *The Army as Social Structure*. In: *Social Forces*, iss. 1 (1949), p. 82.

¹⁶⁷ Za klíčové normativy upravující každodenní život příslušníků ČSLA v období v šedesátých letech lze považovat *Řád vnitřní služby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl-1-1)*, a *Kázeňský řád ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl-1-3)*.

¹⁶⁸ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl-1-1)*, s. 7.

¹⁶⁹ Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*, s. 77.

¹⁷⁰ Mužíková, Gabriela: *Voják a normativní systémy*. In: *Vojenské rozhledy*, č. 1 (2007), s. 145.

služebního postupu (tzn. ve služebních věcech se obracet vždy ke svému nejbližšímu nadřízenému a teprve s jeho svolením pak k dalšímu nadřízenému¹⁷¹) a zásadu nedílné velitelské pravomoci.¹⁷² Subordinace, kázeň a plnění rozkazů však narátoři retrospektivně nevnímali jako negativní součást vojenské profese, spíše naopak. Z jejich pohledu se často jednalo o osobní charakterové přednosti, které (zejména v případě pozdějších rehabilitovaných osmašedesátníků) našly své uplatnění i v civilním prostředí:

Podívejte se, na vojně platila tak nebo onak zásada: „drž hubu a krok“. To není jenom v tom negativním slova smyslu, ale i v tom, že člověk se prostě pořád potácí na bázi permanentních rozkazů. Takže poslouchat se musí (...), i když sem tam kolikrát se pěkně, lidově řečeno, naštvete. (...) Ale v armádě při těch nárocích, které se promítají na člověka od rána, od budíčku až do večerky, jsou ty vztahy vždycky ovlivněny tím, jak kdo umí s kým jednat. (...) Každá hodnost něco znamenala, vztah k nějaký funkci nebo zařazení. Všechno bylo hierarchizované tak, že každý má něco na starost a každý má někoho poslouchat. Takže po této stránce, pokud to někdo neprováděl, jak se říká lidově, buzerantským způsobem, že by toho druhého nějak šikanoval, tak si myslím, že všechno fungovalo. (...) A tohle všechno se pak potvrdilo za té normalizace, kdy hromada důstojníků byla povyazovaných z armády, a všude, kde se dostali do nějakých funkcí tak byli perfektní ve srovnání s civilama. (...) Vojáci z povolání, kteří z armády přišli do civilu, měli vždycky velmi pozitivní reference.¹⁷³

Ačkoliv vojáci měli být sobě navzájem nadřízenými nebo podřízenými na základě dosažené funkce a hodnosti, v praxi tomu tak ve všech případech být nemuselo. Na jednotlivé funkce byla sice plánována určitá hodnost, ale pokud neměl útvar dostatečný počet důstojníků s odpovídající kvalifikací (od počátku šedesátých let se stále častěji jednalo o vysokoškolské vzdělání), mohlo se stát (a také se stávalo), že do funkce byl z těchto důvodů dosazen (mladší) důstojník s nižší hodností, který ale měl z titulu své funkce vyšší pravomoci než jeho hodnostně výše postavení (starší) kolegové.¹⁷⁴ Tato skutečnost tak v některých případech mohla dosti zkomplikovat jinak bezproblémovou orientaci v neotřesitelných pořádcích vojenské hierarchie.¹⁷⁵

Po formální stránce lze říci, že pracovní vztahy se v armádě nijak zásadně nelišily od poměrů v jiných (civilních) zaměstnáních, snad jen s výjimkou vyšší míry politizace ve formě všudypřítomných apelů na věrnost a oddanost komunistickému režimu. Vojáci tak

---

¹⁷¹ Řád vnitřní služby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl-1-1), s. 10–11.

¹⁷² Nedílná vojenská pravomoc v tehdejším referenčním rámci znamenala, že velitel před komunistickou stranou a státem odpovídal za veškerý život a činnost jednotky nebo útvaru, kterému velí. Byl plně odpovědný za bojovou a politickou přípravu vojsk, za bojovou a mobilizační pohotovost, za výchovu a stav vojenské kázně i materiální zabezpečení jemu svěřené jednotky nebo útvaru. V jeho rukou byly také soustředěny politické, operačně taktické, administrativní a hospodářské funkce. (Viz Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*, s. 16.)

¹⁷³ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 24. 6. 2010. Osobní archiv autora.

¹⁷⁴ Např. pluku velel mladý vysokoškolák v hodnosti majora, přestože plánovanou hodností na tuto funkci byl plukovník. Mezi členy svého štábu, tedy podřízenými měl ale i několik důstojníků s vyšší hodností (podplukovník, plukovník). Ti však nemohli vykonávat funkci velitele, protože nezískali vysokoškolské vzdělání.

¹⁷⁵ Další výjimku potvrzující pravidlo představovala v armádě řešení problémů po stranické linii, kdy se pravidla subordinace poněkud rozměňovala, jak uvidíme v následující kapitole.

v tomto ohledu řešily víceméně běžné problémy každého pracovního kolektivu, jako byla např. otázka socializace a adaptace nováčků nebo mezigenerační napětí:

Je sice pravda, že mi všichni tykali, ale já jsem jim musel vykat, což mě trošku štvalo. Ale to bylo tím, že ten nejmladší (...) byl asi o patnáct let starší než já, takže když jsem tam [k útvaru] přišel, tak jsem tam byl opravdu takovej bažantíček, s kterým samozřejmě se vymetlo úplně všechno. No, ale to tak v armádě bejvá, a já jsem si na to zvykl, že když je někde nejmladší vojáček, tak vždycky musíte všechno zmáknout a počkat, až trošku zestárne.¹⁷⁶

Podmínky a každodenní fungování na různých úrovních (velení útvaru, štábu, skupiny, armády apod.) reflektovali narátoři jako víceméně „normální“.¹⁷⁷ Specifikum vojenské profese pak spatřovali zejména v nutnosti neustálé týmové spolupráce, protože v armádě bylo (a je) prioritou vždy nejprve hodnocení celku a teprve až potom konkrétních jednotlivců.¹⁷⁸ Nejen z toho důvodu je pro efektivitu vojenského pracovního kolektivu osoba velitele (tj. nadřízeného), resp. jeho charakterové, morální a organizační schopnosti. Vzájemné vztahy se sobě (hodnostně či zařazením) rovnými narátoři charakterizovali jako neformální. Ve vztahu k poddůstojnickému (praporčickému) sboru pak hovořili o vztazích spíše formálních a přátelských.¹⁷⁹ Vojenským řádem předepsaná podoba oslovování, salutování a podávání hlášení tak byla dodržována jen dle potřeby, zejména před vojáky základní služby (tj. mužstvem), při oficiálních a mimořádných příležitostech (prověrky, kontroly atd.), styku s veřejností nebo (zcela pochopitelně) při vzájemných osobních antipatiích mezi důstojníky.

Tak samozřejmě, že předpisy se musely dodržovat, ale zase všeho s mírou. (...) Abych ráno přišel do práce na štáb, postavil se do pozoru a řekl veliteli pluku, s kterým jsem chodil támhle do žižkárny [VŠJŽ]: „Soudruhu majore, přišel jsem na váš rozkaz!“ nebo „Hlásím příchod do služby!“ Tak to v žádném případě, to by bylo absurdní úplně, že jo. Normálně „Ahoj Pepo, jak ses měl o víkendu?“ nebo tak. Takhle se řešilo všechno i pracovní věci v tom uzavřeném našem kolektivu. Jo, něco jiného bylo, pochopitelně, když tam byl někdo mimo

---

¹⁷⁶ Rozhovor s P. B. vedl Jiří Hlaváček, 6. 2. 2013. Osobní archiv autora.

¹⁷⁷ Idylický pohled pamětníků v tomto ohledu příliš nekoresponduje s výsledky sociologického výzkumu z první poloviny roku 1967, v němž přes 40 % respondentů z řad vojáků z povolání uvedlo, že má pocit nedocení své práce nadřízenými. 62 % dotázaných prohlásilo, že má na svém pracovišti jen omezenou možnost uplatnit své kritické názory a připomínky. 10 % konstatovalo, že vůbec nemá možnost uplatnit svou kritiku. Viz Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: Základní životní podmínky vojáků z povolání. In: *Vojenská mysl*, č. 2 (1968), s. 85.

¹⁷⁸ „No tak samozřejmě u každého útvaru to bylo jiné, ale vždycky si člověk našel nějakou takovou skupinu lidí, se kterou bylo možný formálně i neformálně spolupracovat. (...) Ta neformální spolupráce se prolínala s tou formální, ale většinou to bylo tak, že všichni táhli za jeden provaz. Pár lidí tam byli takoví vykuci, to byli jedni. A druzí byli zase takový šplhouni, bych řekl. Ale těch bylo málo.“ Rozhovor s L. P. vedl Ivan Kopečný, 17. 8. 2011. ÚSD COH, Rozhovory.

¹⁷⁹ Rovnocenný vztah mezi vyššími a nižšími hodnostmi je typický pro vzpomínky bývalých příslušníků letectva a PVOs, zatímco o vztazích „neformálně přátelských“ hovořili spíše příslušníci pozemního vojska. Ačkoliv nelze tato tvrzení nijak potvrdit ani generalizovat, zejména v druhém případě se může jednat částečně o stylizaci důstojníků do role „přátelských“ a k mužstvu „vládných“ nadřízených, čemuž by nasvědčovala reflexe poddůstojníka jednoho tankového útvaru: „Hierarchie se dodržovala. Oficíři se s poddůstojníky neradi bavili. Pro ně jsme byli [poddůstojníci] pól, kterej jim musí sloužit.“ Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 1. 5. 2009. Osobní archiv autora.

okruh těch každodenních spolupracovníků, hlavně vojáci základní služby nebo když přijela nějaká návštěva, kontrola. To pak muselo jet všechno předpisově a Josef byl jediné soudruh major. (smích)¹⁸⁰

Analýza vzájemných vztahů na pracovišti dále odhalila (zejména v ohledech vojenské zdvořilosti) poněkud volnější standardy každodenní interakce mezi příslušníky vojenského letectva. Hlavní příčinou tohoto stavu, kteří narátoři z jiných druhů vojsk obvykle (zřejmě vlivem vzájemného soupeření) interpretovali jako „úpadek kázně“¹⁸¹, se přitom zdá být permanentní riziko vzniku mimořádné události (nehoda, smrtelné zranění apod.), jenž je pro prostředí letectva typické. Právě z tohoto důvodu byly také nároky na kvalitu mužstva a důstojnického sboru (mechaniků, pilotů, palivové obsluhy, letovodů aj.) pro službu u letectva nesrovnatelně vyšší než např. u tankového vojska. Nebezpečí letecké nehody, vzájemná závislost na jednotlivcích (zejména pilotů na svém okolí) a zodpovědnost za lidský život (ať už pilotů nebo civilního obyvatelstva) – to všechno jsou faktory, které se pochopitelně promítaly také do každodenních priorit vojáků sloužících u letectva, jejichž primárním cílem bylo zajistit splnění stanovených norem, a především bezpečnost letového provozu. Nelze se tak divit, že některé (spíše formální) aspekty každodenního vojenského života (pochodování, salutování, politická školení apod.) za socialismu zůstávaly občas stranou jejich zájmu, a proto byly příslušníky jiných vojsk kritizovány.¹⁸² Na druhou stranu, představa že by se u letectva nevelelo, neplnily rozkazy nebo (dobově řečeno) „bujela nekázeň“ je iluzorní, jak dosvědčují následující úryvky z rozhovorů s bývalými letci:

Intelektuální úroveň byla vysoká, aspoň co já jsem poznal u letectva. Tam nebyli žádní primitivové, ale inteligentní a zodpovědní lidé. Navíc ta vojna odmalička vedla totiž k důslednosti, k organizační schopnosti, k takový cílevědomosti, soudržnosti a sounáležitosti, ke kamarádství. U letectva muselo bejt kamarádství, tam žádný vopičky jako takový poskakování vojenský nebylo a respektovalo se to. Navíc u toho pluku, to byli všechno mladí inteligentní kluci. A ten charakter toho pilota, to je na jednu stranu individualista, protože sedí sám v tom těsným prostoru kabiny a ve vzduchu se musí spolehnout hlavně sám na sebe a umět se rychle rozhodnout. Proto taky piloti uznávali velitele jen, když to byl dobrej pilot, když byl slabej, tak ho neuznávali. A samozřejmě ta [vojenská] hierarchie se tam dodržovala.¹⁸³

Ti kluci prostě drželi pohromadě, protože ten letecký život stmeluje (...). Ten pilot musí věřit kolegovi pilotovi, protože když lítají ve skupinách, tak se musí vzájemně podporovat. Musí věřit mechanikovi, který mu to letadlo připravuje. A musí věřit všem lidem, kteří ho

---

¹⁸⁰ Rozhovor s F. T. vedl Jiří Hlaváček, 26. 10. 2012. Osobní archiv autora.

¹⁸¹ „To se říkalo, že jsou kupy hnoje, pak je červená lampa nade dveřma a pak je teprve letectvo. [smích]“¹⁸¹ Rozhovor s P. Č. vedl Jiří Hlaváček, 8. 8. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

¹⁸² Někdy však byla vojenská nekázeň letcům přisuzována také neprávem. Jak upozornil jeden z narátorů, např. absence salutování měla v tomto případě zcela racionální opodstatnění: „Tak že by tam [u letectva] byla nějaká uvolněná kázeň, to určitě ne, protože tam šlo o život. (...). Ale říkám, ty vztahy na letišti byly jiný. Třeba se nezdravilo, protože tam se většinou chodilo bez čepic, kdyby náhodou foukl vítr, aby letadlo nenasálo čepici a podobně.“ Rozhovor s Z. Z. vedl Jiří Hlaváček, 19. 9. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

¹⁸³ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 5. 2. 2009. Osobní archiv autora.

nějakým způsobem zabezpečují, navádějí, vyzbrojují. Prostě celému tomu kolektivu, který obsluhuje ten systém létání. A to ty lidi sblíží. Zvláště je to markantní u těch letců, že ta parta drží pohromadě. (...) Máme takové heslo, že letadlo nezná funkci ani hodnot. Tomu letadlu je to samozřejmě jedno, jestli tam sedá poručík nebo generál. Musí to být člověk, který umí létat, když neumí, tak se zabije. To je jednoduchá rovnice.¹⁸⁴

Odišné fungování pracovního kolektivu u letectva nás oklikou přivádí k dalšímu zajímavému tématu, kterým je otázka vzájemné rivality mezi jednotlivými složkami armády. Jak jsem již uvedl, klíčovou hodnotu vojenské služby představovala kolektivita, resp. skupinová identita, k níž byli vojáci během své služby a výcviku soustavně vedeni svými nadřízenými (a již zmiňovaným vojenským étosem). „Přehnaná“ nebo naopak „zdravá“ hrdość na svůj útvar či zbraň byly častou příčinou vzájemné řevnivosti nejen mezi jednotlivými druhy vojsk, ale i mezi konkrétními jednotkami či jejich složkami (v rámci útvaru). Určitá míra rivality tak byla nedílnou součástí armádního organismu a vzájemné soupeření mělo vést vojáky k lepším výsledkům. Jako názorný příklad může posloužit opět letectvo, kde se kastování (vzhledem k jeho elitnímu postavení) projevovalo asi nejzřetelněji z celé armády:

Odhodil jste pumu a ona vám spadla do lesa dva kilometry od cíle. No, tak jednou se to promine. Když jste to hodil podruhý, tak pozor na něj. A když jste to házel pokaždý na jinou stranu, tak jste holt u první letky neměl co dělat. Dostal jste možnost bejt u druhý letky a nebo pak jste šel k neúplný třetí letce. Ta nebyla tehdy v plnym stavu a byla to spíš taková letka, kam přicházeli nový lidi, který se učili. Neříkám, že to nebyli piloti, ale nebyli na tom typu vyškolený, takže se teprve ty věci učili. No a někdo u té třetí letky skončil až do konce kariéry, protože neměl ani tu druhou letku. Čili bylo to rozdělený. Taky první letka, tam jsme byli všichni piloti první třídy a měli jsme nejnovější mašiny. Když přišli nové mašiny, tak ty nešly ke třetí letce, ale k první a ty z první šly ke druhý a teprve až potom se dostaly ke třetí letce.¹⁸⁵

Vedlejším produktem této rivality, mimo posilování všudypřítomného prvku socialistického soutěžení (např. ve snaze získat odznaky typu vzorný voják nebo útvar), bylo vytvoření pomyslné hierarchie druhů vojsk a specializací na základě jejich prestiže, přičemž každý narátor se pochopitelně snažil ve vyprávění akcentovat jako nejlepší právě ten druh „zbraně“ (tankové vojsko, letectvo, dělostřelectvo, ženijní vojsko, raketové vojsko atd.), u něhož sám během své vojenské kariéry po většinu času sloužil. Ojedinelou praxí nebylo ani využívání negativních heterostereotypů vůči ostatním vojskům či vojenským odbornostem:¹⁸⁶

---

¹⁸⁴ Rozhovor s O. P. vedl Filip Procházka, 12. 1. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

¹⁸⁵ Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009. Osobní archiv autora.

¹⁸⁶ Negativní konotace spojené s jednotlivými druhy vojsk a odbornostmi lze velmi dobře sledovat prostřednictvím lingvistické analýzy vojenského profesního slangu, resp. slovníku narátorů. V rozhovorech se hojně objevovala přirovnání (s ironickým či sarkastickým podtónem) jako „špenáti“ (příslušníci pozemního vojska), „bigoši“ (motostřelci), „bačkoráři“ (tankisté), „rychlíci a pomalíci“ (stíhací vs. dopravní vojenské letectvo), „voziči“ (létající personál – navigátoři, radisté, palubní technici apod.), „šmíráci“ (technici od letectva), „hadráři“ (intendanti, tj. výstrojná služba) apod.

Víte co, u tankistů se říkalo: „můžeš bejt blbej, ale musíš bejt silnej“. Obsluhovat tank, to chtělo fyzický násilí. A ten voják musel bejt trošku fyzicky zdatnej, protože ohánět se pětikilovým kladivem, abyste rozpojil tankovej pás, to už něco vyžaduje. To nemůže dělat nějakej střízlík. A z toho vznikla taková ta pověra, že tankista může bejt blbej, ale musí bejt silnej. U těch blátošlapů [pěchota] může bejt blbej, protože ten samopal unese vždycky. [smích] No a u ženistů, tam zase mám takovou osobní zkušenost, že když se na ně neřvalo, tak nedělali. (...) A i to vojenský školství tak bylo rozdělený. Škola ve Vyškově, té se říkalo „škola pořadovýho kroku“, ta je nic jinýho nenaučila než pořadovej krok. Pak to někdo vylepšil, když řekl, že to je i kulometná škola. [smích] Ještě to dělostřelectvo mělo vždycky jakousi úroveň. Já jsem dělal chvíli toho velitele, tak jsem čuchnul i k tý dělostřelečtině a to byla matematika od začátku až do konce. Když střílíte ránu, tak musíte počítat s povětrnostními podmínkami, spočítat balistiku a ráži, kterou střílí. To není jednoduchá záležitost, čili tam nemohl být žádný blbec.¹⁸⁷

I přes tyto individuální reflexe a kolektivně sdílená klíše však lze na základě vyprávění sestavit jakýsi přibližný žebříček oblíbenosti vojsk, zohledňující, vedle úrovně výcviku (bojové připravenosti ověřované při pravidelných při prověrkách) nebo pracovních podmínek (náročnost služby, výše platu, úroveň stravování a ubytování), např. i takové faktory jako je (morální, fyzická a odborná) „kvalita“ vojáků základní služby.

Z pohledu narátorů tak na pomyslný vrchol pyramidy prestiže v šedesátých letech dlouhodobě patřilo vojenské letectvo (a to – paradoxně – i přes výše zmiňovanou vojenskou „nekázeň“). Na zhruba obdobné úrovni se nacházelo raketové vojsko (popř. protivzdušná obrana státu) zejména pro svou „stranickou pevnost“¹⁸⁸, následované dělostřelectvem, chemickým vojskem a ženijními jednotkami. Nejnižší příčku (i z pohledu vojenské historie) tradičně zaujímal tankisté a motostřelci (tj. pěchota). Celkově lze říci, že druhy vojsk, které byly založeny na umění ovládat nejmodernější techniku (jako letectvo, raketové vojsko, dělostřelectvo apod.) se těšily většímu uznání ze strany veřejnosti i samotných vojáků, než útvary, jejichž hlavní náplní byl „klasický“ vojenský výcvik (pěchota) bez využití moderních těžkých zbraní.¹⁸⁹ A to i přesto, že většina narátorů jinak bez výhrad souhlasila s taktickou poučkou z dob starého Říma, že „není dobyto území, kam nevstoupila noha pěšáka“.

---

¹⁸⁷ Rozhovor s A. T. vedl Jiří Hlaváček 15. 3. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

¹⁸⁸ „Potom lepší jak my [vojenští letci], budu říkat lepší, ale myslím spíš tvrdší a schopnější, byli raketáři, protože ty nevzali jen tak nějakýho inženýra, ale vzali inženýra komunistu. Zkrátka u raketáků jste musel bejt stranicky pevnej. To byli vostrý hoši, všehoschopný, který museli mít důvěru.“ Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009. Osobní archiv autora.

¹⁸⁹ „Ten život a režim, to bylo u raketového vojska něco jinýho než u tankistů, pěšáků nebo ženistů, který patřili vždycky spíš na ten chvost. Už podle těch povelů – trámec vzchop, ponton suň! Něco mezi tím byli spojaři. Ten charakter [vojska] určovalo to, s čím ty lidi dělali. (...) U pěšáků byl jenom vlastně ten samopal, kterej museli sedmkrát za tejdén čistit. U nás [technický oddíl protiletadlového oddílu] kluci kolikrát ani kloudně nevěděli, kde ten samopal mají, protože o něm museli vědět, jen když šli do stráže, ale tam jsme měli strážní jednotku. (...) Čili ty kluci byli vojáci jenom proto, že chodili v uniformách, ale jako nějaký pořadák – vpravo v bok, vlevo v bok, pochodem vchod – a takový, tak to jsme měli úplně jiný starosti.“ Rozhovor s B. B. vedl Jiří Hlaváček, 19. 4. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

V této části jsem se pokusil ukázat, že jakákoliv armáda (včetně té socialistické) představuje atypické prostředí, jehož každodenní fungování (v míru i ve válce) je závislé na osobním rozhodnutí jednotlivců akceptovat vojenský étos (tj. vybrané hodnoty, rituály a tradice), podřídit se vojenským předpisům (resp. přijmout nový sociální řád s vlastní hierarchií, povinnostmi a závazky) a smířit se s částečnou izolací od většinové (civilní) společnosti. Díky těmto základním prvkům funguje armáda jako relativně samostatný a uzavřený celek (na svém okolí téměř nezávislý), v němž dochází ke vzniku situací, jejichž řešení od jednotlivců (vojáků z povolání, popř. vojáků základní služby) vyžaduje využití odlišných strategií sociálního jednání než v civilním životě. Profesionální vojáky tak lze (s odkazem na další specifika jako je profesní mluva/slang apod.) považovat za příslušníky určité subkultury a nejde proto o povolání „jako každé jiné“, byť se sami narátoři během rozhovoru často snaží tazatele přesvědčit o pravém opaku.¹⁹⁰

V následující podkapitole se proto zaměřím na konkrétní (v rozhovorech reflektované) přednosti či naopak nevýhody každodenního života v armádě, a také na způsoby, jimiž se aktéři s těmito záležitostmi vyrovnávali. V krátkém exkursu se budu podrobněji věnovat jednomu ze specifických rysů vojenské profese, jímž je (podle narátorů) nutnost neustálého sebevzdělávání a schopnost rychle se adaptovat na nové podmínky (tj. problematika vysokého vojenského školství, reorganizace, redislokace a přeškolení na novou techniku).

Přišel jsem na váš rozkaz: sociální a materiální aspekty života v armádě

Co považovali narátoři za největší přednosti vojenského povolání a naopak, co jim při výkonu služby nejčastěji znepríjemňovalo život?¹⁹¹ Odpověď na tuto otázku pochopitelně není (a s ohledem na subjektivitu výpovědí ani nemůže být) jednoznačná. Variabilita odpovědí je zapříčiněna celou řadou okolností od osobních motivací (očekávání) a postojů jednotlivých pamětníků, přes jejich rodinné zázemí, atmosféru na pracovišti (přátelské či napjaté vztahy v kolektivu), náročnost přidělených úkolů (konkrétní náplň pracovní činnosti, její koordinace, využití svěřených prostředků, splnění stanovených časových norem apod.) až po historický kontext (reálný socialismus, probíhající studená válka atd.). Pozitivní či negativní konotace jsou tak vždy pouze relativní pamětnickou

---

¹⁹⁰ „No, podívejte se, svým způsobem ten voják, to bylo práce jako každá jiná. Člověk chodil do zaměstnání a bral za to peníze stejně jako v civilu. A stejně jako v civilu každý povolání má vždycky to svoje, že jo. Tak i ta vojenská služba měla takový nějaký zvláštnosti, ale že by to bylo zase kor něco výjimečného, to zase ne.“ Rozhovor s F. T. vedl Jiří Hlaváček, 26. 10. 2012. Osobní archiv autora.

¹⁹¹ Získané narativy budu zároveň průběžně komparovat s výsledky sociologického výzkumu základních životních podmínek vojáků z povolání, který uskutečnilo Vědeckovýzkumné pracoviště sociologie armády Vojenské politické akademie Klementa Gottwalda v první polovině roku 1967 na výzkumném vzorku 2 200 respondentů. Viz Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: Základní životní podmínky vojáků z povolání. In: *Vojenská mysl*, č. 2 (1968), s. 80–85; Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: Základní životní podmínky vojáků z povolání (dokončení). In: *Vojenská mysl*, č. 3 (1968), s. 74–77.

(re)interpretací, která je ovlivněna celou řadou subjektivních i objektivních proměnných.¹⁹²

Odpovědi na otevřené otázky týkající se po kladech a záporech žité reality vojáků z povolání, stejně jako dílčí zmínky (napříč životopisnými či strukturovanými interview) na toto téma, lze nicméně kategorizovat a následně analyzovat, včetně četnosti jejich výskytu.¹⁹³ Informace z rozhovorů jsou však vždy selektivní. Nelze v nich tedy sledovat všechny denní rutinní (resp. repetitivní) aktivity vojáků z povolání, ale pouze obecné (kolektivní) rysy jejich každodennosti, které sami považovali z nějakého důvodu za důležité, resp. hodné zmínky.¹⁹⁴ V této části proto budu věnovat pozornost pouze těm (pozitivním či negativním) sociálním aspektům života vojáků, které se objevovaly v rozhovorech nejčastěji a nějakým způsobem přímo souvisely s (více méně materiálními) podmínkami každodenního výkonu vojenské profese (např. časová náročnost služby, výše platového ohodnocení, problém ubytování a stěhování vojáků, možnost dovolené či rehabilitace, zajištění ošacení a stravování, způsoby trávení volného času, vliv na osobní rodinný život apod.).¹⁹⁵

Na úvod je třeba podotknout, že (bez ohledu na sociálně-materiální aspekty každodenního života) zmínila více než polovina narátorů jako hlavní přednost vojenské profese skutečnost, že šlo o práci, která je nějakým způsobem vnitřně naplňovala.¹⁹⁶ Pocit vlastní seberealizace je v rozhovorech hojně zdůrazňován a nepochybně zčásti souvisí i s prvotními silnými pohnutkami pamětníků pro vstup do armády (motivace spojené s touhou po dobrodružství a s fascinací vojenskou technikou):

Tu hlavní výhodu [vojenské profese] jsem viděl v tom, že jsem mohl dělat, co mě baví, a že jsem se mohl hrabat v těch érech a to mě naplňovalo. (...) Já jsem byl takovej trouba, že jsem si prostě myslel, že beze mě to tam nepoletí. Takže třeba příprava na lítání začínala ve tři hodiny ráno na letišti a já už jsem tam byl. Byla dopolední směna, která začínala v šest a ve 12 skončila. A pak nastupovala další, odpolední směna. Pak byla noční. A já jsem tam byl na všechny tři ty směny, protože jsem se cítil zodpovědný za to, že to bude řádně připravený, že tam nedojde k žádnému průšvihů. I když zrovna tu funkci dozorčí

¹⁹² Zatímco řidič tanku mohl („nízkou“) výši svého příjmu považovat za nevýhodu služby v armádě, pro výkonného letce byla naopak nadstandardní mzda vnímána jako přednost (ač neadekvátní riziku).

¹⁹³ Viz *Tabulka a graf č. 5: Klady a záporů vojenské profese*, která obsahuje kompletní přehled údajů (tj. včetně informací, o nichž bude řeč v dalších kapitolách). Kvantitativní znázornění obsahu narativů se v několika bodech překrývá s výsledky (již citovaného) výzkumu spokojenosti a nespokojenosti vojáků z povolání z roku 1967. Srv. viz Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: *Základní životní podmínky vojáků z povolání (dokončení)*, s. 75.

¹⁹⁴ Český filosof, historik a sociolog Karel Kosík definoval každodennost již v polovině šedesátých let jako „rozvržení individuálního života lidí do každého dne“, přičemž „opakovatelnost jejich životních úkonů je fixována v opakovatelnosti každého dne, v rozvržení času na každý den“. (Kosík, Karel. *Dialektika konkrétního*. Praha, Academia 1966, s. 53.)

¹⁹⁵ Jsem si přitom vědom, že toto téma skrývá potenciál pro hlubší analýzu odlišných rysů každodennosti vojáků podle jejich konkrétního zařazení (tj. nabízí se srovnání všedního dne pěšáka, tankisty, dělostřelce či letce), cílem této disertační práce však primárně není podchytit drobné nuance uvnitř armády, ale spíše obecné rysy vojenské profese jako takové.

¹⁹⁶ S tím korespondují i závěry, již zmiňovaného, sociologického výzkumu, v němž téměř 39 % respondentů uvedlo, že je práce v ČSLA je zajímavá a rozmanitá. Viz Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: *Základní životní podmínky vojáků z povolání (dokončení)*, s. 75.

vykonával někdo jinej, tak jsem se alespoň účastnil toho zahájení [létání] a furt jsem byl v kanceláři. (...) Nedokázal jsem odejít a vykašlat se na to, protože ta práce mě prostě bavila a byl jsem šťastnej jako blecha, že jsem mohl na tom letišti bejt! Opravdu!¹⁹⁷

Pokud jde o materiální zabezpečení, průměrná mzda vojáků z povolání v šedesátých letech rostla a ze statistického hlediska bezesporu patřila k celorepublikovému nadstandardu.¹⁹⁸ Není proto překvapením, že vyšší finanční příjem byl většinou pamětníků chápán jako jedna z hlavních předností vojenské profese, a to i přesto že podle jejich názoru neodpovídal náročnosti služby (resp. pracovní době). V této souvislosti stojí za povšimnutí skutečnost, že představy narátorů o rozdílech mezi platy v armádě a v civilní sféře se značně rozcházejí. Někteří pamětníci považovali mzdy za srovnatelné, jiní za relativně vysoké, ale většina jen za „o něco málo vyšší“ než v civilu, jak je patrné z následujících dvou úryvků (záměrně byl zvolen příklad, který se vztahuje k těmto rokem):

Armádní platy byly vyšší. Třeba můj první plat [1962] byl 1 250 korun na pozici starší radistky protivzdušné obrany státu a tatínek měl důchod po čtyřiceti letech u dráhy 1 100 korun i s přídavkem na dítě! Můj první plat jako rotný byl vyšší, než tátův důchod! Jaký byly platy v civilu, to si už moc nepamatuju, ale nic extra to nebylo. Děvčata s ekonomickou, tenkrát hospodářskou, školou měla 800–900 korun.¹⁹⁹

Všeobecněj názor tehdy [v šedesátých letech] byl, že vojáci mají nějaký nadprůměrný platy. Já to tak nevidím, protože v té době [1962] můj první nástupní plat byl 1 100 korun na funkci velitele čety a takové platy byly i v civilu na téhle úrovni. (...) Když vezmeme, kolik času jsme strávili mimo posádku na cvičeních, tak to rozhodně neodpovídalo počtu odpracovaných hodin, aspoň v mém případě teda ne.²⁰⁰

Jednou z příčin rozporů mezi „všeobecným názorem“ (tj. pohledem veřejnosti) a individuální pamětnickou reflexí může být nepochybně prvek statistického zkreslení. Medián mezd v konkrétních případech běžně neodpovídá realitě (a to nejen v armádě), protože zahrnoval platy všech vojáků z povolání včetně vyšších důstojníků a generality.²⁰¹ Na druhé straně se však narátoři zčásti sami nepřímou přiznávají k tomu, že jejich příjem byl v dobovém referenčním rámci nadprůměrný. Při své argumentaci totiž většina z nich operuje pouze s výší svého nástupního platu (jak jsme mohli vidět v předcházejících úryvcích), ale již méně často je zmiňován jeho pozdější (vcelku pravidelný) růst spojený

¹⁹⁷ Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 31. 3. 2009. Osobní archiv autora.

¹⁹⁸ Průměrná mzda vojáka z povolání v letech 1961–1965 stoupla z 2 198 Kčs na 2 405 Kčs, čímž zhruba o polovinu převyšovala tehdejší celorepublikový průměr. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koalických vazbách Varšavské smlouvy*, s. 208.)

¹⁹⁹ Rozhovor s M. K. vedl František Jedlička, 20. 11. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

²⁰⁰ Rozhovor s J. F. vedl Jiří Hlaváček, 28. 2. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

²⁰¹ Jako orientační zdroj lze využít např. mezinárodní srovnání platových relací mezi velitelem pluku a ředitelem srovnatelného strojírenského závodu (cca 2 000 – 3 000 zaměstnanců) při indexu 100 (ředitel). Nižší plat než v ČSSR (80–90) měl již jen velitel pluku v PLR (75–85). Naopak nejvyšší plat měl velitel pluku v NDR (160–180) a v SSSR (150–165). Viz Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: *Základní životní podmínky vojáků z povolání*, s. 83–84.

s funkčním ohodnocením, hodnotným příplatkem a také s počtem odsloužených let.²⁰² I v tomto případě však lze mezi narátory nalézt výjimky potvrzující pravidlo:

Nastupovali jsme za 1 250 korun měsíčně [1961]. Platově po dvou letech jsme dostali přidáno 200, takže jsem chodil domů se 1 450 korunama. Finančně to šlo potom dost nahoru. Funkční plat velitele roty, než jsem končil v Prostějově, byl jsem major, dohromady se vším všudy to dělalo asi 4 400 korun a tenhle plat jsem měl vlastně i dlouho potom, co jsem nastoupil do Jindřichova Hradce [1976].²⁰³

Samotná mzda vojáků se skládala ze dvou částí: fixní složka byla dána tabulkově podle dosažené hodnosti, vykonávané funkce a výsluhy, zatímco variabilní složku tvořily různé kázeňské odměny a příplatky (např. za službu u bojového útvaru či v odloučených posádkách). V důsledku takto nastaveného systému ohodnocení panovaly ve výši jednotlivých platů – praporčického, nižšího a vyššího důstojnického sboru – značné rozdíly.²⁰⁴ Nejvyšší platy měli velitelé a různí armádní funkcionáři, dále pak vojáci, kteří sloužili u specializovaných druhů vojsk a bojových (prvosledových) nebo odloučených útvarů. Spíše nižší platy v porovnání s ostatními pobírali příslušníci pozemního vojska, jako byli motostřelci nebo tankisté. Nadprůměrné mzdy pak byly charakteristické zejména pro příslušníky letectva.²⁰⁵ Ale i mzda řadového pěšáka mohla po několika letech, díky tabulkovému systému a pravidelnému povyšování za odsloužená léta, rychle přesáhnout výši průměrné mzdy. V ideálním případě přitom měla v armádě, stejně jako v civilním sektoru, platit racionální zásada: čím vyšší zodpovědnost (tj. hodnost či funkce), tím vyšší plat.²⁰⁶ V praxi to však s uplatňováním této zásady vždy tak jednoznačné nebylo.²⁰⁷

---

²⁰² Obdobný trend lze sledovat nejen v rozhovorech, ale i v memoárové literatuře (viz např. Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 9). V tomto případě se neprokázalo, že by hrálo nějakou roli, zda se jedná o osmašedesátníky či „normalizační vojáky“.

²⁰³ Rozhovor s P. Č. vedl Jiří Hlaváček, 8. 8. 2012. ÚSD COH, Rozhovory. Pro srovnání uveďme, že průměrná měsíční hrubá mzda zaměstnanců v civilním sektoru podle údajů Českého statistického úřadu v roce 1960 činila 1 303 Kčs, zatímco v roce 1976 to bylo 2 382 Kčs. Ačkoli nástupní plat byl těsně pod republikovým průměrem, po patnácti letech služby odpovídal téměř dvojnásobku průměrné hrubé mzdy. (Průměrná hrubá měsíční mzda 1960–2010. In: Český statistický úřad [online] [2014–08–01]. http://csugeo.i-server.cz/csu/dyngrafy.nsf/graf/mzdy_1960.)

²⁰⁴ Na tomto místě je třeba poukázat na specifický pohled narátorek, které (s ohledem na gender, ale i nivelizaci mezd) překvapivě v rozhovorech vyzdvihují rovnoprávnost v armádě: „Víte, na vojně je asi taková spravedlnost, že máte ty samé možnosti jak ten chlap, protože byly stanoveny funkční platy. Navíc (...) sem tam něco ještě přidali, nějaké ty odměny taky byly, tak já jsem byla s tím hmotným zabezpečením docela spokojená.“ Rozhovor s V. MA. vedl Jaroslav Vašut, 5. 6. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

²⁰⁵ Zatímco velitel stíhacího bombardovacího leteckého pluku v hodnosti podplukovníka v roce 1968 pobíral funkční plat 4 400 Kčs, u velitele tankového pluku ve stejné hodnosti činila mzda „jen“ 3 000 Kčs. Srv. např. *Rozkaz velitele 34. stíhací bombardovací letecké divize č. 023/1968*, VÚA, fond 0714; *Tajný rozkaz č. 01/68*, VÚA, fond 0727.

²⁰⁶ „Najednou [v druhé polovině šedesátých let] se začala provádět v armádě mzdová reforma. Vedly se diskuse, že určitá vojenská funkce by se měla srovnat nějakým způsobem k civilu. Tak velitel útvaru měl být jako na úrovni ředitele závodu, fabriky. Zástupce velitele jako náměstek ředitele závodu. Velitel divize jako ředitel státního podniku. A skutečně se ta situace začala jako měnit.“ Rozhovor s K. N. vedl Jiří Hlaváček, 4. 10. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

²⁰⁷ Téměř 65 % dotázaných vojáků z povolání v sociologickém výzkumu hodnotilo výši svého platu vzhledem k charakteru a náročnosti zastávané funkce jako nízkou. Zhruba třetina respondentů uvedla jako

Daní za „nadstandardní“ finanční příjem vojáků byla především abnormální délka pracovní doby, kterou museli strávit v činné službě.²⁰⁸ V případě bojových útvarů se navíc jednalo, kvůli nutnosti neustále dosažitelnosti v rámci bojové pohotovosti, o pracovní dobu prakticky neomezenou.²⁰⁹ Připočteme-li k tomu čas, který vojáci strávili během roku na různých cvičeních a kontrolách mimo vlastní útvar nebo posádku, nelze se divit, že výkon vojenské profese měl často negativní dopady na jejich rodinný život.²¹⁰ Vyšší plat pak při pohledu zpět nemohl vyvážit čas, jenž narátoři svému zaměstnání v konečném součtu věnovali:

Hlavně těch prvních osm let, když jsme ještě patřili k těm prvosledovým útvarům, tak tehdy, když jsem to počítal, jsem zhruba pět až šest měsíců strávil v prostoru [vojenský výcvikový prostor Libavá]. Z toho něco byla zima, ale když se cvičilo tak to bylo hlavně na podzim, na jaře a v létě. Takže ty nejlepší měsíce z roku člověk strávil mimo posádku. Ta pracovní doba, když se vyjede do toho prostoru, je nepřetržitá, protože máte na starost vojáky. U těch útvarů sice nějaká pracovní doba byla, začínalo se zpravidla v sedm hodin. (...) Když se nic nedělo, tak se končilo obvykle kolem páté hodiny odpoledne. To byla taková ta běžná denní pracovní doba. Když jsem měl službu dozorčího útvaru tak jsem přišel do práce, odkroutil jsem si, co jsem měl normálně dělat a v poledne pak byl nástup do celodenní směny [...], která končila další den ve tři hodiny, kdy se zase předala služba. [...] Než jsem dojel na sídliště do garsonky, tak bylo pět. To znamená, odešel jsem ráno v půl sedmý do práce a vrátil jsem se druhý den v půl šestý. A to jsem byl vlastně nepřetržitě v práci. Soboty, to byly hospodářské dny*, na tom se běžně podílelo zhruba čtyřicet procent vojáků z povolání. Takže teoreticky každá druhá sobota mohla bejt volná. No a neděle sice volný byly, ale pokud člověk dostal službu tak taky ne. Takže z hlediska časového to nic dobrého nebylo. Když si člověk spočítal ty hodiny, tak se dá říct, že to bylo jako takový dvě směny v továrně. Přesto, že ty platové podmínky tam byly lepší než v tom civilním sektoru, stejně řada lidí odcházela, protože si více cenila toho bejt svobodnější a volnější, i když za míň peněz, než bejt někde uvázaný a pořád čekat až někdo pískne.“²¹¹

Život vojáka měl svůj specifický rytmus, který byl na nejobecnější rovině utvářen plánem výcvikového roku a termíny pravidelných prověrek, na té nejnižší úrovni jej pak určovaly

---

příčinu nespokojenosti právě nepoměr mezi platem a požadovanou kvalifikací. Viz Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: *Základní životní podmínky vojáků z povolání*, s. 84.

²⁰⁸ Typickým rysem vyprávění bývalých vojáků je v této souvislosti přepočítání měsíční mzdy na hodinovou, která má ilustrovat podhodnocení jejich práce. Obdobně v písemných vzpomínkách a na internetových diskusních fórech lze nalézt nejméně jeden povzdech nad tím, jak si voják z povolání spočítal odpracované hodiny za celý rok, aby zjistil, že má hodinovou mzdu v hodnotě několika korun nebo stejnou jako v civilu: „Jeden z pilotů jezdil po propuštění [1968] jako řidič tramvaje. Když odjezdil tolik hodin, kolik dříve strávil na letišti, vydělal si stejně jako pilot.“ (*Rozdíly mezi důstojníky ČSLA a AČR*. In: ČSLA [online] [02-11-2014]. [Http://forum.csla.cz/forums/thread/3784.aspx](http://forum.csla.cz/forums/thread/3784.aspx))

²⁰⁹ „Nezbytnou podmínkou úspěšné obrany vlasti je stálá bojová pohotovost ozbrojených sil. Zajišťování stálé bojové pohotovosti nedovoluje, aby se na vojáky v činné službě vztahovaly obecné předpisy o úpravě pracovních podmínek zaměstnanců; zejména se na ně nevztahují předpisy o práci přesčas, o práci noční a o práci ve dnech pracovního klidu.“ (Zákon č. 76/1959 Sb. o některých služebních poměrech vojáků, § 11.)

²¹⁰ Podle dobového sociologického průzkumu mezi vojáky z povolání trávilo 85 % respondentů v zaměstnání denně v průměru devět až třináct hodin. Viz Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: *Základní životní podmínky vojáků z povolání*, s. 83.

* Tzv. parko-hospodářské dny se konaly zpravidla jednou týdně v sobotu a jejich náplní bylo především ošetřování vojenské techniky a úklid vojenských objektů.

²¹¹ Rozhovor s J. M. vedl Jiří Hlaváček, 26. 4. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

denní rozkazy a konkrétní rozpisy činností.²¹² Narátory prezentovaný obraz permanentně časově vytížených příslušníků ČSLA však může být do určité míry pochopitelně také stylizací, jejímž cílem je vymezit se vůči (typické) představě veřejnosti o důstojnících, kteří se jen „válí“ v kasárnách a pobírají za své „nicnedělání“ vysoké platy. I mezi vojáky by tak jistě bylo možné nalézt případy potvrzující obecný trend předlistopadové éry o špatném využívání pracovní doby.²¹³ Zároveň je však třeba říci, že tzv. melouchy, resp. přivýdělek v podobě „druhého (nelegálního) zaměstnání“ v rámci či po skončení pracovní doby, byl v případě vojáků z povolání (zejména těch, kteří sloužili u prvosledových útvarů) sice teoreticky možný, ale prakticky jen těžko realizovatelný. Pomineme-li fakt, že vojákům bylo (stejně jako příslušníkům Sboru národní bezpečnosti) ze zákona zakázáno vykonávat jakýkoliv vedlejší pracovní poměr,²¹⁴ hlavním důvodem byla právě již zmiňovaná bojová pohotovost.²¹⁵

O pracovní době ani nemluví (...), zvláště velitelé, mám-li to říct obrazně, tak jste skoro spal v kanadách, poněvadž se písklo a vy jste tam musel za chvíli přiběhnout. Takže (...) pracovní doba byla od nevidím do nevidím.²¹⁶

Nutnost neustálé dosažitelnosti, stejně jako možnost přeložení k jinému útvaru, přinášela vojákům nejen permanentní stres, ale ovlivňovala také jejich rodinný život a možnosti trávení volného času. Není proto překvapením, že za odvrácenou stranu vojenské profese byl považován nedostatek času na rodinu.²¹⁷ Přesto však měli narátoři (ale překvapivě i narátorky) tendenci odpovědi na otázky, které souvisely s rodinou spíše zlehčovat.²¹⁸ Snaha o hlubší reflexi vlastního rodinného života tak byla ze strany pamětníků (mužů) v rozhovorech spíše ojedinělá. Pokud se narátoři do takové retrospektivní analýzy přece

---

²¹² Výcvikový rok začínal v listopadu a končil v říjnu. Děлил se na zimní (1. 11. – 30. 3.) a letní období (1. 4. – 30. 10.). Zahrnoval základní výcvik (příjímač), výcvik specialisty, výcvik družstva, čtyři roty a praporu a plukovní nebo divizní taktické cvičení. Na závěr každého období proběhly prověrky připravenosti jednotek. (Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 50.)

²¹³ Jak ještě uvidíme v jedné z následujících kapitol věnované stereotypním představám veřejnosti o ČSLA. Ojediněle pravděpodobně nebylo ani využívání vojáků základní služby jako bezplatné pracovní síly pro soukromé účely: „Měli jsme taky velitele, kterej jeden rok, jednou nebo dvakrát do měsíce, jeden rok to bylo pravidelně, nahnal několik základňáků k sobě na chalupu a tam mu opravovali střechu, sekali zahradu a všechno co bylo potřeba. Na druhou stranu, ty vojáci to dělali rádi, dokonce se mezi sebou málem i prali, aby tam mohli, protože to bylo samozřejmě lepší než někde se někde válet po buzerplace se samopalem [smích].“ Rozhovor s J. NO. vedl Jiří Hlaváček, 9. 11. 2012. Osobní archiv autora.

²¹⁴ Zákon č. 76/1959 Sb. o některých služebních poměrech vojáků, § 29, odst. 1.

²¹⁵ Stav, ve kterém mohou vojska ihned plnit stanovený bojový úkol. Do bojové pohotovosti se vojska zpravidla uvádějí bojovým poplachem. (Kolektiv autorů: *Vojenský terminologický slovník*, s. 24.)

²¹⁶ Rozhovor s D. D. vedl Jiří Hlaváček, 23. 4. 2009. Osobní archiv autora.

²¹⁷ Zhruba dvě třetiny respondentů sociologického výzkumu mezi vojáky z povolání uvedlo, že mění posádku během každých dvou let, což se nepříznivě odráží nejen v jejich životních pocitech, ale také u příslušníků jejich rodin. Přibližně čtvrtina vojáků z povolání žije permanentně odloučeně od rodiny. Téměř jedna třetina není z různých důvodů spokojena s místem své nynější posádky; mezi nejčastěji uváděné motivy k zamýšlené změně posádky patří: snaha žít blíže původního domova (svého nebo manželky); nevhodné podmínky zaměstnání rodinných příslušníků; místo nevyhovuje z různých důvodů dětem apod. Viz Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: *Základní životní podmínky vojáků z povolání*, s. 85.

²¹⁸ V tomto případě nicméně nelze (s ohledem na metodologii výzkumu) vyloučit také skutečnost, že jde o záměrnou formu obranné strategie narátorů, jak se prostřednictvím bagatelizace vyhnout jinak citlivému tématu rodinného života a osobních vztahů.

jen pustili, pak obvykle zpětně nejvíce litovali ztraceného času, který nemohli strávit se svými dětmi:

To, co myslím si nejvíc zatěžovalo nejen mě, ale i některý lidi v podobný situaci, byla otázka vztahu k rodině. Když jsem nastupoval do Vojenský akademie, tak jsem bydlel v Praze, (...) takže jsem do Brna dojížděl. Pak se mi podařilo přestěhovat rodinu, v tu dobu už kluk začal chodit do první třídy. Takže když jsem nastoupil do Prahy, tak naopak rodina byla v Brně, čili já jsem nejdřív jezdil odsad' tam, pak jsem zase jezdil tam odsad' sem. (...) To samozřejmě má celou řadu negativ. (...) Když člověk přijede na tu sobotu a neděli, tak to dítě se úplně jinak chová, protože je zvyklý přes tejdén na mámu. S odstupem času to pak vidí člověk jako velkou ztrátu z toho soukromýho života.²¹⁹

Z rozhovorů tak vyplývá, že rodina a partnerský život byly pro narátory nepochybně důležité; zároveň ale jako by v pomyslném osobním žebříčku hodnot stály až na druhém místě za jejich profesí, což lze zřejmě považovat také za jednu (vedle abnormální délky pracovní doby) z hlavních příčin vyšší míry rozvodovosti příslušníků ČSLA. Podstata problému tkví zřejmě v tom, že armáda i rodina spadají do kategorie tzv. „nenasytných institucí“²²⁰, jejichž úspěšné fungování je závislé na oddanosti, loajalitě, množství času a vynaložené energii. Proto také považovali narátoři za nejdůležitější „správně“ si vybrat partnerku, která bude mít pro nevýhody jejich profese dostatečné pochopení. Armáda prostřednictvím požadavků, jež klade na své příslušníky, nepřímo vyvíjí nátlak také na jejich rodiny. Manželky a děti musí být ochotny stěhovat se, pokud je voják přemístěn. Rodiny musí být připraveny snášet delší odloučení; manželky musí být ochotny a schopny převzít na sebe rodinné role ve chvílích, kdy jejich původní nositelé (tj. vojáci) nejsou přítomni.²²¹ Není tedy divu, že dvoukariérová manželství v dnešním slova smyslu (navíc s dětmi) nebyla pro narátory typická a jejich manželky (zejména aktivních letců) převážně zůstávaly v domácnosti.²²² Pro narátorky (vojákyň) pak bylo v této souvislosti charakteristické, že upozorňovaly především na nutnost vyrovnat se svým mužským protějškům v uniformě.²²³ Důležité bylo dát svému okolí a nadřízeným najevo, že jejich souběžná role matek a členek ozbrojených sil není důvodem pro jakékoliv úlevy v zaměstnání:

Já jsem to [děti] opravdu nevyužila nikdy. A mohla jsem! Ty mladší, co přišly po mně, tak si braly různě volna kvůli doktorovi s dětma. Já jsem se k tomu vždycky snažila někoho využít, ale sama jsem nechtěla nic. Mně to bylo takové trapné, aby na to někdo poukázal,

---

²¹⁹ Rozhovor s B. B. vedl Jiří Hlaváček, 19. 4. 2012. Osobní archiv autora.

²²⁰ Autorem konceptu „nenasytné instituce“ (*greedy institution*) je americký sociolog Lewis Coser.

²²¹ Wechsler-Segalová, Mary: Armáda a rodina jako nenasytné instituce. In: Vlachová, Marie a kol.: *Ženy v ozbrojených silách (sborník statí ze zahraničních sociologických výzkumů)*. Praha, Magnet-Press 1993, s. 59.

²²² Obě narátorky (příslušnice praporčického sboru) zastoupené ve výzkumném vzorku měly za manžele důstojníky.

²²³ Narátorky tak svým způsobem potvrzují tezi o tom, že ženy sloužící v armádě (zvláště pak ženy účastníci se bojových akcí) v daném okamžiku *de facto* mění své sociální pohlaví a přejímají militární maskulinitu, čímž skrze změnu chování a hodnotového modelu mění své postavení v genderové struktuře, nikoliv však existující hierarchii. (Hutečka, Jiří: Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání, s. 37.)

že zneužívám toho, že mám děti. Ale jinak si nemyslím, že by to bylo špatné živobytí [vojenská profese]. Měla jsem pocit, že něco umím, víte? Všecko má svoje.²²⁴

Bojová pohotovost ovlivňovala také volný čas vojáků. Všední dny po pracovní době trávili narátori (s ohledem na přesčasy) obvykle doma, zatímco víkendy byly spojeny s prací na zahradě nebo na (nedaleké) chalupě, sportovními aktivitami a kratšími výlety po okolí. Opakovaně bylo pamětníky zdůrazňováno, že cestování na větší vzdálenosti bylo reálně možné jen o řádné dovolené nebo se souhlasem velitele útvaru, přičemž o povolení se zpravidla muselo žádat s několikadenním předstihem. Stejně tak cestování příslušníků ČSLA do zahraničí bylo značně omezené (pro vojáky s tzv. zvláštním režimem utajení pak prakticky nemožné) a podléhalo dohledu Vojenské kontrarozvědky.²²⁵ Cestovat bylo pochopitelně možné pouze do lidově-demokratických zemí východního bloku (snad jen s výjimkou krátkého období politického uvolnění v roce 1968).²²⁶

Do zahraničí se nesmělo, na Západ vůbec. Když se jelo na Východ, teda do Bulharska, tak se nesmělo přes Jugoslávii. (...) Nesměli jsme mít s sebou služební průkaz, samozřejmě, takže se dával takový náhradní dvoulist papíru, kde byla fotka. Na hranicích se na to podíval a říká oficír? Já jsem kejvl hlavou – jed! (...) A to bylo až do toho roku 68, pak se to uvolnilo. A my jsme vlastně nikde nikdy nebyli. Já jsem byl v zahraničí až v Polsku na cvičení Odra – Nisa [1969]. (...) A jestli mi to [nemožnost cestovat do zahraničí] vadilo? Nevadilo. (...) Byli jsme jednou v Bulharsku a později dvakrát v Jugoslávii. Je fakt, že to bylo omezení, ale do jisté míry nám zase říkali [nadřízení], že to je vyvážený tím, že máme jiné výhody. My jsme sice nevěděli jaké, ale prostě říkali nám, že máme jiné výhody.²²⁷

Pokud jde o další specifika vojenské profese, zmiňovány byly především různé druhy materiálních a sociálních výhod. Nejčastěji se jednalo o jistotu kariérního a platového růstu, sebevzdělávání (zisk vysokoškolského titulu) a možnost získat služební byt a výsluhu za odsloužená léta.²²⁸ Od konce šedesátých let pak lze mezi další sociální benefity počítat i nově zavedený institut odchodného a úmrtného.²²⁹ Spíše okrajově byly

---

²²⁴ Rozhovor s V. M. vedl Jaroslav Vašut, 5. 6. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

²²⁵ Téměř polovina osob (cca 47%), které byly v letech 1956–1968 vyšetřovány VKR, byla vyšetřována kvůli zběhnutí do ciziny. Koudelka, František. *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje)*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993, s. 112.

²²⁶ Zajímavá může být z hlediska interpretace skutečnost, že většina narátorů přisuzuje nemožnost cestovat do kapitalistické ciziny své vojenské profesi a zcela tak opomíjí fakt, že předpoklady (výjezdní doložka, devizový příslib, čistý kádrový profil) pro vycestování civilního obyvatelstva byly obdobné.

²²⁷ Rozhovor s P. Č. vedl Jiří Hlaváček, 8. 8. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

²²⁸ Tzv. příspěvek za službu byl upraven *Zákonem č. 76/1959*, resp. jeho novelou z roku 1964, která zrušila dosavadní výsluhový důchod (u vojáků starších 55 let byl nahrazen důchodem starobním). Příspěvek za službu byl za stanovených podmínek propuštění poskytován vojákovi, který konal službu alespoň po dobu 15 let a dosáhl věku 40 let, a to ve výši 20 % služebního příjmu nebo ve výši 30 % služebního příjmu, pokud oprávněný konal službu alespoň po dobu 20 let, bez ohledu na fyzický věk. Pokud došlo k propuštění na vlastní žádost, byla výše příspěvku stanovena mezi 15–30 % služebního příjmu, pokud výkon služby trval alespoň 20 let a oprávněný dovršil fyzického věku 45 let (u výkonných letců a výsadkářů byla věková hranice snížena na 40 let). Viz Mazalová, Veronika – Musil, Petr – Vincencová, Eva: Geneze výsluhových náležitostí vojáků ČR. In: *Vojenské rozhledy*, č. 2 (2007), s. 137.

²²⁹ Obě dávky byly zavedeny *Zákonem č. 59/1969 Sb. o některých změnách ve služebních poměrech vojáků z povolání*. Odchodné bylo po splnění stanovených podmínek vypláceno vojákům propuštěným ze služebního poměru až do výše šestinásobku měsíčního hrubého příjmu. Úmrtné bylo vypláceno pozůstalým

zmiňovány benefity v podobě bezplatného ošacení či stravy a delší dovolená nebo rehabilitace. Obecně lze říci, že armáda se o své „zaměstnance“, zejména od druhé poloviny šedesátých let starala (na rozdíl od předcházejícího období) poměrně dobře, přestože esenciální problémy (jako častá změna posádek, odloučení od rodiny a dojíždění na velké vzdálenosti), které patřily mezi hlavní příčiny odchodu mladých důstojníků do civilu, nadále přetrvávaly.²³⁰ K částečnému zlepšení podmínek přispěla také nová úprava sociálního zabezpečení z roku 1964, která rozdělila výkon služby v armádě podle náročnosti do tří kategorií, přičemž tato diferenciacce měla vliv nejen na předčasný odchod do starobního důchodu, ale také na jeho výměr.²³¹

Na začátku šedesátých let odcházelo z vojska hodně lidí. Problém byl v tom, že ta práce asi nesplnila ty očekávání. Člověk na začátku uvěřil tomu náboru, v tý škole pak už viděl, že to není úplně ideální, ale říkal si pořád, že u toho útvaru to třeba bude jiný, no a nebylo. Bylo to časově náročný a ty peníze, byly sice větší, ale v konečném součtu se to vlastně nerentovalo. Pak se to zlepšilo někdy kolem poloviny těch šedesátých let, kdy nám vylepšily výhled na důchod. Na tom vydělali nejvíc u letectva, podle mě, protože ty piloty to lítání bavilo, mohli se zabít, neříkám že ne, ale jak byl člověk u bojového útvaru, tak se mu najednou počítal do důchodu jeden rok za dva a to už byla dobrá motivace. Ale říkám, jako bonus to ocenili u letectva, protože tam do té první kategorie, co šla dřív do důchodu a za víc peněz, spadli skoro všichni.²³²

Rozporuplné odpovědi přinesla otázka související s bytovou politikou ČSLA. Více než polovina pamětníků shodně uvedla, že v první polovině šedesátých let bylo podle nich prakticky nemožné získat služební byt bez předcházející několikaleté čekací lhůty.²³³ Byty armáda přidělovala podle pořadníku s předem stanovenými kritérii, přičemž klíčovou roli měl hrát význam vykonávané funkce pro daný útvar (resp. pro obranu ČSSR), dojezdová vzdálenost z místa dosavadního bydliště žadatele, rodinný stav a také počet dětí. V praxi se však situace lišila region od regionu a závisela nejen na aktuální kádrové politice (upřednostňování některých útvarů či funkcí v pořadníku), ale především na množství přidělovaných bytů pro armádu ze státní výstavby v dané oblasti, a mimo jiné také na protekci (resp. klientelismu) či korupci:

Výhoda vojáka z povolání byla v tom, že každá posádka zajišťovala ubytování svým důstojníkům i poddůstojníkům. Byla tam přednost, kdo měl víc dětí a tak dále, dostal byt a pak tam byly takzvané prominentní byty. To znamená, pro velitele pluku měli vždycky,

---

(manželce, dětem, rodičům či jiným osobám, které vojáka nebo jeho děti vychovaly a pečovaly o něj před úmrtím) v maximální výši trojnásobku služebního příjmu vojáka. (*Ibidem*, s. 141, 145).

²³⁰ V první polovině šedesátých let do ČSLA nastoupilo 4 300 nových důstojníků, zatímco 4 800 armádu z různých důvodů opustilo. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 149.)

²³¹ Důstojník zařazený do I. kategorie dosáhl po předepsaném počtu let v této kategorii důchodového věku v 55 letech, ve II. kategorii v 57 letech a ve III. kategorii mohl požádat o důchod po dovršení 60 let. (*Ibidem*, s. 208.)

²³² Rozhovor s J. NO. vedl Jiří Hlaváček, 9. 11. 2012. Osobní archiv autora.

²³³ Např. v roce 1965 téměř pětina důstojníků ČSLA bydlela mimo místo výkonu služby nebo nevladla byt vůbec. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 149.)

pro velitele praporu taky, pro důstojníky štábu taky měli, ale pro ostatní velitele rot už třeba neměli a trvale dojížděli, některý se stěhovat nechtěli, druhý se stěhovat měli.²³⁴

V případě protekce byl podle pamětníků obvyklým typem žadatele pracovník politického aparátu nebo kádrového oddělení. Ke korupčním praktikám pak byli nuceni sahat, vzhledem ke svému služebnímu postavení, spíše příslušníci praporčického sboru a nižší důstojníci. Osobní vazby a známosti na vyšších místech pochopitelně, obdobně jako v civilu, celý proces značně urychlovaly. Jeden z narátorů čekal na přidělení bytu pět let, nakonec mu k němu pomohlo náhodné setkání s tehdejším ministrem národní obrany:

Měl jsem dceru, byly jí tři roky a já byl furt ještě na svobodárně. Čili výhody nula, nebyly. Jo, výhodu měl, když přišel politruk, tak ten dostal byt hned. Pilot ne. Předseda strany dostal byt. Ale tehdy [1967], když jsem vyhrál ten Štít ministra národní obrany [ocenění pro nejlepšího stíhacího bombardéra], tak tam byl Lomskej [ministr národní obrany arm. gen. Bohumír Lomský], gratuloval mi a ptal se, co mě jako nejvíc tíží. Já jsem říkal, že dceři už jsou tři a půl roku, a že já jsem furt na svobodárně. Zavolal velitele divize a řekl mu: „do čtrnácti dnů mě hlásíte, že má byt!“ No, a měl jsem byt.²³⁵

Příděl bytů pro ČSLA ze státního fondu výstavby byl neustále krácen, což vedlo k tomu, že armáda musela stále častěji financovat jejich stavbu z vlastních zdrojů. Při výstavbě v posádkových městech to naopak byla pro změnu vojenská správa, kdo musel přenechávat určité množství služebních bytů městu pro civilní účely. K určitému zlepšení v dostupnosti bytových jednotek došlo na krátký čas v druhé polovině šedesátých let, ale po roce 1968 se situace vlivem „dočasného“ umístění sovětských vojsk v Československu opět zhoršila.²³⁶

Ačkoliv může martýrium spojené s přidělením vojenského bytu na první pohled působit jako běh na dlouhou trať s nejistým výsledkem, zdá se, že šance na úspěch byly v případě vojáků přece jen něco vyšší než u „běžných“ civilistů. Téměř všichni narátoři totiž v šedesátých letech (někteří již dříve) s různým časovým odstupem (tj. v rozmezí několika měsíců až let po svém nástupu do armády) nakonec služební byt od vojenské správy získali, jakkoliv úroveň samotného bydlení se značně lišila (od „sklepních bytů a holobytů, přes svobodárny až po pozdější několikapokojové byty v panelových domech). Kvalita bydlení však měla podle narátorů z dlouhodobého hlediska vzestupnou tendenci. Zlepšení přitom nemuselo nutně souviset „jen“ s kariéřním, popř. stranickým, růstem, ale (jak již bylo zmíněno) důležitou roli hrálo také uzavření manželství nebo rozrůstající se rodina. V tomto případě se tak strategie obstarávání bytů u vojáků nijak zásadně neodlišovala od praxe, kterou uplatňovala ve zkoumaném období většinová (civilní) společnost.²³⁷ Mladí důstojníci tak obvykle bydleli nejprve na svobodárnách, po svatbě

²³⁴ Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 1. 5. 2009. Osobní archiv autora.

²³⁵ Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009. Osobní archiv autora.

²³⁶ Někteří pamětníci nicméně spekulují o tom, že nově postavené bytové jednotky (např. ve VVP Ralsko) v polovině šedesátých let financovala armádě záměrně, protože již předem počítala s umístěním sovětského vojska na území ČSSR. (Viz např. Dvořák, Jaroslav: *Letcem ve studené válce*. Praha, Erika 2003, s. 90–91.)

²³⁷ Státní podpora populačního růstu v komunistickém Československu (zejména v pozdějším období tzv. normalizace) vedla k tomu, že lidé vstupovali do manželství a pořizovali si děti poměrně záhy po seznámení mimo jiné také proto, aby zvýšili své šance na získání bytu. (Viz např. Pelikánová, Hana: *Bydlení jako norma*

získávali od vojenské správy menší byt a teprve po narození dětí se celá rodina zpravidla stěhovala do většího. V otázce přístupu k bytům tak převažují v narativech pamětníků spíše pozitivní zkušenosti, ačkoliv nemálo z nich bylo nuceno kvůli bydlení (paradoxně s ohledem na stanovená kritéria) do zaměstnání dojíždět nebo změnit posádku. Možnost získat bydlení se tak stávala hnacím motorem geografické mobility:

Měl jsem slíbený byt, ale byty se nekonaly, protože velitelství 1. armády se v roce 1964 změnilo na velitelství Západního vojenského okruhu, čímž se rozšířila řada funkcí, který potřebovaly přednostně ubytovat, takže na nějakýho svazáka prostě tehdy už byt nezbyl. Takže jsem šel za svým náčelníkem politický správy a řekl jsem mu: „soudruhu náčelníku, já byt potřebuju, dejte mě kam potřebujete“. Jo, v průběhu toho roku jsem se oženil. Byly mi nabídnuty tři místa. V Mostě byl protiletadlový pluk, v Rakovníku byl tankový pluk, ve Stříbře byl radiotechnický prapor. Já jsem si podle svých znalostí zhruba vyhodnotil, že tankový pluk, to je samej malér, to je hluboký brodění. V Mostě jsem bydlet nechtěl, protože to byl ještě starý Most, jezdil jsem tam na služební cesty a nelíbili se mi tam. A to Stříbro jsem znal. I když to byl prapor, tak to byl útvar přímo podřízený veliteli okruhu. A udělal jsem dobře, protože byt jsem dostal rychle. Jako zástupce velitele pro politický věci jsem měl nějaký ty body navíc v bytovém pořadníku.²³⁸

Stejně jako výše platu, měl i snazší přístup k bytu i svou stinnou stránku, kterou bylo časté stěhování. Jak již bylo zmíněno, voják z povolání musel sloužit v místě podle potřeby velení ozbrojených sil.²³⁹ Převelení nebylo ničím neobvyklým a ovlivňovalo jej mnoho faktorů, mimo jiné např. mezinárodní politická situace, aktuální kádrová politika nebo plánované redislokace a reorganizace vojsk. Ve výzkumném vzorku je tak zastoupen jen malý počet narátorů, kteří měli to štěstí, že se kvůli své profesi nemuseli za svůj život nikdy (nebo jen jednou) stěhovat. Většina pamětníků se stěhovala v průměru pětkrát, ojedinělé přitom nebylo i více než deset stěhování.²⁴⁰ Změna bydliště v důsledku převelení s sebou přitom (kromě bytu), přinášela vždy nové problémy, které bylo třeba řešit: hledání nového zaměstnání pro manželku a školy pro děti.²⁴¹ Není proto asi překvapením, že rodiny vojáků (zejména jejich manželky) nesly každé další stěhování obvykle velmi těžce:

Jak jsem sám rostl tím sebevzděláváním, tak jsem rostl i v těch funkcích. A vždycky jak jsem šel nahoru, tak jsem měnil i to působiště. Ne tak manželka, protože ta si vždycky

---

a jako životní strategie v normalizačním Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?!* Praha, Academia 2009, s. 318.)

²³⁸ Rozhovor s J. R. vedl Jiří Hlaváček, 22. 11. 2012. Osobní archiv autora.

²³⁹ Vojáci z povolání jsou povinni vykonávat službu v místě a ve funkci podle potřeb ozbrojených sil. (...) Přemístění vyžadované vojákem z povolání ze závažných důvodů lze uskutečnit, dovoluje-li to zájem služby. (Zákon č. 76/1959 Sb. o některých služebních poměrech vojáků, § 28, odst. 1 a 2.)

²⁴⁰ Např. pozdější velitel 10. letecké armády (1986–1990) uvádí ve svých memoárech, že za dobu své vojenské kariéry musel absolvovat se svou manželkou stěhování celkem jedenáctkrát. (Sochor, Ladislav: *Vzhůru do oblak. Československé letectvo v letech 1948–1989*. Praha, Nakladatelství Erika 2000, s. 27.)

²⁴¹ Ať je voják ženat již před vstupem do armády, nebo se ožení později, první manželčino bydliště v průběhu vojenské služby je obvykle daleko od domova. Dochází tak k významnému geografickému oddělení od obvyklých interpersonálních sítí a zdrojů sociální podpory. (Wechsler–Segalová, Mary: *Armáda a rodina jako nenasytné instituce*, s. 54–55)

někde vybuďovala nějaké postavení a pak spadla na začátek. [...] A dodnes mi to vyčítá, když říká: „ty si šel vždycky nahoru, já jsem vždycky spadla na hubu.“ A má pravdu.²⁴²

Motiv zpřetrhání osobních vazeb v souvislosti se stěhováním byl poměrně frekventovaný. Pocit určité izolace byl navíc v případě rodiny umocněn rozsáhlou výstavbou vojenských sídlišť v posádkových městech a jejich blízkém okolí, která dále znesnadňovala již tak dost komplikované vytváření vzájemných vazeb mezi vojáky a civilním obyvatelstvem.

V menší míře byla jako určitá přednost zmiňována delší dovolená v celkovém rozsahu 30 dní za kalendářní rok a možnost dotovaného rekreačního nebo lázeňského pobytu.²⁴³ V případě rekreace či lázní se však nejednalo o automatický nárok, ale záleželo vždy na rozhodnutí nadřízeného, zda žádost svého podřízeného schválí, a také na počtu poukazů, které byly v omezeném množství tabulkově přidělovány jednotlivým útvarům. Preventivní rehabilitace ve vojenských zotavovnách či rekreačních objektech byla poskytována vojákům z povolání po dovršení čtyřiceti let věku zpravidla jednou do roka v rozsahu dvou týdnů a měla sloužit k upevnění fyzické zdatnosti, tělesného a duševního zdraví.²⁴⁴ Vojákům z povolání se zdravotními problémy (nebo s rizikovým zařazením) pak mohla být poskytnuta na základě lékařského doporučení rehabilitace ve formě lázní či ozdravného pobytu.²⁴⁵ Ta byla již zpravidla spojena s částí řádné dovolené. Nicméně v důsledku výše zmíněného systému přerozdělování byly poukazy často přednostně rozebrány nejvyššími důstojníky (na úrovni štábu), takže mezi nižší šarže se jich dostal již jen zlomek.

Rekreace byly výborná věc, ale nebylo úplně snadné se k nim dostat. Záleželo vždycky na velitelském sboru, jak s nimi naložil. Byli velitelé, kteří to skutečně rozdělovali podle toho, jak ten člověk během roku pracoval, jestli měl nějaký zdravotní problémy, radil se s doktorem, komu to asi dát, nebo měl pořadník, takže to točil, aby se dostalo časem vždycky na každého. Ale takových velitelů bylo minimum. Mnohem častější bylo, že si ty poukazy mezi sebou rozdělili na štábu, jak se to komu hodilo, a kam se chtěl podívat, na jakou zotavovnu. Ono to bylo taky spojené s věkem ten nárok a ta hranice se různě posouvala od 40, potom od 45 let a tak dále. (...) Takže nejdřív šli ti staří a pak až mladší, když něco zbylo.²⁴⁶

---

²⁴² Rozhovor s A. T. vedl Jiří Hlaváček, 14. 3. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

²⁴³ Zákon č. 76/1959 Sb., o některých služebních poměrech vojáků, §12, odst. 2.

²⁴⁴ Toto opatření velitelství armády zavedlo s ohledem na zhoršující se zdravotní a tělesný stav vojáků z povolání. V šedesátých letech se každoročních zkoušek tělesné zdatnosti v průměru nezúčastnilo 25 % vojáků z povolání ze zdravotních důvodů a dalších více než 20 % přezkoušených vykazovalo nevyhovující výsledky. Příčinou byl především nedostatek pohybu a jednostranné přetěžování. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 218.)

²⁴⁵ Velmi pozitivně byla narátory hodnocena celková úroveň zdravotní péče poskytovaná vojákům z povolání v aktivní službě (ale i následně ve výslužbě): „Armáda měla především zdravotní zabezpečení určitě lepší než ostatní [civilisté]. (...) My jsme měli každých pět let takovou kontrolu, jakou v civilním životě nemá nikdo ani jednou. To byla celodenní prohlídka ve vojenský nemocnici po všech odděleních, kdy jsme byli jako vojáci bráni přednostně a prohlíženi.“ (Rozhovor s F. N. vedl Jiří Hlaváček, 19. 11. 2012. Osobní archiv autora.)

²⁴⁶ Rozhovor s J. NO. vedl Jiří Hlaváček, 9. 11. 2012. Osobní archiv autora.

Samostatnou kapitolu představuje otázka bezplatného ošacení a stravování, která vyvolala mezi narátory rozporuplné reakce. Zatímco většina chápala přiděl bodů na nákup uniforem a dalších částí vojenského oděvu jako něco přirozeného a nárokového, jiní to považovali za určitou formu zaměstnaneckého benefitu. Názory se lišily, i pokud jde o pohled na kvalitu zpracování vojenského stejnokroje, od spodního prádla přes košile, obuv, kalhoty až po speciální druhy výstroje (pracovní montérky, zimní kabáty, chemické obleky aj.).

Vždycky na rok bylo 260 bodů, ono se to potom nějak měnilo. A to člověk vyčerpával na to, co potřeboval, co si zničil. Když si někdo šetřil, udržoval si to [oblečení], vydrželo mu to déle, tak dejme tomu mohl ošatit třeba i někoho z rodiny. Ale to pak připomínalo film Pelíšky, že se dávaly pod stromeček takové dárky a nikdo to pak nechtěl. To byla taková věc, která by být neměla, ale taky se to pochopitelně stávalo. [...] Jinak ta kvalita toho stejnokroje [vzor 60*] byla hrozná. Ještě když to bylo nové, tak to snad nějaký vlastnosti ochranný mělo, ale po prvním, druhým vyprání nebo chemickým vyčištění, to byl už normálně neforemnej hadr, kterej byl jenom zelenej a strakatej, takže to nebylo v terénu vidět. [...] Co bylo celkem slušný, to byly kanady. Jak ty černý, tak ty hnědý a byl o ně dokonce i zájem, protože se používaly hodně na túry. A ty stříhově i velikostí jako celkem odpovídaly. To bylo snad jediný dobrý z týchle [vojenské] ústroje.²⁴⁷

Téměř každý narátor (snad mimo letců a výsadkářů) také pociťoval potřebu ostře se ohradit proti (ve veřejném prostoru rozšířenému) tvrzení, že všichni vojáci měli nárok na bezplatné stravování. Vyjma bojových útvarů, byla strava poskytována zdarma pouze v rámci výjezdu mimo posádku a v ostatních případech si ji vojáci museli hradit sami.

Výčet výše zmíněných sociálních (a materiálních) aspektů každodenního života vojáků z povolání nelze považovat za definitivní, lze z něj nicméně odvodit, že vojenská profese měla, stejně jako každé jiné (civilní) zaměstnání, své klady a zápory. Důležité je v této souvislosti zmínit, že pro narátory je na jedné straně vojenská profese povoláním jako každé jiné; na straně druhé se však domnívají, že jde o poslání, při jehož plnění platí (více než u jiných zaměstnání), že každá zdánlivá přednost (vyšší plat, lepší bydlení, zdravotní péče, delší dovolená, nárok na rehabilitaci apod.) v sobě zároveň skrývá i určitou formu nevýhody (dlouhá pracovní doba, časté stěhování, méně volného času). Navíc se podle jejich názoru jedná o profesi (ač jde o službu společnosti, státu či vlasti), která není ze strany veřejnosti (ať už minulé či současné) adekvátně doceněna.

I přesto však vzpomínají pamětníci na období své aktivní vojenské služby s jistou dávkou nostalgie, a především s hrdostí, přičemž většina z nich zpětně lituje pouze jedné věci – a tou je částečné podlehnutí dobové ideologii a propagandě.²⁴⁸ Otázkou samozřejmě zůstává, nakolik jde v tomto případě o vlastní přesvědčení nebo spíše o nutné

---

* Na stejnokroj vzor 60 (v polní variantě tzv. jehličí) byla ČSLA kompletně přestrojena v roce 1965. Při službě v posádce se používal služební stejnokroj vzor 62 (vojáci z povolání) a vzor 63 (vojáci základní služby).

²⁴⁷ Rozhovor s J. M. vedl Jiří Hlaváček, 26. 4. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

²⁴⁸ Ideologická složka vojenského života byla narátory (bez ohledu na to, zda šlo o osmašedesátníky nebo „normalizační“ vojáky) zmiňována jako nejčastější zápor vojenské profese. (viz *Tabulka a graf č. 5: Klady a zápory vojenské profese*).

ospravedlnění, které je výsledkem převažujícího antikomunistického diskursu v současné české společnosti. Nicméně armáda, jak uvidíme v následující kapitole, představuje instituci, která se bez určitého ideologického rámce již ze své podstaty nemůže obejít.

Vojenské vysoké školství: (sebe)vzdělávání jako součást profese

Ještě než se pustíme do zevrubné analýzy vztahu narátorů ke komunistické ideologii, čeká nás krátký exkurs, který souvisí s jedním z rozšířených motivů pamětníků pro vstup do armády. Jak již bylo zmíněno v první kapitole, častou motivací pro volbu vojenské profese byla možnost získat v armádě bezplatné vzdělání. Protože otázka středního a vyššího vzdělání již byla nastíněna, zaměřím se nyní podrobněji na problematiku vojenského vysokého školství a dalšího postgraduálního studia, včetně akademických kurzů v zahraničí.²⁴⁹

Jednu z nejdůležitějších podmínek pro další kariérní postup vojáka z povolání představuje odnepaměti (sebe)vzdělávací proces. Zvyšování kvalifikace a neustále opakování teoretických i praktických dovedností je podstatnou a dlouhodobou součástí vojenského života armád na celém světě. Není proto překvapením, že obdobný význam vojenskému vzdělání přikládají i samotní narátoři, kteří možnost studovat (zpětně) považují za jeden z dalších benefitů své profese. Ačkoliv lze toto přesvědčení chápat jako určitou kombinaci idealismu (vzdělání chápané jako duševní statek a zároveň nutný předpoklad pro kvalitní výkon profese²⁵⁰) s pragmatismem (vyhlídkou na lepší platové podmínky a rychlejší kariérní růst²⁵¹), tím co nakonec přivedlo většinu narátorů v padesátých a šedesátých letech dvacátého století k vysokoškolskému studiu, nebyla ani myšlenka na vlastní povýšení (alespoň podle jejich vyprávění), ani touha po vzdělání jako takovém, ale především existence směrných čísel, která bylo třeba naplnit.

Zastavil mě velitel a co si jako představuju dál a jestli bych nechtěl na vysokou [Vojenská akademie Antonína Zápotockého*]. Já jsem ani o tom neuvažoval (...). Ale on měl právě směrné číslo a nevěděl koho tam poslat, aby ho splnil, takže musel někoho do té školy nalákat. No, tak jsem říkal – „no, zkusit to můžu“. Udělal jsem přijímačky a nastoupil jsem [1966] do Brna na ekonomický směr, zabezpečení PHM [pohonné hmoty a maziva].²⁵²

Přestože československou armádu v období padesátých let (zvláště po první vlně politických čistek) lze bez skrupulí označit za vzorovou armádu třídního typu, pro niž bylo charakteristické vysoké zastoupení dělnicko-rolnických kádrů, zůstávala vzdělanostní

---

²⁴⁹ Tuto problematiku záměrně zařazuji až za pamětnickou reflexi kladů a záporů vojenské profese, protože většina narátorů absolvovala vysokoškolské studium až po několikaleté praxi u vojsk.

²⁵⁰ „V armádě se odjakživa uplatňovalo heslo: chcete-li věst, musíte znát, když nebudete znát, nemáte tady co dělat!“ (Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 5. 2. 2009. Osobní archiv autora.)

²⁵¹ „Voják musí odborně růst, protože když odborně neroste, tak mu neroste ani hodnost, neroste mu ani funkce a tudíž mu neroste ani plat!“ (Rozhovor s P. B. vedl Jiří Hlaváček, 7. 3. 2013. Osobní archiv autora.)

* V letech 1951–1954 Vojenská technická akademie (VTA) v Brně, od roku 1954 Vojenská technická akademie Antonína Zápotockého (VTA AZ). V roce 1958 sloučena s Vojenskou akademií Klementa Gottwalda v Praze a přejmenována na Vojenskou akademii Antonína Zápotockého (VA AZ).

²⁵² Rozhovor s L. P. vedl Ivan Kopečný, 10. 8. 2011. ÚSD COH, Rozhovory.

úroveň důstojnického sboru, i po systémových změnách v únoru 1948, důležitým ukazatelem společenské prestiže. Této skutečnosti si byli vědomi i nejvyšší představitelé ozbrojených sil, proto byly také v armádě zřízeny instituce, jejichž cílem bylo poskytnout stávajícím i budoucím důstojníkům adekvátní vysokoškolské vzdělání (nejen v oblasti vševojskové, humanitní a technické, ale i lékařské).²⁵³ Konkrétně se jednalo o Vojenskou akademii v Praze (do roku 1958), Vojenskou politickou akademii v Praze (do roku 1969), Vojenskou technickou akademii v Brně (od roku 1958 Vojenskou akademii Antonína Zápotockého) a Vojenskou lékařskou akademii v Hradci Králové (od roku 1958 Vojenský lékařský výzkumný a doškolovací ústav Jana Evangelisty Purkyně).²⁵⁴

Možnost vysokoškolského studia, i přes zmiňovanou snahu velení, však rozhodně nebylo možné v šedesátých letech (na rozdíl od předcházející dekády²⁵⁵) považovat za něco nárokového. Každá žádost uchazeče musela být nejprve posouzena nadřízenými, kteří mohli přihlášku z různých důvodů zamítnout nebo odložit (jednou z častých příčin byla nedostatečná kádrová naplněnost u útvaru). Stejně tak bylo možné nabídku ke studiu odmítnout, jakkoliv to zpravidla znamenalo (dříve či později) zpomalení či úplné zastavení kariérního růstu. Absolvování vysokoškolského vzdělání se tak ve zkoumaném období postupně stalo jedním z účinných nástrojů kádrových výměn na různých funkcích:

Zřídila se nová funkce, zástupce inženýra pluku, starší inženýr provozu. Samozřejmě to padlo na mě, přitom já jsem byl jedinej, kdo byl z té inženýrské služby bez vysokoškolského vzdělání. Nechtěli mě pustit do školy, protože jsem pro ně byl nepostradatelný. Dvakrát jsem měl zažádáno a vždycky: „ještě počkej“ a podobně. Strkali mě do Ruska [Vojenská letecká akademie v Moninu], ale tam jsem nechtěl, poněvadž jsem měl rodinu a ženil jsem se proto, abych byl s nima, takže jsem to odmítl. (...) Takže dospěli k názoru, že na tý funkci nemám co dělat. Bylo mi navrženo, že bych mohl dál řídit provoz, ale že inženýr pro draky – motory by oficiálně dělal zástupce za mě. Bral by za to peníze, zatímco já bych to dělal. (...). Na to mi bylo řečeno, že mám odtud vypadnout, a že budu místo toho dělat inženýra pro draky – motory. Ale bylo to ještě horší. Poněvadž na odborný funkce pro draky – motory, elektro, rádiolokátory a zbraně byl po každý odbornosti zase jeden inženýr a já jedinej zase bez titulu. Takže netrvalo dlouho, přichomejtl se zase nějaký inženýr, protekční dítě, a bylo mi opět oznámeno, že tam nemůžu být, když jsou

---

²⁵³ V roce 1957 mělo vojenské vysokoškolské vzdělání cca 7 % důstojníků ČSLA, přičemž do konce roku 1959 se jejich počet téměř zdvojnásobil na 12 %. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 35.)

²⁵⁴ Jak je patrné ze změn názvů škol v závorkách, systém vysokého vojenského školství prošel v průběhu padesátých a šedesátých let řadou změn. V šedesátých letech doplňovala terciální vzdělávací soustavu v armádě ještě pražská Vojenská fakulta Vysoké školy železniční a Vojenský odbor Institutu tělesné výchovy a sportu (od roku 1965 Fakulta tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy). Armáda však nevytvářela vojenské vysoké školství na „zelené louce“, ale navazovala na tradice předmnichovské Vysoké školy válečné a poválečné Vysoké školy vojenské (od roku 1945) v Praze.

²⁵⁵ Zejména začátkem padesátých let vykazované počty důstojníků splňujících předpoklady ke studiu nestačily krýt potřeby velení armády. Náčelník hlavní kádrové správy proto navrhl ministru národní obrany Čepičkovi provést úpravu osnov výuky na vojenských akademiích tak, aby odpovídala stávající kádrové situaci, tj. „aby osnovy a programy se v počátku přiblížily k nižší úrovni všeobecného vzdělání vybraných důstojníků a postupně aby dosahovaly potřebnou úroveň, aby bylo zajištěno úspěšné absolvování nutného a požadovaného počtu důstojníků dělnického a malorolnického původu“. (Vondrášek, Václav – Chrastil, Sylvestr – Markel, Martin: *Vojenská akademie v Brně*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2005, s. 53.)

tam všichni inženýři. Dali mi poslední možnost, buď půjdu dělat náčelníka TOPu [Technická opravna pluku] nebo staršího technika.²⁵⁶

Dlouhodobá snaha o zvýšení vzdělanostní úrovně důstojnického sboru se odrazila také v dosaženém vzdělání jednotlivých narátorů. Více než polovina pamětníků získala během své profesní kariéry v armádě úplné vysokoškolské vzdělání (většina v distanční formě) a část z nich absolvovala i postgraduální studium (CSc.²⁵⁷) nebo (výběrové) kurzy na akademiích v Sovětském svazu.²⁵⁸ Důležitým předpokladem pro přijetí ke studiu na některé z tehdejších vojenských vysokých škol byla až do druhé poloviny šedesátých let (vedle „správného“ kádrového profilu, o němž bude ještě řeč) také předcházející několikaletá praxe u vojsk.²⁵⁹ Zásadní změnu v tomto ohledu přinesl rok 1966, kdy vstoupil v platnost tzv. nový model, který předpokládal rozdělení vojáků z povolání do dvou skupin podle stupně vzdělání, a to na důstojníky (funkce s vysokoškolským vzděláním) a praporčíky (funkce se středním vojensko-odborným vzděláním s maturitou).²⁶⁰ Vzdělání důstojníků pro stupeň velitele útvaru a vyšší mělo být zajištěno formou postgraduálního studia.²⁶¹

Změny v druhé polovině šedesátých let se dotkly také otázky kvality poskytovaného vojenského studia, resp. úrovně vojenského školství ve srovnání s civilními vysokými školami. Až do uzákonění srovnatelnosti civilního a vojenského vzdělání v roce 1966²⁶² bylo na vojenské studium nahlíženo jako na neplnohodnotné, protože šlo víceméně o resortní záležitost.²⁶³ Nikoho asi nepřekvapí, že sami narátoři (bez ohledu obor, který absolvovali) hodnotili svoje studium v tomto ohledu velmi pozitivně. Výuku považovali za přínosnou a pedagogického sboru si vesměs vážili – nepsané pravidlo tom, že absolvent na svou *alma mater* nedá dopustit tak nepochybně platilo i pro armádní prostředí.²⁶⁴ Většina probírané látky navíc podle pamětníků odpovídala civilním osnovám a teprve ve vyšších ročnících se výuka začala specializovat na vojenská témata. Společný studijní základ s civilními vysokými školami byl napříč rozhovory opakovaně zdůrazňován, jako

²⁵⁶ Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 30. 3. 2009. Osobní archiv autora.

²⁵⁷ Právo udělovat vědeckou hodnost kandidáta vědy získaly vojenské akademie na základě vládního usnesení z listopadu 1954.

²⁵⁸ Nejčastěji se jednalo o absolventy technického směru (titul Ing.) – podrobněji viz *Tabulka a graf č. 6: Nejvyšší dosažené vzdělání narátorů*.

²⁵⁹ Existovaly však i výjimky, např. studium medicíny na Vojenské lékařské akademii.

²⁶⁰ Tehdejší plán lze zpětně považovat za velmi ambiciózní, protože ještě v roce 1970 mělo vysokoškolské vzdělání pouze necelých 25 % důstojníků. (Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 174.)

²⁶¹ Nový model, který byl poprvé uveden do praxe na začátku školního roku 1967/68 dále předpokládal, že funkce v armádě, pro jejichž výkon nebylo nezbytné ani středoškolské vzdělání a které byly nevhodné pro vojáky základní služby, budou obsazeny vojáky v další činné službě, zpravidla vyučenci v technických oborech. (Vondrášek, Václav – Chrastil, Sylvestr – Markel, Martin: *Vojenská akademie v Brně*, s. 95.)

²⁶² *Zákon č. 19/1966 Sb. o vysokých školách*, §55. In: Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [online] [2016-01-10]. [Http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=19&r=1966](http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=19&r=1966).

²⁶³ Vondrášek, Václav – Chrastil, Sylvestr – Němec, Petr: *Příprava vyšších velitelů a štábních důstojníků v čs. armádě v letech 1918–1993*. Brno, Vojenská akademie 1996, s. 58.

²⁶⁴ Ve výzkumném vzorku byli zastoupeni také tři pedagogové, kteří v šedesátých letech působili na VPA a VA AZ. Jejich hodnocení se v tomto případě shoduje s názory absolventů: „O Vojenské technické akademii a pozdější Vojenské akademii můžu říct jen to nejlepší, skutečně, jen to nejlepší!“ (Rozhovor s J. KA. vedl Jiří Hlaváček, 15. 11. 2012. Osobní archiv autora.)

by snad měl předem vyvrátit (v souvislosti s vojenským středním školstvím již zmiňovaný) stereotypní předpoklad o nenáročnosti vojenského studia.

Odcházel jsem v roce 1962 na Vojenskou akademii Antonína Zápotockého do Brna, směr chemicko-inženýrský, kdy zase názory jsou různé, ale já si myslím, že na tu dobu to byla špička. Měli jsme dokonce i první počítače, ruský MINSKY.* (...) Navíc, my jsme se prakticky první, druhý, třetí ročník nikterak nelišili osnovami od civilních vysokých škol, čili matika, fyzika, fyzikální chemie, chemie anorganická, organická.²⁶⁵

Zajímavostí je, že ačkoliv narátoři ve svých vyprávěních postulují (kolektivní) tezi o obecně vysoké kvalitě terciálního vzdělání v armádě, v konkrétních osobních případech převažují reflexe, jejichž záměrem je přesvědčit tazatele o tom, že ne každá vojenská akademie (resp. fakulta) byla ve skutečnosti tak „kvalitní“, jak si její absolventi mysleli. Za tradiční (a dodnes živý i mezi studenty veřejných vysokých škol) lze považovat spor mezi stoupenci humanitních oborů na straně jedné a exaktních věd na straně druhé. Vzájemná rivalita se asi nejvíce dotkla absolventů společensko-vědních oborů,²⁶⁶ kteří jsou přesvědčeni, že i přes dobově poplatný marxisticko-leninský základ, získali kvalitní informace z oblasti psychologie, pedagogiky, procesů řízení a organizace práce; zatímco absolventi technických oborů jejich přesvědčení v drtivé většině nesdílejí, což (jak uvidíme v následující kapitole) souvisí především s kontroverzním postavením politického aparátu v socialistické armádě.²⁶⁷ Naopak technické obory představovaly jakousi „výkladní skříň“ celé armádní vzdělávací soustavy, a to jak na úrovni středních, tak i vysokých škol.²⁶⁸

Jediným oborem, který mohl podle narátorů co do prestiže a náročnosti konkurovat vojenské „technice“, bylo vojenské lékařství. Absolventi vojenské lékařské fakulty byli považováni za armádní „špičku“. Výsadní postavení vojenských lékařů v rámci armády asi není ničím překvapivým,²⁶⁹ zajímavé je však v kontextu srovnání kvality s civilním

---

* V roce 1962 vznikla při Vojenské akademii Antonína Zápotockého v Brně specializovaná katedra pro oblast vojenské výpočetní techniky a v roce 1965 zde byl nainstalován jeden z prvních sálových počítačů, běloruský MINSK.

²⁶⁵ Rozhovor s B. B. vedl Jiří Hlaváček, 8. 3. 2012. Osobní archiv autora.

²⁶⁶ Např. politické ekonomie, marxisticko-leninské filosofie, vědeckého komunismu, stranicko-politické práce, ale i psychologie nebo pedagogiky (a v roce 1968 krátce i sociologie) na Vojenské politické akademii (VPA) v Praze nebo VA AZ.

²⁶⁷ Na tomto místě je však třeba ještě jednou připomenout že ve výzkumném vzorku jsou zastoupeni především absolventi technicky či exaktně zaměřených studijních oborů. Nejedná se tedy o relevantní výzkumný vzorek.

²⁶⁸ Jako důkaz pro toto tvrzení byla často uváděna zahraniční spolupráce Vojenské technické akademie se zeměmi Blízkého východu. V červnu 1958 schválilo čs. vedení plán na vybudování Vojenské technické akademie (*Military Technical College – MTC*) v Káhiře, která se stala největší čs. akcí v oblasti poskytování vojenských expertů. Ještě v říjnu téhož roku si přijel osobně prohlédnout VA AZ v Brně maršál Abdem Hakím Ámir, nejbližší spolupracovník Gamála Násira a viceprezident Sjednocené arabské republiky (Zídek, Petr – Sieber, Karel: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2009, s. 67–68.). Jeden z narátorů také v šedesátých letech opakovaně působil na MTC jako externí přednášející.

²⁶⁹ Lékařská profese obecně se dlouhodobě umísťuje na prvním místě v průzkumech prestiže povolání (za lékařem zpravidla následuje vědecký pracovník a pedagog) a nebylo tomu jinak ani v šedesátých letech. Viz

zdravotnictvím. Vojenská medicína totiž představuje jediný studijní obor, který byl v rámci armády otevřeně hodnocen jako výrazně lepší než v civilu (tj. v porovnání s civilními lékařskými fakulty), a to i přesto že narátoři sami služeb vojenských lékařů ve zkoumaném období nijak masivně nevyužívali (do pravidelného styku s nimi přicházeli prakticky jen piloti při periodických preventivních či předletových prohlídkách). Na kvalitu studia vojenské medicíny vzpomíná i jeden z narátorů, který na Vojenské lékařské akademii studoval a v průběhu šedesátých let vykonával funkci náčelníka zdravotnické služby:

Začínal jsem v prvním ročníku jako vojín akademik VLA [Vojenské lékařské akademie] a pochopitelně měli jsme jednak medicínu, jednak vojenský věci, čili prodělávali jsme vlastně v prvním ročníku základní vojenskou službu. (...) Výuku jsme měli perfektní. Takovou, kterou ani na civilních fakultách nemají. (...) Později jsem si to potom ještě zjišťoval a ověřoval, když jsem jezdil na kontroly do civilních nemocnic, že opravdu to, co jsme dostali, bylo dokonalý proti těm civilům. My jsme měli tři hodiny přednášek a tři hodiny praktik už v prvním ročníku. Takže po druhém ročníku už jsme chodili do civilních nemocnic a všechno jsme si tam omakali.. (...) No a v roce 1957 jsem převzal diplom promovaného lékaře a v červnu jsme byli vyřazeni jako kapitáni.²⁷⁰

Přijmeme-li názor, že náročnost a kvalita studia na vojenské vysoké škole byla víceméně srovnatelná se studiem na veřejné vysoké škole, pak materiální zabezpečení studia posluchačů vojenských akademií bylo nesrovnatelně vyšší než u jejich civilních kolegů. Vysokoškolské studium (ať už interní či externí) bylo ze strany armády chápáno jako žádoucí prostředek pro zvýšení kvalifikace, a proto také armáda (jakožto zaměstnavatel) hradila svým vybraným zaměstnancům (vojákům z povolání) veškeré náklady související s jejich studiem a poskytovala jim studijní volno ve stanoveném rozsahu.

A já jsem nastoupil na pět let tam do té školy, nejdřív dálkově. Čili školní rok 66-67 jsem absolvoval tam, vždycky měsíc soustředění, měsíc doma. (...) Ten první rok byl de facto přípravný, protože už jsme byli na hranici 30 let, byli tam i starší chlapi, už i podplukovníci, takže to byla vlastně příprava, kde s náma dělali úplně všechno – matiku, fyziku. (...) A v tom 67-68 jsem nastoupil na celý rok na interní. A pak v letech 1968–1970, jsem opět dojížděl. Jednou za tři měsíce, čtyřikrát do roka po týdnu jsme vždycky byli na soustředění, dostali jsme zadanou látku a přezkoušeli nás. (...) A v tom posledním roce 1970/71 už jsem byl zase na interním studiu, včetně diplomky. (...) A v době té školy jsem byl vlastně nepřetržitě kmenovým zaměstnancem útvaru. Čili tím útvarem jsem byl placený, byl jsem normálně zařazený na nějakém funkčním místě. Akademie samotná se mnou neměla nic společného. Já jsem dostával proplacené jízdné a všechny věci s tím spojené.

Zvláštní kapitolu představuje výběrové vysokoškolské studium v zahraničí (zejména v Polsku, Německé demokratické republice a Sovětském svazu), kam byli posíláni důstojníci, s nimiž armáda v budoucnu počítala pro výkon nejvyšších funkcí. Mezi narátory sice nalezneme celkem tři posluchače akademických kurzů v Sovětském svazu,

---

např. Brenner, Vladimír – Hrouda, Milan: Věda a vysokoškolské vzdělání v prestiži povolání. In: *Sociologický časopis*, č. 5 (1967), s. 549.

²⁷⁰ Rozhovor s J. Z. vedl Jiří Hlaváček, 9. 7. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

nicméně žádný z nich zde nestudoval ve zkoumaném období. Ponecháme-li stranou dva pamětníky, kteří absolvovali studium až v průběhu sedmdesátých let, můžeme se tak opřít pouze o svědectví jednoho narátora. Jedná se o posluchače zahraniční fakulty Vojenské akademie tankových a mechanizovaných vojsk v Moskvě. Dotyčný narátor zde studoval druhé polovině padesátých let a způsob, jakým se na akademii dostal, stejně jako vzpomínky na samotný pobyt v SSSR velmi dobře ilustrují nejen (již zmiňovanou) úpornou snahu o zvýšení kvalifikace důstojnického sboru ČSLA, ale také celkovou změnu místního politického klimatu po XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS):

Nastoupil jsem k pluku a tam mě zastihl další nábor. Z velitelství tankový divize volali na kádrový oddělení, že už mají směrný čísla na studium do Moskvy, kam se chodilo studovat na velitelské a technické směry. Já jsem sice skončil učiliště jako velitelskej směr, ale protože jsem měl maturitu z průmyslovky, a to kádrový oddělení nemohlo naplnit právě ty směrný čísla na technickou fakultu (...), tak mi řekli, že puđu na technickej směr. Hned jsem dostal příkaz do Prahy asi na dva měsíce na kurz ruštiny a v září [1955] už jsem jel jako poručík pětadvacet roků vlakem do Moskvy. (...) A na té škole už studovali naši kluci ve vyšších ročnících a říkali: „Ježišmarjá, víte co to je pět let tady?“ Vlastně šest let, protože automaticky pro neznalost dávala fakulta všechny cizince do přípravného ročníku. To si nedovedete představit, co to bylo, poněvadž ty už věděli, kolik se tam kvůli tomu rozvedlo lidí, rozvrácený rodiny a tak dále.

A poněvadž to byla vlastně fakulta mezinárodní, tam byli Číňani, Němci, Rumuni, Maďaři, Bulhaři, Korejci a tak dále, tak Češi mezi nimi samozřejmě vynikali, protože se i rychleji naučili tu ruštinu. Takže ti naši studenti měli i na té fakultě jakýsi slovo a zaručili se za nás, aby nás vzali rovnou do prvního ročníku.* A v 56. roce se konal XX. sjezd, a už když jsme nastoupili do Moskvy, tak tam byl cítit jakýsi obrat. Návštěva Adenauera, do té doby něco nevídaného, absolutně zakrytý hranice, ale s nástupem Chruščova a odstraněním Beriji se to trošku otevřelo. Začaly se normalizovat vztahy s Jugoslávií, maršál Tito přijel do Moskvy a tak dále. A jak se veřejně odhalil ten kult Stalina, tak nastala i změna v té politické části, kterou nám přednášeli. Protože ten první rok nám přednášeli dějiny VKS(b) [Dějiny Všesvazové komunistické strany (bolševiků)]. A to bylo podle knihy, jejíž redakci dělal osobně Stalin, takže tam byl potlačovanej Lenin. (...) A najednou se to obrátilo, byl potlačenej Stalin a vyzvedávanej Lenin! Tyhle zvraty samozřejmě na člověka nějak zapůsobily a ještě tady byla snaha udržet to uvnitř toho Svazu, aby se to nedostalo za hranice. Cítili jsme to, když jsme se vraceli na dovolenou, že jsme si skoro museli dávat pozor na ústa, protože u nás ten stalinismus byl ještě poměrně dost zakořeněný, kdežto v Rusku už to bylo úplně obráceně.*

A to jsem viděli i v různých rodinách, které jsme tam navštěvovali, protože já jsem se tam oženil. Zdi byly slabé, že by to mohl slyšet soused a tak dále, takže se jen ukazovalo nebo

---

* Pro dokreslení uved'me, že v roce 1956 absolvovalo studium na různých akademiích v SSSR celkem 72 posluchačů z řad ČSLA a k 1. 1. 1957 zde studovalo celkem 224 čs. vojáků. Viz Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koalických vazbách Varšavské smlouvy*, s. 36.

* Československá politika byla v letech 1953–1956 ojedinělá, protože na rozdíl od ostatní komunistických zemí včetně SSSR nenechal tisk ani vedení KSČ proniknout na veřejnost prakticky žádné výzvy k boji proti „byrokracii“ ani jiné snahy o „socialistickou zákonnost“. (Blaise, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, Prostor 2001, s. 51.)

šeptalo. Takže XX. sjezd pro ně [Rusy] byla úžasná úleva. Dřív děvče s cizincem, ať to byl Čech nebo kdokoliv, když šlo na rande, tak se ztratilo, zavřeli jí. Protože všude byla sledovačka. Ale za nás už to bylo jiné.²⁷¹

Pozitivním výsledkem každého úspěšně završeného vysokoškolského studia byl podle narátorů následný kariérní růst, s nímž souviselo vyšší finanční ohodnocení, ale také např. narušení dosavadní životní rutiny v podobě rozšíření obzorů lidského poznání.²⁷² Intelektuální činnost však měla i své stinné stránky. Studium především představovalo časově velmi náročnou činnost (ke studijní přípravě navíc nesmíme zapomenout připočíst rovněž čas, který vojáci strávili dojížděním na vojenské fakulty) a v mnoha ohledech tak komplikovalo plnění osobních závazků vůči rodině a dětem (v krajním případě mohlo vysokoškolské studium zapříčinit i rozpad rodiny). A nezanedbatelnou roli hrála i různá politická dilemata, která byla se studiem často spojena (např. podmínění možnosti studovat vstupem do KSČ či jinou formou veřejné angažovanosti, což nebyl nijak neobvyklý postup ani v civilu).²⁷³

Význam udělení samotného akademického titulu (ať už jako přechodový rituál nebo symbol společenské prestiže) byl v rozhovorech s pozdějšími normalizačními vojáky zmiňován jen sporadicky (možná i proto, že v armádě hrála tradičně významnější roli vždy spíše aktuální hodnost než úroveň dosaženého vzdělání). Tituly navíc nebyly až do druhé poloviny šedesátých let absolventům vůbec udělovány a přiznány jim tedy byly až zpětně.²⁷⁴ Naopak velkou pozornost této problematice z pochopitelných důvodů věnovali narátoři z řad osmašedesátníků, neboť část z nich zastihly srpnové události 1968 těsně před státními závěrečnými zkouškami a po propuštění z armády (jak uvidíme v kapitole věnované počátkům normalizace) jim již nebylo umožněno studium na vojenské škole dokončit. Někteří tak získali akademický titul až po roce 1989 v rámci soudních a mimosoudních rehabilitací.

---

²⁷¹ Rozhovor s K. N. vedl Jiří Hlaváček, 26. 9. 2012. Osobní archiv autora.

²⁷² Absolventi vojenské akademie byli při vydání diplomu povýšeni a absolvování akademie je upřednostňovalo před důstojníky, kteří studium neabsolvovali. (Vondrášek, Václav – Chrástil, Sylvestr – Němec, Petr: *Příprava vyšších velitelů a štábních důstojníků v čs. armádě v letech 1918–1993*, s. 57.)

²⁷³ Proto také část lidí za socialismu zůstala bez vysokoškolského vzdělání, přestože jejich znalosti ze střední školy byly na vyšší úrovni. (Kabát, Jindřich: *Psychologie komunismu*, s. 270.)

²⁷⁴ „Absolvoval jsem v roce 1964 s červeným diplomem. Tehdy se neudělovaly žádný tituly, prostě jsme byli absolventi Vojenské politické akademie. (...) V roce 1967 Vojenská politická akademie získala statut vysoké školy s právem vychovávat své vědecké kádry. To znamená, že získala právo udělovat taky titul doktor filozofie.“ (Rozhovor s J. R. vedl Jiří Hlaváček, 22. 11. 2012. Osobní archiv autora.)

3. ČSLA JAKO ZÁŠTITA SOCIALISTICKÉ VLASTI

Armáda jakožto ozbrojený sbor státu měla v komunistické ideologii nepochybně své pevné místo a lze ji považovat za jeden z nejdůležitějších mocenských nástrojů tehdejší socialistické společnosti vůbec. Intenzivní snaha o propagandistické působení na příslušníky armády proto byla charakteristickým rysem oficiálního vojenského diskursu po celé zkoumané období, o čemž svědčí také množství dobových pramenů. Za všechny uveďme alespoň jeden příklad, úvodní citát z příručky pro důstojníky v záloze z roku 1962:

Všechny úspěchy dosažené při budování Československé lidové armády jsou nerozlučně spjaty s bojem komunistické strany za vybudování socialismu v naší vlasti. Bez uplatnění vedoucí úlohy strany v armádě by nebylo silné, moderní, vysoce bojeschopné armády, věrné a oddané lidu, připravené spolu s ostatními socialistickými armádami po boku Sovětské armády odrazit útok agresora. Tyto úspěchy nejsou náhodné. Jsou výsledkem tvůrčího uplatňování marxismu-leninismu, správného provádění vojenské politiky strany.²⁷⁵

Při analýze vztahu mezi politikou, ideologií a vojenskou profesí v šedesátých letech minulého století však vedle domácí a zahraniční politické situace nelze opomenout ani nezanedbatelný vliv předcházejícího obecného historického vývoje v oblasti vojenství.²⁷⁶ Jen málokterá instituce totiž prošla za posledních sto let takovým množstvím změn jako armáda, která provází lidstvo prakticky po staletí bez ohledu na střídání politických režimů. Válka je pevně ukotvena ve strukturách naší civilizace a vojáci patří mezi jednu z nejstarších (profesních) skupin obyvatelstva financovanou z veřejných prostředků.²⁷⁷ Bylo by proto chybou při analýze situace v šedesátých letech hodnotit příslušníky ČSLA bez adekvátního přihlédnutí k historickému kontextu, tj. pouze na základě stereotypních představ většinové společnosti o důstojnickém sboru složeném výhradně z plně oddaných komunistů vždy ochotných potlačit jakékoliv občanské nepokoje vůči vládnoucímu režimu.²⁷⁸

V novodobých československých dějinách zaujímá vojenské povolání (obdobně jako idea branné povinnosti) své specifické místo již od první světové války, v níž Češi poprvé

---

²⁷⁵ Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*, s. 7.

²⁷⁶ Profesionální armády byly na přelomu osmnáctého a devatenáctého století zavrženy z technickoorganizačních a morálních důvodů. Nový způsob válčení vyžadoval stále větší armády, pro které nebyl dostatek profesionálních vojáků. Délka a rozměr válečných konfliktů v devatenáctém a dvacátém století si pak vynutily rozvíjení také ideových a morálně-volních vlastností vojáků (tj. cílem bylo dát jejich počínání vyšší poslání). Viz Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 134.

²⁷⁷ Připomenout lze např. středověké učení Adalberona z Laonu (kolem roku 1030) o trojím lidu rozdělující křesťanskou společnost do tří stavů na válečníky (*bellatores*), klérus (*oratores*) a pracující lid (*laboratores*). (Le Goff, Jacques: *Středověký člověk a jeho svět*. Praha, Vyšehrad 1999, s. 17.)

²⁷⁸ „KSČ si zajistila i plnou nadvládu nad armádou, která se stala jednou z opor totalitního systému. (...) Důstojnický sbor tak tvořili lidé plně oddaní režimu. (...) Úkolem armády nebyl jenom vojenský výcvik a ideová výchova, ale i případné nasazení k potlačení nepokojů ve státě.“ (Heslo „Armáda“ z věcného rejstříku. In: Totalita.cz [online] [2015-04-09]. [Http://totalita.cz/vysvetlivky/armada.php](http://totalita.cz/vysvetlivky/armada.php).)

v moderní historii získali vojsko podléhající jejich vlastnímu velení.²⁷⁹ Díky tomu byla v československé armádě již od dob první republiky pevně zakořeněna myšlenka státní a národní existence. Tento konstituční prvek byl úzce spojen s konceptem obrany vlasti. Nastupující komunistické garnituře tedy stačilo tento po tři desetiletí budovaný patriotismus pouze převzít a zasadit do vlastního marxisticko-leninského rámce. Místo Benešova hesla „odrakouštění armády“ dosadili komunisté „politickou očistu“ a konformní osvětu nahradili politickou indoktrinací.²⁸⁰ Komunistická ideologie, která odmítala představu armády jako nadtřídní a nepolitické organizace,²⁸¹ požadovala, aby armáda fungovala podle sovětského vzoru jako spolehlivý mocenský nástroj dělnické třídy.²⁸² Vysokou míru politizace armády před rokem 1989 je tak třeba chápat právě prizmatem celospolečenských změn, k nimž došlo v Československu po únoru 1948.

Přijmeme-li tezi, že armáda je odrazem společnosti, pak komunistický režim dovedl tuto myšlenku k dokonalosti.²⁸³ Konsolidovaná lidová armáda se měla stát nejen garantem nových společenských pořádků, ale v podobě základní vojenské služby také jakousi školou socialistického občanství (v dobrém i ve zlém) pro většinu mužské populace. KSČ se při naplňování vytčených cílů neopírala pouze o vysoké procento straníků působících v armádě, ale vytvořila pro tento účel vlastní politická pracoviště na různých úrovních armádního organismu, která měla dohlížet na politickou osvětu důstojnického sboru, vojáků základní služby i občanských zaměstnanců.

Přestože armáda prostřednictvím politického aparátu intenzivně ideologicky působila na pamětníky prakticky po celou dobu jejich aktivní služby, můžeme v jejich vzpomínkách nalézt (překvapivě poměrně jasnou) představu o důstojnické hrdosti a cti, která principiálně nemůže být (jak ukázal rok 1968) bezprostředně navázána na komunistický režim, ale musí čerpat z mnohem starší vojenské tradice.²⁸⁴ Staré a nové společenské

---

²⁷⁹ Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 103.

²⁸⁰ Byly to paradoxně jevy jako vnímání armády jako záležitosti politického režimu, důraz na výchovnou roli armády a silná vazba na francouzský vzor v období Československa v letech 1918–1938, které komunistům po roce 1945 usnadnily infiltraci a posléze ovládnutí armády. Francouzský vzor byl vyměněn za sovětský. (Kříž, Zdeněk: *Civilní řízení a demokratická kontrola armády v České republice. Peripetie transformace vojensko–civilních vztahů po roce 1989*. Brno, Masarykova univerzita v Brně, 2004, s. 51)

²⁸¹ Apolitičnost armády byla charakteristickým rysem československé armády před rokem 1945 i Armády České republiky po roce 1993. Vojáci z povolání jsou omezeni na shromažďovací a sdružovací právu. Stejně tak voják nesmí provádět politická shromáždění ani agitaci nebo být členem politické strany, politického hnutí a odborové organizace. (Viz např. Mužíková, Gabriela: *Voják a normativní systémy*, s. 146.)

²⁸² Ideologicky Sovětům více vyhovovala lidová, dělnická ozbrojená síla než profesionální armáda. Profesionální armády byly v socialistické společnosti považovány za anachronismus a potencionální nebezpečí, zatímco dělnická armáda měla reprezentovat nový společenský systém. (Riceová, Condoleeza: *Nejisté spojenectví*, s. 14.)

²⁸³ Na tuto skutečnost upozorňoval již legendární předválečný zpravodajský důstojník František Fárek, který tvrdil, že „v rozhodném okamžiku bude armáda takovou, jakým je celý národ se svými vadami a přednostmi“, což se potvrdilo mimo jiné během srpna 1968. (Macák, Milan: *Tváří v tvář okupaci. Příběh čs. vojenské rozvědky v srpnu 1968*. Praha, Ministerstvo obrany ČR, 2008, s. 57.)

²⁸⁴ Vojenská čest je zčásti vázána na vojákovu profesionální povinnost a zčásti představuje obraz „maskulinní cti“. Kodexy vojenské cti nemají za úkol potlačovat strach, jako spíše chování, k němuž strach vede. Jejich cílem je učinit sociální důsledky útěku z boje (pocit viny a veřejná hanba) mnohem nepříjemnějšími, než budou fyzické důsledky bitvy (bolest, zmrzačení, smrt). Viz Holmes, Richard: *Obrazy války*, s. 262.

pořádky se ve vyprávění narátorů živelně prolínají, což svědčí mimo jiné o tom, že z pohledu náplně vojenské profese došlo po roce 1948 jen ke kosmetickým změnám ve smyslu nahrazení „národa“ konceptem „lidu“. Poslání vojáků však zůstalo i nadále stejné, a to i přes skutečnost, že pro totalitní armády je typické, že čerpají svou legitimitu nikoliv z nacionalistických pohnutek, ale z politické ideologie s internacionálními přesahy.²⁸⁵ Pro příslušníky ČSLA byla otázka případného boje spojena především s představou obrany vlasti zcela v souladu se zněním vojenské přísahy a zásadami, již zmiňovaného Huntingtonova, vojenského profesionalismu:

Vždycky nám [frekventantům vojenských škol] bylo říkáno a říkal jsem to i jim [vojákům základní služby]: „pamatuj si, že když se řekne vlast, to ti musí mravenci běhat po zádech! A když stoupá vlajka k žerdi, musej ti jít slzy do očí! To je symbol!“ To je jasný, to je symbol národa, zatím se skrývá rodina, ta naše krásná zem, ta naše vesnička. Všechno, a tak to musíte brát.²⁸⁶

Výše uvedenou distinkci mezi světonázorovou (politickou) a funkcionalistickou (profesní) ideologií je třeba mít na paměti po celou dobu práce s orálně-historickými prameny. Větší důraz na funkcionalistické prvky přitom může být jedním z možných vysvětlení toho, proč jsou jednotlivé narace tak často protichůdné (a to i v případě týž pamětníků).²⁸⁷ Na jedné straně si většina narátorů neumí armádu bez „nějakého“ ideového základu představit (koneckonců jsou to právě ideje, od nichž se normativně odvíjí hypotetická bojeschopnost vojska); na straně druhé však pamětníci současně zůstávají věrni ryze apolitické naraci o „obyčejných“ vojácích, kteří v duchu Huntingtovského vojenského profesionalismu dělají jen svou práci bez ohledu na aktuální politickou situaci:

Výchova je v každém režimu, ať je takovej nebo makovej, vždycky tam [v armádě] ta ideologie musí být. Musím vědět proč tam jsem, z jakých důvodů, že mám nějakého nepřítele, a proč chci bojovat. To je vždycky potřeba. Armáda vždycky byla s tou politikou úzce svázaná.²⁸⁸

Měl jsem výhodu, že zaměstnání se mi stalo koníčkem. Byl jsem profesionálním vojákem celý život a s politickými souvislostmi jsem si nelámal příliš hlavu. Vnitřně jsem zastával starou pravdu, že místa hrobu vojáků určují politici. [...] Tato životní filozofie mi umožnila věnovat se svému koníčku – zaměstnání, aniž bych trpěl nějakými výčitkami svědomí nebo pochybnostmi.²⁸⁹

Konkrétní aktéřská perspektiva se odlišuje především na základě toho, zda dotyčný narátor ve svém vyprávění (zpětně) akcentuje spíše profesní étos nebo soustavu dobově podmíněných politických názorů. Probíhající studená válka může být příkladem *par*

²⁸⁵ Doorn, Jacques van: *The Soldier and Social Change*. London, Sage, 1975, p. 98.

²⁸⁶ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 5. 2. 2009. Osobní archiv autora.

²⁸⁷ Podle funkcionalistického pojetí ideologie nemá sloužit ke sdělování pravdy o světě, ale především emocionálně motivovat lidské chování (tj. posilovat integraci a solidaritu lidských skupin). Viz např. Maříková, Hana – Petrusek, Miloslav – Vodáková, Alena a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha, Karolinum 1996, s. 415 (Heslo „Ideologie“).

²⁸⁸ Rozhovor s O. P. vedl Filip Procházka, 12. 1. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

²⁸⁹ Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 202.

excellence, jakkoliv totiž někteří narátoři mohli být vnitřně přesvědčeni o nesmyslnosti ozbrojeného střetu tehdejších dvou společenských soustav (socialistické a kapitalistické), vnitřně si zároveň nikdy (s odkazem na *esprit de corps*) nepřipouštějí možnost, že by neuposlechli případného rozkazu jít do boje:

Nevnímal jsem to tak [možnost války]. Prostě jsem nad tím nepřemejšlel, jestli to bude nebo nebude. Jednou jsem voják, tak jsem na to připraven, někdy dobře, někdy hůř, ale jsem tu od toho, abych to dělal. To bylo moje zaměstnání. Nějaká hrozba jaderný války to byla politická záležitost. [...] Ve světě byly vždycky války.²⁹⁰

Pro pochopení takového vzorce chování je podstatná ještě jedna skutečnost. Všichni narátoři považovali, s ohledem na dobové referenční rámce, vládnoucí režim v Československu (v té či oné podobě) za legitimní (tj. ve volbách regulérně zvolený) a obranu československého obyvatelstva za povinnost vyplývající z vojenské přísahy. Splnění rozkazu je pro vojáka prioritou, přičemž o jeho správnosti či nesprávnosti se obvykle nepochybuje. Voják totiž vychází z předpokladu, že nadřízený (tj. vláda nebo prezident) má legitimitu, a zásadní rozkaz (jakým je např. vyhlášení války) vydal po důkladném zvážení všech možností.²⁹¹ Přenášení odpovědnosti na vyšší místa a upozorňování na vlastní bezmocnost je přitom charakteristickým rysem mnoha narativů, zároveň je však nepopíratelným důkazem vojenského profesionalismu ve smyslu podřízení se civilním autoritám.²⁹²

Ukázkový způsob manifestace vojenské identity ve formě „bezmyšlenkovitého“ splnění rozkazu se však v narativech objevoval pouze v obecné a hypotetické rovině jako neotřesitelné topoi²⁹³ pro jednání vojáků v krizových momentech. Otázka splnění rozkazu uprostřed reálného konfliktu, nebo v případě kdy přichází rozkaz z „nejvyšších míst“²⁹⁴ (jako tomu bylo např. 21. srpna 1968), je však mnohem složitější, protože do (na první pohled zdánlivě bezmyšlenkovitého) procesu rozhodování náhle vstupuje celá řada dalších faktorů, včetně individuálních morálních a charakterových vlastností, bezprostředních okolností i povědomí o důsledcích, což lze ilustrovat na dvou

---

²⁹⁰ Rozhovor s A. T. vedl Jiří Hlaváček, 14. 3. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

²⁹¹ Jak uvidíme v šesté kapitole, ani taková událost jakou byla okupace Československa v roce 1968 nevedla ze strany vojáků z povolání (až na několik výjimek) k neuposlechnutí přímých rozkazů, a svědčí tak o jejich profesionalitě, jakkoliv lze předpokládat, že v mnoha případech došlo k rozporu mezi osobními názory a obsahem rozkazů.

²⁹² Vojáci v tomto případě vychází z tautologického tvrzení, že profesionální vojsko je poslušné civilní autoritě a vojsko, které poslušné není, tedy není profesionální. (Feaver, Peter D.: The civil–military problematique: Huntington, Janowitz, and the question of civilian control. In: *Armed Forces and Society*, iss. 1 (1996), p. 160.)

²⁹³ Český filosof a historik Zdeněk Vašíček definuje topoi jako výrazová schémata, které slouží současně jako argumenty. Nejčastěji obsahují různé symboly, alegorie, metafory, obrazy, představy, příklady a příběhy, přičemž jsou-li tyto argumenty akceptovány jako platné, znamená to, že skutečně působí, že lidé podle nich upravují svá jednání. Hrají tedy úlohu jakýchsi logických, psychologických, jazykových a etických norem. (Vašíček, Zdeněk: *Obrazy minulosti. O bytí, poznání a podání minulého času*. Praha, Prostor 1996, s. 66.)

²⁹⁴ Právě v těchto případech se vojenský étos zároveň stává nejnebezpečnějším, protože s odkazem na vyšší místa umožňuje v odosobněné podobě legitimizovat (individuálně či kolektivně) v podstatě jakékoliv jednání, včetně zločinů proti lidskosti (Viz např. Arendtová, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla*. Praha, Mladá Fronta 1995, s. 41.).

protichůdných narativech (které jsou však stále pouze osobními domněnkami pamětníků nikoliv reálnou zkušeností) splnění rozkazu odpálit jadernou zbraň:

V žádném případě, mluvím za sebe, bohužel, to by asi byla zrada na Varšavský smlouvě, bych jí [atomovou pumu] nehodil (...) To bych pokračoval na jiný letiště, ale už ne na to svoje. Těžko bych si vzal na svědomí, že kvůli něčí blbosti, ješitnosti a chamtivosti by člověk vyvraždil tolik lidí.²⁹⁵

Já jsem se učil všechny [rakety] odpálit a vůbec jsem nepřemýšlel, že bych neodpálil. To byl prostě automatismus.²⁹⁶

Na jedné straně tak stojí předpokládaný profesní étos, který vyžaduje splnění rozkazu za každou cenu, na straně druhé pak reálné momentální jednání tváří v tvář krizové situaci. Uposlechnutí rozkazu je tedy další problematikou, jejímž prostřednictvím zřetelně vystupuje do popředí eroze mezi oficiálním diskursem a praxí.

V běžném každodenním životě totiž narátoři (přijmeme-li předpoklad, že se nejedná o účelovou formu kolektivní stylizace vlivem znalosti následného vývoje) často rozlišovali mezi „důležitými“ a „nedůležitými“ rozkazy, a pokud to bylo v jejich postavení jen trochu možné, o těch nedůležitých poměrně rádi diskutovali a zpochybňovali je, což bylo částečně umožněno právě politizací armády. To, že takové rozkazy mnohdy interpretovali a realizovali po svém (tzn. podle jejich názoru efektivně), nemění nic na skutečnosti, že je nakonec splnili, protože právě takové jednání se od nich v rámci profese, založené na „tichém konsenzu“ očekávalo.²⁹⁷

Obecně lze konstatovat, že otázka politiky a ideologie je v rozhovorech spíše marginalizována, resp. redukována pouze na „vysokou“ politiku na úrovni Ústředního výboru KSČ, která je sice ve vztahu k ozbrojeným silám chápána jako principiálně špatná (neustálý tlak na ideologizaci vojenské profese), ale zároveň také z pozice narátorů neovlivnitelná. Výkon stranických funkcí na úrovni útvaru, pluku či armády je narátory, kteří tyto funkce osobně zastávali zpětně bagatelizován s poukazem na fakt, že šlo o dobově podmíněnou nutnost. Naopak pamětníci, kteří byli „pouze“ řadovými straníky, hodnotili výkon podobných funkcí kriticky a považovali je za jakýsi pádnější důkaz „kolaborace“ s vládnoucím režimem, než bylo jejich „pouhé“ pasivní členství. Zpravidla také dochází k rozlišení komunistického režimu jako systému dosazeného zvenčí (Sovětským svazem) a konkrétních jedinců, kteří na něm participovali. Otázkou zůstává, nakolik jde skutečně o reflexi dobových úvah narátorů a na kolik pouze o určitou formu

---

²⁹⁵ Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009. Osobní archiv autora.

²⁹⁶ Rozhovor s J. N. vedl Jiří Hlaváček, 29. 3. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

²⁹⁷ Vojenská disciplína s sebou inherentně nese jistý paradox – vnější disciplína, jakkoliv drakonická, je dílem několika osob, které toto dílo vnucují mnoha dalším lidem. Americký behaviorální sociolog George Casper Homans, zabývající se fungováním sociálních skupin, konstatoval, že ačkoliv armáda patří mezi tzv. vnější skupinové systémy, jejíž prvky jsou vytvářeny čistě formálně se záměrem učinit skupiny (vojenské jednotky) funkční vzhledem k prostředí, rozkazy se jen málokdy plní do písmene a často jsou otevřeně ignorovány. Viz Holmes, Richard: *Obrazy války*, s. 292.

obránného mechanismu zachování vlastní osobní integrity, kterou nárátoři přijali s ohledem na nutnost vyrovnat se s vlastní komunistickou minulostí.²⁹⁸

V této souvislosti je zajímavé sledovat napříč jednotlivými narativy (v úvodu již zmiňovaný) silný vliv polistopadového mediálního antikomunistického diskursu, který po roce 2000 nabývá rozměrů jakéhosi „honu na komunisty“. ²⁹⁹ Pamětníci se v této souvislosti snaží tazatele či čtenáře (ať už záměrně či bezděčně) utkvěle přesvědčovat o tom, že jejich vstup do armády v minulosti „rozhodně“ nebyl nijak politicky ani ideologicky motivován, přičemž často předpokládají, že tazatel či čtenář (resp. zástupce současné „mladé“ generace) již s tímto „předporozuměním“ do vzájemné interakce vstupuje.³⁰⁰

V následujících dvou podkapitolách se proto již nebudu věnovat významu vojenského étosu, naproti tomu se zaměřím na problematiku vztahu pamětníků ke komunistickému režimu. Nejprve v rovině jejich (povinně)dobrovolného (ne)vstupu do KSČ a následně na reflexi fungování (u většiny pamětníků nepřilíš populárního) politického aparátu v armádě. Jak uvidíme, překvapivě, ani v této kapitole do narácí výrazněji nezasáhne odlišná zkušenost části pamětníků po roce 1968 (tj. rozdělení výzkumného vzorku na osmašedesátníky a nerehabilitované).³⁰¹

Členství v KSČ: stranická legitimace jako pracovní knížka

Vedoucí úlohu komunistické strany v Československu od roku 1960 oficiálně zaručovala nová ústava (resp. její čtvrtý článek), která symbolicky završila postupný proces definitivního podřizování všech sfér veřejného života komunistické ideologii. Měla-li však KSČ skutečně představovat dobrovolný bojový svazek těch nejaktivnějších a nejvědomějších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence,³⁰² pak bylo zřejmé, že v jejich řadách nesmí chybět ani vojáci z povolání. Koneckonců Lenin sám byl přesvědčen o tom, že pokud má být komunistická strana skutečně funkční a akceschopná, musí disponovat členy, kteří budou nadáni kázní a mentalitou vojáka schopného pružně měnit taktiku.³⁰³ Pokud jde o stranickou příslušnost, armáda šla ve zkoumaném období vskutku

---

²⁹⁸ Srv. viz např. Nakonečný, Milan: *Psychologie osobnosti*, s. 390–392.

²⁹⁹ K této problematice viz např. Suk, Jiří: Komunistická minulost jako politický problém. Nástin vývoje 1989–2009. In: *Sborník z konference „1989–2009: Společnost. Dějiny. Politika.* [online] [2015–03–04] [Http://cz.boell.org/sites/default/files/downloads/suk.pdf](http://cz.boell.org/sites/default/files/downloads/suk.pdf).

³⁰⁰ Po maturitě [1957] jsem se rozhodl, že půjdu do vojenské školy. Chtěl jsem být důstojníkem a tankistou. Dnes se nám [bývalým příslušníkům ČSLA] snaží někteří „vojenští experti“ s modrou knížkou a rádoby historici podsouvat tehdejší sedmnáctiletým klukům ideologické pohnutky pro jejich rozhodnutí.“ (Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 110.)

³⁰¹ Narativy spojené s obrodným procesem a následnou okupací vojsky Varšavské smlouvy ponechávám záměrně stranou (tomuto tématu je věnována samostatná kapitola). To však nic nemění na faktu, že názory nárátorů, pokud jde o KSČ a politický aparát v armádě, v rámci výzkumného vzorku nijak zásadně nevariují s ohledem na další osudy pamětníků po roce 1968.

³⁰² Zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, čl. 4. [online] [2014–03–13]. [Http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html](http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html).

³⁰³ Lenin, Vladimír, Iljič: *Krok vpřed, dva kroky vzad*. Praha, Svoboda 1949, s. 70.

příkladem. Mezi členy KSČ patřily po celá šedesátá léta přibližně tři čtvrtiny všech příslušníků důstojnického sboru.³⁰⁴

Počínaje velitelem roty nebo baterie a výš byla praxe taková, že každý z těch velitelů byl zároveň členem KSČ. V armádě to byla daleko příkřejší a přísnější než někde jinde, protože se předpokládalo, že takový člověk je skutečně ztotožněn s tou politikou, jednoznačně pro socialismus a pro ty ideje komunismu.³⁰⁵

Politická příslušnost nebyla ve zkoumané době výslovně zákonným požadavkem nebo oficiální podmínkou pro výkon jakékoliv funkce v ČSLA. Byla však významným kritériem hodnocení vojáků z povolání a tím i kritériem pro další průběh jejich služby.³⁰⁶ Otázka stranictví proto logicky představovala pro pamětníky poměrně palčivé téma, které zpravidla nebylo v rozhovorech spontánně tematizováno, a pokud ano, pak měli narátoři potřebu (zejména osmašedesátníci) před tazatelem své dobové rozhodnutí podrobně zdůvodnit. Co tedy vedlo pamětníky k tomu, aby (ne)dobrovolně vstoupili do komunistické strany? A jaký byl jejich osobní postoj k socialismu? Odpověď na tuto otázku opět do značné míry ovlivňují referenční rámce.

Starší generace narátorů vstupovala do KSČ především v období na přelomu čtyřicátých a padesátých let dvacátého století, mladší zhruba o dekádu později, tj. v první polovině šedesátých let.³⁰⁷ V obou případech přitom platí, že narátoři získali své stranické průkazy velmi brzy, zpravidla ve věku mezi 18–25 lety. Podrobná analýza rozhovorů následně odhalila, že místo a úlohu politické příslušnosti v životě jednotlivců lze obvykle sledovat ve dvou rovinách. Na jedné straně stojí hodnotově-existenciální rovina, v níž je politika spojována s určitou formou světonázoru či víry. V rámci druhé materiálně-existenční roviny se členství v politických organizacích stává nástrojem pro zajištění běžných či nadstandardních podmínek existence.³⁰⁸ Idealismus a pragmatismus se nicméně často vzájemně prolínají, přičemž prioritou jedné roviny před druhou se může v průběhu času měnit, stejně tak jako jejich kladná či záporná konotace.

Hodnotově-existenciální rovina vztahu ke komunistické ideologii bývá narátory z morálního hlediska zpětně hodnocena převážně kladně, protože je spojena s obdobím jejich dospívání (léta 1940–1950), které lze chápat jako příznivou dobu pro identifikaci se skupinami, jež představují nositele něčeho nového, perspektivního, zaměřeného na

---

³⁰⁴ K 1. 1. 1966 tvořili členové KSČ 75 % důstojnického sboru, přičemž 60 % z nich mělo dělnický původ. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 149.)

³⁰⁵ Rozhovor s K. J. vedl Jiří Hlaváček, 22. 3. 2012. Osobní archiv autora.

³⁰⁶ Požadavek politické angažovanosti však byl zakotven v zákoně č. 76/1959 Sb., a to až do roku 1991. Promítal se v ustanovení § 23 jako jedna z podmínek vzniku služebního poměru, v ustanovení § 5 odst. 2 jako jedna z podmínek jmenování nebo povýšení do vyšších hodností a v ustanovení § 10 odst. 1 jako jedna z podmínek pro ustanovování vojáků do funkcí. (Nález č. 107/1996 Ústavního soudu České republiky ze dne 28. února 1996. [online] [2017–30–12]. [Http://www.zakony.cz/zakony/1996/101/zakon-107-1996-Sb-SB1996107](http://www.zakony.cz/zakony/1996/101/zakon-107-1996-Sb-SB1996107)).

³⁰⁷ Viz *Tabulka a graf č. 7: Vstup narátorů do KSČ*.

³⁰⁸ Obdobně viz např. Alan, Josef: Rodinné vztahy a členství v KSČ. In: Konopásek, Zdeněk (ed.): *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*. Praha, Karolinum, 2009, s. 156.

budoucnost a vyžadujícího odvahu.³⁰⁹ Narátoři v této souvislosti přisuzují stěžejní význam generační zkušenosti, resp. euforii z konce druhé světové války a osvobození Rudou armádou, s níž bylo spojeno vědomí určitého závazku vůči Sovětskému svazu.³¹⁰ V některých případech bývá zpětně samotný vstup do strany interpretován jako mladická nerozváženost. V pozitivním slova smyslu bývá toto rozhodnutí zdůvodňováno prostým podlehnutím atmosféře doby či ideologické propagandě.³¹¹ Tento výkladový vzorec lze považovat za signifikantní pro narátory, kteří vstoupili do KSČ v letech 1945–1950 (popř. v první polovině roku 1968). I v tomto případě však narativy zpravidla obsahují nějakou ospravedlňující pasáž:

V roce 1945, nějak v červnu hned po osvobození, jsem s kolektivem dílny vstoupil do Komunistické strany Československa, neznaje tehdejších problémů v této straně ani bližší dějiny této strany. Podlehl jsem zřejmě propagandě, která v té době všude byla, to znamená nebylo nám dostatečně vysvětleno, co to je komunistická strana a jak ve skutečnosti vypadá aplikace toho jejich učení v Sovětském svazu. Takže takhle jsme do té strany zabředli, jak se říká, v tom větším kolektivu.³¹²

V kontextu hodnotové roviny bylo stranictví někdy vnímáno také jako určitá forma odměny. Pro některé narátory měla nabídka členství v KSČ punc určitého privilegia. Podle jejich názoru bylo stranictví v určité době (tj. před rokem 1968) nabízeno jen těm nejlepším (např. premiantům vojenských škol nebo odborně zdatným vojákům), nicméně ani v této souvislosti zpravidla neopomněli dodat, že v rámci svého působení v KSČ patřili mezi pasivní členy.³¹³

Fáze jakéhosi prvotního omámení a nadšení z komunistické ideologie mizí ze schématu vyprávění narátorů společně s koncem padesátých let. Zmiňovány jsou útržky vzpomínek na kolektivizaci, politické procesy (personifikované osobami Rudolfa Slánského a Milady Horákové,) a XX. sjezd KSSS v roce 1956. Při reflexi těchto událostí narátoři často pocítují potřebu informovat tazatele o tom, že o dobových praktikách komunistického režimu neměli ponětí, protože se intenzivně věnovali přípravě na budoucí povolání nebo již sloužili u útvarů a měli tedy jiné starosti. Hlavním argumentem byla svébytnost a uzavřenost armádního systému jakožto specifického sociálního prostředí:

---

³⁰⁹ *Ibidem*, s. 157.

³¹⁰ O síle dobových prosovětských sympatiích po skončení války svědčí i skutečnost, že „socializující demokracie“ zůstala zcela hluchá i slepá k excesům sovětských vojáků–osvoboditelů a k nezákonnému řádění sovětských bezpečnostních orgánů na našem území. (Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 341.)

³¹¹ „Ta naše generace nadšených, možná až někdy naivních, lidí, nedělala nic proto, aby z toho [únor 1948] vytěžila nějaké postavení, ale dělali jsme to opravdu ze zájmu o věc! A v podstatě jsme to dělali s vědomím toho, že výsledek druhé světové války potvrdil, že ten vývoj by takový měl být.“ (Rozhovor s K. J. vedl Jiří Hlaváček, 29. 3. 2012).

³¹² Rozhovor s J. NO. vedl Jiří Hlaváček, 9. 11. 2012. Osobní archiv autora.

³¹³ „Já jsem do KSČ vstoupil na učilišti. Jak jsem říkal, ta odbornost mě bavila, a měl jsem dobrý výsledky v těch odborných předmětech. A přišli [politrucci] za mnou – jsi dobrý! Byl jsem i povyšován v průběhu studia. A oni mně to [členství v KSČ] navrhli a já jsem neodmítl, takže jsem byl ve straně celou dobu, [...] ale nikdy jsem nezastával ve straně, ve výboru nějaké základní organizace, žádnou funkci.“ Rozhovor s J. F. vedl Jiří Hlaváček, 28. 2. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

My jsme nevěděli o řadě věcí. Nevěděli jsme třeba, jaká byla situace v padesátých letech s politickými vězni. Já jsem byl od roku 1949 izolovaný od většiny informací a začal jsem to naplno vnímat až jako důstojník, a nejvíc pochopitelně až na jaře 1968. Do té doby jsem měl vygumovaný mozek. To, co do mě od patnácti let hustili, jsem považoval za správný. Protože jestliže se nedostanete k informacím, tak nemáte na čem stavět. Nemáte o čem přemýšlet.³¹⁴

Zajímavým prvkem jsou v této souvislosti opakující se narativy jakéhosi procitnutí, nejčastěji spojené s návštěvou, ať už narátorů nebo jejich blízkých, Sovětského svazu v průběhu padesátých let, jejichž prostřednictvím pamětníci demonstrují poznání o zhoubnosti komunistické ideologie a lživé propagandě (setkání s realitou sovětského venkova), i přes tuto zkušenost však možné vystoupení ze strany považují s ohledem na výkon své profese za nemyslitelné. Část z nich se navíc v dané době utěšovala představou, že Československo se bude (v souladu se závěry XX. sjezdu KSSS) nově ubírat vlastní specifickou cestou k socialismu.

Vstup do komunistické strany po roce 1956 je proto logicky částí narátorů zpětně interpretován již mnohem rozporuplněji (s výjimkou krátkého období první poloviny roku 1968), přičemž akcentována je zejména nedobrovolnost tohoto aktu. Ve světle dobových událostí se jedná o vědomě negativní rozhodnutí, které je zdůvodňováno nátlakem okolí a odmítnutí je zpravidla spojeno s obavou z represe. Ačkoliv některým narátorům se podařilo s poukazem na své mládí stranické knížce vyhnout, většinou šlo pouze o dočasné řešení. Typický narativní vzorec je proto postaven na principu nahodilé nabídky, která se neodmítá:³¹⁵

[Velitel] si mě zavola a říká: „sedni si, tak jsem si zjišťoval, že ty si vlastně jedinej, kdo nejseš ve straně“. Já jsem říkal: „no, nejsem, soudruhu podplukovníku, nebylo to potřeba. Absolvoval jsem akademii s výtečným prospěchem, mám to na diplomu, žádný problémy jsem s tím neměl“. A on říká: „tak podívej, aby ti bylo jasno, buď to podepíšeš a nebo si skončil!“ Já jsem říkal: „no, ale to bych si musel nějak promyslet, to na mě nemůžete takhle...“ Vytáhl šuplík a podal mně přihlášku. Myslí to vážně, nebo si ze mě dělá srandu? Byl jsem nadporučík, půl roku do promoce, při promoci jsem byl mimořádně povýšený na kapitána.³¹⁶

Motiv nátlaku (ať už účelově či nikoliv) se v narativech objevuje velmi často, což souvisí s důrazem na biograficky determinovanou situaci, v níž se pamětníci v dané chvíli nacházeli. Strategie legitimizace je v tomto případě založena na tvrzení, že narátoři v mnoha případech stáli teprve na počátku své kariéry, jejich profese je vnitřně naplňovala a zároveň byli ve věku, kdy zakládali rodiny, tj. nerozhodovali se již pouze sami za sebe. Všechny tyto faktory, včetně konformity jakožto specifického rysu vojenské

---

³¹⁴ Rozhovor s F. T. vedl Jiří Hlaváček, 26. 10. 2012. Osobní archiv autora.

³¹⁵ Jeden z narátorů shrnul celou problematiku ještě pregnantněji: „Pokud za vámi nepřišli, tak nikoho ani nenapadlo vstupovat do strany, ale pokud si byl požádán, byl si v pasti.“ Rozhovor se Z. Z. vedl Jiří Hlaváček, 19. 9. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

³¹⁶ Rozhovor se Z. Č. vedl Jiří Hlaváček, 7. 11. 2012. Osobní archiv autora.

profese, je třeba brát v potaz, pokud hodnotíme ochotu či neochotu pamětníků nabídku členství v komunistické straně odmítnout:

Nebylo mi to řečeno přímo, ale domnívám se, že kdybych to [vstup do KSČ] býval neudělal, že mě skutečně vyhodí. Býval bych i šel, ale měl jsem ty éra, který jsem miloval nade vše! To byla moje druhá rodina, já jsem tím prostě žil. Víte, to člověk obětuje i spoustu vlastních výhod, aby se toho mohl zúčastnit a nebyl odstrčenej někam na druhou kolej. Já jsem vstoupil do strany v [leteckých] dílnách, a tam nebyla jiná cesta jo. Kdybych nevstoupil tak samozřejmě, že by mi poděkovali a šel bych. Určitě bych už nepracoval na technice (...). Všechny ty technické důstojnické funkce se odvíjely od toho členství, protože tam musela být důvěra politická.³¹⁷

Nejčastější příčiny vstupu do KSČ, zejména po roce 1956, však byly (alespoň podle dnešních slov narátorů) materiálně-existenční a souvisely především s možností dalšího kariérního růstu, tj. s povýšením nebo získáním lepší funkce.³¹⁸ V tomto ohledu se situace v armádě nijak zásadně nelišila od zbytku společnosti, resp. jako v každém systému založeném na vládě jedné politické strany se členství v komunistické straně postupem času stále více stávalo spíše formalitou, která měla usnadnit společenské a profesní uplatnění, než vyjádřením vnitřního souhlasu se socialistickými principy a doktrínou.³¹⁹ I v tomto případě je však v rámci zvoleného situačního klíče opět zdůrazňován faktor nahodilosti, když jsou narátoři konfrontováni s nutností okamžitě se rozhodnout:

Odcházel inženýr pluku pro leteckou výzbroj a přišel za mnou inženýr pluku (...) a říkal: „Hele, jste dva kandidáti, (...) straník a ty, inženýr, ale nestraník, kdo myslíš, že tu funkci dostane? Tady máš přihlášku!“³²⁰

Pragmatismus však nemusel být vždy nutně spojen jen s kariérou. Členství ve straně se zároveň stávalo také jakousi nepsanou zárukou klidu a zázemí pro každodenní výkon vojenské profese.³²¹ Ve chvíli kdy se dotyčný jedinec stal skutečným „soudruhem“, začal zároveň požívat určitou úroveň „ochrany“, která mu byla dosud zapovězena. Nově získal k dispozici také nezanedbatelný prostředek mocenského a symbolického kapitálu, protože stranictví představovalo jednu z neúčinnějších strategií řešení problémů umožňující v případě potřeby obejít jinak rigidní vojenskou strukturu.³²² Ideologický diskurs „demokratického centralismu“ (tj. podřizování se rozhodnutí stranických orgánů) totiž ve specifickém armádním kolektivu neposkytoval jen prostor k mocenskému působení směrem dolů (od nadřízených k podřízeným), ale také v obráceném směru (od nižších důstojníků k vyšším).³²³ Na tuto interpretaci je v narativech navázáno poměrně

---

³¹⁷ Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 31. 3. 2009. Osobní archiv autora.

³¹⁸ Viz *Tabulka a graf č. 8: Příčiny vstupu narátorů do KSČ*.

³¹⁹ Mayerová, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha, Argo 2009, s. 83.

³²⁰ Rozhovor s V. S. vedl Jiří Hlaváček, 23. 11. 2012. Osobní archiv autora.

³²¹ Obdobně viz Kabát, Jindřich. *Psychologie komunismu*, s. 55.

³²² K dokonalosti byla tato praxe v armádě dovedena po roce 1968 v souvislosti s nástupem normalizace. Srv. viz např. Hlaváček, Jiří: *Copak je to za vojáka...*, s. 105.

³²³ V tomto ohledu se praxe odlišovala od oficiálního diskursu, protože oficiální dobové prameny takovou možnost pochopitelně nepřipouštěly: „Zvláštností stranické práce v armádě je, že se na stranických schůzích nepřipouští kritika rozkazů velitelů a nadřízených.“ (Černý, Jiří: *Příručka pro brance*, s. 48.)

rozšířené topoi o „zlé“ komunistické straně a „hodných“ komunistech, které je založeno na diferenci mezi převážně negativně vnímaným kolektivem (KSČ) a pozitivně chápanými jednotlivci (straníky), z nichž se strana skládá:

[Komunistická] strana to bylo ohromná spousta lidí. Jako se světlo na první pohled zdá, že je bílý, ale ve skutečnosti je v celém spektru podle vlnové délky, tak úplně stejně se to projevovalo i v té straně. (...) Mezi těmi členy byly obrovské rozdíly. Jedna plus jedna rovná se dvě je luxus, kterej si může dovolit jenom matematika jako věda kvantitativní a nikoliv kvalitativní. Mezi dvěma jedničkama a jednou dvojkou je tak obrovskej rozdíl, že v tomhle případě rovná se obecně vůbec neplatí. (...) Takže jak silná byla komunistická strana, že měla přes milion lidí, není vůbec důležitý, protože je složená z jednotlivců. Čili ano, bylo ta síla půl druhýho milionu, ale důležitý je, kdo byl tenhle a kdo tenhle, o co mu šlo a jaký bylo jeho přesvědčení. Na to nesmíte zapomínat.³²⁴

Výše uvedené rozdělení i příklady jsou ovšem z podstaty věci značně zobecňující. Jak již bylo naznačeno, subjektivních motivů a individuálních pohnutek bylo ve skutečnosti mnohem více.³²⁵ V ojedinělých případech mohl být příčinou oportunistu například naprosto konkrétní cíl, jak dokládá následující (spíše úsměvný) případ, kdy byl impuls pro vstup do KSČ spojen s prostou touhou narátora podívat se poprvé v životě k moři:

Tehdy [1958] se organizoval první turistický zájezd Svazu mládeže do Sovětského svazu, na Černé moře. Byli jsme různě vybírání od útvarů a velitel říká: „no človče, ty bys tam mohl jet, peníze na to máš, ale musel bys bejt ve straně, oni tě tam asi jinak nevezmou.“ A tím to bylo vyřízené, napsal jsem přihlášku a v červnu už jsem se plavil na lodi Petr Veliký po Černém moři, Batumi, Suchumi, Soči, Oděsa. Všechno jsme to objeli, krásnej svazáckej zájezd!

Bez ohledu na to, za jakých okolností se pamětníci do komunistické strany dostali, téměř všichni od mládí tíhli k levici a k představě silného sociálního státu, přičemž tento názor u většiny z nich přetrval až do současnosti.

V důstojnickém sboru po celá šedesátá léta sloužili vedle komunistů také nestraníci.³²⁶ Nešlo přitom o nijak zanedbatelný počet, celkem se jednalo o čtvrtinu všech důstojníků z povolání. Tito vojáci však v kariérním žebříčku zpravidla nepostoupili (až na několik výjimek) výše než k hodnosti kapitána nebo majora, což bylo zpravidla způsobeno absolutním dohledem stranických orgánů nad personální politikou u útvarů.³²⁷ Podle pamětníků z řad straníků byli nestraníci komunistickým režimem tolerováni z ryze

---

³²⁴ Rozhovor s B. B. vedl Jiří Hlaváček, 8. 3. 2012. Osobní archiv autora.

³²⁵ Rozhovor s F. N. vedl Jiří Hlaváček, 20. 11. 2012. Osobní archiv autora.

³²⁶ Tato skutečnost byla umožněna procesem destalinizace, když stará „politická řešení“ v roce 1954 vyhlášena za „levicové“, popřípadě „pravičácko-oportunistické“ úchylky. S poukazem na vystoupení tehdejšího prezidenta Antonína Zápotockého na zasedání ÚV KSČ z počátku září 1953 neměla být příslušnost k inteligenci nebo nestraničtví nadále automatickou překážkou pro výkon vojenské profese. Viz Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 173.

³²⁷ V první polovině šedesátých let se KSČ snažila o prosazování kolektivního řízení na úkor principu nedílné velitelské pravomoci. Velitelé a náčelníci byli povinni před svým rozhodnutím dát politickému orgánu příslušného stupně k vyjádření návrhy na veškerá personální opatření. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 146.)

praktických důvodů. Svou přítomností totiž umožňovali vytvářet (nejen v armádě ale i ve veřejnosti) obraz socialistických ozbrojených sil, které nabízejí rovnou příležitost každému bez ohledu na jeho politickou příslušnost:

Takže jsme byli země socialismu, země širokých možností. Sovětský svaz náš vzor, (...) a v tom národ jako takový žil. Čili i my, jako vojáci, jsme v tom žili (...) a museli jsme tuto politiku podporovat. Kdo ji nepodporoval, neměl nárok sloužit, neměl nárok lítat. Devadesát osm procent pilotů byli komunisté, včetně mne, samozřejmě, protože pokud jsi nebyl komunista, tak jsi neměl možnost nějakého postupu, rozvoje, prostě nic. Bylo pár nestraníků, to je fakt, ale to bylo jenom naoko, aby se zacpala huba takovým těm kritikům. Takže držet hubu a krok. Držet tu politickou linii, to byl takový základ.³²⁸

Obraz samotných nestraníků je v naracích značně ambivalentní, přičemž převažující názory na bezpartijní příslušníky ČSLA lze rozdělit do tří skupin. První poměrně početná skupina narátorů vnímá nestraníky spíše pozitivně jako skupinu lidí, kteří dokázali odolat tlaku nadřízených i politruků, tj. nevyměnili své morální přesvědčení za vidinu kariérního postupu. Druhá skupina považuje nestraníky za příliš mladé, neschopné nebo jinak problémové (dobovým jazykem „nespolehlivé“) vojáky, resp. podle jejich názoru se o těchto lidech jako o potenciálních členech strany nikdy ani neuvažovalo. Třetí skupina pohlíží na bezpartijní příslušníky armády přesně naopak, tj. jako na jedince, kteří buď podávali nadstandardní profesní výkony nebo byli svou funkcí, vzděláním či odborností pro útvar či nadřízeného prostě nepostradatelní. Proto po nich stranictví buď nebylo vůbec vyžadováno, nebo jim sice bylo nabídnuto, ale oni měli možnost (s ohledem na své výsadní postavení) takovou nabídku odmítnout. Typickým příkladem byli např. vojenští lékaři, jichž měla ČSLA v šedesátých letech nedostatek, a kteří ke vstupu do komunistické strany zpravidla nebyli nuceni, nicméně i v tomto případě členství zůstávalo předpokladem kariérního růstu a dalších výhod, jak nasvědčuje následující úryvek z rozhovoru:

Byl jsem u prvosledového bojového pluku a nebyl jsem straník. Nikdo za mnou nepřišel, nepřesvědčoval mě ani nic podobného. Pak jsem přišel na divizi, už jsem přesluhoval a chtěl jsem do Hradce, protože rodiče byli nemocný a potřeboval jsem se o ně starat. Žádal jsem snad třikrát nebo čtyřikrát. (...) Místo tady bylo, ale vymlouvali se, že nejsou byty, přitom to nebyla pravda, protože se tehdy stavělo celý sídliště. Ale potom jsem zjistil, že problém byl jinde. Přijel náčelník z ministerstva a říkal: „jo, hochu, v Hradci to je stranická funkce, takže tam se nikdy nedostaneš“. Tak šel k nám k útvaru na základní organizaci KSČ a řekl: „dělá poctivě, vezměte ho do strany“. Tím pádem já jsem v roce 1967 vstoupil do strany a najednou pro mě bylo místo i byt. (smích)³²⁹

Zajímavé je, že výše uvedené obrazy nestraníků jsou rovnoměrně zastoupeny napříč výzkumným vzorkem bez ohledu na politickou příslušnost či individuální osudy pamětníků po roce 1968. Sami nestraníci v rozhovorech problém své politické angažovanosti zpravidla neřešili, přesto i u nich lze vysledovat určitý typický narativní rys. V jejich případech se však nejedná o strategii legitimizace, ale spíše o projev kajícího

³²⁸ Rozhovor s O. P. vedl Filip Procházka, 12. 1. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

³²⁹ Rozhovor s J. Z. vedl Jiří Hlaváček, 9. 7. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

s ohledem na službu v socialistické armádě. Bezpartajní příslušníci totiž ve svém vyprávění často upozorňují na fakt, že si dobře uvědomují (resp. uvědomovali), v jaké armádě a jakým cílům slouží, a této skutečnosti zpětně litují. Tato potřeba je poměrně překvapivá a lze jí zřejmě opět přičíst dnešnímu obrazu socialistických ozbrojených sil u veřejnosti:

Víte, zpětně když si to teď uvědomím, tak se vlastně stydím za to, že jsem tomu minulému režimu sloužil, přestože jsem ve [komunistické] straně nikdy nebyl! V armádě musí být disciplína, všechno funguje na rozkaz. V té době, před tou okupací [1968], bych asi bez okolků ten rozkaz splnil, na to jsme prostě byli cvičeni.³³⁰

Na závěr této podkapitoly je třeba znovu připomenout, že vstup do komunistické strany (s výjimkou roku 1968) je většinou narátorů v dnešní době vnímán jako společenské stigma, zatímco odmítnutí vstupu či nestraničství je zpětně heroizováno. Většina straníků však tuto skutečnost nemůže popřít, a proto se v mnoha případech snaží alespoň zlehčit její význam. Ideálně-typický narativ by tak mohl vypadat zhruba následovně: narátoři sami sice byli členy KSČ, ale o politiku se nikdy příliš nezajímali. To, co opravdu chtěli, bylo jen dobře dělat svou práci. Bohužel povolání, které si zvolili, nepřímo předpokládalo politickou angažovanost. Na druhou stranu v komunistické straně byli prakticky všichni, a ti co nebyli, měli prostě jen štěstí nebo byli neschopní. Tento výkladový vzorec je založen na generalizaci a banalizaci, přičemž samotní narátoři nevnímají své rozhodnutí jako oportunistické, ale z hlediska každodennosti jako čistě pragmatické a utilitární – tj. členská legitimace pro ně v tehdejší době (tj. bez znalosti vývoje po roce 1989) byla jedním ze základních předpokladů úspěšné kariéry, ale i faktickým prostředkem zajištění „klidu na práci“.³³¹

Tento přístup je navíc pamětníky často interpretován jako přirozený a logický výsledek (dlouhodobého) pozorování a vlastní negativní zkušenosti s nevýhodnou rolí bezpartajního příslušníka ČSLA, který (jednou či vícekrát) pocítil svou apolitičnost jako překážku pro další kariéru. Pamětníci jsou ke vstupu do KSČ mnohdy vnějšími okolnostmi doslova přinuceni, protože nestát se členem by v dané situaci neznamenovalo jen potenciální profesní potíže, ale především přenechání svého místa jiným (z jejich pohledu často odborně i lidsky nekompetentním straníkům).³³²

Výše uvedená argumentace má v mnoha případech, s ohledem na biografie aktérů, bezpochyby svou narativní logiku, tj. poskytuje tazateli kauzální vodítka i možné determinanty pro pochopení intencionálního jednání. Problém nastává ve chvíli, kdy začnou být topoi nadužívána nebo vzájemně kombinována, což může způsobit erozi

---

³³⁰ Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009. Osobní archiv autora.

³³¹ Každodennost je v tomto případě pojímána v tradiční opozici vůči tzv. velkým neboli politickým dějinám, protože lidé ve svém všedním životě většinou nahlíží svět kolem sebe v perspektivě začlenění do existujících mocenských hierarchií a souvislostí dění, ale také pragmaticky, tj. v modu praktického obstarávání existenčních potřeb. (Sedlák, Petr: *Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání*, s. 122)

³³² Obdobnou strategii lze nalézt také u některých narátorů, kteří tímto způsobem, přes nesouhlas s okupací ČSSR vojsky Varšavské smlouvy, zdůvodňují své další setrvání v armádě po roce 1968 (viz poslední kapitola).

narativní konstrukce. Jako ukázkový příklad této situace může posloužit úryvek z autobiografie generálporučíka Mojmíra Zachariáše.³³³

Ačkoliv se text na první pohled může čtenáři jevit jako ideální typ komplexního výkladového vzorce (obsahující jak orientační část a zápletku, tak hodnotící závěr), při bližší analýze zjistíme, že v důsledku vrstvení jednotlivých klišé se konstrukce narativu začíná pozvolna bortit, což je také důvodem, proč následující pasáž z knihy uvádím celou v nezkrácené podobě:

Po několika dnech v mé nové funkci [zástupce velitele čety] za mnou přišel staršina roty a bez velkých úvodů spustil: „Máš za sebou velmi úspěšně první rok učiliště, u roty patříš mezi nejlepší posluchače. Nechceš vstoupit do komunistické strany?

Musím přiznat, že mě jeho návrh velmi překvapil. Za prvé jsem ani nevěděl, že on sám je ve straně, za druhé jsem o něčem takovém ani neuvažoval. Z novin mě zajímal pouze sport a o politiku jsem se ani vzdáleně nikdy nezajímal. Věděl jsem, že moji rodiče byli v sociální demokracii a po roce 1948 přešli, jako většina tehdejších sociálních demokratů, do KSČ. O politice se však u nás doma nevedly žádné debaty a ani o represích z padesátých let jsem nevěděl. Toto téma u nás bylo tabu a o tom, co se dělo, jsem se dozvěděl až o třicet let později.

Proto jsem po pravdě staršinovi odpověděl, že jsem o ničem podobném neuvažoval, a že také nevím, co bych tam dělal. Staršina se mě začal vyptávat na můj dosavadní život a tak jsme se dostali až k mému úřednickému původu. Na to zareagoval slovy, že je to malý problém, který se však dá řešit, když můj nevlastní otec je dělník. Za nějakou dobu mě oslovil s tím, že bych mohl podat přihlášku. Nechal jsem se přemluvit, podal přihlášku a hledal dva „ručitele“. (...) Kromě účasti na schůzích a placení členských příspěvků mi to nic nepřineslo. (...) ³³⁴

Neznal jsem ostatně důvod, proč by právě po mně měla toužit komunistická strana, a nevěděl jsem také, co bude členství znamenat pro mě. Vlastně jsem o tom tehdy vůbec nepřemýšlel, ani si členství ve straně nespojoval se svou budoucí kariérou v armádě. Dnes už samozřejmě vím, že bez členství v KSČ by mě žádná kariéra nečekala, že bych se asi nemohl stát byť jen velitelem pluku...

Byl jsem nakonec ve straně celých 32 let, ale nikdy jsem z toho neměl žádné osobní výhody. Do funkcí jsem byl zařazován stejně jako ostatní moji vrstevníci a později bylo snad jedinou výhodou, že jsem mohl na stranických schůzích objasňovat a prosazovat řadu nepopulárních nebo velmi závažných a náročných velitelských opatření. Byl to způsob, jak angažovat podřízené straníky pro plnění služebních povinností.

Po mnoha letech, v době když jsem již odcházel do důchodu [1995], jsem se konečně dostal ke svému osobnímu spisu a tak jsem se dověděl, že již tehdy někdy v učilišti se můj

---

³³³ Genpor. Mojmír Zachariáš (*1939), absolvent Vojenského učiliště v Lipníku nad Bečvou (1956–1959), Vojenské akademie v Brně (1967–1970) a Akademie generálního štábu v Moskvě (1974–1976), postupně vykonával různé funkce u motostřeleckých a tankových útvarů ČSLA, v letech 1987–1990 velitel Západního vojenského okruhu (Tábor), 1990–1991 působil na štábu Spojených ozbrojených sil Varšavském smlouvy v Moskvě, 1991–1993 Institut pro strategická studia Federálního ministerstva obrany ČSFR v Praze, 1993–1995 Generální štáb AČR.

³³⁴ Zachariáš, Mojmír: *Příběh vojáka*, s. 25.

úřednický původ „změnil“ na dělnický. Strana potřebovala, abych dělnický původ měl – a tak se i stalo.³³⁵

Z textu vyplývá, že nabídka do KSČ přišla nečekaně, a to v druhé polovině padesátých let jako odměna za dosavadní nadprůměrné studijní výsledky. Zachariáš pro jistotu ihned dodává, že o politiku se nijak nezajímal (snad aby rozptýlil domněnky čtenářů, že v mládí mohl patřit mezi stoupence komunistického hnutí), což má podpořit i zmínka o rodinném zázemí. Jeho rodiče sice byli komunisté, ale stali se jimi vlastně nedobrovolně až v červnu 1948 v důsledku sloučení Československé sociální demokracie s KSČ. Aby autor svůj postoj demonstroval ještě přesvědčivěji, přidává (z dnešního pohledu dost nepravděpodobné) tvrzení, že o komunistických represích se dozvěděl až v roce 1989. Po pečlivě vystavěné obhajobě založené na generalizaci, doplněné biografickými prvky však přichází bílé místo v narativu, kterým je absence jakékoliv motivace pro další aktérovu jednání.³³⁶

Mladý Zachariáš o členství v komunistické straně neuvažuje, nechápe, co by mu mohlo přinést, přesto se nechává (bez patrného nátlaku) přesvědčit k tomu, aby si podal přihlášku, shání dva ručitele, platí členské příspěvky, vysedává na stranických schůzích a další dva roky čeká, než se z kandidáta stane řádným členem. Co jej k takovému rozhodnutí přimělo? Tvrdí, že k politice předtím žádný vztah neměl, od členství nic neočekával, ale ve straně nakonec stráví více než třicet let, aniž by mu to (dle jeho slov) přineslo jakékoliv osobní výhody (jak s trochou ironie dodává, vzhledem k nepopulárním opatřením, tomu bylo spíše naopak).

Zde se již autorova argumentace pod tíhou banalizace definitivně rozpadá. Zachariáš tvrdí, že do funkcí byl zařazován stejně jako jeho ostatní vrstevníci, čímž se snaží popřít jakoukoliv formu protekce či nepotismu, zapomíná však dodat, že tím myslí pouze straníky, protože (jak sám uvádí) zpětně přece již sám dobře ví, že bez členství v KSČ by ho žádná kariéra v armádě nečekala. Jakoby možnost zastávat v armádě vyšší posty (jejichž předpokladem byla hodnost od podplukovníka výše) nebyla sama o sobě dostatečnou výhodou, která ze stranictví plynula.

Autor publikuje svůj text téměř čtvrtstoletí od listopadu 1989 a bezpochyby chápe že s ohledem na současný veřejný diskurs i svou kariéru v ČSLA po roce 1968, si při vzpomínání nemůže dovolit opomenout otázku svého vstupu do KSČ. Zároveň se však jedná o téma, které v rámci své biografie osobně nepovažuje za nijak zvlášť důležité, protože v knize se snaží vylíčit především své profesní úspěchy, jichž dosáhl při výkonu

---

³³⁵ *Ibidem*, s. 26.

³³⁶ Význam autorovy zmínky o úřednickém původu není čtenáři na první pohled zcela zřejmý. Nepřímo může odkazovat buď k potencionální hrozbě během pozdějšího kariérního růstu, a tedy k jejímu následnému „zahlazení“ staršinou. Mnohem pravděpodobněji se však jedná pouze o vsuvku, kterou si autor připravuje půdu pro anekdotický závěr o manipulaci KSČ s jeho kádrovým spisem, což může navozovat dojem, že on sám byl pouze malým kolečkem v obrovském (dějinném, resp. komunistickém) soukolí, na jehož chod neměl žádný vliv.

velitelských funkcí. Své stranictví považuje za marginalitu, o které se musí (s ohledem na svou vojenskou čest a morálku) zmínit, ale není třeba ji věnovat větší pozornost.³³⁷

Zavře hubu a má odpracováno: o (ne)popularitě politického aparátu

Síla socialistické armády v šedesátých letech dle dobové propagandy nespočívala v kvalitě výcviku mužstva nebo v počtu bojeschopné vojenské techniky, ale především v jejím „morálním duchu“, který byl tvořen „souhrnem politických a mravních idejí vyjadřujících vztah ke skutečným zájmům vlasti a lidu, k sociálnímu a politickému zřízení i politice státu.“³³⁸ V rovině oficiálního diskursu měl o morálního ducha armády pečovat především politický aparát, a to prostřednictvím osvětových a posléze politických pracovníků.³³⁹ Řízením výstavby tohoto aparátu byla od roku 1950 pověřena Hlavní politická správa (HPS)³⁴⁰ jakožto centrální instituce na úrovni oddělení ÚV KSČ, jejímž úkolem bylo propojit stranickou a služební linii v jeden celek, a tím prohloubit celkový vliv a postavení KSČ v armádě.³⁴¹ V souvislosti s politickým aparátem pamětníci ve svých narativech věnovali pozornost zvláště jeho pracovníkům, problematice politického školení mužstva a fenoménu socialistického soutěžení, přičemž jak uvidíme společným rysem všech tří níže analyzovaných témat je neefektivita a formalismus.³⁴²

---

³³⁷ Zachariášovo vyprávění se v mnoha ohledech neliší od vzpomínek armádního generála Miroslava Vacka (*1935). Vackova vojenská kariéra však měla mnohem strmější ráz (1987–1989 náčelník Generálního štábu ČSLA, 1989–1990 ministr národní obrany, 1996–1998 poslanec ČR), přičemž Vacek se (vzhledem ke svému polistopadovému členství v KSČM) stranictví při svém vzpomínání záměrně nevyhýbá. Také on bral nabídku členství jako „ocenění své práce“, příklon ke komunistické ideologii je však v jeho pojetí nejen něčím nahodilým, ale zároveň také samozřejmým (Vacek, Miroslav: *Na rovinu. Bez studu a bez příkras*. Praha, Periskop 1994, s. 28). I v jeho případě však nakonec ve vyprávění převáží důraz na profesní úspěchy a na rehabilitaci socialistické armády v očích veřejnosti. Zajímavostí je fakt, že mezi oběma pamětníky panují vzájemné antipatie a ve svých textech se proto často vzájemně osočují. Podrobněji k analýze Vackova narativu viz Mayerová, Françoise: *Češi a jejich komunismus*, s. 117–120.

³³⁸ Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*, s. 77.

³³⁹ Pro zajímavost lze uvést, že v souvislosti s politickým aparátem v rozhovorech padlo nejvíce vulgárních výrazů. Jejich počet tak v tomto případě předčil i nadávky osmašedesátníků adresované tzv. normalizátorům.

³⁴⁰ HPS vznikla v červnu 1950 sloučením dosavadní Hlavní správy výchovy a osvěty (1945) s Armádním velením stranické práce (1948). Struktura HPS se od svého vzniku několikrát změnila. V listopadu 1966 byla většina oddělení sloučena do tzv. úseků pro politicko-organizační práci a pro ideologickou práci a nově se stala součástí HPS také dosavadní Kádrová správa MNO, označována nadále jako úsek pro kádrovou práci (tento stav však trval jen do září 1969). V čele všech tří úseků stáli náčelníci, kteří zároveň působili jako zástupci náčelníka HPS. Ten měl navíc ještě svého prvního zástupce, vykonávajícího úkoly podle jeho bezprostředních pokynů. (Minařík, Pavel: *Dotaz č. 1245*. In: *Československé vojenství* [online] [2016-03-07]. http://vojenstvi.cz/vasedotazy_83.htm.)

³⁴¹ Výsadní postavení KSČ v armádě bylo včleněno přímo do stanov komunistické strany a stranické organizace měly svou každodenní činností zajišťovat plnění politiky strany v ozbrojených silách a stmelovat jejich příslušníky kolem strany. (*Stanovy Komunistické strany Československa*. Praha, Ústřední výbor KSČ 1966, kap. IX, čl. 71–72.)

³⁴² Často se objevovaly také filosofické úvahy, jejichž podstatou byla komparace dvou protichůdných společenských (demokratického a komunistického) a ekonomických (socialismu a kapitalismu) systémů. Tyto narativy jsou však často propojeny s politickým a ekonomickým vývojem po roce 1989, a proto je ponechávám víceméně stranou. Částečně s nimi pracuji v následujících kapitolách věnovaných studené válce a pražskému jaru.

Soustava politického aparátu měla v šedesátých letech rozsáhlou strukturu, která prostupovala celým armádním organismem od nejvyšších důstojníků až po vojáky základní služby. Na stupni vojenského okruhu (resp. armády od roku 1958) řídily politickou práci politické správy (oddělení), u svazků politická oddělení s náčelníkem, skupinami stranickoorganizační a agitačně propagační práce a divizním klubem. U útvarů byla vytvořena politická skupina vedená zástupcem velitele pro politické věci, jejímiž členy byly také předsedové útvarové organizace KSČ a plukovního výboru Československého svazu mládeže. Politické skupiny navíc fungovaly i u samostatných praporů.³⁴³ Na všech úrovních byly politické orgány úzce propojeny s armádními stranickými a mládežnickými organizacemi.

Hlavní oporu komunistů v ČSLA představovaly stranické útvarové organizace, které vznikaly prakticky na všech úrovních, tj. u pluků, praporů a rot (v odůvodněných případech dokonce i u oddílů v pohotovostních postaveních). Vlastní stranické organizace měly také velitelství vojenských okruhů (armád), letectva, PVOs a druhů vojsk, velitelství svazků, vojenské školy, učiliště, akademie, podniky, ústavy i územní vojenské správy.³⁴⁴ Jejich úkolem bylo provádět mezi komunisty a bezpartijními každodenně politickovýchovnou a organizační práci, která by vedla ke splnění aktuálních a dlouhodobých stranických usnesení.³⁴⁵ Jako mezičlánky mezi útvarovými organizacemi a politickými odděleními fungovaly celou útvarové výbory KSČ.

Problematika fungování útvarových organizací nebyla narátory v rozhovorech příliš reflektována. Zdá se, že z dnešního hlediska je pro ně klíčová především otázka členství v KSČ, nikoliv každodenní či příležitostné povinnosti z něj vyplývající. Výjimku představovaly pravidelné stranické schůze, nicméně ani v tomto případě se nedozvídáme nic bližšího o jejich fungování či mocenském postavení.³⁴⁶ Pamětníci je pouze shodně označují za ztrátu času a v této souvislosti se také v jejich vyprávění opakovaně objevují popisy různých strategií, jak se vyhnout či obejít stranické povinnosti:

Já jsem to [politiku] nijak vážně nebral. Když jsme dělali [stranické] schůze organizace štábu, tak jsme se dohodli se stejně pracujícím člověkem u pluku na štábu, poněvadž pluk a prapor se měl vzájemně doplňovat. (...) Sešli jsme se a napsali jsme nějaký zápis ze schůze. Uvedl jsem tam diskutující a co kdo říkal. A takový zápis jsme zpracovali. On za svůj útvar, já za svůj, aby se to trochu prolínalo, aby tam byly podobný věci. Klukům, kteří třeba vůbec nediskutovali, jsem říkal: „Kdyby se tě ptal instruktor z divize, z politického oddělení, tak jsi diskutoval! O čem už si nepamatuješ, ale určitě jsi diskutoval!“ On to takhle moc nekontroloval, tak pečlivej nebyl. A protože jsme měli tyhle zápisy každý měsíc, tak

---

³⁴³ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 29.

³⁴⁴ *Ibidem*, s. 147.

³⁴⁵ Černý, Jiří: *Příručka pro brance*, s. 49.

³⁴⁶ Výjimku představuje jejich úloha při hlasování o vyloučení či vyškrtnutí z KSČ po roce 1968, jak uvidíme v poslední kapitole.

to bylo v pořádku. My jsme neměli vůbec žádný problém, takže jsme to takhle flákali doslova.³⁴⁷

Další organizací s ambicí masového ideologického působení na vojáky, včetně branců, byl Československý svaz mládeže (ČSM), který sdružoval vojáky základní služby, mladé vojáky z povolání, občanské zaměstnance armády, žáky a posluchače vojenských škol. Jeho úkolem bylo, vedle prosazování jednotné linie KSČ, navíc také organizování volnočasového, kulturního a sportovního vyžití vojáků, jejich vedení k socialistickému soutěžení a získávání nových členů, přičemž ti nejlepší měli být připravováni na vstup do KSČ.³⁴⁸

Mezi signifikantní prvky pasáží o politice a ideologii v rozhovorech patřily profesní a osobnostní charakteristiky zástupců velitele pro politické věci (ZVP), o nichž většina narátorů hovořila v negativním kontextu a zpravidla je označovala za „politruky“.³⁴⁹ Ve stručnosti lze konstatovat, že v šedesátých letech nadále přetrvával obraz politických pracovníků, jež vznikl v předcházející dekádě. Politický aparát tak představoval jakési „odkladiště“ pro neschopné jedince, zároveň však ambiciózní kariéristy, kterým jejich agilní politická angažovanost umožnila rychlý služební postup.³⁵⁰ Pamětníci v tomto kontextu zpochybňovali především potřebnost politického aparátu jako celku a politické pracovníky považovali za nekompetentní jedince, kteří pouze mluví, protože nic jiného neumí, jak dosvědčuje např. následující úryvek z rozhovoru:

Politrucci byli všeobecně víceméně podceňováni. (...) My jsme třeba měli politruka a ten byl celkem dobrej. Šel třeba i na přeškolení s piloty na nový aeroplány, protože o to chtěl něco vědět. Ale jinak to byla taková samostatná enkláva, o který se vždycky říkalo: zavře chrup a má dopracováno. Prostě, živili se kecáním.³⁵¹

Politruk tak pro narátory na velitelských funkcích nepředstavoval nepřítele v podobě fanatického dogmatika, ale spíše komplikaci znepríjemňující jim již tak dost obtížné plnění každodenních povinností. Základním problémem byl především mocenský kapitál, jímž ZVP – jakožto osoba nesoucí přímou zodpovědnost za organizaci a stav stranickopolitické práce u útvaru – disponoval. Ačkoliv byl totiž politruk oficiálně

³⁴⁷ Rozhovor s F. N. vedl Jiří Hlaváček, 20. 11. 2012. Osobní archiv autora.

³⁴⁸ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 148.

³⁴⁹ Slovo „politruk“ pochází z ruské zkratky spojení „političeskij rukovoditel“ (politický vedoucí). V původním významu se jednalo o důstojníka, který dozíral na velitele i celou jednotku za účelem udržování vysoké úrovně ideologického uvědomění. Podle sovětského vzoru politických komisařů byla po únoru 1948 v československé armádě zřízena funkce tzv. osvětového důstojníka, která byla v červnu 1950 nahrazena funkcí zástupce velitele pro politické věci. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Šach, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí*, s. 103.)

³⁵⁰ V několika případech narátory popisovali ZVP prostřednictvím popkulturních obrazů z filmů *Černí baroni* (komedie, Československo 1992, režie Zdeněk Sirový, 99 min.) nebo *Tankový prapor* (komedie, Československo 1991, režie Vít Olmer, 83 min.): „Politruk, to byl celej soudruh poručík Troník, jak to zahrál [Miroslav] Donutil, to přesně sedělo!“ (Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 1. 5. 2009. Osobní archiv autora.) Zároveň však zpravidla neopomněli dodat, že ač se jednalo o typově podobnou sortu lidí, v šedesátých letech „už byli [politrucci] přece jen o něco chytrější a taky otevřenější“. (Rozhovor s M. P. vedl Jiří Hlaváček, 29. 6. 2010. Osobní archiv autora.)

³⁵¹ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

považován za zástupce velitele, v praxi mu byl velmi často svými právy postaven naroveň, čímž byla narušována (pro fungování armády klíčová) zásada nedělitelné velitelské pravomoci. Stále kompetenční spory mezi veliteli a politickým aparátem vedly v praxi ke snižování autority velitelů, což se negativně promítalo do poklesu kázně a organizovanosti života vojsk a tím docházelo i k nárůstu počtu mimořádných událostí.³⁵²

Povinnosti ZVP lze na základě dobových předpisů rozdělit do dvou kategorií, jejichž společným jmenovatelem zůstává účel (tj. ideové působení na vojáky), zatímco adresát, jemuž je politický pracovník za svou práci zodpovědný, se mění. Ve většině případů byly povinnosti politických pracovníků spojeny s odpovědností vůči komunistické straně. Mezi povinnosti tohoto typu patřilo např. objasňování vedoucí úlohy KSČ, výchova k oddanosti a myšlenkám socialismu a internacionalismu, vedení vojáků k plnění stranických usnesení, provádění masové politické práce, propagace úspěchů socialistické společnosti nebo rozvoj socialistického soutěžení apod.³⁵³ Vedle závazků vůči straně, však měl ZVP také povinnosti vůči armádě jakožto specifickému typu organizace, potažmo k vojákům samotným. Měl tak proto např. vést vojáky k bezvýhradnému plnění vojenských řádů a předpisů, k úspěšnému plnění bojové přípravy a dodržování vojenské kázně, vychovávat je v duchu bojových tradic, k lásce ke svému útvaru, k mistrnému ovládnutí zbraní a pěstovat u nich nenávist k nepřátelům, a v neposlední řadě také pečovat o zlepšování materiálních a životních podmínek vojáků.³⁵⁴ V praxi tedy nešlo pouze politickou osvětou v podobě nechvalně proslulého politického školení mužstva, ale také o personální práci a pedagogicko-psychologické poradenství. Není překvapením, že narátoři, kteří v šedesátých letech sami působili v politickém aparátu reflektovali výhradně tuto poslední rovinu, která navíc podle jejich názoru tvořila většinu tehdejší každodenní pracovní náplně politických pracovníků a instruktorů ČSM pro práci s mládeží:

My [politici pracovníci] jsme měli u každého podřízeného útvaru (...) plukovní nebo brigádní výbory ČSM [Československý svaz mládeže], a ta funkce se potom jmenovala instruktor pro práci v ČSM. A to byla struktura zabudovaná v rámci takzvaného politického oddělení. A my jsme měli za úkol objíždět útvary, pomáhat jim v práci, prostě orientovat se na ty problémy, které útvar měl, včetně řešení problémů lidí, protože těch problémů nikdy nebylo málo. (...) Víceméně se ty mládežnické organizace zaměřovaly na problematiku vztahů mezi vojáky základní služby a vojáky z povolání. Problémy, které ti vojáci měli doma a bylo třeba jim s tím nějak pomoci. (...) Takže se s nimi ty problémy konzultovaly. Nebylo toho málo samozřejmě, všude se vyskytovaly nějaké problémy, k nimž člověk mohl nebo bylo nutno jim k tomu něco říct. (...) Byly tam i sebevraždy.³⁵⁵

---

³⁵² Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 146–147.

³⁵³ Mezi jeho další povinnosti patřilo mimo jiné udržovat spojení s územními orgány strany a orgány státní moci, rozvíjet patronátní družbu a spolupráci se závody, JZD, školami, Svazarmem a tělovýchovnými organizacemi. (Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*, s. 30.)

³⁵⁴ *Řád vnitřní služby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl-1-1)*, s. 40–41.

³⁵⁵ Rozhovor s K. J. vedl Jiří Hlaváček, 22. 3. 2012. Osobní archiv autora.

Další narátor vykonávající funkci ZVP byl ještě konkrétnější, když ve svém vyprávění zmiňoval zejména problematiku partnerských vztahů vojáků základní služby:

Měli [vojáci základní služby] problémy s holkama. Holka mu napsala: „milej Františku, já už jsem si našla Pepíka“, jo? Kolikrát za mnou přišli sami vojáci a řekli: „soudruhu majore, promluvte si s ním, on je z toho celej blbej, ještě si něco udělá, ona mu ta jeho holka napsala, že se s nim rozchází a on to těžko nese.“ Tak takovéhle problémy osobní se musely řešit. Přišel voják: „soudruhu majore, já už jsem v druhým ročníku a ještě nemám vybranou dovolenou za první ročník.“ Šel jsem za velitelem roty a říkám: „hele, to ho nemůžeš poslat domů? Vždyť ten voják má na to nárok podle řádu [Zákl-1-1]!“ (...) A on na to: „no jo, když on je to dobrej kluk, řidič štábáku [velitelský vůz Praga V3S] a bez něj se neobejdu.“ Já jsem říkal: „musíš ho někým nahradit“ a takových případů bylo.³⁵⁶

Sebeprezentace příslušníků politického aparátu se tak diametrálně liší od obrazu politruků, který ve svých narrativech konstruuje zbytek výzkumného vzorku. Akcentován je především individuální paternalistický přístup k vojákům základní služby a řešení jejich každodenních problémů. ZVP či instruktor ČSM se tak v pojetí aktérů stává spíše chápajícím pedagogem a životním rádcem než zapáleným ideologem. Esenciální byl pro narátory vztah k armádě, nikoliv ke KSČ. Oficiální dobový obraz politického pracovníka v každodenní praxi evidentně narážel na nepochopení, proto byli narátoři nuceni hledat způsob, jak výkon této funkce sami před sebou legitimizovat (a také depolitizovat), ačkoliv o významu vlastního působení nebyli často dostatečně přesvědčeni ani oni sami:

Byl jsem politickej pracovník a někdo se musel o ty kluky starat v tom dobrým. (...) Jistě, dělali jsme [ZVP] politický školení a všecko možný, ale mně armáda hodně dala. Já bych řekl, že mi dala všecko. Dala mi vzdělání, dala mi výchovu. Já jsem tam dosáhnul vysokoškolskýho titulu. Takže já jsem ty negativa bral jako, že to patří k tomu povolání, který jsem si vybral a snažil jsem se to dělat nějak, abych byl užitečnej.³⁵⁷

Na tomto místě je třeba uvést, že pohrdání ostatních narátorů pracovníky politického aparátu nebylo dle jejich slov způsobeno ani tak jejich politickou angažovaností, resp. veřejně deklarovanou oddaností myšlenkám komunismu, ale problém představovala především morální nekonzistentnost v názorech a postojích politruků, která dle narátorů předpokládala určité charakterové vlastnosti v podobě „bezpečnosti“ a oportunismu. ZVP byl nucen své postoje přizpůsobovat aktuální politice KSČ a KSSS, což v některých případech (zejména pak po srpnu 1968) vedlo k situacím, kdy političtí pracovníci prakticky ze dne na den zcela obrátili své názory. Paradoxně se s obdobnou situací museli (vnitřně) vyrovnávat také ostatní vojáci z povolání, zejména z řad straníků, u politruků však byl tento problém zřetelnější, protože museli oficiální politická stanoviska veřejně propagovat a hájit již z podstaty své funkce, čímž podle narátorů potvrzovali přísloví „kam vítr, tam plášt“.³⁵⁸

³⁵⁶ Rozhovor s J. R. vedl Jiří Hlaváček, 22. 11. 2012. Osobní archiv autora.

³⁵⁷ *Ibidem*.

³⁵⁸ „Já měl kamaráda, který sloužil u tankistů (...), shodou okolností na funkci ZVP [zástupce pro politické věci]. Vždycky, když jsme se potkali někde v hospodě, tak jsem mu říkal: ‚poslyš, já si ti divím, že to můžeš

Výrazem péče komunistické strany o to, aby všichni příslušníci armády vyrůstali v uvědomělé obránce vlasti byla politická výchova v duchu zásad marxismu-leninismu. Ta měla různé podoby, přičemž k nejdůležitějším formám masově politické práce ve zkoumaném období patřila zejména osobní agitace, krátké (ale účelné) vojenské schůze, mítinky, besedy (s jednotlivci ale i ve skupinách), letáky a další prostředky názorné agitace nebo vojenský tisk a rozhlas.³⁵⁹ Novým prostředkem vojensko-politické propagandy se stal na začátku šedesátých letech dokumentární film.³⁶⁰ Hlavní formou ideologického působení na vojáky však nadále zůstávalo politické školení mužstva (PŠM), které se organizovalo nepřetržitě v průběhu celého roku v rozsahu čtyř hodin týdně (zpravidla dvakrát po dvou hodinách).³⁶¹ Upevňovat ideově politické zocelení prostřednictvím objasňování aktuálních politických otázek bylo nutné nejen u vojáků základní služby a poddůstojníků, ale i při výchově velitelského sboru.³⁶²

Vojáci základní služby měli politické školení co týden. Spali při tom, to bylo nesmyslný. Oficiři měli školení čtyři hodiny za měsíc. A víceméně tam byli lektori buď politrucci nebo jsme to zajišťovali z vlastních řad [vojáci z povolání]. (...) Pakliže by vojáci někde měli sociální problémy, tak oni se snažili nějak zatlačit a pomoci, ale jinak hlavně honili školení a schůze. Protože vyšlo takový nařízení, že když nebude politické školení tak se to má hlásit jako MU [mimořádná událost]. Když pilot nemá absolvovanou výuku v aerodynamice, v navigaci nebo v technice, tak to je normální, ale že není politický školení tak to je mimořádná událost. Vždyť to je úplně nesmysl! (...) Já jsem mu [politrukovi] vždycky říkal: „hele, schůze je pro mě promarněnej čas! Přeci, pakliže někdo je v KSČ, tak by měl jít vzorem nejen v chování, ale i v práci. V tom já vidím příkladnost komunistický strany, že bude příkladem a tu společnost strhne. Ne kolik udělá školení a jak hlídá, jestli někdo nemluví protisocialisticky.“³⁶³

Jak vyplývá z výše uvedeného úryvku, PŠM se mezi vojáky obecně netěšilo příliš velké oblibě. Obsah a tematika byly voleny tak, aby každý příslušník armády pochopil nutnost vítězství komunismu v celém světě, aby byl hrdý na výsledky, jichž dosahuje československý lid pod vedením KSČ, a také aby náležitě chápal význam vojenské služby.³⁶⁴ Nejužívanější metodou školení byla beseda vedoucího (příslušníka politického

---

dělat. Po jednom sjezdu [KSČ] říkáš to, po druhým zase ono. Jako korouhvička! A on vždycky akorát mlžil: „víš, ono je to složitější ta politika, to nesmíš takhle brát... [smích].“ Přitom to byl dobrej chlap, to nebyl žádněj blbec, jako že většina byla blbců! (Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 30. 4. 2009. Osobní archiv autora.)

³⁵⁹ Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*, s. 81.

³⁶⁰ Pomyslnou vlaštvou se stal dokumentární film *Křižáci XX. století* z roku 1960 režírovaný Vladimírem Horákem, který však ideová témata, na rozdíl od pozdější produkce, nabízel méně sugestivní formou a snažil se stavět na faktických informacích, přestože šlo o ostrou kritiku NATO a americké armády. (Šmidrkal, Václav: *Armáda a stříbrné plátno*, s. 63–66.)

³⁶¹ Kromě PŠM byla jedna hodina týdně věnována také besedě nebo informaci o aktuálních politických událostech (doma i v zahraničí). (Černý, Jiří: *Příručka pro brance*, s. 51–52.)

³⁶² Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*, s. 82.)

³⁶³ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

³⁶⁴ Vedle posilování rozumových a mravních ideálů vojáků byla další ambicí PŠM také pracovní a estetická výchova, jejichž cílem bylo, aby vojáci získali vztah k práci, přírodě a umění (včetně samostatné umělecké tvorby). Srv. viz např. Vykoukal, Jaromír: *ČSLA – I. díl*. In: *Válka.cz* [online] [2016–04–04]. https://www.valka.cz/clanek_12252.html.

aparátu či velícího důstojníka) s příslušníky skupiny.³⁶⁵ Vzhledem k tomu, že této aktivitě se nebylo možné oficiálně vyhnout (účast byla evidována) ani ji zrušit (zrušení by znamenalo mimořádnou událost) a zároveň – podle všech narátorů (bez výjimky) – představovala promarněný čas, pamětníci logicky hledali způsoby, jak si čas strávený s politrukou co nejvíce zpříjemnit. Zatímco vojáci základní služby podle narátorů zpravidla spali nebo hráli karty, na úrovni důstojníků (zejména těch mladších) se objevovaly sofistikovanější metody krácení času:

[Politruk] měl veškeré Leninovy, Stalinovy i Gottwaldovy spisy. Krásně to v knihovně vypadalo, ale on to v životě neotevřel. Jak to přišlo, tak to tam založil. Takže když byla nějaká přednáška, tak jsem vyhrabal knížku (...) a vždycky jsem ho trápil s tím, že jsem mu říkal jako: „Soudruhu majore, na přednášce jsme měli to a to a tam bylo datum, že (...) soudruh Stalin řekl tenkrát to a to. A já jsem se díval do materiálů, a teď jsem mu citoval přesně v tom a v tom, strana ta a ta, to bylo takhle. Ale na přednášce nám to bylo řečeno jinak. Můžete mi to vysvětlit, soudruh Stalin, taková autorita, něco řekne a zástupce velitele pluku řekne něco jiného?“ Kluci z toho měli srandu a já blbec taky, protože jsem nepočítal vůbec s důsledky. (...) Ale bylo to dobré, protože kolikrát říkám: „hoši, dneska zabijeme půl hodiny, já na něho mám takový špek!“ (...) Každý si to tam akorát vyslechl a podřímá tam, že? Protože jsme tam byli úplně kvůli něčemu jinému, takže to tam protrpěl, když to tak řeknu. Politika jako taková nám neležela ani v patě. A teď, když z té přednášky upadlo, třeba z těch dvou hodin, upadla hodina, a nikdo nebyl další zkoušený a kdesi cosi, tak to byla výhoda a uteklo to strašně rychle. [smích]³⁶⁶

Negativní postoje narátorů k PŠM a jejich narativní reflexe v podobě ironie či sarkasmu představují ideální příklad, na němž lze ilustrovat situaci, kdy se ideologický diskursivní model dostával do konfliktu s praxí. Zatímco oficiálně mělo být PŠM pro příslušníky armády prioritou (jeho prostřednictvím měla být zvyšována efektivita práce a bojová připravenost), v praxi tomu bylo přesně naopak. Politická výchova pro pamětníky představovala pouze jakési nutné zlo, které je zdržovalo od výcviku a školení se zúčastňovali z čistě z pragmatického důvodu, tj. aby se vyhnuli zbytečným problémům. Narativy tohoto typu přitom nejsou výsadou pouze letectva, ale v rámci výzkumného vzorku je nalezneme napříč všemi druhy vojsk a zbraní, dokonce i u členů KSČ, kteří do strany vstupovali z ideologických pohnutek. Lví podíl na této skutečnosti měl především nevhodně zvolený formát školení, jak si v dobovém tisku otevřeně postěžoval jeden z důstojníků v záloze:

Neviem, koľkým dáva PŠM potrebné informácie, koľkých vcelku vyzbrojuje politicky. Som však presvedčený, že najmenej tretina, snád aj viac mávne nad politickým školením rukou, a hlavne preto, že je abstraktné, školometské. Nemám ani najmenšiu pochybnosť, či dnešný vojak je politický alebo apolitický. Jednoznačná odpoveď: Je politický. (...) Myslím si, že aj PŠM nedostatečne vyzbrojuje, alebo ako sem už povedal, nejde priamo „na telo“ vojaka, ale abstrahuje.³⁶⁷

³⁶⁵ Černý, Jiří: *Příručka pro brance*, s. 49.

³⁶⁶ Rozhovor s J. J. vedl Jaroslav Vašut, 18. 4. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

³⁶⁷ Podpor. v zál. Ivan L.: Abstraktnější než abstraktní umění? In: *Československý voják*, č. 3 (1965), s. 34.

Poslední téma, které bylo v souvislosti s politickým aparátem reflektováno v rozhovorech nejčastěji, představuje fenomén socialistického soutěžení, jehož podstatou bylo dosažení co nejlepších výsledků při výcviku a ovládnání bojové techniky.³⁶⁸ Soutěžení se stalo již v padesátých letech jednou ze základních metod komunistické výchovy vojáků, které mělo vojáky zbavit starých přežitků, zvláště sobectví, individualismu a posílit v nich rysy vlastní obráncům socialistické vlasti. Většina narátorů se zmiňovala především o udělení čestného odznaku *Vzorný voják*, jehož získání bylo podmíněno výtečnými výsledky v bojové i politické přípravě a vzorným plněním ostatních vojenských povinností, přičemž čestné odznaky předávali velitelé osobně před nastoupeným útvarem. Soutěžit však v armádě bylo možné (a dobové prameny to potvrzují) téměř ve všem.³⁶⁹

Pořád se v něčem soutěžilo, hlavně hned zkraje těch šedesátých let. To byl takovej obrovskej tlak, to si nedokážete ani představit! Pluk musel mít všechno nejlíp na sto dvacet procent. To jsme furt někde lítali, honili jsme střelby, údržbu, odznaky, pořád dokola. Skončil výcvikovej rok a než si člověk trochu odfouk, tak už začal nověj a zase nanovo. Toho papírování co s tím bylo! Zkraje to jako šlo, jak se s tím začalo, některý kluci [vojáci základní služby] z toho byli jako i nadšený, ale záhy to šlo celý do kopru, protože se to nedalo prostě stíhat, protože se to dostalo do takový fáze, že už se skoro hlídalo i kolik ponožek vojáci fasujou, aby byl útvar výborně hodnocenej v šetrnosti. To jsme si vždycky dělali legraci s intendantem [výstrojním náčelníkem]. [smích] ³⁷⁰

Z úryvku vyplývá, že intenzita socialistického soutěžení byla na počátku šedesátých let skutečně vysoká, postupem času se však tento fenomén začal ocitát ve stále větší krizi. Ta byla přitom zřejmá již na konci padesátých let, přičemž po krátkém vzepětí na začátku nové dekády přichází dlouhodobý úpadek a vyprázdňování, jehož příznačným rysem je formalismus a kampaňovitost.³⁷¹ V důsledku toho nakonec zůstala většina socialistických závazků jen na papíře nebo bylo jejich splnění různými způsoby falšováno.³⁷² To, že

---

³⁶⁸ V šedesátých letech bylo v rámci socialistického soutěžení preferováno hnutí Každý voják nositelem tří odznaků (*Vzorný voják*, *Fučkův odznak* a *Připraven k práci a obraně vlasti*), 1+2 (péče nejlepších vojáků o další dva příslušníky jednotky, aby se dostali na úroveň nejlepších), Dosáhnout plné zastupitelnosti v družstvu, osádce a obsluze, Za zkracování výcvikových norem, Za zásah první ranou, salvou a dávkou (s cílem úspory střeliva) a Prvním rokem základní služby – třídním specialistou. V letectvu se důraz kladl na hnutí Za získání kvalifikace mechanika. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koalčních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 205)

³⁶⁹ Výjimku tvořila kázeň a pořádek, což byly základní samozřejmé povinnosti každého vojáka, jež mu ukládaly řády, a proto je byl povinen plnit svědomitě i bez soutěžení. Viz Černý, Jiří: *Příručka pro brance*, s. 61.

³⁷⁰ Rozhovor s M. P. vedl Jiří Hlaváček, 29. 6. 2010. Osobní archiv autora.

³⁷¹ Od konce padesátých let se socialistické soutěžení potýkalo se stagnací. V roce 1960 splnila závazky k získání odznaku Vzorného vojáka jen polovina soutěžících, titul Vzorné družstvo a četa získalo 62 % ze zapojených útvarů a Vzorná rota dokonce jen 46 % soutěžících. Situace se krátkodobě zlepšila v roce 1962, kdy bylo na počest XII. sjezdu KSČ splněno jen v armádě téměř 332 000 závazků, což představovalo vrchol v celých šedesátých letech. Již v následujícím roce došlo k poklesu počtu uzavřených závazků a jejich plnění ze 70 na 10 %. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koalčních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 203–205.)

³⁷² Jak se dozvídáme z dobového vojenského tisku pro tento typ formalismu se ujal aforismus „hlášené sedmy: „Jeden z delegátů řekl, že mu to někdy připadá jako v mariáši. Tichá sedma platí jen polovic, co hlášená. Někdy jsou velitelé oceňováni spíš podle množství závazků, než za skutečné výsledky. Hlášená sedma se ujala. (...) Zdánlivě jde o maličkost, ale skutečně jen zdánlivě. Neboť – co si myslí lidé o socialistické

důležité bylo především uspokojit nadřizené dokládají i následující dvě ukázky z rozhovorů:

Založili jsme [u letky] Brigádu socialistický práce a furt jsme byli nejlepší. Jednou už mi to nedalo, tak jsem šel za velitelem a ptal jsem se, jak je to možný? „No, tak mám ostrou tužku.“ A od té doby už jsem věděl, jak se v tom chodí. Nedělali jsme nic. Soutěžili jsme, kdo spotřebuje míň paliva za letu. Kdo ušetří náboje na střelnici. Kdo ušetří kinofilm do fotokulometu. Takový blbosti. S tím se nedalo nic dělat. Přistál jsem a říkám mechanikovi: „napiš tam o sto litrů míň.“ No, tak se soutěžilo. Pak jsme přišli k jinému útvaru a říkáme: „Tohle bylo špatný, teď už budeme soutěžit úplně jinak, ale zase to bylo stejný.“ A takových lidí bylo, kteří pochopili, o co jde.³⁷³

Třeba ten Fučíkův odznak*, tam se švindlovalo taky. Dneska nemáme, co zastírat, i ti Vzorní vojáci, jednoduše člověk poznal z těch třiceti vojáků, kdo z nich je aspoň trochu schopný a tomu se ten odznak dal. Ne, vážně, tak to fungovalo. A jestli dneska bude někdo říkat něco jiného, tak to není pravda. Víte, já jsem znal důstojníka, kterému dělalo problém čtení! (...) Takže, kdo trochu něco četl, tak se mu ten Fučíkův odznak dal a byl klid. Vždyť my jsme taky potřebovali výsledky a klid, takže jsme se toho švindlování rádi zúčastnili.³⁷⁴

Je přitom patrné, že narátoři nejsou v jádru přesvědčeni o tom, že soutěžení jako takové je pro armádu zbytečné. Naopak, velmi často se objevovaly názory, že určitá míra soupeření mezi jednotkami je zdravá, protože umožňuje vyburcovat vojáky k lepším výkonům a představuje tak užitečný motivační nástroj. Problémem nicméně byly špatně nastavené podmínky samotné soutěže, tj. velké množství závazků (z nichž část byla zcela nesmyslná), nedostatek času pro výcvik, a především pak kvóty stanovující předem počty útvarů, které mají daného ocenění dosáhnout:

Přišel politruk z velitelství divize k nám na štáb a říká veliteli pluku: „tak podívej (...), potřebuju aby si měl tolik a tolik Vzorných vojáků, tolik a tolik Vzorných útvarů a minimálně takovýhle a takovýhle výsledky ve střelbách. Rozumíš? Ano? Tak proved!“ Co mu zbejvalo, že jo, sklapnul rajtky a „provedu, soudruhu plukovníku!“ A bylo vymalováno. Takže ho dořval a on [velitel pluku] pak dořval nás, ale vždycky se to nakonec nějak udělalo, ty vojáci se nakonec nějak vybrali. Ale byl to stres, až si člověk říkal, co tam vlastně v tý armádě dělá, jestli jako soutěží na papíře, ale k čemu to je, že má ty výsledky, když v reálu to bylo jinak.³⁷⁵

Kombinace těchto faktorů v praxi vedla (obdobně jako v jiných případech) k vytvoření různých situačních strategií, jejichž prostřednictvím byli narátoři zpravidla schopni

---

soutěži, když pomocná čísla se stanou cílem?“ (Remeš, I. – Svoboda, L.: Strmá cesta, podtatranské glosy. In: *Československý voják*, č. 2 (1966), s. 24.)

³⁷³ Rozhovor s J. KU. vedl Jiří Hlaváček, 22. 6. 2010. Osobní archiv autora.

* Čtenářská kampaň ČSM, zahájená již v roce 1949, zaměřená na výchovu nové socialistické mládeže prostřednictvím četby ideologických textů. Zájemce o odznak se musel stát členem čtenářského kroužku při místní organizaci ČSM, přečíst jedenáct vybraných knih, zhlédnout pět filmů a složit závěrečnou zkoušku. (Fučíkův odznak. In: Ústav pro studium totalitních režimů. [online] [2016-03-12]. [https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologicky-textu/fucikuv-odznak.](https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologicky-textu/fucikuv-odznak))

³⁷⁴ Rozhovor s J. L. vedl Jiří Hlaváček, 2. 11. 2012. Osobní archiv autora.

³⁷⁵ Rozhovor s D. D. vedl Jiří Hlaváček, 24. 4. 2009. Osobní archiv autora.

předepsaný závazek splnit, byť zvolené řešení bylo často kontraproduktivní. Osvědčený postup představovalo např. personální přeobsazení v jednotkách za účelem vytvoření jedné jednotky složené z těch nejlepších vojáků a nejspolehlivější techniky. Taková jednotka následně bez problémů splnila podmínky pro *Vzorný útvar*. Místo deseti průměrně bojeschopných jednotek však ve výsledku vznikl jeden výtečný útvar a devět podprůměrných. Personálními přesuny vojáků byla navíc narušena jejich součinnost a dosavadní výcvik tak přišel vniveč.

Na základě analýzy a interpretace rozhovorů lze konstatovat, že politika a ideologie představovaly pro narátory jednu z konstant vojenské profese po roce 1948, která byla zároveň dlouhodobě vnímána kriticky a negativně. I přes případnou stylizaci a retrospektivní pohled pamětníků je patrné, že otevřená kritika politického aparátu ze strany vojáků z povolání byla v armádě přítomna již dlouho před rokem 1968, jakkoliv teprve v období pražského jara se začaly objevovat také konstruktivní návrhy alternativních modelů jeho fungování (nikoliv však jeho zrušení).³⁷⁶ V rámci oficiálního diskursu, který ztělesňovala HPS, tak v šedesátých letech sice existovalo propojení stranické a služební linie v ozbrojených silách, v praxi však rozhodně nebylo možné hovořit o mutualismu, ale spíše o parazitismu politického aparátu na armádním organismu. Nelze se tedy divit, že např. každodenní realita socialistického soutěžení mohla vést k osobní frustraci důstojníků a v krajních případech i k pochybnostem o smyslu jejich dalšího setrvání v ČSLA. Jak uvidíme v následující kapitole, důvodů pro takové pochybnosti existovalo v šedesátých letech mnohem více, přičemž svou roli zde hrál především postoj veřejnosti k armádě dlouhodobě poznamenaný řadou stereotypů, na jejichž vzniku se podílela zejména zkušenost většiny mužské populace s fenoménem základní vojenské služby, ale také celkový společenský vývoj v druhé polovině dekády.

---

³⁷⁶ Viz např. Kolektiv autorů: *K diskusi o politickém systému v armádě*. Praha, Vojenská politická akademie Klementa Gottwalda 1968.

4. KOMPLIKOVANÉ PARTNERSTVÍ ARMÁDY S VEŘEJNOSTÍ

Vzájemný vztah armády a společnosti je nerozlučně spojen se vznikem a fungováním státu. Armáda představovala po staletí jeden z integračních prvků společnosti a zároveň záruku jejího přežití. Již v devatenáctém století se však objevují názory, že neotřesitelná pozice armády v hierarchii společnosti začíná pozvolna klesat v důsledku nárůstu významu ekonomických vazeb. Tradiční vojenský konflikt se tak podle některých autorů transformoval v konflikt ekonomický, nicméně i přes tyto změny si armáda dlouhodobě udržuje statut významné společenské instituce, jejíž podstatou je ochrana státní suverenity.³⁷⁷

Podle Samuela Huntingtona mezi armádou a veřejností existuje nerovnováha, která souvisí s dvojitou povahou ozbrojených sil v každé společnosti. Zatímco funkční (*functional*) imperativ zahrnuje obranu proti bezpečnostním rizikům, společenský (*societal*) význam armády vychází z povahy vládnoucích institucí a ideologií. Sladění funkčního a společenského imperativu je přitom, vzhledem k jejich vzájemnému napětí, již z principu vždy problematické. Udržovat v chodu vojenské instituce v době míru bez ohledu na společenské prostředí je nemožné, stejně tak přílišný důraz na společenskou funkci armády (tj. její zcivilnění) ohrožuje její primární (funkční) bojovou hodnotu v období války.³⁷⁸ Vojenské povolání tak vyžaduje vlastní kulturní rámec, který se zřetelně liší od hodnotového řádu občanské společnosti; zároveň však dokud armáda zůstává závislá na okolní společnosti skrze rekrutování branců, financování a další služby, nesmí být tento kulturní rozdíl nebezpečně velký.³⁷⁹

Postoj civilního obyvatelstva k armádě v moderní době proto lze považovat za komplikovaný a značně ambivalentní prakticky ve všech národnostních státech, přičemž mezi demokratickým a socialistickým zřízením lze najít specifické rozdíly, které souvisí především s masivní politizací armády a tudíž i snadnější militarizací celé společnosti v totalitárních režimech.³⁸⁰ Militarizace probíhá často skrytou formou prostřednictvím působení paramilitárních institucí, z nichž následně armáda uspokojuje své potřeby lidských zdrojů.³⁸¹ Rozhodující snahou proto zůstává nalézt rovnovážný stav, v němž vymezení vojenské kultury vůči civilní podporuje nutnou soudržnost a existenci *esprit de corps*, ale zároveň nevytváří propast odcizení a neporozumění mezi vojáky a civilisty.³⁸²

---

³⁷⁷ Šarvaš, Štefan a kol.: *Vývoj postavení armády ve společnosti*. Praha, AVIS, 1999, s. 8.

³⁷⁸ Huntington, Samuel: *The Soldier and the State*, p. 83.

³⁷⁹ Cohn, Lindsay: *The Evolution of the Civil–Military “Gap” Debate*. (Conference Paper) Triangle Institute for Security Studies, Duke University, 1999, p. 12.

³⁸⁰ Doorn, Jacques van: *The Soldier and Social Change*, p. 82–83.

³⁸¹ Kříž, Zdeněk: *Civilní řízení a demokratická kontrola armády v České republice*, s. 33.

³⁸² Kučera, Tomáš: *Potřebuje armáda vlastní hodnotový řád*, s. 82.

Na jedné straně jsou tak občané státu na armádu jakožto instituci hrdí, protože reprezentuje sílu, která garantuje bezpečí jejich domovů před vnějším nepřítelem. Nejedná se jen o zvláštní skupinu lidí oblečených v zeleném, ale o samostatnou entitu, na kterou společnost spoléhá, a v tomto ohledu je také armáda často heroizována s odkazem na ochotu vojáků položit svůj život na „oltář vlasti“. Vojsko v tomto případě představuje bojovou skupinu organizovanou pro vítězství ve válce.³⁸³ Na straně druhé je však armáda v populárním diskursu zpravidla chápána jako instituce, jež poskytuje útočiště neschopným jedincům, kteří disponují spíše fyzickou silou než mentálními schopnostmi, a kteří se nejsou schopni sami adekvátně rozhodovat, a proto se raději dobrovolně podřizují autoritě jiných. Takovým jedincům armáda ponechává jen minimální podíl odpovědnosti za vlastní život a rozhodování, resp. nabízí bezpečí a jistoty výměnou za občanské svobody.³⁸⁴

Také československá společnost si v období po roce 1948 na základě předcházejícího historického vývoje uvědomovala potřebu kvalitně vyzbrojené armády za účelem obrany státního území v případě ozbrojeného konfliktu (jehož hrozba byla navíc vlivem komunistické propagandy ve veřejném prostoru téměř všudypřítomná), přičemž obdobně vítala i možnost nasazení vojáků při živelných pohromách nebo jako formu mimořádné výpomoci v hospodářství. Zároveň však mezi běžnými občany převládal spíše negativní obraz armády utvářený na základě tradičních stereotypních představ o vojenské profesi.

Již existující propast mezi vojáky a civilisty navíc ještě prohloubila důsledná politizace armády v padesátých letech a maximální snaha o utajení každodenního života vojsk s ohledem na riziko (kontra)špionáže v právě probíhající studené válce. V okamžiku, kdy na počátku šedesátých let došlo k uvolnění mezinárodního napětí byl souběžně nastartován také proces postupného ochlazování vzájemných vztahů mezi armádou a veřejností, který trval prakticky celou dekádu.³⁸⁵ Krátkodobou popularitu si armáda opětovně získala až v roce 1968 ve spojitosti s pasivním odporem vojáků během okupace, ale již krátce poté se negativní postoj veřejnosti k armádě radikálně prohloubil, což vedlo až k faktické ztrátě její legitimacy v období tzv. normalizace.

Podle Condoleezy Riceové se ČSLA, i přes postupující modernizaci a profesionalizaci, v šedesátých letech potýkala s vážným problémem, kterým byla právě ztráta reputace v očích veřejnosti. Pro armádu bylo stále těžší nejen získávat mladé muže pro kariéru

---

³⁸³ Wiatr, Jerzy J: *Socilogia wojska*. Wydawnictwo MON, Varšava, 1964, s. 37.

³⁸⁴ Tato ambivalence, která je do značné míry ovlivňována zkušeností většinové mužské populace s fenoménem základní vojenské služby, vystupuje do popředí zejména v případě, kdy si jedinec zvolí vojenskou profesi dobrovolně. (Freeman, Felton: *The Army as Social Structure*. In: *Social Forces*, iss. 1 (1949), p. 82.)

³⁸⁵ Již v roce 1960 předložil ministr národní obrany Bohumír Lomský politickému byru ÚV KSČ zprávu, v níž bylo konstatováno, že v armádě i ve společnosti se začínají objevovat „jednostranné, liberalistické“ a „někdy i pacifistické názory“ na mezinárodní situaci, jež nechápou jednotu „mírového budování a obranyschopnosti země“. V armádě se prý navíc začaly objevovat projevy nechuti k branné tematice. Zpráva dávala tyto jevy do přímé souvislosti s mírovými iniciativami nového sovětského vedení. (Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 286)

profesionálního vojáka, ale i udržet si stávající kvalitní důstojníky. Tento stav měl několik příčin. Za první, armáda nebyla schopna efektivně konkurovat civilnímu sektoru při získávání vzdělaných pracovníků. Za druhé, v Československu existoval všeobecný a hluboce zakořeněný antimilitarismus, který představoval překážku pro nárůst prestiže vojenské profese. Za třetí, příslušníci důstojnického sboru byli neustále konfrontováni s nadměrnými nároky politické výchovy a jako profesionálové protestovali proti politickému charakteru kariérního řádu. Za čtvrté, armáda byla v důsledku společenského uvolnění širokou veřejností vnímána jako méně potřebná a zároveň více nákladná. Dlouhé roky předcházející stranické propagace proklamující závislost Československa na sovětské vojenské ochraně navíc přivedla některé lidi k otázce, zda není ČSLA vlastně zbytečná.³⁸⁶ Není proto překvapivé, že obdobné otázky si během své vojenské kariéry čas od času kladli i někteří z narátorů na velitelských postech:

V šedesátých letech, tam se přiznám, že už jsme z toho měli [vojáci] kolikrát komplexy takový méněcennosti, protože už nám bylo dávano [veřejností] najevo, že ta armáda je prostě na nic. Kolikrát jsem si říkal: vždyť já opravdu jsem tady na nic, jenom tak k mináži, ke stravě a k penězům, ale té společnosti to vlastně nic nepřenáší. Člověk už viděl nějaký absurdity těch různých oslav a pochodů, což já jsem nenáviděl, protože jsem si připadal jako Kašpárek, který hraje divadlo na velký scéně, ale musel jsem to absolvovat. (...) A o tom jsme i s náčelníkem štábu měli kolikrát rozmluvy, protože on měl podobný názor, takže jsme si říkali: vždyť my jsme opravdu tady jenom jako přítěž toho státu.³⁸⁷

Obdobně hodnotí postoj veřejnosti k armádě také Ivan Šedivý a Marie Koldínská, kteří konstatují, že moderní česká společnost vykazovala dlouhodobě, byť v nestejně intenzitě, kontinuální nedůvěru k armádě nebo alespoň odstup od ní bez ohledu na vládnoucí režim a vojáků, resp. vojenské profese obecně, si nikdy příliš necenila.³⁸⁸ Nízká prestiž armády v české společnosti je podle nich zapříčiněna kombinací dvou faktorů. Jedním z nich je již zmiňovaná antimilitaristická a pacifistická povaha české společnosti, vycházející z historické tradice (viz např. rozšířený mýtus o slovanské holubičí povaze). Druhou příčinou je pak podle nich politika československého komunistického režimu, který (i přes adresnost některých výhod pro zvláštní skupiny obyvatelstva, mezi něž nepochybně patřili i vojáci z povolání) dal přednost „uplácení“ nejširších vrstev obyvatelstva sociálními výhodami.³⁸⁹ Z tohoto důvodu se tak armáda v českých zemích nikdy netěšila ani zdaleka tak výjimečnému postavení jako např. v Sovětském svazu nebo v Polsku, což potvrzují i výsledky průzkumů veřejného mínění, z nichž je patrná všeobecná neoblíbenost vojenské profese v šedesátých letech.

Pouze třetina respondentů při dotazování v roce 1965 uvedla, že má mezi důstojníky své přátelé či známé. Až třetina vojáků z povolání se podle vlastních pocitů nesetkávala na veřejnosti s příznivým vztahem a mládež podle výsledků projevovala jen mizivý zájem o

---

³⁸⁶ Riceová, Condoleeza: *Nejisté spojenectví*, s. 230–231.

³⁸⁷ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

³⁸⁸ Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 312.

³⁸⁹ *Ibidem*, s. 305–306.

vojenské povolání.³⁹⁰ Zatímco v obecné rovině se profese vojáka z povolání umístila na žebříčku společenské prestiže v roce 1967 na 17. místě (před předsedou JZD a za lékárníkem),³⁹¹ konkrétní pozice „důstojník z povolání“ se ocitla až na 26. místě (hned za kopáčem),³⁹² a to i přes skutečnost, že důstojníka respondenti zařadili mezi povolání, jejichž výkon vyžaduje složitější různorodé činnosti.³⁹³

Vztah veřejnosti k armádě se poté dramaticky zhoršil na začátku roku 1969 a v prakticky nezměněné podobě přetrval až do pádu komunistického režimu o dvacet let později. První průzkumy veřejného mínění v demokratickém Československu z roku 1990 přisoudily vojákům ještě nelichotivou 33. příčku, ale od té doby již začala váženost vojenské profese pozvolna růst.³⁹⁴ O výrazném zlepšení postavení však lze hovořit teprve až po profesionalizaci ozbrojených sil v roce 2005, přičemž popularita české armády, stejně jako důvěra v ní, prudce roste až v posledních letech v souvislosti s vývojem mezinárodní bezpečnostní situace (tj. nárůst počtu teroristických útoků, migrační krize, ruská anexe Krymu, válka v Sýrii apod.). Vlivem těchto faktorů se vojenská profese v nedávných výzkumech hodnocení prestiže povolání vyhoupla dokonce již na poměrně solidní 12. místo.³⁹⁵

Určitou výjimku ve spíše negativním pohledu veřejnosti na armádu v době státního socialismu představovala skupina válečných veteránů, jimž společnost dlouhodobě prokazovala respekt s ohledem na jejich nasazení ve skutečném boji. V šedesátých letech se jednalo především o legionáře, západní letce a příslušníky armádního sboru na východní frontě, kteří měli (na rozdíl od většiny příslušníků „mírové“ ČSLA) frontovou zkušenost a tedy i vyšší sociální status, byť šlo paradoxně často o jedince, které po roce 1948 komunistický režim otevřeně perzekvoval.³⁹⁶ Této skutečnosti si bylo vedení armády velmi dobře vědomo a proto začalo od poloviny šedesátých let postupně cíleně připomínat národní vojenské tradice, které byly po roce 1948 z ideologických důvodů zavrženy, a nově se je snažilo (s menším či větším úspěchem) využít pro zlepšení veřejného obrazu ČSLA při různých oficiálních akcích jako byly např. oslavy různých výročí

---

³⁹⁰ Na otázku „Přál(a) byste si, aby Váš syn (byli dotazováni respondenti se synem do dvaceti let) byl vojákem z povolání?“ dalo zápornou odpověď téměř 64 % dotazovaných a sami vojáci z povolání považovali své povolání za vhodné také pro své děti až na 11. místě z 15. možných. (*Ibidem*, s. 306–307.)

³⁹¹ První tři místa v sociologickém průzkumu obsadila povolání: ministr, ředitel průmyslového podniku a lékař specialista. (Kapr, Jaroslav: *Obecná struktura prestiže povolání v Československu*. In: Machonin, Pavel a kol.: *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava, Epoque 1969, s. 386.)

³⁹² Brenner, Vladimír – Hrouda, Milan: *Věda a vysokoškolské vzdělání v prestiži povolání*, s. 549.

³⁹³ Kapr, Jaroslav: *Prestiž povolání*. In: *Sociologický časopis*, č. 3 (1967), s. 745.

³⁹⁴ Již v roce 1992 se voják z povolání posunul na 26. místo. Viz Tuček, Milan – Machonin, Pavel: *Prestiž povolání v České republice v roce 1992*. In: *Sociologický časopis*, č. 3 (1993), s. 372.

³⁹⁵ Viz CVVM Tisková zpráva. *Prestiž povolání – únor 2016*. In: Centrum pro výzkum veřejného mínění. Sociologický ústav AV ČR. [online] [2016–05–07]. https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a2025/f9/eu160309.pdf.

³⁹⁶ Tento rys retrospektivně zachytili také Petr Jarchovský a Jan Hřebejk ve svém filmu *Pelíšky* (na motivy povídek Petra Šabacha), jehož děj se odehrává v roce 1968. V jedné ze scén, zde při sousedské hádce mezi válečným veteránem (Jiří Kodet) a důstojníkem ČSLA (Miroslav Donutil) zazní mimo jiné také tato replika: „Tohle je můj dům, můj byt a já si tady můžu rvát jak chci! Ty jsi ho dostal za šaškování na buzerplace, zatímco já jsem ho dostal za léta strávená ve fašistických kriminálech! Není voják jako voják!“ (*Pelíšky*. Komédie, Česko 1999, režie Jan Hřebejk, 116 min.)

či vojenské přehlídky.³⁹⁷ Připomínány byly zejména boje československých jednotek ve Francii, na Středním východě a ve Velké Británii po boku západních spojenců a znovu se začaly oživovat také tradice legií z první světové války či tzv. nekomunistického odboje proti nacistické okupaci. V roce 1968 se pak v rámci demokratizačního procesu v armádě objevily požadavky navrátit některým vojenským útvarům jejich původní historické názvy.

O vnímání armády veřejností mnohé vypovídá dobová kulturní produkce, zejména celovečerní filmové snímky, v nichž je reflektován fenomén základní vojenské služby, mnohdy s poukazem na absurditu³⁹⁸, komičnost³⁹⁹ či tragičnost⁴⁰⁰ vojenského prostředí. Nová československé vlna, která odmítla socialistický realismus a obrátila pozornost k člověku a jeho duši, však představovala trend, jenž se nevyhnul ani oficiální produkci Československého armádního filmu (ČAF), který v šedesátých letech, stejně jako v předcházejí dekádě, produkoval především snímky určené pro vojáky základní služby. Vedle klasických témat a obrazů vojny (tj. odloučení vojáků od rodiny a dívek nebo podřízení se „novému“ řádu) podávaných spíše úsměvnou formou, krátkometrážní filmy nově refleктоvaly také závažnější psychologická témata jako byly pokusy vojáků o sebevraždu, problémy s alkoholem nebo otázka šikany, přičemž tato témata byla podávána formou subjektivních výpovědí namísto dosud používaného neosobního komentáře.⁴⁰¹

Pošramocenou reputaci vojáků ve společnosti proto měla na začátku šedesátých let napravit právě intenzivnější spolupráce ozbrojených sil s veřejnoprávními médii, ať už se jednalo o rozhlas, televizi či tisk.⁴⁰² Ale i v případech, kdy se o narovnání vztahu pokoušela armáda vlastními silami docházelo mnohdy (vlivem již zmiňovaného Huntingtonova střetu funkčního a společenského imperativu) k rozporu mezi zamýšleným cílem a cestami k jeho dosažení. Pokud se tedy nakonec podařilo prorazit pomyslnou bariéru civilní sféry (např. prostřednictvím armádních časopisů jako byl *Zápisník* nebo *Československý voják*, které se těšily velké oblibě zejména mezi mládeží) narazila ambice redaktorů o sblížení pro změnu na neoblomný postoj představitelů HPS (v případě obou časopisů se politickému aparátu nelíbila zejména tendence celkového zlehčení a zcivilnění jejich obsahu).⁴⁰³

---

³⁹⁷ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 209.

³⁹⁸ *Každý mladý muž* (komedie, Československo 1965, režie Pavel Juráček, 83 min.).

³⁹⁹ *Bylo nás deset* (komedie, Československo 1963, režie Antonín Kachlík, 87 min.).

⁴⁰⁰ *Kto si bez viny* (drama, Československo 1963, režie Dimitrij Plichta, 94 min.), *Souhvězdí panny* (drama, Československo 1965, režie Zbyněk Brynych, 83 min.).

⁴⁰¹ Blíže viz Šmidrkal, Václav, *Armáda a stříbrné plátno*, s. 54–59, 66–70.

⁴⁰² V roce 1963 podepsala HPS delimitační dohody s Československým rozhlasem a Československou televizí vycházející z usnesení ÚV KSČ z října 1962 o nutnosti věnovat větší pozornost vojenské problematice v tisku a médiích. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 217.)

⁴⁰³ HPS kritizovala především uveřejňování materiálů z oblasti sexuální výchovy, nevhodně zpracované kriminalistické náměty nebo přemíru indiánské tematiky. (*Ibidem*, s. 216).

Zejména čtrnáctideník *Československý voják* představoval ve své době specifické periodikum, které na místo ryze odborných, technických či politických statí, věnovalo prostor také aktuálním polemikám na téma vojenské základní služby (šikana, odloučení od rodiny, smysl vojny) nebo partnerských vztahů (včetně psychologické poradny), zprávám z kultury (umění, literatura, film, divadlo apod.), ale i dopisům čtenářů (ať už se jednalo o vojáky či civilisty), beletristickým povídkám (nejen s vojenskou tematikou), anekdotám apod. Právě čtenářské názory a odpovědi redakce časopisu na ně v tomto případě představují cenný prostředek introspekce, pokud jde o dobové názory veřejnosti na armádu.

Obširnou problematiku vztahu veřejnosti a armády jsem se rozhodl pro účely této kapitoly zredukovat do dvou větších tematických celků. První se zaměřuje na vzpomínky pamětníků, jejichž námětem jsou různé formy interakce s veřejností na jejichž základě lze zároveň postulovat obecné stereotypy spojené s vojenskou profesí ve zkoumaném období. V druhé části se pak pokouším o zmapování narativů, které se vztahují k fenoménu základní vojenské služby, včetně otázky jejího významu pro brance, resp. mužskou populaci, což bylo jedno z nejčastějších témat, které pamětníci spontánně zařazovali do polostrukturovaných rozhovorů jakožto zásadní fenomén, jehož prostřednictvím dochází k propojení mezi civilní a vojenskou sférou.

Armáda a civilní obyvatelstvo: ve víru stereotypních představ

Veřejný obraz armády byl utvářen kombinací celé řady faktorů. Jedním z nepopíratelných objektivních faktů, který přispěl k negativnímu pohledu na ČSLA ve zkoumaném období, byly dlouhodobě rostoucí náklady na ozbrojené síly, jež zejména v druhé polovině šedesátých let neúměrně zatěžovaly československou ekonomiku, která se pozvolna zotavovala z kolapsu třetí hospodářské pětiletky.⁴⁰⁴ Dopady nepříznivé ekonomické situace na vztah s civilním obyvatelstvem reflektovali v rozhovorech zejména pamětníci z řad vojenského letectva, kde byla finanční náročnost (a tedy i potenciální možnost úspory) zřejmě nejpatrnější:

Do toho šedesátého, maximálně pětadesátého, roku nás [vojáky] lidi brali vcelku v pohodě, dobře. Ale pak jsem cejtil (...), že ti vojáci už byli něco navíc, protože to stojí hrozný peníze a už se na nás dívali lidi skrz prsty.⁴⁰⁵

Převážně negativní postoj tehdejší většinové společnosti vůči armádě však vycházel spíše z kolektivně sdílených představ, jejichž část stála na empirickém základě, přičemž společným jmenovatelem bylo již zmiňované pacifistické naladění české veřejnosti.⁴⁰⁶

---

⁴⁰⁴ Výdaje na obranu v šedesátých letech dosáhly svého maxima v roce 1969, kdy činily více než 10 % státního rozpočtu, zatímco minimum bylo 7 % v roce 1966. (Fučík, Josef: *Rozpočtové výdaje na obranu v zemích Varšavské smlouvy v letech 1955–1989*. In: Krč, Miroslav a kol.: *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2000 s. 74.)

⁴⁰⁵ Rozhovor s J. KO. vedl Jaroslav Vašut, 7. 6. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

⁴⁰⁶ Antimilitaristický postoj s ekonomickým hlediskem nepřímo umně propojil herec Jan Werich v rozhovoru pro ČAF u příležitosti Dne Československé armády v roce 1965, když na otázku „co byste řekl

Vlivem anekdotických vyprávění mladých mužů, kteří se vrátili z dvouleté povinné základní vojenské služby (a jejichž narativy byly zpravidla v příkrém rozporu s oficiálním obrazem ČSLA) tak byl veřejný diskurs o armádě utvářen převážně stereotypy. Izolované prostředí, vysoká míra byrokratizace a politizace, podřízení se autoritám, snaha o maximální utajení armádních záležitostí, nadstandardní platové ohodnocení a benefity v podobě materiálního a sociálního zabezpečení vojáků, možnost poměrně rychlého kariérního růstu, aktuální domácí i zahraniční politická situace a viditelná závislost ČSLA na sovětské armádě vytvářely, společně s obecně sdílenou představou o nenáročnosti vojenské profese a minimálních předpokladech nutných pro její výkon, jakýsi těžce uchopitelný mix subjektivních předpokladů a objektivních faktů, jehož výsledkem byla závist a opovržení veřejnosti směrem k vojákům z povolání, ale částečně i obava a respekt vůči nim.⁴⁰⁷

Všechny výše zmíněné předsudky a klišé lze nalézt také v narativech jednotlivých pamětníků.⁴⁰⁸ Terčem kritiky ze strany veřejnosti se podle jejich názorů stalo především platové ohodnocení vojáků z povolání, přičemž náročnost vojenské služby nebyla v tomto případě brána v potaz. Naopak, pozitivní změny podmínek služby vojáků z povolání a později jejich požadavky na zlepšení vedly v polovině šedesátých let k dalšímu zhoršení vztahu veřejnosti k armádě a k názorům, že vojákům z povolání se dostává řady nezasloužených preferencí a výhod:⁴⁰⁹

Lidi viděli jenom ty výhody, neviděli nevýhody toho povolání, že sobota, neděle musím sedět doma na hotovosti jako důstojník, že si nemůžu vybrat dovolenou v létě, že si jí vybírám na podzim, zjara nebo v zimě. Že jsou Vánoce a musím jít do služby. Tyhle věci oni neviděli. Že musím žádat a prosit o každou sebemenší věc, nemůžu se rozhodovat sám. Prostě feudalismus takového dost hrubého zrna. A ještě to bylo vydávané, že musíme být hrdí na to, že sloužíme v socialistické armádě. (...) Viděli zadarmo uniforma, plat vyšší než průměrný, rekreace, že jsme měli, (...) nárok na rehabilitace, to bylo mimo dovolenou čtrnáct dnů ještě navíc. No a někteří se s tím chlubili, takže samozřejmě (...) lidská závist zapracovala. A tak se někdy stalo: „vy máte tohle, vy máte támhle to, a my co děláme, nemáme nic a dřeme na vás!“⁴¹⁰

---

vojákům k jejich svátku?“ odpověděl, že sám má s vojáky spíše „pasivní zkušenost“, a to díky dobré vojenské nemocnici. Přál by si tedy, aby bylo více takových nemocnic, a to i civilních, přičemž neopomněl dodat, že „na světě se dělá mnoho a mnoho blbostí, a mnoho a mnoho peněz se vyhazuje za tím účelem, aby se potom lidi povalovali zohavený a zkriplovaný po různých nedůstojnejch koncích světa.“ Viz Werich, Jan: *Armádní filmový měsíčník č. 10/1965*. In: Vojenský historický ústav [online] [2016-01-04]. [Http://www.vhu.cz/jan-werich-armadni-filmovy-mesicnik-c-101965](http://www.vhu.cz/jan-werich-armadni-filmovy-mesicnik-c-101965).

⁴⁰⁷ Sociologický výzkum z první poloviny roku 1967 (již citovaný v druhé kapitole) ukázal, že více než 90 % dotázaných vojáků z povolání bylo nespokojeno se tehdejším stavem veřejného mínění o armádě, přičemž tento počet se zároveň domníval, že veřejnost je nedostatečně informována o životě a práci příslušníků armády. Více než 55 % respondentů pak vyjádřilo k veřejnému mínění na úlohu armády výrazně skeptické stanovisko (vysoko nad průměr svým skeptickým postojem vynikali důstojníci středních věkových, služebních a hodnostních kategorií. Viz Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: *Základní životní podmínky vojáků z povolání*, s. 84.

⁴⁰⁸ Přehledně je četnost emočně zabarvených konotací shrnuta v *Tabulce a grafu č. 9: Vztah s veřejností*.

⁴⁰⁹ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 209.

⁴¹⁰ Rozhovor s L. P. vedl Ivan Kopečný, 17. 8. 2011. ÚSD COH, Rozhovory.

Ruku v ruce s názory o (ne)náročnosti vojenské profese šly také předsudky o nízké inteligenci samotných vojáků z povolání.⁴¹¹ O důstojnících se tak v pejorativním významu hovořilo jako o „zelených mozcích“, „lampasácích“, „furtáčích“ či „gumách“. Tito lidé sloužili v armádě buď proto, aby si zde mohli léčit své komplexy (zejména uplatňovat nenaplněné mocenské ambice) a nebo, aby se vyhnuli manuální či intelektuální práci, na níž by v civilu nestačili.⁴¹² Na paušalizaci tohoto typu, na jejichž šíření se (oprávněně či neoprávněně) podíleli zejména vojáci základní služby, čerpající ze svých zkušeností s některými (pod)důstojníky, poté doplácely ozbrojené síly jako celek, ale zejména kvalifikovaní vojáci-specialisté, jejichž činnost vyžadovala specifické znalosti a vysokoškolské vzdělání:

No, tak to postavení armády bylo takové, takové obojaké. Na jedné straně jaksi se to neustále propagovalo, ovšem jaksi občanská společnost se na armádu dívala trošičku se špatnými očima, že armádu nepotřebujeme nebo že armáda jsou vlastně... oni tomu říkali „khaki mozky“ čili moc toho neumí. Ale to všechno vycházelo víceméně z toho, jak se chovali důstojníci u útvarů.⁴¹³

Naopak jako spíše okrajové se ukázaly být narativy o nadměrné konzumaci alkoholu mezi důstojníky. Pamětníci se snažili podobná tvrzení spíše vyvracet nebo zlehčovat s poukazem na fakt, že šlo spíše o výjimečné situace.⁴¹⁴ Časté popíjení alkoholických nápojů bylo podle narátorů spíše problémem vojáků základní služby než profesionálů, o čemž svědčí také řada diskusních příspěvků otištěných v průběhu šedesátých let v časopise *Československý voják*:

Stalo se běžným zvykem, že každý z mnoha činitelů, z nichž se skládá vojenský život, je veřejností, mladými i starými, ženami i muži běžně komentován, kriticky hodnocen. (...) A nechodme daleko pro příklady; na šedesátém kilometru mezi Prahou a Plzní (...) havaruje vojenské vozidlo. Příčina – opilý řidič. Voják. Seběhnou se občané obce, mnozí nadávají. Samozřejmě, voják zapříčinil zranění člověka, způsobil společnosti hmotnou škodu. Nachomýtnete se k tomu náhodou důstojník, kapitán. Jaký to máte v armádě pořádek, vykřikne někdo z hloučku. Za co vás platíme?

---

⁴¹¹ Srv. viz např. Votruba, Adam: Kultura vojáků základní služby. In: Janeček, Petr (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha, Fakulta humanitních studií UK – Národní muzeum, 2001, s. 52.

⁴¹² Pro srovnání lze využít řadu vzpomínkových publikací humoristického rázu, jejichž autory jsou absolventi základní vojenské služby (viz např. Kučera, Jan: *Vojna. Vyprávění pro bývalé vojáky, majitele modrých knížek i ženy všeho věku, které se rády pobaví*. Praha, E-knihy jedou, 2018). Dalším cenným zdrojem jsou diskusní fóra pamětníků na serverech věnovaných ČSLA (např. www.csla.cz).

⁴¹³ Rozhovor s J. KA. vedl Jiří Hlaváček, 15. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁴¹⁴ „V práci se nechlastalo, tam se jenom pilo. (...) To byla taková typická poučka tehdejší doby. (...) Když já jsem dělal v tom TOP [technické opravny], tak tam, kde jsem byl, tak byl jeden kolega pověřený tím, že měl ve skříňce bar. Takže tam měl kafe, cukr, čaj a rum. A já nevím, jako to je normální, v takovém počasí, víchra a mrholilo a my jsme byli dvě hodiny na stojánce, dělali na aeru. Pak se otočila motorovka [motorová zkouška], šlo se zpátky do hangáru, zatlačilo se aero dovnitř. A přišel jste vymrzlej, no tak jsme si dali kafe a do toho, jak jsme říkali, malej chladič. Čili malýho ruma do kafe. Tak to bylo normální, ale bylo to tajný. Ale že by se chlastalo, že prostě by lidi byli pod obraz, to ne. Když se něco stávklo, tak to bylo mimo kasárna.“ (Rozhovor se Z. Z. vedl Jiří Hlaváček, 19. 9. 2013. ÚSD COH, Rozhovory).

A přitom: Nejméně čtvrtina z těch, kdo očumují na místě havárie padesát metrů od hospody, byli svědky toho, že řidič v hospodě pil. Peníze neměl. Platili mu. Možná právě ti, co nadávají. Vojna je těžká. Je zvykem vojáčkovi zaplatit. A teď se ozývají: Za co vás platíme? (...)

Shrňme tedy: za vojáka, za jeho chování a život nemohou být, a také nejsou odpovědni pouze velitelé, důstojníci, za tyto mladé lidi odpovídá i v době vojenské služby celá společnost. (...) Je to věcí nás všech, učitelů, mistrů, důstojníků, děvčat, rodičů, všech, kdož přijdou s vojákem do styku. Je to naše společná povinnost, povinnost vůči armádě a mladým vůbec. Nebo snad ne?⁴¹⁵

Úryvek článku z výše zmíněného časopisu, v němž redakce vystupuje v roli obhájce ČSLA vůči kritice ze strany veřejnosti v souvislosti s alkoholem za volantem, navíc velmi dobře ilustruje nevděčnou pozici, v níž se armáda, jakožto instituce financována ze státního rozpočtu, ve zkoumaném období nacházela.

Obdobnou reflexi lze nalézt také v otázce existence černého trhu v armádě. Ani tento fenomén totiž nebyl narátory v rozhovorech nijak zásadněji tematizován.⁴¹⁶ Rozkrádání vojenského materiálu bylo ve vyprávěních redukováno pouze na drobnosti typu nářadí či montérek, a to zcela v souladu s okřídleným rčením z dob socialismu: „kdo neokrádá stát, okrádá rodinu“. Výjimkou představovalo pouze „kšeftování“ s pohonnými hmotami, které bylo ve dvou případech zmíněno v kontextu rozsahu organizované trestné činnosti.

Spotřeba techniky (...) byla asi 35 litrů na 100 kilometrů, v terénu až 70 litrů a elektrocentrála měla 6,5 litru na hodinu. Z toho vyplývá dost velká spotřeba toho benzínu, každá ta radioreléová stanice na V3S (...) si vezla 1 300 litrový sud benzínu a za těch pět až sedm dní to měla spotřebovaný. (...) Zcela jistě se našli lidi, kteří ten benzín nějakým způsobem zneužili, protože ta rozdílná spotřeba na silnici a v terénu se těžko dala prokázat. (...) Jednou dokonce chytla stráž nějaký vojáky, kteří ten benzín v kanystrech dávali přes plot a šli ho někam prodat do sousední vesnice. Určitě se to stalo i v terénu, když byli, že někde možná něco prodali.⁴¹⁷

Jak v otázce konzumace alkoholu, tak v případě fungování černého trhu narátoři zpravidla argumentovali formou generalizace, tzn. pokud se s takovými jevy setkali v praxi, pak se (co do způsobu a rozsahu) podle nich nejednalo o specifický rys vojenského prostředí ale o běžnou součást každodenního života v socialistické společnosti před rokem 1989. Část narátorů, která zůstala sloužit v armádě i po sametové revoluci navíc konstatovala, že výše zmíněné fenomény byly ve zkoumaném období naprosto marginální a v masivním měřítku zasáhly armádu právě teprve až na přelomu osmdesátých a devadesátých let dvacátého století.⁴¹⁸

---

⁴¹⁵ Voják: Alkohol za volantem. In: *Československý voják*, č. 6 (1965), s. 42.

⁴¹⁶ „Kradlo? Tam nebylo co! Moje žena vždycky říkala: za třicet šest let u letectva jsi mohl mít doma vrtulník!“ (Rozhovor se Z. Z. vedl Jiří Hlaváček, 19. 9. 2013. ÚSD COH, Rozhovory)

⁴¹⁷ Rozhovor s J. F. vedl Jiří Hlaváček, 28. 2. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

⁴¹⁸ Viz např. Hlaváček, Jiří: *Copak je to za vojáka...*, s. 108–117.

Poslední stereotyp je spíše interního charakteru a dotýká se národnostní otázky, konkrétně přiměřeného zastoupení Slováků v rámci ČSLA, které bylo zakotveno již v *Košickém vládním programu* z dubna 1945.⁴¹⁹ Počátkem šedesátých let proto vedení armády vypracovalo dlouhodobý strategický plán národnostní politiky v ozbrojených silách, jehož předpokladem bylo, že v roce 1970 bude národnostní skladba důstojnického sboru odpovídat národnostní kompozici obyvatelstva ČSSR. Stanovených počtů se však, ani přes pozitivní diskriminaci Slováků ve vojenském školství a vynaložené úsilí stranických orgánů, nepodařilo dosáhnout.⁴²⁰ Podíl Slováků v armádě tak zůstával nadále nízký (tvořili cca jen 20 % důstojnického sboru).⁴²¹ Zásadní dopad na tento stav měla mimo jiné i skutečnost, že pouze 15 % funkcí plánovaných pro důstojníky bylo u útvarů dislokovaných na Slovensku.⁴²² Snaha nejvyšších funkcionářů armády i KSČ „dát prostor“ slovenským kádrům, tak aby byly naplněny předepsané národnostní kvóty, se však nesetkala s pochopením u českých důstojníků ani u mužstva, což vedlo ke vzniku fenoménu tzv. podtatranského ČVO,* jak byly ironicky označováni důstojníci, jejichž jediným určujícím předpokladem pro jmenování do funkce byla právě slovenská národnost:

Podtatranský ČVO [číslo vojenské odbornosti], čili Slováci! (...) Prakticky to šlo půl na půl. Čili když byl představitel Čech, tak zástupce byl Slovák nebo opačně, čili oni si to strašlivě hlídali. A existuje vtip: když se ptali Čecha, tak se ho ptali: „co děláš?“ A když se ptali Slováka: „co řídíš?“ No, pochopitelně, jich tolik nebylo, aby obsadili všechny řídicí pozice jak v Čechách, tak na Slovensku. No a pak se stalo to, že tam přišli úplně, jak se říká, volové. To bez nějakejch těch. Takže doopravdy, pomalu polovička těch Slováků objektivně nikdy neměla na ty funkce, který dělali!⁴²³

Protěžování Slováků na různých postech ČSLA vnímali negativně všichni narátoři a osobní zkušenost s protekcí tohoto typu měla více než polovina pamětníků, přičemž nekompetentní důstojníci jako by se v jejich vyprávěních rekrutovali především z řad vojáků slovenské národnosti, což bylo nejčastěji zdůvodňováno rurálním charakterem

---

⁴¹⁹ „Vláda se postará, aby v nové Čs. lidové armádě bylo plně respektováno státoprávní postavení Čechů a Slováků podle zásady rovný s rovným a aby Slovákům se dostalo ve všech ústředních institucích přiměřeného zastoupení. V jednotné Čs. lidové armádě bude zavedena plná rovnoprávnost a rovnocennost slovenštiny a češtiny jako jazyků velících a služebních.“ (*Košický vládní program*. In: Totalita.cz [online] [2018-01-03]. [Http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf](http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf).)

⁴²⁰ „Chodil vtip, že z Bratislavy byl někdo nominován, že půjde do Prahy na ministerstvo. Co tam budeš dělat? Slováka! Ta tendence tady byla neustále, takové to jejich [Slováků] upřednostňování.“ (Rozhovor s J. KA. vedl Jiří Hlaváček, 15. 11. 2012. Osobní archiv autora.)

⁴²¹ Podle interních dokumentů sloužilo k 1. 1. 1968 v ČSLA celkem 8 326 generálů a důstojníků a 2 701 praporčíků slovenské národnosti. Viz Maskalík, Alex: Podklad pre Akčný program MNO z roku 1968 o národnostnej otázke. In: *Vojenská história*, č. 4 (2011), s. 120.

⁴²² Na počátku roku 1966 sloužilo v ČSLA, vedle Slováků, také téměř 650 důstojníků jiných národností než české, z toho okolo 400 Ukrajinců a 150 Maďarů. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 149.)

* Tzv. čísla vojenské odbornosti byla zavedena do československé armády předpisem v roce 1954. Sloužila jako krycí čísla pro odlišení různých druhů vojsk a služeb v rámci armády, tj. číslo označovalo konkrétní specializaci daného vojáka i jeho zařazení.

⁴²³ Rozhovor s J. P. vedl Jiří Hlaváček, 8. 4. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

slovenské části republiky.⁴²⁴ Určitý despekt vůči Slovákům, obdobně jako vůči Maďarům, byl patrný také při hodnocení mužstva (tj. vojáků základní služby). Zajímavostí je, že jak u důstojníků, tak u vojáků slovenské národnosti bylo shodně poukazováno na nízkou inteligenci, ale u mužstva byla zároveň vyzvedávána pracovitost a dobrosrdečnost slovenských vojáků, zatímco slovenským důstojníkům tyto pozitivní vlastnosti narátoři nepřisuzovali.⁴²⁵ Svou roli zde proto může sehrávat také rivalita v rámci důstojnického sboru. Vyprávění bylo navíc často doprovázeno národním stereotypem o nevděčnosti Slováků vůči Čechům, ať už v kontextu vývoje v letech 1918–1938 nebo po roce 1993:

A ten Slovák, jak jsem ti o něm říkal, ten velitel útvaru, to byl vůl jak anděl! Oni to vůbec nedocenili a dodneška si toho neceněj! Co my jsme jim všechno dali! Kdyby nebylo Masaryka, tak tam doted' pasou ovce a svítej si petrolejkama. Silnice, školy, infrastruktura veškerá, to všechno jsme jim tam před válkou vybudovali a oni byly, a dodneška jsou, pořád takový arogantní, že „co my si čudujeme, my čechuni!“. Těch výpomocí, co jsme se tam najezdili, záplavy na Dunaji a všechno možný. Ale jak to šlo, tak si vtevřeli hubu!⁴²⁶

Výše uvedená analýza se opírala o kolektivně sdílené generalizující představy, s nimiž byli vojáci konfrontováni obvykle nepřímo (s výjimkou slovenské otázky), resp. tyto představy byly součástí veřejného diskursu o armádě. Při podrobnějším rozboru vzpomínek pamětníků však zjistíme, že v okamžiku, kdy se přesuneme z roviny veřejného vnímání na rovinu individuálních interakcí stává se celá problematika vztahu armády s civilisty komplexnější, definice situace (ve smyslu dominantního kulturně-hodnotového vzorce) proměnlivá a aktérská reflexe překvapivě méně negativistická. Jako příklad může posloužit reflexe vnímání vojenského stejnokroje, jakožto viditelného prvku, který odlišuje příslušníky armády od zbytku společnosti. Percepci důstojnické uniformy lze totiž napříč rozhovory interpretovat různými způsoby. Voják v uniformě na ulici či v hromadném dopravním prostředku mohl zůstat většinou lidí nepovšimnut, zatímco u některých jedinců mohl vzbuzovat obavu ale i respekt:

Dojžděl jsem autobusem, jezdil jsem celou dobu v uniformě, nikdy mi v autobusu nikdo nic neřekl, že by mi nadával nebo se mi posmíval? Nezaregistroval jsem nic takového.⁴²⁷

Pamětník v tomto případě sice konstatuje, že se nesetkal s negativními projevy ze strany veřejnosti, zároveň však nepřímo kalkuluje očekáváním nepříliš pozitivního naladění společnosti vůči armádě (tj. jeho tvrzení víceméně *a priori* předpokládá riziko nadávek či posměchu). Příklad vojenského stejnokroje nebyl vybrán náhodně. Každodenní dojíždění

---

⁴²⁴ Včetně jednoho Slováka, jeho pozice však byla specifická, protože sloužil jako lékař. Ačkoliv se podle svých slov osobně ve vojenském zdravotnictví s tímto fenoménem nikdy nesetkal, obecně považoval jeho existenci za problém, který poškozoval obraz slovenských příslušníků v ČSLA.

⁴²⁵ Zároveň, pokud se v narativech objevily vzpomínky na romské vojáky, vždy se jednalo o Slováky. Celkem se jednalo o sedm zmínek v rámci celého výzkumného vzorku. Narativy obvykle nevykreslovaly Romů v negativním světle, naopak pamětníci se snažili současné stereotypy (např. nepřizpůsobivost, páchní trestné činnosti apod.) spíše popírat. Charakteristickým rysem vyprávění však byla negramotnost Romů (zejména z východního Slovenska) a zdůrazňování pozitivní úlohy základní vojenské služby v procesu jejich socializace.

⁴²⁶ Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 1. 5. 2009. Osobní archiv autora.

⁴²⁷ Rozhovor s J. F. vedl Jiří Hlaváček, 28. 2. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

z/do kasáren v uniformě patřilo v rozhvorech k vůbec nejrozšířenější formě „kontaktu“ s veřejností. Při interpretaci těchto narativů však nesmíme zapomínat na skutečnost, že v šedesátých letech, na rozdíl od současnosti, nebylo setkání s vojákem na ulici, s ohledem na tehdejší početní stavy ČSLA, ničím neobvyklým. Další z narátorů vysvětloval každodenní bezproblémový kontakt s veřejností právě obavou či strachem z uniformy:

No, v době, když jsem jezdil v uniformě do toho šedesátého osmého roku, tak ta společnost byla poměrně dosti zpacifikovaná a lidi se uniformy, mně to připadalo, i trochu obávali. A to nejenom vojáků, ale i u policistů. Měli takový respekt. (...) Nebyla to prestiž, armáda žádnou prestiž neměla, ale ta uniforma vzbuzovala určitý strach.⁴²⁸

Z výše uvedeného úryvku vyplývá, že při analýze a interpretaci je třeba vnímat uniformu také v kontextu dobových referenčních rámců, které s sebou mohou nést specifické konotace, a to zejména ve společnostech totalitárního typu. V tomto případě se jedná o mocenskou symboliku vojenského stejnokroje, který může u určitých lidí budit respekt, a to nikoliv z povahy vojáka jakožto obránce vlasti, ale spíše jako „ochránce“ stávajících pořádků, čímž se uniforma stává také symbolem potenciální represe. Svou roli pochopitelně, vedle osoby samotného nositele, sehrával také sociální prostor, kde ke kontaktu docházelo a předpokládaná role účastníků v něm. Typicky zmiňovanou situací v rozhvorech bylo např. nakupování vojáků z povolání v uniformě, přičemž i v tomto případě vystupoval do popředí symbolický mocenský kapitál uniformy, na jehož základě bylo jejímu nositeli poskytnuto nadstandardní zacházení (ať už byl jeho příčinou skutečný respekt k vojákům a k jejich profesi či obava z nich):

Víte, když člověk přišel k řezníkovi, tak tam byly prázdné háky. Když člověk přišel do mlékárny a chtěl máslo, tak ho nedostal. Ale já jsem třeba vstával dřív a chodil jsem stát do fronty na maso u řezníka a když mě tam viděl, možná v té uniformě, tak jak tam stály ty ženy v té frontě, tak říká: „pojď, já ti to dám“. Přímou tak jako mi tykal a říká: „pojď, já ti dám, co chceš, ať můžeš jít do práce.“⁴²⁹

Tenkrát se muselo chodit v uniformách. Víím, že když jsem (...) chodila do masny, tak někdy na mě koukali, někdy na mě nekoukali, ale většinou prostě říkali, jo, máme podpultový maso, dáme vám.⁴³⁰

Signifikantními prvky vojenské uniformy vysílajícími signál k veřejnosti byly nárameníky a výložky, z nichž mohl pozorovatel odvodit sociální status i prestiž jejího nositele. Kastování podle druhů vojsk tak nebylo pouze interní záležitostí armády, ale měla o něm povědomí i veřejnost, která se neřídila pouze počtem, barvou a velikostí „hvězd“ na rameni důstojníka, ale také dalšími insigniemi, což bylo evidentní zejména u letectva, jak potvrzuje následující úryvek:

Když tohle [stíhací pilot] děláte, tak se na vás dívají pomalu jako na Boha všichni. Kdyžto vezmete, tak jako piloti se představovali lidi, kteří měli modrou uniformu a v životě

⁴²⁸ Rozhovor s P. B. vedl Jiří Hlaváček, 7. 3. 2013. Osobní archiv autora.

⁴²⁹ Rozhovor s J. L. vedl Jiří Hlaváček, 2. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁴³⁰ Rozhovor s M. K. vedl František Jedlička, 20. 11. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

v letadle neseděli, a přitom to byli největší piloti! (...) Technici, zabezpečovací, ale u pilota jste nikdy neviděl, že by se nějak chlubil, že je pilot. To neznám případ. (...) Jinak město vědělo celý, že jste pilot, protože se tehdy muselo chodit v uniformě do zaměstnání i ze zaměstnání. Čili vystoupil jste na náměstí z autobusu, viděli piloták [pilotní odznak] a hned vás poznali. (...) Potom vás poznali podle hodinek. Pardón. Tak jsem měl letecký hodinky, a to nikdo neměl. (...) To samý na rehabilitaci, když jsem byl v Jeseníku. No tak ty ženský všechny věděli, že to je pilot, protože má letecký hodinky, a že má třeba víc peněz než ostatní v té době.⁴³¹

Vztah veřejnosti k armádě byl dále ovlivňován trvalou přítomností vojsk v daném městě či regionu. V případě, že se jednalo o velká posádková města byl vztah civilistů k armádě obvykle vřelejší, protože vojáci představovali součást místního koloritu a armáda zároveň přispívala k rozvoji lokality, ať už v podobě brigád či přímo výstavby infrastruktury a obecních objektů. Odlišná situace byla na venkově nebo v maloměstech, v nichž mělo působení armády z různých příčin spíše dočasný charakter, a zejména pak v nově zřizovaných posádkách, kde byli příchozí vojáci často konfrontováni s ostrážitostí a obavami starousedlíků z nově příchozích.⁴³² Armáda v tomto případě představovala cizí prvek narušující stávající poměry, přičemž ozbrojené složky byly zároveň vnímány jako mocenská instituce s vlastními zdroji, protože vojáci žili s rodinami převážně na sídlištích, jejichž výstavbu financovala právě armáda. Tato sídliště stála zpravidla na periferii měst, což ještě umocňovalo charakter uzavřené elitářské komunity vojenských profesionálů s nadstandardními příjmy.⁴³³

Vedle veřejného prostoru, kde mohli civilisté na vojáky narazit prakticky kdekoliv, bylo naladění veřejnosti vůči armádě, tak jak jej reflektovali sami nárátoři v podobě emočně zabarvených tvrzení, významně ovlivněno nejen stereotypy, ale především účelem, místem a formou vzájemného setkávání. Výlučně pozitivní úlohu tak armáda sehrávala např. v případě různých výpomocí, ať už se jednalo o nasazení při mimořádných krizových situacích (přírodní katastrofy, nehody, požáry apod.) nebo o krátkodobou či dlouhodobou výpomoc národnímu hospodářství (zemědělství, průmysl, výstavba a údržba infrastruktury⁴³⁴), popř. o dobrovolné brigády vojáků v době osobního volna a o víkendech.⁴³⁵

---

⁴³¹ Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009. Osobní archiv autora.

⁴³² „Takže střet. My jsme šli do obchodu na město a nás vyhnali, jako ne obchodníci, ale prostě ti, co nakupovali: vy máte svůj obchod na sídlišti, vy si běžte na sídliště! Zažil jsem to na vlastní pěst, takže ty vztahy tady moc dobré skutečně v těch šedesátých letech jako nebyly.“ (Rozhovor s L. J. vedl Jaroslav Vašut, 30. 5. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.)

⁴³³ „My jsme se teda s téma civilistama jako moc nescházeli, víte? Bydleli jsme na sídlišti, který bylo vojenský a lidi, se kterými jsem jel ráno do práce, jsem odpoledne potkal v obchodě nebo jsme jeli na koupaliště, nebo jsme se viděli večer v kině. (...) Takže s civilistama? No a žena, ta učila ve škole, tak ty se na ní dívali jako na důstojnickou paničku, jako s tím: no, vy máte peněz dost!“ (Rozhovor se Z. Č. vedl Jiří Hlaváček, 7. 11. 2012. Osobní archiv autora.)

⁴³⁴ Nezanedbatelnou službu československé ekonomice dlouhodobě poskytovalo zejména spojovací, ženijní, silniční, železniční vojsko a vojenské stavebnictví.

⁴³⁵ O vojenskou pomoc mohly žádat národní výbory všech stupňů, Ministerstvo vnitra, krajské správy StB, krajská velitelství SNB a velitelé vyšších jednotek Pohraniční stráže. O jejím poskytnutí rozhodoval ministr

Oficiálně ČSLA poskytovala pomoc formou mužstva, techniky či materiálu pouze ve výjimečných případech, pro sezónní práce v zemědělství nebo při jiných příležitostech, vždy ale na základě usnesení vlády. V praxi však byla situace odlišná a armáda se musela dlouhodobě potýkat s problémy neustálého „odvelování“ celých útvarů na různé formy pracovní výpomoci. Problém měl na začátku roku 1960 vyřešit nový předpis, který určoval, že hlavní formou výpomoci se mají stát pracovní brigády uskutečňované zásadně v době volna a za náhradu, pokud se účastníci sami nerozhodnou pro bezplatnou pomoc. V průběhu šedesátých let se však situace nijak zásadně nezměnila. Pracovní brigády byly organizovány na žádost stranických organizací, mimo rámec vládních usnesení a v rozporu s přijatou směrnicí. Ročně šlo o několik milionů brigádních hodin, přičemž dalších několik milionů hodin ročně odpracovali vojáci v rámci „akcí Z“* ve svých posádkách a při zlepšování stavu vojenských objektů a jejich okolí.⁴³⁶

Obdobným způsobem tehdejší poměry hodnotili také samotní pamětníci. Ústředním motivem všech narativů byla ochota (či spíše „morální povinnost“) armády pomáhat kdykoliv bylo třeba, a to i za cenu narušení výcvikového plánu (velmi často v této souvislosti zaznívalo dobové spojení „armáda pro lid“). Okamžitá pomoc států a občanům v krizových situacích představovala pro většinu vzpomínajících pádný argument vůči veřejné kritice o nepotřebnosti armády:

Takový trendy byly, že nám [lidé] říkali, že se válíme za dělnický peníze a že oni nás musí živit a platit. Jo? Musel ses nad to přenést, protože ten člověk to říkal proto, že to říkali ostatní a neměl s tím zkušenosti. Nevěděl, co děláme a jak to děláme.

My jsme třeba vyrazili ráno směr západ, sedm kilometrů volným klusem přes pole (...), otočím se na město a (...) na konci města dým jako když někde hoří. A ono hořelo. Za hodinu pro nás přijela motospojka: všeho nechte, jedou pro vás auta, okamžitě do kasáren, odevzdat zbraně, hoří fabrika! (...) Z té stovky výsadkářů během hodiny bylo sto hasičů, který dělali všechno možný, aby zachránili, co se zachránit dalo. Měl jsem jedinýho zraněnýho. Jeden kluk si tam natrhl někde hlavu. Jinak jsme se teda nadýchali zplodin hoření, pochopitelně, takže jsme tři dni kašlali brikety. Ale to, co se v té dané chvíli dalo pro záchranu toho majetku udělat, tak ty výsadkáři okamžitě udělali.

Hodně se pomáhalo v národním hospodářství, když někde byl nějaký problém, tak se to řešilo armádou, která tam vlétla. Senoseč nebo ty nešťastný řepy a brambory, to nebylo jenom v šedesátém osmém roce, ale když hrozilo, že začínaly mrazy a nebylo sklizeno, tak holt šlo dvě stě, tři sta vojáků sklízet. Výcvik se zastavil a šlo se dělat, co bylo potřeba. (...)

---

národní obrany nebo náčelník Generálního štábu. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 118.)

* Akce Z byla poprvé vyhlášena v roce 1955 u příležitosti 10. výročí osvobození Československa jako trvalá akce Zvelebování měst a obcí občanskou svépomocí. Jednalo se o dobrovolnou a bezplatnou formu občanské svépomoci, při níž se využívalo co nejvíce materiálu z místních zdrojů. Pomocné, odborné, údržbové i úklidové práce byly vždy řízeny národními výbory a neměly přesáhnout délku dvou let. Centrálně akce Z spadala do kompetence Státního výboru pro výstavbu. (Knapík, Jiří – Franc, Martin a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*, s. 122–124.)

⁴³⁶ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 227.

Prostě armáda v určitých chvílích fungovala jako pracovní záloha, která umožňovala pružně řešit věci, který by jinak byly neřešitelný.⁴³⁷

Také v případě oficiálních slavnostních akcí, na nichž se armáda prezentovala (tj. vojenské přehlídky, kulturní akce, účast na spartakiádách apod.) byla přijímána veskrze pozitivně. Zdůrazňován byl především obranný charakter a vysoká bojová připravenost ČSLA. Zvláštní událost v tomto kontextu představovala veřejná vojenská přísaha, kterou mnozí narátoři reflektovali jako událost, jíž se civilisté účastnili velmi rádi. Nicméně, jak upozornil jeden z narátorů, bez ohledu na nepopiratelný emoční a rituální význam celého slavnostního aktu, jehož podstatou byla veřejná proklamace závazku bránit Československo a jeho státní zřízení proti „jakémukoliv“ nepříteli, prvotním motivem přítomnosti (rodičů, partnerek, příbuzných a přátel vojáků) často nebyla podpora instituce armády jako takové, ale především možnost setkat se, poprvé od absolvování cca měsíčního přijímače, se svými blízkými:

Bývaly [vojenské] přísahy na veřejnosti. Já si myslím, že ti rodiče to nevnímali nějak špatně, (...) návštěva těch rodinných příslušníků bývala vždycky dost velká, protože to byla vlastně první příležitost toho kluka uvidět od té doby, co odešel na vojnu. Takže i kdyby nechtěli vidět vlastní akt té přísahy, tak přišli, protože ten den dostali všichni kluci vycházku.⁴³⁸

Veřejnost se mohla s vojáky a jejich technikou setkat také na každoročních oficiálních oslavách za účasti ČSLA, které se konaly v průběhu celého roku u příležitosti různých významných výročí.⁴³⁹ Slavnosti tohoto typu představovaly ritualizovanou formu prezentace a legitimizace komunistického režimu, přičemž účastí armády měla být demonstrována jeho síla. Nejmasovější formou prezentace československé branné moci a ozbrojených sil v šedesátých letech zůstávala, stejně jako v předcházejícím období, květnová vojenská přehlídka k výročí osvobození Československa Rudou armádou, od roku 1951 tradičně konaná na Letenské pláni.⁴⁴⁰ Většina pamětníků však nepřisuzovala vojenským přehlídkám žádný větší význam a vnímala je pouze jako demonstraci síly. Shoda panovala také v tom, že šlo o monstrózní akce, na jejichž realizaci byly zbytečně vynakládány velké finanční prostředky.⁴⁴¹ Naproti tomu kladně byly hodnoceny lokální

---

⁴³⁷ Rozhovor s P. Č. vedl Jiří Hlaváček, 8. 8. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

⁴³⁸ Rozhovor s J. F. vedl Jiří Hlaváček, 28. 2. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

⁴³⁹ Příslušníci ČSLA se každoročně aktivně účastnili zejména těchto oslav: Den československého raketového vojska a dělostřelectva (15. ledna); Den Sovětské armády a vojenského námořnictva (23. února); Oslavy výročí vítězství československého pracujícího lidu (25. února); Svátek práce (1. května); Den osvobození ČSSR Sovětskou armádou (9. května); Oslavy výročí Slovenského národního povstání (29. srpna); Den československého letectva (17. září); Oslavy státního svátku ČSR a ČSSR (28. října); Den Československé lidové armády (6. října); Velká říjnová socialistická revoluce (7. listopadu).

⁴⁴⁰ Do roku 1955 byly květnové přehlídky pořádány každoročně, poté měly být z finančních důvodů pořádány jen jednou za pět let. Přesto až do konce šedesátých let probíhaly vojenské přehlídky prakticky v ročních intervalech a pětiletý interval se začal důsledně dodržovat teprve až od roku 1970. (*Prezentace československé branné moci a československých ozbrojených sil přehlídkami v letech 1945–1989*. In: Ministerstvo obrany [online] [2017–05–10] [Http://www.army.cz/scripts/detail.php?id=11840](http://www.army.cz/scripts/detail.php?id=11840).)

⁴⁴¹ „Byla to taková určitá prezentace té síly armády (...) a bylo to drahý jak hrom všecho. Veškerá technika, rakety, no prostě všechno se muselo na Letné objevit. (...) To bylo jenom pro vytírání zraků...“ (Rozhovor s F. T. vedl Jiří Hlaváček, 27. 10. 2012. Osobní archiv autora.)

akce menšího rozsahu jako byla vystoupení vojenské hudby, organizování dětských dnů či branných závodů ve spolupráci se SVAZARMem apod. V ojedinělých případech však lze narazit i na opačné názory, kdy byl naopak propagační a osvětový účel přehlídek na Letné narátory otevřeně vyzvedáván:

[Přehlídka na Letné] byla ukázkou připravenosti vojáků, ale i hrdosti nad dosaženými výsledky. Veřejnost (...) měla možnost sledovat vojáky a snad poprvé v životě spatřit i techniku, kterou byla armáda vyzbrojena. V žádném případě nešlo o nějakou demonstraci síly, o čemž rádi někteří „znalci“ hovoří.⁴⁴²

Taková tvrzení byla charakteristická zejména pro narátory, kteří se aktivně podíleli na organizaci přehlídky nebo na Letné během své aktivní služby sami několikrát pochodovali. Právě v těchto případech byla zmiňována pozitivní reakce ze strany diváků, a jejím prostřednictvím také pamětníci nejčastěji argumentovali ve smyslu podpory podobných akcí. Odlišný názor měli pamětníci, kteří se přehlídky účastnili distančně, tj. podíleli se na nácviku s vojáky základní služby u útvarů, ale akce se osobně neúčastnili. Tito narátoři naopak obvykle považovali přehlídky spíše za ztrátu času, která je zbytečně odváděla od výcvikového plánu. Ve zcela jiné situaci se pak nacházeli příslušníci vojenského letectva, pro které zajištění synchronizovaného přeletu nad tribunou představovalo náročnou formu výcviku, během něhož se do kontaktu s veřejností prakticky nedostali, jak dokládá následující úryvek jednoho z přímých účastníků přehlídky z poloviny šedesátých let, na němž je zajímavý zejména podrobný popis průběhu celé akce, přestože od události uplynulo téměř padesát let, což svědčí mimo jiné o zažitém drilu:

Dělal jsem velitele poslední letky nadzvukových eroplánů na květnové přehlídce [1965]. (...) Dělal se to tak, že na [velitelském] shromáždění jsme se nejdříve seznámili s celou organizací přehlídky a s metodikou výcviku, protože nejdříve se museli slíkat ty vedoucí skupiny, aby se udržely vzdálenost. (...) Letky byly po dvanácti érech, první letěla ta nejpomalejší, a my s těma nejmodernějšíma jsme letěli jako poslední. A letěly dvě letky čili čtyřia dvacet těch našich Suchojů.* Já jsem letěl jako vedoucí poslední skupiny a mezi těmi čtyřmi trojicemi byla vzdálenost tisíc metrů. To ti vedoucí museli nacvičit. Dělal se to tak, že se zapnul zaměřovač, párkrát se letělo v té vzdálenosti a prostě se to odhadlo podle toho, jak se mu ta křídla v tom zaměřovači promítaly. (...) Jinak to nešlo.

Princip byl asi takovej, odstartovali jsme směrem na Kutnou Horu, tam jsme se shromáždili zatáčkou o 180 stupních. (...) Startovali jsme po trojicích a ty trojice měli mezi sebou interval třicet vteřin. Jak se odlepovali, tak když byly asi v padesáti metrech, tak už startovali další tři. (...) Letěli jsme potom kapku směrem na Městec Králové, kde byla přívodní stanice. Měli jsme výšku asi 500 metrů, rychlost 700. Když jsme ji přeletěli, zatočili jsme doleva, přepnuli kanál na přívodní stanici, která byla na jižní části letiště u

---

⁴⁴² Rozhovor s V. M. vedl Jiří Hlaváček, 15. 3. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

* Nadzvukový stíhací bombardér Su-7 sériově vyráběný v Sovětském svazu od roku 1960. Letoun byl zkonstruován tak, aby byl schopen v přízemní výšce vysokou rychlostí překonávat silnou protivzdušnou obranu protivníka a dopravit na cíl jadernou pumu, ale zároveň si udržel i schopnost boje proti stíhačům protivníka. (Důbravčík, Jan: *Osmadvacítka. Historie 28. stíhacího bombardovacího leteckého pluku*. Cheb, Svět křídla, 2007, s. 110–111.)

Kbel. Takže jste letěl na radiokompasu na nule a musel vám souhlasit kurs. A od toho Městce se začalo pomalu klesat a přidávat plyn. Takže, když jste přelítával most v Poděbradech tak už jste měl výšku 200 a rychlost asi 850 a pořád jste klesal. Takže před Kbely už jste byl ve výšce pětadvacet metrů. Viděl jste jenom vlevo dva komíny od vysočanský pragovky a teď jste jenom se díval dopředu, abyste zahlídl za Letnou světlotmet, který (...) z dálky vypadal jenom jako špendlíková hlavička. Ale jak byl letohrádek Hvězda, tak tam byla zapálena osvětlovací puma, která byla celkem dost dobře vidět, ale musel jste to mít v zákrytu. A když se tohle dodrželo a trefil jste se, tak jsem se dostal těch 100 metrů od tribuny vlevo na letenskou pláň.

My jsme byli domluvení tak, že já budu nejniž. Protože Praha, tam si totiž teprve uvědomíte, co je tam smogu. Kotlina je úplně černá, nevidíte skoro na zem, všechno zahalený kouřem. Nevím jak je to teď, ale tenkrát to tak bylo. (...) Nad mostem v Libni už jsem měl výšku padesát metrů a rychlost 900. To jsem hnál a z vysílačky se pořád ozývalo: „níž, níž!“ A přitom jsem měl původně letět ve výšce 100 metrů! Oni pořád chtěli níž, aby to bylo efektivní a rachot.

No a za Letnou už se lezlo po Petřinách nebo co to bylo za baráky, nahoru. A u letohrádku zatáčka doleva, náklon pětáctyřicet, protože hned vpravo byla Ruzyň, a to se muselo dávat bacha, protože letovej provoz nebyl přerušen. A taky tam byl Cukrák, vysílač, tak aby člověk do toho nevlítnul. (...) A měli jsme zákaz, kdyby se něco stalo vyskočit nad Prahou. Jedině to otočit a švihnout s tím do řeky. Ovšem to nebylo k přežití, protože (...) v Praze, když se díváte z vejšky, to je most za mostem. A potom byl ještě zákaz létat přes Hrad. Čili to se muselo dodržovat.⁴⁴³

Společenskou událostí, při níž tehdejší veřejnost vojáky (téměř bezmezně) milovala, byla spartakiáda. Skladby vojáků na II. a III. celostátní spartakiádě v letech 1960 a 1965 patřily k těm vůbec nejnáročnějším z celého programu a logicky tedy i k těm nejpopulárnějším.⁴⁴⁴ Díky měsícům několikahodinového dennodenního nácviku v posádkách a týdnům zkoušení na Strahovském stadionu se vlastní cvičení mohlo skládat z náročných cviků a složité choreografie, jejichž záměrem bylo představit armádu nového (socialistického) typu, která je připravena bránit svou vlast, ale zároveň jde o „mírovou armádu“, která není odtržena od lidu.⁴⁴⁵ Nedílnou součástí této symboliky byla také odvaha vojáků, přičemž úrazy v rámci nácviku rozhodně nebyly ojedinělé.⁴⁴⁶

---

⁴⁴³ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁴⁴⁴ Mezi nejpozoruhodnější skladby patřilo vystoupení „Vítězství patří nám“ na III. celostátní spartakiádě, při kterém 16 tisíc vojáků nastoupilo na plochu stadionu z několika desítek obrněných transportérů OT 64. Slabším momentem tohoto dynamického nástupu byla skutečnost, že kvůli architektuře stadionu nedošlo k dostatečnému rozptýlení výfukových plynů, které se dlouho držely při zemi mezi cvičenci a jen pozvolna stoupaly mezi diváky na tribunách. V této skladbě se také poprvé objevily skoky z lidských pyramid, tzv. letky. (Roubal, Petr: *Československé spartakiády*. Praha, Academia 2016, s. 165–166.)

⁴⁴⁵ *Ibidem*, s. 159.

⁴⁴⁶ Ilustrativní přehled nabízí tajná zpráva velitele ZVO z října 1965, v níž jsou vyjmenovány jednotlivé úrazy, včetně těch vážných jako byl těžký otřes mozku (ve více než polovině případů způsobený vzájemnou srážkou hlavy dvou cvičenců), zlomeniny páteřních obratlů nebo poškození míchy. Zpráva nicméně končí závěrem, že celkové „ztráty“ ve výši necelých čtyř procent nepřesahují obvyklou plánovanou kvótu při běžném bojovém výcviku. (*Ibidem*, s. 213)

V rozhovorech se nicméně o riziku zranění, či konkrétních úrazech cvičenců, nikdo z narátorů nezmínil. Pamětníci hovořili, v několika případech dokonce se zastřeným hlasem, o náročnosti prováděných sestav, ačkoliv oni sami nebyli (až na několik málo výjimek) ve zkoumaném období v pozici cvičenců či tělovýchovných náčelníků, ale pouze v roli diváků pociťujících hrdost nad kvalitou ČSLA. Zmiňovány byly také populární obrazy povinného opalování vojáků základní služby s poukazem na fakt, že armádní skladby se od ostatních výrazně lišily svým ztvárněním, jehož charakteristickým rysem bylo právě opálené tělo cvičenců.⁴⁴⁷ Již tradičně (obdobně jako v případech výše zmiňovaných přehlídek a výpomocí) se objevoval také motiv komplikace v podobě nedodržení předepsaného výcvikového plánu, nicméně v tomto případě byli pamětníci ochotni „přimhouřit“ oko, protože šlo o pozitivní prezentaci ozbrojených sil na veřejnosti. Na rozdíl od vojenských přehlídek zde totiž byla prioritně prezentována fyzická zdatnost příslušníků ČSLA, nikoliv vojenská technika. Většina narativů však překvapivě zdůrazňovala zcela jiný aspekt celostátní spartakiády, a sice její doprovodný program (a obecně organizaci celé akce), který měl podle narátorů na vojáky základní služby významný socializační a kulturní dopad:

Takovou největší událostí pro veřejnost podle mého názoru, ale i pro vojáky samozřejmě, byla spartakiáda. Vojáci to měli, myslím si, rádi, i když to byla drezúra. Ono se vždycky říká, že se museli povinně opalovat. To byla sice pravda, ale zároveň to byly stovky hodin přípravy. Ale vyplatilo se to! Ty sestavy byly úžasný, co tam ty kluci předvedli, to už by dneska málokterej mladej kluk dokázal. Dneska je to samej tlouštík u počítače. (...) Ale mělo to ještě jeden důležitěj rozměr, aspoň si myslím, a to byl právě ten kontakt s veřejností. Na Vypichu bylo vždycky to stanový městečko.* Vojáci měli zadarmo kulturní akce, městskou dopravu, jezdili tam různý herečky, kapely. Poblíž byly koleje plné studentek, takže si tovedete představit (smích). A celkově si myslím, že ty lidi nás měli rádi, protože něco jsme, opravdu, předvedli. Tleskali jak diví a ty ohlasy byly, opravdu, pozitivní. A ještě jeden aspekt důležitěj tam byl. Některý ty kluci se poprvé v životě podívali do Prahy. Hlavně teda ze Slovenska, takový ty cikáni a Maďaři, ale i kluci z Moravy. Laco říká: „soudruh major, já sem sa poprvé podíval do takového mesta, moc vam dakujem!“ (smích). A poznali to hlavní město trochu, s těma kladama i záporama.⁴⁴⁸

Z výše uvedeného vyplývá, že spartakiáda byla, jak pro vojáky základní služby, tak pro vojáky z povolání, událostí svátečního charakteru, jejíž podstatou bylo vybočení z každodenní rutiny vojenského života v kasárnách. Toto vybočení však nemělo pouze povahu oficiálního rituálu (hromadné masové cvičení na podporu a „oslavu“ vládnoucího režimu), ale i neoficiálního uvolnění z vazeb (bujaré veselí, alkohol, sexuální

---

⁴⁴⁷ Pamětníci z řad normalizačních vojáků přitom velmi často odkazovali na normalizační seriál *Chlapci a chlapi* (Československo 1988, režie Evžen Sokolovský, 11x60 min.). Přestože v kontextu dalších témat byl tento seriál zmiňován spíše v pejorativní rovině jako přehnaně ideologický, okolnosti nácvičku spartakiády však podle narátorů odrážel velmi přesně.

* Pro potřeby armády vyrostl od roku 1960 před každou spartakiádou na Vypichu velký stanový tábor s vlastní infrastrukturou. Spolu s bytovými prostory byla v táboře vytvořena také kopie plochy Strahovského stadionu, která vojákům usnadňovala nácvičku náročných skladeb. (Spartakiádní stanové město vojáků. In: *Svobodné slovo*, č. 133 (1960), s.3.)

⁴⁴⁸ Rozhovor s M. P. vedl Jiří Hlaváček, 29. 6. 2010. Osobní archiv autora.

dobrodružství aj.) ještě umocněného prostředím a možnostmi pražské metropole (kultura, nakupování, cizinci apod.).⁴⁴⁹ Narátoři z řad příslušníků důstojnického sboru tak v tomto případě víceméně potvrzují dosavadní obraz spartakiád utvořený na základě vzpomínek několika generací vojáků základní služby.

V souvislosti se spartakiádou narátoři dále upozorňovali na skutečnost, že obraz armády ve společnosti po roce 1948 dlouhodobě „zachraňovali“ především představitelé vrcholového armádního sportu, ať už se jednalo o jednotlivce (běžce Emila Zátopka, lehkého atleta Josefa Odložila nebo fotbalistu Josefa Masopusta) či sportovní kluby (Dukla Praha). V tomto případě se tedy velení armády poměrně úspěšně dařilo naplňovat, po vítězném únoru, vytyčenou oficiální linii vojenské tělesné výchovy jako vzoru či předvoje československé tělovýchovy a sportu obecně. Sportovní činnost tak patřila k důležitým prostředkům pozitivní propagace armády nejen doma, ale i v zahraničí.

Ztráta času nebo přínos: vojenská základní služba v pamětnické reflexi

Základní vojenská služba (ZVS) jako povinná služba v armádě patří mezi mechanismy, které po staletí ovlivňují fungování mnoha ozbrojených sborů po celém světě. Myšlenka všeobecné branné povinnosti našla své uplatnění poprvé ve Francii na konci osmnáctého století a právě v této době se zrodila také představa národa ve zbrani, čímž se vojenská služba stala povinností i právem každého občana v jeho vztahu vůči státu.⁴⁵⁰ Nové způsoby válčení a utváření národních států si v následujících staletích vyžádaly postupné umenšení téměř výlučně profesionálního charakteru armády a jeho nahrazení armádou masového typu, jejíž jádro tvořili právě branci, kteří cítili (či měli cítit) závazek vůči svému národnímu (či třídnímu) společenství.⁴⁵¹

V roce 1949 v Československu vstoupil v platnost nový branný zákon, který potvrdil základní vojenskou službu v délce dvou let (specifickou výjimkou byly v tomto ohledu Pomocné technické prapory) a stanovil brannou povinnost pro muže ve věku od 17 do 60 let s plánovaným odvodem v 18 letech.⁴⁵² Dva roky, které museli vojáci strávit na vojně přitom představovaly pro Československo standard již od roku 1934 a po vzniku

---

⁴⁴⁹ Srv. viz např. Roubal, Petr: Jak ochutnat komunistický ráj. Dvojitá tvář československých spartakiád. In: *Dějiny a současnost*, č. 6 (2006), s. 31.

⁴⁵⁰ Láník, Jaroslav: *Jak se uzavírala 150 let trvající historie základní vojenské služby v českých zemích*. In: Vojenský historický ústav [online] [2018-01-30]. <http://www.vhu.cz/jak-se-uzavirala-150-let-trvajici-historie-zakladni-vojske-sluzby-v-ceskych-zemich>.

⁴⁵¹ V českých zemích byla všeobecná branná povinnost regulérně zavedena v období rakousko-uherské monarchie v prosinci 1868. Délka služby byla stanovena na tři roky. Potom následovalo sedm let zálohy a dva roky v tzv. zeměbraně. (*Historie základní vojenské služby v českých zemích*. In: Ministerstvo obrany ČR [online] [2018-01-12]. <http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=3895>.)

⁴⁵² Postupně docházelo také k úpravám podmínek tzv. náhradní vojenské služby pro muže, kteří nebyli z různých důvodů odvedeni do třiceti let svého věku (nejprve v délce pěti měsíců, později pouze tří). Specifické postavení měli po zřízení vojenských kateder na vysokých školách také vysokoškoláci, kterým byla délka povinné základní vojenské služby stanovena pouze na jeden rok. (*Ibidem*.)

Varšavské smlouvy víceméně odpovídaly délce základní vojenské služby v ostatních členských státech.⁴⁵³

Povinná vojenská služba měla z pohledu státní moci několik nezanedbatelných funkcí. V šedesátých letech byla nejen garantem obrany státu a nástrojem občanské výchovy, ale také důležitým agitačním prostředkem ideologizace širokých vrstev obyvatelstva. Armáda umožňovala indoktrinovat, disciplinovat a socializovat celé generace branců (v některých případech je tak možné hovořit dokonce o procesu „civilizačním“).⁴⁵⁴ Mladý muž, jemuž se nepodařilo vyhnout odvodu byl v podmínkách relativní izolace po dobu dvou let soustavně vystavován pedagogickému působení důstojnického sboru, který tak dostal jedinečnou příležitost vytvořit z něj „nového“ (socialistického) člověka:

Výchova vojáka jako ozbrojeného bojovníka je jednou, rozhodující stránkou vojenské výchovy. Druhou stránkou vojenské výchovy, která rovněž přispívá k plnění výchovné funkce armády, je výchova vojáka jako občana i člověka, to je záměrné rozvíjení jeho občanských a lidských hodnot. Realizace této druhé stránky vojenské výchovy zvyšuje ve svých důsledcích celkovou připravenost vojáka k obraně vlasti, k vedení soudobého boje. Svým významem však přesahuje pouze úzce vojenské zaměření výchovy.⁴⁵⁵

Proto také byla ZVS v rámci veřejného diskursu tradičně chápána jako určitý přechodový rituál, o čemž svědčí slovní spojení typu „vojna dělá z chlapců chlapi“ nebo „vojna není kojná“.⁴⁵⁶ Pro mladého muže, který se po ukončení studia či vyučení ocitl na prahu dospělosti (tj. před zahájením profesní kariéry), představovala povinná vojenská služba určitou formu sociální iniciace, jejímž prostřednictvím vystoupil z chlapeckého světa a ocitl ve „světě dospělých mužů“ schopných bránit svou vlast.⁴⁵⁷ Není proto překvapením, že o liminální a maskulinní povaze ZVS (a zároveň despektu vůči těm, kteří se vojenské službě snažili vyhnout) se v rozhovorech zmiňovala rovněž většina pamětníků.⁴⁵⁸

Ten kluk, když přišel na vojnu, tak to byl vyjevenej zajíc. Ale, stal se z něj chlap, protože se musel o sebe postarat, a ještě se něco naučil. Takže když šel do civilu, daleko převyšoval svoje kamarády, který třeba na vojně nebyly, protože si vyběhali tu modrou knížku.* To byla taková škola života pro ty kluky.⁴⁵⁹

⁴⁵³ Délka ZVS v ostatních státech se pohybovala se od 16 (Rumunsko), přes 18 měsíců (Maďarsko, východní Německo) až po dva roky (Polsko, Bulharsko a Sovětský svaz). Vojáci sloužící u námořnictva pak strávili na vojně zpravidla tři roky. Minařík, Pavel: *Dotaz č. 1060*. In: Československé vojenství [online] [2017–11–03]. [Http://vojenstvi.cz/vasedotazy_71.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_71.htm).

⁴⁵⁴ Kiliás, Jaroslav: *Válka, armáda, stát a národ*, s. 53.

⁴⁵⁵ Skalka, Jaromír: Sebeuvědomování socialistické vojenské pedagogiky. In: *Pedagogika*, č. 5 (1969), s. 735.

⁴⁵⁶ V roce 1965 se téměř 73 % obyvatelstva domnívalo, že ti, kdo prošli základní vojenskou službou, jsou lépe připraveni na samostatný život. (Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 187.

⁴⁵⁷ V kontextu ZVS tedy lze hovořit o odvodu brance, jeho pobytu v kasárnách a následném znovu začlenění do společnosti.

⁴⁵⁸ K problematice odpírání ZVS podrobněji viz např. Blažek, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha, Academia 2007.

* *Průkaz neschopnosti k vojenské službě ze zdravotních důvodů*, který byl udělován na základě rozhodnutí odvodní komise.

⁴⁵⁹ Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 30. 3. 2009. Osobní archiv autora.

Nováčci, kteří nastoupili k výkonu ZVS se prakticky ze dne na den ocitli ve zcela novém prostředí a podmínkách, kde na ně byly kladeny neobvyklé požadavky, zejména pokud jde o psychickou odolnost. Svou roli sehrávalo odloučení od domova a blízkých, větší a soustavnější fyzické vypětí, omezená volnost pohybu, přísnější normy jednání i vystupování, podřízení se autoritám za všech okolností, omezené finanční zabezpečení, sžívání se s neznámými lidmi, ale i nutnost fungovat v rámci nově utvořeného kolektivu.⁴⁶⁰ Není proto překvapením, že část nováčků měla po příchodu do kasáren problémy s adaptací na nové podmínky, o čemž svědčí např. jeden z dopisů adresovaný redakci *Československého vojáka*:

Až budu odcházet do civilu, chci vymazat svou vojenskou službu ze života, píše nám jeden z vojáků základní služby a dodává: Již v dětství jsem měl ve škole potíže se svou povahou. Byl jsem a stále jsem založen dost vážně. Byl jsem velmi citlivý na podrazy spolužáků a ti toho využívali. Ale na vojně takové vztahy přímo bují. (...) Sobectví, panovačnost, ponižování, předávání horší práce druhým. Naši poddůstojníci pokládali vojáky za nemyslí tvory, který není třeba samostatného rozhodování. (...) Psychiatr, u kterého jsem byl dobrovolně na vyšetření konstatoval, že jsem velmi inteligentní. Moje školní vysvědčení i výuční list jsou s významenáním...⁴⁶¹

Záměrem této podkapitoly však není reflexe fenoménu ZVS na základě vzpomínek jejích absolventů, ale pohled vojenských profesionálů na vojáky základní služby a jejich vztah k nim.⁴⁶² V souvislosti s povinnou vojenskou službou tak v rozhovorech narátoři zmiňovali především problematiku fungování vojenského kolektivu a mimořádných událostí, k nimž v rámci ZVS docházelo. Samostatnou kapitolu pak představuje rozsáhlý korpus narativů vztahující se k různým významům povinné vojenské služby pro mladé muže. Hned v úvodu je třeba konstatovat, že vojáci základní služby byli všemi narátory vnímáni výlučně v pozitivních konotacích. Pamětníci je považovali za své svěřence, pociťovali k nim často až otcovské sklony a vzájemný vztah hodnotili jako bezproblémový.⁴⁶³

Narátoři měli tendenci hodnotit „kvalitu“ vojáků základní služby, přičemž obvykle vycházeli z předpokladu, že čím větší odborné nároky byly na vojáky u útvaru kladeny, tím „kvalitnější“ také byli. Analogicky tak lze v rozhovorech nalézt výkladové vzorce podobné těm, které byly již zmíněny v druhé kapitole v souvislosti s prestiží různých druhů vojsk v ČSLA. Na pomyslném vrcholu hierarchie opět stálo letectvo, kde byla podle názorů pamětníků „volnější vojna“, což bylo vysvětlováno tím, že piloti se museli na

---

⁴⁶⁰ Linha, Miroslav: *Příručka pro poddůstojníky*, s. 85.

⁴⁶¹ Redakce: Z redakční pošty. In: *Československý voják*, č. 14 (1966), s. 8.

⁴⁶² Přestože ve výzkumném vzorku lze nalézt i pět narátorů, kteří se rozhodli pro vojenskou profesi až po absolvování ZVS (všichni však již v druhé polovině padesátých let), ponechávám toto téma stranou. K narativní reflexi vojáků základní služby podrobněji viz např. Kubáčková, Patricie: *Vojna zelená i černobílá. Jak se vzpomíná na vojnu*. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?!* Praha, Academia 2009, s. 133–161. Podle dobového sociologického průzkumu mezi branci očekávali vojáci prvního ročníku ZVS od velitele především roli „spravedlivého“ a „objektivního“ kontrolora vnitřních vztahů, experta a otcovské postavy s neformálním přátelským vztahem k podřízeným. Viz Ryška, Miroslav: *Utváření postojů branců k důstojnickému sboru ČSLA*. In: *Vojenská mysl*, č. 8 (1968), s. 78.

vojáky základní služby (tj. mechaniky a letový personál) spolehnout, protože na kvalitě jejich práce mnohdy závisel jejich život a vojenský dril šel proto stranou:⁴⁶⁴

Ti kluci to [ZVS] brali jako nutné zlo, ale zase na druhé straně byli rádi, že jsou u letectva, že mohou k těm letadlům. (...) A brali to skutečně dobře a dalo se s nima vždycky vyjít. U letectva neexistovala taková ta pěšácká buzeračka. Tady byl v sedm hodin nástup, v půl osmé už budou odplachtovaná letadla a už se začalo dělat. Nebo předletová příprava, poletová příprava, lítání. To bylo doslova jako zaměstnání v civilu u letadel.⁴⁶⁵

Každý z narátorů se pochopitelně snažil vyzdvihnout kvality právě těch „svých“ vojáků základní služby, s nimiž měl největší zkušenost. I v těchto případech však zůstávala prestiž jednotlivých „zbraní“ nepsaným pravidlem, které bylo dodržováno. V praxi se to projevovalo tím, že pamětníci se s určitým despektem vyjadřovali pouze o kvalitě mužstva, které se na pomyslném žebříčku nacházelo vždy až pod nimi (resp. pod jejich „zbraní“). Nikdo z pamětníků si přitom nedovolil zařadit na nižší příčku útvary či druhy zbraní, které se v rámci ČSLA obecně těšily vyšší míře prestiže (polemizovat by snad bylo možné jen o rovnocenném postavení raketového vojska a letectva); útvary s vyšší prestiží však byly zmíněny teprve až na přímou otázku tazatele, což nepochybně souvisí s hrdostí pamětníků na svou zbraň, ale zároveň také s vojenskou ctí, která jim nedovoluje popřít existenci „kvalitnějších“ útvarů:

Obsluhovat tank, to chtělo fyzický násilí. Ten voják musel bejt trošku fyzicky zdatnej, protože rozebrat tankovej pás, ohánět se pětakilovým kladivem, aby ho rozpojil, to něco vyžaduje. To nemůže dělat nějaký střížlík! A z toho vznikla pověra, že tankista může bejt blbej, ale musí bejt silnej. U těch blátošlapů může bejt jen blbej, protože ten samopal unese vždycky. (smích)⁴⁶⁶

Předpoklad, že kvalita vojenského kolektivu je přímo odvislá od prestiže zbraně, je nicméně založen na generalizaci, a může tak působit jako zjednodušující. Na druhou stranu, srovnáme-li názory pamětníků s výsledky dobových sociologických průzkumů, jež byly v polovině šedesátých let prováděny přímo mezi vojáky základní služby, zjistíme, že výzkumníci došli prakticky k obdobným závěrům, když dávají do souvislosti nižší prestiž zbraně, horší kádrové složení a převahu manuální práce s nižší spokojeností a s kvalitou vojenského kolektivu.⁴⁶⁷ Autoři těchto výzkumů však zároveň jedním dechem dodávají, že hodnocení vojenského kolektivu je vždy výslednicí mnoha faktorů, přičemž přitažlivost zbraně, prostředí výcviku a výběr vojáků sehrávají důležitější roli, než nižší stupeň prestiže dané jednotky či zbraně, čímž výsledky, k nimž došli, značně relativizují.⁴⁶⁸ Dobrý

---

⁴⁶⁴ „Mechanici byli základáci, takže vztahy byly dobrý. Nemuseli ani zdravit, jako salutovat. Když šel pilot, tak platilo: toho ani nezdrav, on ti řekne ahoj! Vy jste je potřeboval, i ten co vyměnil pneumatiku byl pro vás partner.“ (Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009. Osobní archiv autora.)

⁴⁶⁵ Rozhovor s J. L. vedl Jiří Hlaváček, 2. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁴⁶⁶ Rozhovor s A. T. vedl Jiří Hlaváček, 15. 3. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

⁴⁶⁷ Fazík, Alexander – Mucha, Jaroslav: *Sociologický výzkum postojů vojenské mládeže k vojenské službě a k některým stránkám vztahů ve vojenských skupinách*. Praha, Vojenská akademie Klementa Gottwalda – Vojenský ústav sociálních výzkumů, 1969, s. 225.

⁴⁶⁸ Nejvyšší frekvenci kladných pocitů vůči své příslušnosti ke kolektivu podle průzkumu vykazovali pohraničníci, dále vojáci speciálních, strážních a vojenských jednotek, žáci poddůstojnických škol a

vojenský kolektiv tedy nebyl nutně odvislý od druhu vojska u něhož vojáci sloužili, ale souvisel především s morálními a charakterovými kvalitami jednotlivců, z nichž se skládal. Ačkoliv existovala poměrně vysoká šance, že „inteligentnější, zručnější či odborně zdatnější“ jedinci budou zařazeni k útvarům s vyššími požadavky na své vojáky (jako bylo např. letectvo, raketové vojsko apod.), nebylo tím automaticky zaručeno, že takový kolektiv bude po „lidské“ stránce vždy fungovat. O tom, že kvalita vojenského kolektivu nebyla ve zkoumaném období samozřejmostí, svědčí např. postesk jednoho z vojáků uveřejněný na stránkách *Československého vojáka*:

Sloužím již na čtvrtém místě a všude jsem se setkal s pokrytectvím, podlézáním a egoismem. Z většiny vojáků se stará každý sám o sebe, kouká mít ze všeho užitek na úkor druhých. Toho vojenského kamarádství, o kterém se píše, je velmi, velmi málo. (...) Vím, že moje životní zkušenosti jsou ještě malé, ale co je platné hlásání myšlenky socialisticky žít, jestliže se člověk v praxi setká s něčím jiným. A stejnou měrou se to projevuje i v civilním životě. Moje zkušenost posledního roku zní: NEVĚŘIT. Nedospěl jsem k tomu lehce. Největší podíl na tom má vojenský kolektiv.⁴⁶⁹

I přes snahu narátorů dohlížet na fungování vojenského kolektivu, nebylo v silách vojáků z povolání (částečně i vlivem dobových nedostatků v organizační a řídicí práci velitelů a poddůstojníků) zabránit v rámci ZVS vzniku samostatného mikrosvěta s vlastními pravidly a sociálním řádem, jehož charakteristickým rysem byla neoficiální hierarchie vojáků odvozovaná z (jarních a podzimních) nástupních termínů. Nejnižší postavení v této hierarchii měli nováčci, tzv. bažanti (ale i „holubi“, „ptáci“ či „myši“), z nichž se po prvních šesti měsících stali tzv. půlročníci (resp. „starší rajonisté“, slangově též „půlky“). Teprve po prvním odslouženém roce získali vojáci základní služby statut „mazáků“, přičemž v rámci této skupiny existovali ještě tzv. „supráci“, kteří měli do civilu nejbližší (slangově „měli to za pár“).⁴⁷⁰ Odlišně byli vnímáni také vysokoškoláci (tzv. absíci), kteří povinně studovali na vojenských katedrách při civilních vysokých školách a následně odsloužili pouze jeden rok ZVS.

V důsledku tohoto kastování se mezi vojáky základní služby v šedesátých letech poprvé objevil fenomén, který lze popsat jako deformaci vztahu mezi prvním a druhým ročníkem základní služby, ale i mezi mužstvem a poddůstojníky.⁴⁷¹ Tento jev mohl v některých případech přerůst až v prvky šikany, jak dokládá následující úryvek, v němž se narátor zmiňuje o „zábavě mazáků“, která vycházela z percepce dobového filmového snímku:

V té době běžel takovej film, Kopeček [Pahorek*] se to jmenovalo? Vojáky tam drezúrovali na nějaké takové vyvýšenině. A u nás na letišti byl taky nějaký takovej kopeček a ty starší

---

příslušníci spojovacích jednotek. Naopak, s nejvíce zápornými konotacemi se bylo možné setkat u vojáků radiotechnických, dělostřeleckých, železničních a ženijních jednotek. (*Ibidem*, s. 214.)

⁴⁶⁹ Svobodník M. Jiroušek: Hledá se důvěra. In: *Československý voják*, č. 1 (1965), s. 5.

⁴⁷⁰ Votruba, Adam: *Kultura vojáků základní služby*, s. 40.

⁴⁷¹ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 202.

* Britské drama odehrávající se během druhé světové války v nápravném zařízení pro anglické vojáky v lybijské poušti. Jednou z postav je sadistický seržant Williams, který využívá uměle vytvořený pahorek z

vojáci se snažili tady ty mladý kluky po tom kopečku honit. To je asi tak jediný, na co si ale z té doby vzpomínám.⁴⁷²

Vojenský historik Prokop Tomek rozdělil šikanu v armádním prostředí do tří hlavních oblastí. První oblast souvisela s prací, výkonem služby a výcvikem, přičemž zahrnovala situace, kdy si vojáci druhého ročníku neoprávněně přisvojovali práva poddůstojníků (v této fázi nicméně ještě nedocházelo k vynucování nesmyslné činnosti). Druhou oblast představovaly rituály, privilegia a kastovníctví. Iniciační rituály byly prováděny nelegálně a jejich podstatou bylo „oslat“ přechod mezi skupinami nástupních termínů (např. povyšování prostřednictvím bití opaskem). V těchto případech byla míra ponižování různá, někdy k němu docházelo dobrovolně (podobné chování tedy nebylo považováno za šikanu, ale za součást života kolektivu vojáků základní služby), někdy násilím. Konečně, poslední oblast šikany zahrnovalo nejnebezpečnější jevy, mezi něž patřily případy jednoznačného ponižování lidské důstojnosti a fyzického násilí.⁴⁷³

V rozhovorech samotných se nicméně vzpomínky na konkrétní případy šikany prakticky neobjevovaly. Takové zjištění lze interpretovat různě. Absence těchto narativů může být chápána jako potvrzení Tomkovy teze, že k masivnímu rozšíření podobných jevů u útvarů a jednotek v ČSLA došlo teprve až v následujících dvou dekáдах, tj. během sedmdesátých a osmdesátých let.⁴⁷⁴ Šikana nepochybně existovala, ale ve zkoumaném období byla spíše marginálním jevem a projevovala se „mírnější“ formou dočasné „penalizace“ - tj. v podobě různých úsluh či sankcí, které „mazáci“ vyžadovali po „bažantech“.⁴⁷⁵ I takové jednání nicméně mohlo v ojedinělých případech u některých jedinců vést až k pokusům o sebevraždu.⁴⁷⁶ Dalším vysvětlením může být skutečnost, že nářatoři ze své pozice vojáků z povolání neměli možnost objektivně zjistit, do jaké míry byly podobné jevy u jejich jednotek rozšířené. A pochopitelně, je také možné (v komparaci s výsledky dobových průzkumů však spíše nepravděpodobné⁴⁷⁷) že u některých útvarů ve zkoumaném období k takovým jevům skutečně nedocházelo.

---

kamení jako prostředek ke zlomení zbytků lidské důstojnosti vojáků. (Viz *Pahorek/The Hill*. Drama, Velká Británie 1965, režie Sidney Lumet, 121 min.)

⁴⁷² Rozhovor s J. BR. vedl Jiří Hlaváček, 2. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁴⁷³ Tomek, Prokop: Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969. In: *Historie a vojenství*, č. 2 (2012), s. 30–31.

⁴⁷⁴ *Ibidem*, s. 31.

⁴⁷⁵ Slovenský etnolog Ivan Murín v tomto kontextu navrhuje používat v takových případech namísto „šikany“ termín „penalizace“, který podle něj lépe vystihuje podstatu takového chování. Podřízenost nováčků je totiž pouze dočasná a v druhém roce získají i oni plnohodnotný status „mazáků“, kteří mohou penalizovat „bažanty“. Viz Murín, Ivan: Neoficiálne spôsoby fungovania a ritualizácie života vojenskej komunity. In: *Slovenský národopis*, č. 3 (1994), s. 337.

⁴⁷⁶ Např. při vyšetřování pokusu o sebevraždu vojína prvního ročníku zastřelením na strážním stanovišti v první polovině roku 1969 bylo příslušnou komisí zjištěno, že příčinou bylo chování vojáků druhého ročníku, kteří v nepřítomnosti důstojníků po zaměstnání vyhazovali vojákům prvního ročníku věci ze skříní, nechali si čistit boty, nosit jídlo a vyžadovali různé úsluhy, přičemž ve dvou případech došlo i k fyzickému napadání. (Tomek, Prokop: *Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969*, s. 36.)

⁴⁷⁷ V již citovaných výzkumech více než třetina respondentů odpověděla, že kvalita vojenských kolektivů je oproti těm civilním horší. Výrazné rozdíly v hodnocení se objevily u vojáků prvního a druhého ročníku, přičemž preferování civilního kolektivu u vojáků prvního ročníku bylo podle autorů výzkumu „nesporně ovlivněno jejich pozicí a rolí v jednotkách, zejména tím, že jsou do značné míry objektem direktivní

Ať už přijmeme jakékoliv z uvedených vysvětlení, záměrem narátorů v žádném případě nebylo „staromázactví“ či šikanu v rozhovorech jakkoliv omlouvat, protože takové chování bylo podle nich v přímém rozporu s objektivním požadavkem ZVS nalézat pomoc a vzory u zkušenějších vojáků v době, kdy se u vojáků prvního ročníku teprve začínal rozvíjet proces adaptace na podmínky vojenské služby a identifikace s vojenskými rolami. Podobné jevy proto byly všemi pamětníky tvrdě odsouzeny:

Vyskytla se šikana, což já sem dřív nikdy nepoznal, protože my jsme šli proti tomu. (...) Jednou za tři měsíce jsem zařídil, aby z (...) velitelství armády, kde bylo právní oddělení, přišel vždycky jeden prokurátor a měl s těma vojákama besedu. A jak jsme zjistili šikanu, tvrdě, okamžitě jsme to dali na prokuraturu a už se to projednávalo. A my jsme jim [vojákům základní služby] vždycky říkali: „kluci, primitiv se projeví tím, že uplatňuje svoji, třeba minimální, moc jenom z titulu, že slouží druhým rokem a ty sloužíš prvním rokem. Inteligentní kluk tohle nikdy neudělá. Spíš se snaží tomu slabšímu pomoci, aby ten slabší měl oporu a aby měl sílu, protože některý z vás do této doby neopustili sukni maminky!“ Byli doma, maminka se o ně starala a najednou přijde ohromnej zlom. My jsme tam měli každéj rok sebevražedný pokusy, většinou demonstrativní, ale byly. Kolikrát, řeklo by se, blbost a najednou ho tam najdou, jak se chce kvůli tomu otrávit. Říkám: „pochopte jednu věc, že každéj jsme psychicky jinak založený, jinak vychovaný, z jinýho prostředí, a každéj jsme jinak odolný vůči těmhle situacím. Čili snažili jsme se likvidovat podobné věci, jak se objevily a zároveň preventivně dělat těm klukům osvětu.“⁴⁷⁸

Narátoři navíc opakovaně argumentovali tím, že šikana nebyla primárně problémem, který by vznikl v armádě. Řada sociálně narušených a neadaptovatelných jedinců přicházela podle nich do armády již z civilního prostředí a s ohledem na povinnost absolvovat vojenskou službu je nebylo možné odmítnout.⁴⁷⁹ Zároveň však ani tak rigidní a byrokratizovaná instituce, jakou byla armáda, nebyla schopna zajistit permanentní dohled nad vojáky základní služby, který by mohl šíření patologických jevů alespoň částečně zabránit:

Šikana nevznikla v armádě. Šikana vznikla, bohužel, v učňovském školství a potom se postupně rozšiřovala dál. (...) Sprostá buzerace a ponižování člověka. (...) V době zaměstnání to šlo. Problém byl volný čas. Otázka je řešení? (...) Z hlediska velení, aby u každý čtyry nebo roty byl někdo, kdo je bude hlídat až do půlnoci? To tabulkově prostě možný nebylo.⁴⁸⁰

Pomyslným strašákem narátorů v souvislosti s průběhem ZVS nicméně nebyla pouze šikana, ale také další případy tzv. mimořádných událostí, jejichž počet v první polovině dekády nejprve mírně klesal, ale od roku 1965 začal opětovně růst. Mimořádné události

---

manipulace, příkoří a ponižování.“ Viz Fazík, Alexander – Mucha, Jaroslav: *Sociologický výzkum postojů vojenské mládeže k vojenské službě a k některým stránkám vztahů ve vojenských skupinách*, s. 228.

⁴⁷⁸ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁴⁷⁹ Tento názor odpovídá také závěrům průzkumu mezi veliteli, politickými pracovníky a funkcionáři ČSM, kteří uvedli, že: „dost velká část mladých lidí si přináší z civilního života do vojenského života mnoho negativních vlastností hodnot.“ Viz Fazík, Alexander – Mucha, Jaroslav: *Sociologický výzkum postojů vojenské mládeže k vojenské službě a k některým stránkám vztahů ve vojenských skupinách*, s. 235.

⁴⁸⁰ Rozhovor s J. M. vedl Jiří Hlaváček, 26. 4. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

se musely vždy hlásit nadřízeným orgánům, čímž poškozovaly obraz konkrétního útvaru a jeho funkcionářů. Vedle již zmiňované šikany se jednalo např. o nehody, vážná zranění, úmrtí (včetně sebevražd), svévolné odloučení od útvaru, zběhnutí či ztrátu zbraně.⁴⁸¹ Pamětníci nejčastěji vzpomínali na útoky vojáků z kasáren (tj. opuštění útvaru mimo řádné vycházky či dovolené⁴⁸²), jejichž příčiny mohly být různé. Charakteristickým rysem takových vyprávění byla zřejmá (často až „otcovská“) shovívavost a pochopení ze strany narátorů pro takové jednání:

Stal se třeba případ, že volali (...) z [Veřejné] bezpečnosti, že chytili na nádraží vojáka v keckách, a že je od nás, a že si pro něj musíme přijet. (...) Náčelník štábu samozřejmě rozzuřenej, protože to byla skvrna na pluku a hned, že mu dáme prokurátora. Já jsem říkal: „nejdřív s nim musíme promluvit, musíme zjistit proč to udělal.“ Kluka přivezli, brečel, samozřejmě, a začal vykládat. Kluk z Moravy, chodil s holkou, holka mu napsala, že ho nechce, že se s nim rozchází. Řikal: já jí mam tak rád, žádal jsem o volno, ale nedostal jsem ho...“ Říkám: „Karle, dej mu tři dny volna, ať jede rychle domů a dá si to do pořádku!“ Dobrej voják. Sloužil, nebylo o něm vůbec slyšet a děkoval. Nesmíme dávat najevo svou nadřazenost. Prostě má problém a já mu musím nějak vyjít vstříc, a jestli je to voják to mě nezajímá, protože je to taky člověk.⁴⁸³

Mnohem větší problém než svévolná opuštění útvaru, však pro armádu představovala tragická úmrtí vojáků základní služby, včetně sebevražd.⁴⁸⁴ Tyto události významně poškozovaly veřejný obraz armády, ale byly také zdrojem nemalé psychické zátěže důstojníků, kteří za svěřené vojáky zodpovídali:

Voják [základní služby] přecházel v noci přes letiště, na černo. (...) Měl jít za čtrnáct dní do civilu, přijeli sem ze Slovenska na zájezd, tady se setkali, ožrali ho. Byl u letištního praporu, měl vycházky, vracel se a vzal to přes letiště. A v půli, jak přebíhal. tak startovalo éro a bylo hotovo. No a teď mi volá velitel (...), že se tam stal průšvih a jestli bych tam nezajel, že mi pošle auto. (...) Našli jsme oděv, tam byla jmenovka. Jedeme na prapor a říkáme: „vy tady máte kluka s tímhle jménem, ukažte kde je!“ A on tam spal, takže průšvih. Tak se to vyšetřovalo, nikomu nikdo nechyběl. Když jsme řekli dozorčímu útvaru, že tam je zabitej člověk, tak najednou osmnáct kluků chybělo. Rozumíš, tak teď zjisti, kdo to je? No a pak se

---

⁴⁸¹ V letech 1965–1968 došlo v armádě každoročně v průměru k více než 1 650 mimořádným událostem vážného charakteru (z toho se jednalo o cca 900 případů zběhnutí či svépomocného odloučení od útvaru, cca 80x došlo ke ztrátě zbraně a téměř 200x se některý z vojáků pokusil o sebevraždu). Mimořádné události si v tomto období každoročně vyžádaly na 270 lidských životů a více než 400 lidí bylo při nich zraněno. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 202.)

⁴⁸² Řádná dovolená pro vojáky základní služby v délce deset dnů ročně se stala se nárokovou teprve až v roce 1960 a rok později k ní přibyli i vycházky, jejichž rozsah a místo měl stanovit velitel útvaru podle konkrétních podmínek. Desátníkům, četařům, vzorným vojákům a třídním specialistům II. a vyšší třídy bylo povoleno zůstat na vycházce jednu hodinu po večerce. Vojákům prvního ročníku byly vycházky povolovány teprve po uplynutí jednoho měsíce od nástupu do základní služby. (Minařík, Pavel: *Dotaz č. 112*. In: *Československé vojenství* [online] [2017–11–03]. [Http://vojenstvi.cz/vasedotazy_8.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_8.htm).)

⁴⁸³ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁴⁸⁴ Vysoká míra vojenská sebevražednosti má v českých zemích dlouhodobou tradici, která sahá již do dvacátých let minulého století. Podle odhadů činila sebevražednost v ČSLA v roce 1968 na 100 000 vojáků cca 66,5 případů, tedy dvakrát více než ve zbytku společnosti. Viz Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 300.

uhodilo na toho, co spal, kde má šaty a on se přiznal, že je půjčil kamarádovi. No, a už jsme byli doma.⁴⁸⁵

Podobné zmínky však byly v rozhovorech spíše ojedinělé a narátoři měli tyto informace častokrát z doslechu nebo z vojenských oběžníků, než že by čerpali z vlastní zkušenosti.⁴⁸⁶ Většina mimořádných událostí, o nichž se pamětníci zmiňovali, se týkala nehod těžké vojenské techniky, které (pokud se obešly bez ranění) byly líčeny spíše s humorem.

Pokud bylo v úvodu této kapitoly konstatováno, že veřejnost vnímala v průběhu šedesátých let armádu spíše jako zbytečnou organizaci, pak v otázce základní vojenské služby již taková shoda nepanovala. Na jedné straně byla povinná vojenská služba vnímána jako tradiční institut moderního státu a její absolvování tedy jako čestná povinnost každého muže;⁴⁸⁷ na straně druhé však převládal názor, že dva roky strávené na vojně představují z velké části jen ztrátu času.⁴⁸⁸ V individuálním hodnocení ZVS sehrávala roli celá řada faktorů (charakter branců, místo výkonu služby, kolektiv, nadřízení apod.), přičemž dobové průzkumy mezi vojenskou mládeží naznačují, že hlavním problémem nebyla ani tak povinnost absolvovat ZVS, ale především její (abnormální) délka.⁴⁸⁹ K obdobným závěrům se na konci šedesátých let přikláněli také někteří vojenští psychologové a sociologové, případné snahy o zkrácení ZVS však – s ohledem na závazky Československa vůči Varšavské smlouvě – neměly šanci na úspěch, protože by vedly k radikálnímu snížení početního stavu armády a tím i její bojové pohotovosti.⁴⁹⁰

Význam vojenské služby představoval téma, kterému byla v rozhovorech věnována velká pozornost, přičemž s výjimkou jediného pamětníka zcela převládal názor, že plná profesionalizace české armády (k roku 2005) byla krokem špatným směrem.⁴⁹¹ Při

---

⁴⁸⁵ Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 31. 3. 2009.

⁴⁸⁶ Bezprostřední zkušenost s těmito případy mělo „pouze“ pět narátorů (z toho ve třech případech se jednalo o příslušníky letectva, kteří vzpomínali na tragické letecké nehody).

⁴⁸⁷ „V žádném případě jsem ty dva roky strávené v ZVS nikdy nepovažoval za ztracený a promarněný čas. Naopak, vojna mi hodně dala i pro moje další celoživotní povolání. Naučil jsem se kázni a pořádku, dochvilnosti, odpovědnosti, v poddůstojnické škole pak i vést a cvičit nové vojáky a pod. To vše se mi v civilu hodilo.“ (Hejl, František: *Byl a zůstal jsem výsadkářem*. In: Československá lidová armáda [online] [2017–08–07]. [Http://www.csla.cz/vojenskaslužba/cojsmeprozili/cojsmeprozili71.htm](http://www.csla.cz/vojenskaslužba/cojsmeprozili/cojsmeprozili71.htm).)

⁴⁸⁸ Např. režisér Jiří Menzel k ZVS, kterou absolvoval v první polovině šedesátých let, ve své autobiografii uvádí následující: „Je jisté, že pro každého mladého muže je dvouletá prezenční služba, tak jak se praktikovala v nedemokratickém režimu, jen ztrátou času“. (Menzel, Jiří. *Rozmarná léta*. Praha, Slovart 2013, s. 104.)

⁴⁸⁹ Ve výzkumu z roku 1965 se pro zkrácení ZVS vyjádřilo téměř 70 % respondentů z řad vojáků prvního a druhého ročníku. (Viz Fazík, Alexander – Mucha, Jaroslav: *Sociologický výzkum postojů vojenské mládeže k vojenské službě a k některým stránkám vztahů ve vojenských skupinách*, s. 97)

⁴⁹⁰ Podle Prokopa Tomka „staromazáctví“ mimo jiné dokázovalo, že téměř polovina mužstva zůstávala v druhém roce ZVS nevyužitá, což znamená, že výcvik většiny odborností by bylo možné zvládnout i za kratší dobu. Viz Tomek, Prokop: *Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969*, s. 41.

⁴⁹¹ Narátor v tomto případě považoval pozitivní vliv ZVS na charakter jedince za krátkodobý, rozhodující pro něj byl naopak vliv prostředí, v němž se jedinec dlouhodobě pohybuje: „Takový ty stesky, že jim [dnešním mladým mužům] chybí vojna. Já na to říkám: „to máš sice pravdu, ale kdyby fungovala pořádně rodina, a naučili se, že někdo má nějaký povinnosti od malička, tak by tyhle problémy nemusely bejt.“ Jenomže to nevyřeší armáda. Když by tam dnes byli na těch půl roku, tak si možná trochu zvykne a sklapne

hodnocení těchto postojů je však třeba brát v potaz nezanedbatelný faktor, jímž je čas, který narátoři v armádě strávili. Zatímco pro brance představovala služba v armádě z hlediska jejich života pouze jednu z mnoha „krátkých“ epizod, profesionální vojáci armádě často doslova zasvětili téměř celý svůj život.⁴⁹²

Samotnou reflexi významu vojenské služby pro civilní obyvatelstvo pak lze na základě obsahové analýzy narativů rozdělit do několika skupin, jejichž společným jmenovatelem je podle pamětníků osobní (fyzické, mentální či zkušenostní) obohacení těch, kteří ZVS absolvovali, a to zcela v souladu s (do zrušení ZVS rozšířeným) rčením: „počkej, oni tě na vojně naučí!“⁴⁹³

Já osobně za sebe bych krátkou základní službu nechal a řeknu vám z jakého důvodu. Ten mladej chlap, kterej přišel, i když je to pro něj tvrdý, se musel něčemu podřídit. Nějakou kázeň musel mít, nějakej respekt, protože tam holt ten trest byl. (...) I ta solidarita, když někdo něco provedl, že to odkašlala celá četa, třeba vycházkama. (...) Musel se naučit pořádek, Naučil se mít vztah ke kamarádovi, protože tam byly věci, kde musel druhému pomoci. (...) Takže si myslím, že dva, tři měsíce na té základní službě tomu klukovi by neublížili a co se týká profese, žádný velký ztráty by nebyly, ale naučil by se mít zodpovědnost.⁴⁹⁴

Hlavní smysl ZVS byl v naprosté většině případů spatřován právě ve vštěpování těch správných hodnotových postojů a v rozvíjení pozitivních charakterových vlastností mezi něž patřila samostatnost, zodpovědnost, kázeň nebo týmová práce, přičemž všechny tyto schopnosti doplňoval všestranný rozvoj psychické odolnosti a fyzické kondice.⁴⁹⁵

Druhým nejrozšířenějším argumentem pro zachování vojenské služby byla přenositelnost získaných dovedností do civilního prostředí. Narátoři v tomto případě opětovaně zmiňovali konkrétní praktické dovednosti technického rázu a jejich uplatnění v závislosti na své vlastní odborné specializaci. Zmínky byly zpravidla vztahovány k současnému vzdělávacímu systému a učňovskému školství, resp. absenci praxe při hledání zaměstnání, kterou byl podle pamětníků mohla nahradit právě vojna:⁴⁹⁶

Ztratili jsme uplatnění pro mladý kluky, kteří se něčemu vyučili, chtějí jít do života a ona pro ně není práce. A v té armádě měli šanci dál prohlubovat svoje odborné vědomosti a

---

hubu. Ale potom, když se dostane zpátky, tak to stejně nebude mít zažitý a bude se chovat stejně jako před tím.“ (Rozhovor s J. M. vedl Jiří Hlaváček, 26. 4. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.)

⁴⁹² A to včetně většiny osmašedesátníků, kteří museli armádu na začátku normalizace opustit.

⁴⁹³ Významy, které narátoři připisovali ZVS jsou přehledně shrnuty v *Tabulce a grafu č. 10: Přínos základní vojenské služby*.

⁴⁹⁴ Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009. Osobní archiv autora.

⁴⁹⁵ Téměř 30 % respondentů z řad vojáků základní služby v sociologickém výzkumu z roku 1966 odpovědělo, že vojenská služba upevňuje osobní vlastnosti a návyky potřebné pro samostatný život a dalších 15 % se domnívalo, že umožňuje všestranný rozvoj člověka. (Fazík, Alexander – Mucha, Jaroslav: *Sociologický výzkum postojů vojenské mládeže k vojenské službě a k některým stránkám vztahů ve vojenských skupinách*, s. 142.)

⁴⁹⁶ V jednom případě se objevil názor, že s ohledem na náročnost některých specializací je dvouletá ZVS dokonce příliš krátká; „Byl problém v tom, že dva roky vojenské základní služby byly dost krátké na to, aby ten voják základní služby, který neměl vzdělání v oboru, protože i takové jsme dostávali, si to všechno osvojil.“ (Rozhovor s J. F. vedl Jiří Hlaváček, 28. 2. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.)

schopnosti, zvláště u černého řemesla. Tím myslím třeba řidiče, opraváře, zámečníky, elektrikáře. (...) Získali praxi, dost se tam ještě přiučili, protože ta technika vojenská je velice složitá. Přišli do civilu jako odborníci tady v něčem. A tohle těm dnešním klukům opravdu nehrozí. Naopak jim hrozí, že podnikatel se zeptá: „no a kde máte nějakou praxi?“⁴⁹⁷

Překvapivě, až na posledním místě, pokud jde o četnost výskytu, lze v rozhovorech nalézt reflexi ZVS jakožto účinného prostředku občanské výchovy ve smyslu politické či ideologické indoktrinace. Na rozdíl od výše zmiňovaného nejrozšířenějšího významu ve smyslu rozvoje morálních hodnot a charakterových vlastností, v tomto případě narátoři hovořili o přímém působení na utváření pozitivního vztahu jedince ke státu, národu či vládnoucí ideologii:

Když bych bral, jakou roli armáda sehrála ve vztahu k celé společnosti, tak si myslím, že tam převládaly naprosto pozitivní aspekty toho, jak byl ovlivňován mladý člověk, jak byl připravován na život svůj i na život v této společnosti. Myslím si, že dneska se tomu bude vytýkat, že to byly řízené procesy, ale když to srovnám s tím, které procesy působí na vědomí člověka dneska, a že je v tom značná anarchie až živelnost, (...) tak jestli by se dalo v minulosti [před rokem 1989] vytýkat, že šlo o cílenou manipulaci, tak dneska, když vezmete, co všechno se dělá marketingově, tak to je taky cílené působení na vědomí lidí. (...) Takže si myslím, že to bylo možná efektivnější ve smyslu, že vědomí toho vojáka a občana bylo ovlivňováno v pozitivním smyslu spíše tehdy než dneska.⁴⁹⁸

Bez ohledu na to, jaký význam ZVS připisují sami narátoři je na závěr této kapitoly třeba uvést jeden důležitý fakt. Ačkoliv konkrétní individuální a kolektivní zkušenosti absolventů ZVS ve zkoumaném období nepochybně významně ovlivňovaly utváření stereotypního obrazu armády v očích veřejnosti, pohled mužů samotných na institut povinné služby se s postupem času mění. Zdá se, že vzpomínky na vojenskou službu představují specifický vzpomínkový útvar, pro nějž je charakteristická poměrně vysoká míra shovívavosti při zpětné pamětnické reflexi. Obecně lze konstatovat, že většina mužů, nehledě na své tehdejší stanovisko k ZVS a některým jejím negativním rysům (šikana, ztráta času, omezení svobody), vzpomíná po letech na dva roky strávené v kasárnách vesměs pozitivně, ba téměř s pocitem jisté nostalgie.

Podíl absolventů ZVS na utváření negativního veřejného diskursu o vojně se tedy v průběhu času relativizuje – zatímco v době jejího absolvování mladí muži mnohdy přispívají k zápornému obrazu armády; s odstupem doby se naopak stávají jejími zastánci. Vojna se totiž pro ně v mnoha případech zpětně stává symbolem období příjemného lelkování a alkoholového opojení, poznávání nových míst, ale i místem vzniku dlouhodobých přátelství či náhodných sexuálních dobrodružství.⁴⁹⁹ Hlavní příčinou je v tomto případě časový odstup a selektivita paměti (tj. sklon upřednostňovat pozitivně

---

⁴⁹⁷ Rozhovor s P. B. vedl Jiří Hlaváček, 7. 3. 2013. Osobní archiv autora.

⁴⁹⁸ Rozhovor s K. J. vedl Jiří Hlaváček, 22. 3. 2012. Osobní archiv autora.

⁴⁹⁹ Viz obsah celé řady vzpomínkových fór, zaměřených na ZVS (např. <http://www.vojacisobe.cz>; <http://forum.csla.cz>; <https://www.zelenaleta.cz>; <https://spolubojovnici.armyburza.cz> aj.).

laděné či humorné vzpomínky na úkor těch, které lze považovat za traumatické). Svou roli v pozitivním vnímání ZVS mohla navíc v průběhu let částečně sehrát také pravidelná vojenská cvičení záloh, která zejména po třicátém roce věku pro některé muže nepochybně představovals formu (ne)povinného krátkodobého „útěku“ z každodenního pracovního či partnerského života do výhradně mužského kolektivu, jehož nedílnou součástí byla právě komemorace fenoménu vojenské služby.⁵⁰⁰

V této kapitole jsem se snažil ukázat, že vztah veřejnosti a armády v šedesátých letech nebylo možné považovat za ideální. Lidová armáda, do které od padesátých let každoročně proudivo obrovské množství financí, představovala ekonomickou zátěž pro československé hospodářství, ale ve věcech výzbroje a organizace zcela podléhala sovětským vzorům. Pod vlivem těchto skutečností nebyla již československou veřejností vnímána toliko jako symbol státní suverenity, ale spíše jako „věrný vazal“ Sovětského svazu. Obraz ČSLA byl utvářen společným průsečíkem informací z různých zdrojů mezi než patřily zprávy z oficiálního tisku a médií (často ideologicky zabarvené), popkulturní obrazy (film, literatura, umění), historická tradice (sklon k antimilitarismu a pacifismu české společnosti) ale také subjektivní reflexe absolventů základní vojenské služby. Všechny tyto informace se společně podílely na vzniku veřejného diskursu armády, jehož součástí bylo také generování obecných stereotypů o vojácích z povolání. I přes komplikované partnerství armády s veřejností však ČSLA během šedesátých let, zejména zásluhou direktivních politických rozhodnutí, nadále rostla a prošla zásadní modernizací a reorganizací. Nabízí se proto zásadní otázka: byla státem (resp. KSČ) proklamovaná připravenost a bojeschopnost armády skutečností nebo šlo o pouhý mýtus? Jak vycházela ČSLA z kvalitativního srovnání s ostatními armádami Varšavské smlouvy? A jaký byl názor pamětníků na úlohu československé armády v případném budoucím konfliktu za použití jaderných zbraní? Všechny tyto otázky se pokusím zodpovědět v následující kapitole.

---

⁵⁰⁰ Na vojenská cvičení se zpravidla povolávalo ve čtyřletých intervalech. Mužstvo zde strávilo čtrnáct dní, zatímco důstojníci a praporčíci jednadvacet dnů. Osoby do 35 let věku byly zařazeny mezi záložníky první kategorie, starší potom do druhé kategorie, přičemž na cvičení byli povoláváni zejména záložníci první kategorie. (Minařík, Pavel: *Dotaz č. 809*. In: *Československé vojenství* [online] [2017-11-05]. [Http://vojenstvi.cz/vasedotazy_54.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_54.htm).)

5. ČERVENÍ VERSUS MODŘÍ

Československé vojenské plánování, včetně výstavby armády, její výzbroje i organizace, bylo v šedesátých letech, vlivem tehdejšího bipolárního rozdělení světa, zcela podřízeno sovětským zájmům, jejichž hlavním cílem bylo dosažení konečného vítězství komunismu, a tím i zajištění světového politického a mocenského prvenství Sovětského svazu.⁵⁰¹ Role ČSLA v případném ozbrojeném konfliktu mezi Východem a Západem přitom byla zřejmá již od vzniku Varšavské smlouvy v roce 1955.⁵⁰² Území Československa představovalo ze strategického hlediska po celou dobu trvání komunistického režimu klíčový prvek sovětského bezpečnostního systému a vzhledem k rozvinutému zbrojnímu průmyslu současně plnilo důležitou roli dodavatele zbraní nejen pro Sovětský svaz, ale i pro třetí svět. Svou geografickou polohou navíc nejen, že „vráželo“ pomyslný klín mezi severní a jižní část Severoatlantické aliance (NATO), ale především tvořilo jakési „nárazníkové“ pásmo, tj. místo potenciálního prvního (pozemního) střetu s nepřítelem.⁵⁰³ Těmto předpokladům byla přizpůsobena také výstavba, dislokace, početní stavy a výzbroj ČSLA. Zatímco počátek předcházející dekády byl ve znamení masivní sovětizace, na začátku šedesátých let přišla na řadu modernizace vojenské techniky provázená neúměrně se zvyšujícími nároky na bojovou připravenost a pohotovost, jejichž hlavní příčinou bylo nové vymezení úlohy československé armády na evropském bojišti.

V roce 1961 bylo rozhodnuto o tom, že ČSLA utvoří v sestavě Spojených ozbrojených sil samostatný Československý front⁵⁰⁴ (o síle 14 divízi a 580 tisíc mužů), jehož hlavním úkolem ve válce bude co nejrychleji přenést bojovou činnost na území protivníka.⁵⁰⁵ Přibližně 85 % vojsk z celkových počtů zmobilizované armády bylo v případě války předurčeno do prvního strategického sledu vojsk Varšavské smlouvy a přešlo by do podřízenosti jejího velení. Zbývajících 15 % (vojska protivzdušné obrany státu, vojenské školy, strážní, týlové a zabezpečovací útvary) mělo setrvat na území státu a zůstat (nebo přejít) do přímé podřízenosti MNO.⁵⁰⁶ Západní i východní stratégové přitom vycházeli z dobových předpokladů, že další konflikt bude mít charakter střetu dvou společenských soustav v podobě koaliční raketo-jaderné války, která smaže rozdíl mezi frontou a týlem. Příští světová válka měla být založena na momentu překvapení, přičemž použití zbraní

---

⁵⁰¹ Štěpánek, Karel – Minařík, Pavel: *Československá lidová armáda na Rýnu*. Praha, Naše vojsko 2007, s. 35.

⁵⁰² Československo tvořilo významnou součást nástupního prvního sledu vojsk Varšavské smlouvy na hlavním strategickém směru Moskva – Varšava – Berlín – Paříž. (*Ibidem*, s. 45.)

⁵⁰³ Riceová, Condoleeza: *Nejisté spojenectví*, s. 31.

⁵⁰⁴ Front je vyšší operační strategický svaz, určený k plnění operačních (strategických) úkolů. Skládá se zpravidla z několika vševojskových a tankových armád, z letecké armády, ze svazků různých druhů vojsk, jakož i z frontového týlu. (Viz Kolektiv autorů: *Vojenský terminologický slovník*, s. 67.)

⁵⁰⁵ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 156.

⁵⁰⁶ Štěpánek, Karel – Minařík, Pavel: *Československá lidová armáda na Rýnu*, s. 30.

hromadného ničení mělo radikálně zkrátit její celkovou délku, a to za cenu masivních ztrát na civilním obyvatelstvu.⁵⁰⁷

Jestliže se imperialistickým agresorům podaří rozpoutat třetí světovou válku, bude tato válka ozbrojeným střetnutím dvou protikladných sociálních soustav a nabude ostrého třídního charakteru. V této válce budou válčící strany používat jaderných raketových zbraní, které mají, jak známo, obrovskou účinnost a schopnost působit současně tlakovou vlnou velké ničivé síly, smrtonosnou pronikavou radiací a zhoubným světelným zářením. (...)

Použití jaderných raketových zbraní, jakož i chemických a biologických prostředků bude mít za následek nespočetné oběti, jak mezi obyvatelstvem, tak i u vojsk. Ztráty na mrtvých a raněných se v minulých dvou světových válkách počítaly na desítky milionů, v budoucí válce by však dosahovaly mnoha set milionů. (...) Vedoucí síly agresivních bloků sázejí při přípravě této války hlavně na nenadálé napadení s masovým použitím jaderných zbraní. (...)

Bojová činnost v jaderné raketové válce bude neobyčejně manévrová. Soudobá technika zabezpečuje velkou pohyblivost vojsk a zbraně hromadného ničení vyžadují útočit neobyčejně rychlým tempem a do značné hloubky nepřátelské sestavy, aby byly ovládnuty nejdůležitější prostory a objekty.⁵⁰⁸

Úvahy sovětských strategiů o konkrétním postupu ČSLA v nadcházejícím rozhodujícím střetnutí zřejmě nejlépe ilustruje dokument z října 1964 s názvem *Plán na použití Československé lidové armády v době války*⁵⁰⁹ stanovující Československému frontu ambiciózní úkol v podobě provedení hromadného jaderného úderu⁵¹⁰ a následného rychlého postupu přes radiací zamořené území až k řece Rýn a osmý den od zahájení operací dosažení oblasti na východě Francie.⁵¹¹ Vzhledem k předpokladu masivního nasazení jaderných zbraní a útočnému úkolu frontu byla obranná operace z plánu zcela vypuštěna.⁵¹²

S obsahem plánu byla, alespoň rámcově, seznámena také více než polovina narátorů. Zatímco pamětníci, kteří zastávali funkce na úrovni velení pluku a výš měli poměrně detailní představu o plánovaném pohybu vojsk, počtu jaderných útoků i síle protivníka,

---

⁵⁰⁷ Galatík, Vlastimil – Krásný, Antonín – Zetocha, Karel (eds.): *Vojenská strategie*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2008, s. 95.

⁵⁰⁸ Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*, s. 78–79.

⁵⁰⁹ Plán obsahoval textovou část (celkem 17 stran) a mapu zájmového prostoru válčičtěstě v měřítku 1:500 000 se zakresleným rozhodnutím o plnění úkolu vojsk ČSLA na celou hloubku útočné operace. Obě části plánu (text i mapa) byly v ruštině a ručně psané. Text napsal a mapu nakreslil generálmajor Jan Voštera. Po přijetí a potvrzení těchto dokumentů na úrovni Generálního štábu Ozbrojených sil SSSR v Moskvě byly následně v Praze na operačním sálu Generálního štábu ČSLA předloženy Vojenské komisi obrany ÚV KSČ a schváleny (podepsány) vrchním velitelem ozbrojených sil ČSSR, prezidentem Antonínem Novotným. Viz Plán použití Československé lidové armády v době války (1964). In: Armáda a vojenství [online] [2015–03–03]. [Http://armada.vojenstvi.cz/povalecna/studie/8.htm#poznamka2](http://armada.vojenstvi.cz/povalecna/studie/8.htm#poznamka2).

⁵¹⁰ Československý front měl během operace využít celkem 131 jaderných úderů. (*Ibidem*.)

⁵¹¹ Útok měl být rozvíjen směrem na Strasbourg, Epinal, Dijon. Cílem bylo dokončit zničení protivníka na teritoriu NSR, překročit řeku Rýn a 7. nebo 8. den operace ovládnout čáru Langres, Besancon. (*Ibidem*.)

⁵¹² Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koalických vazbách Varšavské smlouvy*, s. 196.

nižší důstojníci a příslušníci praporčického sboru obvykle znali pouze hlavní úkol frontu (jakkoliv je pochopitelně velmi těžké odlišit kdo z pamětníků vycházel z dobových informací a kdo z odborné literatury, jež byla na toto téma publikována po objevení plánu ve Vojenském ústředním archivu v únoru 2000):⁵¹³

Já jsem byl odeslán na generální štáb na mobilizační správu, kde jsem podepsal asi 150 papírů, že všechno, co vidím a čtu, si můžu jen pamatovat a nesmím o tom nikomu nic říct. Tam jsem viděl, co se všechno připravuje. (...) Za první dva dny bude zničena armáda NDR, potom ČSLA, zespodu potáhnou Maďaři, kteří to odnesou a pak nastoupí druhý sledy, [sovětské] prvotřídní gardové jednotky a ty to dorazí. Za pět dní budeme na Rýnu, protože musíme obsadit kanál [La Manche], aby se Američani nemohli udělat základnu z Velké Británie. Přitom Francie, tam byly takový zvláštní politický poměry. Furt se říkalo, že Francie se bude izolovat, vystoupila tenkrát [1966] z [vojenských struktur] NATO, silná komunistická strana, takže budeme kamarádi.* Tak na ně ani nepotáhneme. A že nebude za tři dny existovat naše republika? Tak to je normální, taková je přece válka, ne?⁵¹⁴

Již na první pohled je zřejmé, že kontroverzní plán, jehož základ tvořil úhelný kámen vojenské doktríny ČSLA po dobu následujících deseti let, obsahoval celou řadu sporných pasáží, které zásadním způsobem znesnadňovaly jeho případnou realizaci.⁵¹⁵ Sám tehdejší zástupce náčelníka generálního štábu pro operační věci, generál Václav Vitanovský (do roku 1966 předurčený pro válečnou funkci náčelníka štábu Československého frontu) měl podobný názor jako výše citovaný narátor. Podle vlastního svědectví glosoval důsledky válečného tažení pro ČSSR přímo na Generálním štábu ozbrojených sil Sovětského svazu v polovině šedesátých let následovně:

Podívejte se, my samozřejmě, když začne válka, odrazíme hrdinně první úder, přejdeme do protiofenzivy, válku vítězně skončíme na Rýně nebo na kanále La Manche a s československým praporem přijde dvacet lidí na horu Říp, tam budou stát, budou všichni provolávat „vyhráli jsme válku“; kromě těch dvaceti už tam nikdo nebude, v tom státě. Takhle já si nepředstavuji vítězství.⁵¹⁶

Nereálné tempo postupu Československého frontu, nadhodnocení sil protivníka, stejně jako nevyhovující časové lhůty pro předání atomových zbraní, jejich masivní nasazení a ignorování ničivých následků konfliktu pro týl, tak přivedly některé historiky a pamětníky

⁵¹³ Viz např. Luňák, Petr: Za devět dnů jsme v Lyonu. Plán použití Československé lidové armády v případě války z roku 1964. In: *Soudobé dějiny*, č. 3 (2000), s. 403–419.

* V roce 1966 Francie odevzdala představitelům NATO čtyřbodové memorandum, v němž ohlásila své setrvání v alianci, ale opuštění integrovaných vojenských sil NATO. Udržování vojenských základů na francouzském území označila za neslučitelné se svrchovaností Francie. Posléze vláda vypověděla umístění sídla vrchního velitelství NATO a požádala o zrušení amerických i kanadských základů na svém území. Ještě téhož roku francouzský prezident Charles de Gaulle navštívil SSSR. Naděje Kremlu, že Francii budou následovat další státy se nicméně nenaplnily.

⁵¹⁴ Rozhovor se Z. Č. vedl Jiří Hlaváček, 7. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁵¹⁵ Podrobněji k rozboru válečného plánu ČSLA z roku 1964 viz Luňák, Petr (ed.): *Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950–1990*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán 2008, s. 187–237.

⁵¹⁶ Přepis rozhovoru s gen. por. Ing. Václavem Vitanovským CSc. v Praze 20. 11. 1990. In: Parallel History Project on Cooperative Security. [online] [2016–11–12]. [Http://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/colltopic188a.html](http://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/colltopic188a.html).

k názoru, že dokument měl představovat jednu z dalších forem sovětského nátlaku, jehož cílem bylo podpořit oprávněnost požadavků na zvýšení početních stavů ČSLA.⁵¹⁷ Přemrštěné požadavky na úlohu Československého frontu tak měly přimět politické vedení ČSSR, aby uznalo nutnost trvalého rozmístění sovětských vojsk na svém území, jejichž nepřítomnost byla pro SSSR palčivým problémem již od skončení druhé světové války.⁵¹⁸ V důsledku vyhocené mezinárodní situace na počátku šedesátých let (berlínská a karibská krize) proto bylo Československo stále častěji konfrontováno s výtkami ze strany SSSR, které se týkaly právě nedostatečných mírových a válečných počtů ČSLA.⁵¹⁹

Napjatou dobovou mezinárodní situaci, včetně „horkých“ krizí studené války, v rozhovorech reflektovala většina narátorů. Při hodnocení velkých událostních dějin je však třeba vždy brát v potaz vliv dalších (externích) zdrojů informací, z nichž pamětníci při svém vyprávění (ne)vědomě vycházejí, a které se tak prolínají s jejich vzpomínkami. Ačkoliv více než tři čtvrtiny narátorů prožili události berlínské a karibské krize v aktivní službě (tj. přímo u útvarů), pouhá jedna pětina z nich se v rozhovorech zmínila o svých dobových pocitech či reakci velení ČSLA na eskalaci napětí:

V šedesátém prvním roce jsem dovolenou neměl vůbec, protože to byla ta známá akce okolo Berlína. (...) Byly povolány vojáci na mimořádná cvičení, která končila 22. prosince 1961. Zálohy šly domů dva dny před Štědrým dnem a byly pochopitelně rádi, protože tam s náma byly od srpna. Takže (...) moje četa třeba v té době, kdy měla mít 25 lidí, tak měla 75 lidí, protože druhý ročník neodešel do civilu. K tomu nastoupil první ročník a ještě zálohy, takže se to nafouklo. Spalo se na setnicích na třech postelích nad sebou, což už se pak nikdy neopakovalo. Ty horní vojáci se vážali popruhovějma opaskama k posteli, kdyby se náhodou v noci převrátil, aby nespadl z ty velké vejšky.⁵²⁰

Přestože během druhé berlínské krize v roce 1961 byla ČSLA částečně převedena na válečný stav,⁵²¹ nepatřila tato (československému území geograficky blízká) událost překvapivě mezi ty, o nichž by se narátoři v rozhovorech zmiňovali nejčastěji. Mnohem větší hrozbu podle nich představovalo rozmístění sovětských raket středního doletu na Kubě v červenci 1962.⁵²² Přestože ČSLA reagovala na situaci obdobným způsobem jako o

---

⁵¹⁷ Srv. viz Štěpánek, Karel – Minařík, Pavel: *Československá lidová armáda na Rýnu*, s. 55–59; Fučík, Josef: *Stín jaderné války nad Evropou*, s. 198–210; Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 56–61. Fidler, Jiří: *21. 8. 1968 – Okupace Československa. Bratrská agrese*. Praha, Havran 2003, s. 110. Opačný názor viz Luňák, Petr (ed.): *Plánování nemyslitelného*, s. 61.

⁵¹⁸ S nabídkou na trvalou přítomnost sovětských vojsk v Československu přišel Stalin již na počátku padesátých let. Klement Gottwald ji však razantně odmítl. (Fučík, Josef: *Stín jaderné války nad Evropou*, s. 199.)

⁵¹⁹ Náčelník štábu 10. letecké armády v letech 1961–1964 na počátku devadesátých let uvedl, že hlavním cílem rozmístění sovětského kontingentu na území ČSSR mělo být především zajištění optimálních podmínek pro vedení útočných operací na středoevropském válčišti a možnost rozmístění jaderných zbraní. Viz Dvořák, Jaroslav: *Vojenské důvody invaze do Čs. v roce 1968*. In: *Soudobé dějiny*, č. 4–5 (1994), s. 592.

⁵²⁰ Rozhovor s P. Č. vedl Jiří Hlaváček, 8. 8. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

⁵²¹ Přidržením vojáků odcházejících do zálohy ve službě o další tři měsíce dočasně vzrostl početní stav ČSLA téměř až na 280 000 osob. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 156.

⁵²² V této době se ČSLA připravovala, stejně jako ostatní armády Varšavské smlouvy, na akutní nebezpečí vypuknutí nového světového konfliktu, což se promítlo také do uvedení části útvarů a jednotek do trvalé

rok předtím, přímé ohrožení území Spojených států podle pamětníků riziko války rapidně zvyšovalo. Společným jmenovatelem vzpomínek byl v tomto případě především nedostatek informací o aktuální situaci a s ním spojený strach z nejistoty dalšího vývoje:

Když byla Kuba [červenec 1962], tak jsme měli u pluku druhý bojový stupeň. Vojsko v kasárnách a vojáci z povolání u rot. Střídali jsme se mezi sebou. Já jsem kolikrát taky spal na rotě mezi klukama. Báli jsem se, že bude válka. A říkalo se, že jsme to nezavinili my [Východní blok], ale Američani. Byla ta cenzurová a politická mašinérie, která všechno držela v tajnosti a vojáci nebyli informovaní o ničem. Voják nemůže být informovaný, protože pak by se to [kážeň u vojsk] rozsypalo.⁵²³

Zbývající narace představovaly, v obou případech, spíše kompendium faktografických údajů encyklopedického rázu kombinující informace z odborné literatury, mediálního diskursu i různých konspiračních teorií, doplněné o osobní (často ideologicky zabarvené) názory pamětníků, do nichž se významně promítal, vedle časového odstupu od referovaných událostí, především další vývoj na mezinárodní politické scéně po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991.⁵²⁴

Na opakovanou sovětskou kritiku nedostatečného početního stavu ČSLA reagoval v listopadu 1965 prezident Antonín Novotný vydáním rozkazu o vytvoření jednotných ozbrojených sil. Od ledna 1966 se tak součástí ČSLA nově stala také Pohraniční a Vnitřní stráž.⁵²⁵ Početní stavy armády díky tomu vzrostly o dalších 20 tisíc mužů na téměř 230 tisíc v době míru a 610 tisíc v době války, čímž byly sovětské požadavky na krátký čas (do „internacionální pomoci“ v srpnu 1968) uspokojeny.

I přes uvedené výhrady vůči sovětskému plánování se však ČSLA po celá šedesátá léta snažila vycházet požadavkům Varšavské smlouvy maximálně vstřícně a co nejlépe se tak připravit na svou úlohu v potenciálním konfliktu. Tehdejší postavení Československého frontu na evropském bojišti komplikovala především skutečnost, že jaderná munice, jejíž význam byl pro úspěch celé operace klíčový, nebyla z rozhodnutí Sovětů skladována na území ČSSR. Ačkoliv tak SSSR v první polovině šedesátých let poskytl ČSLA operačně-taktické a taktické raketové komplety, stejně jako letadla schopná nést atomové pumy, československá armáda představovala jediný prvosledový front vojsk Varšavské smlouvy mezi Baltem a Alpami, který v případě války nedisponoval možnostmi sám organizovat a

---

bojové pohotovosti, přičemž část z nich byla vyvedena z mírových posádek do prostorů rozptylu. (*Ibidem*, s. 193.)

⁵²³ Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 1. 5. 2009. Osobní archiv autora.

⁵²⁴ Ze zahraničních událostí šedesátých let byla dále často zmiňována také vietnamská válka a izraelsko-arabský konflikt. V obou případech se jednalo opět spíše o stručný přehled vývoje konfliktu, nikoliv o osobní reflexi či vzpomínky.

⁵²⁵ Celkově bylo z resortu Ministerstva vnitra převedeno do složení ČSLA 23 900 vojáků a 500 občanských zaměstnanců. Pohraniční stráž byla organizována jako samostatný druh vojska a zajišťovala ochranu státních hranic s NDR (do dubna 1966) a s tzv. kapitalistickými státy, včetně doprovodu lodí na řece Dunaji. Vnitřní stráž (v počtu okolo 6 800 osob) jako složka ozbrojených sil zanikla již 1. 7. 1966. Střežení 22 objektů zvláštní důležitosti nadále zabezpečovaly samostatné strážní rotý a čtyři podřízené krajským vojenským správám. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 174–175.)

ovlivňovat přísun jaderné munice.⁵²⁶ Tuto situaci se podařilo vyřešit teprve na konci šedesátých let, kdy byla dokončena výstavba speciálních objektů pro uložení jaderné munice na území ČSSR.⁵²⁷

Zkušenost s balancováním na pomezí jaderné apokalypsy, kterou obě supervelmoci učinili během „horkých krizí“ v první polovině šedesátých let, spolu s tichou dohodou o respektování bipolárního *statutu quo* a s přesunutím těžiště studenoválečného „bojiště“ do zemí třetího světa, nicméně vedly Varšavskou smlouvu i NATO, k nutnosti postupně „přehodnotit“ představy o podobě a průběhu případného dalšího konfliktu. Vedle myšlenky všeobecné jaderné války jako jediné možné formy ozbrojeného konfliktu tak sovětští vojenští stratégové nově připustili i variantu konvenční války. Nová doktrína, která reagovala na americkou strategii „pružné odvety“ sice částečně poskytovala „iluzorní“ naději, že Evropa se po příští světové válce nutně nemusí stát v důsledku radioaktivního spadu neobyvatelným územím; představovala však z pohledu ČSLA spíše komplikaci, protože nasazení jaderných zbraní v prostoru evropského válčiště nevyklučovala.⁵²⁸ Konvenční válka tedy byla považována spíše za jakousi formu jaderné přede hry.⁵²⁹ Armáda proto musela při výcviku neustále počítat s možností okamžitého přechodu z podmínek jednoho typu konfliktu na druhý, což opět kladlo vyšší nároky na přípravu vojsk.

Vlivem permanentního tlaku proto začala narůstat disproporce mezi úkoly, které měla ČSLA plnit a jejími reálnými možnostmi. I přes všechna přijímaná opatření, modernizaci techniky a vysokou úroveň výcviku, se tak kázeň a organizovanost vojsk, zejména v druhé polovině šedesátých let, paradoxně začala spíše snižovat. Úměrně tomuto stavu postupně rostla také nespokojenost vojáků z povolání, která se však mohla naplno projevit až na jaře 1968 v období liberalizace československé společnosti.⁵³⁰

---

⁵²⁶ Došlo tak k paradoxní situaci, kdy mělo být raketové vojsko československého frontu podle směrnic připraveno k vedení bojové činnosti do tří hodin od vyhlášení válečného stavu, ale lhůta pro předání jaderných hlavic se pohybovala mezi 18 až 22 hodinami. (Luňák, Petr: *Plánování nemyslitelného*, s. 256.)

⁵²⁷ Na základě dohody mezi československou a sovětskou vládou z prosince 1965 byly v rámci akce JAVOR vybudovány tři sklady jaderné munice v lokalitách Červený Újezd u Biliny, Bělá pod Bezdězem a Míšov-Borovno, které převzala sovětská armáda na přelomu let 1968/69. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 196.)

⁵²⁸ Strategie pružné reakce, která nahrazovala dosavadní princip hromadné odvety, byla USA přijata v roce 1962 v návaznosti na výsledky karibské krize. Její podstatou byla přiměřená reakce na kroky protivníka, přičemž na vzrůstající odpor se mělo reagovat užitím vyššího stupně síly. NATO tuto strategii oficiálně přijalo až v polovině roku 1967, nicméně její zásady byly alianci respektovány již od roku 1963. (Galatík, Vlastimil – Krásný, Antonín – Zetocha, Karel (eds.): *Vojenská strategie*, s. 101.)

⁵²⁹ V roce 1969 již ČSLA vycházela z implicitního předpokladu, že každá válka s největší pravděpodobností přeroste ve všeobecnou jadernou válku. Oproti doktrinálním závěrům z roku 1965 se však již nepočítalo s překvapivým raketojaderným útokem, ale s postupným nárůstem mezinárodního napětí. Viz Madry, Jindřich: Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa 1965–1970. In: *Historie a vojenství*, č. 5 (1992), s. 138.

⁵³⁰ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 201.

Po úvodním exkurzu do vojenských strategických plánů Varšavské smlouvy ve zkoumaném období, nyní opět přesuňme pozornost k pamětnické reflexi. V dalších částech této kapitoly se nejprve zaměřím na hodnocení bojové připravenosti ČSLA, přičemž pozornost budu věnovat také názorům narátorů na jaderné zbraně a možnost jejich nasazení. V druhé podkapitole se pak pokusím (re)konstruovat obraz vojsk Varšavské smlouvy na základě zkušeností pamětníků ze spojeneckých cvičení, včetně názorů na potenciálního nepřítele (tj. Severoatlantické aliance). Jak uvidíme, zásadní roli v tomto případě sehrávají heterostereotypy.

Bojová připravenost: skutečnost nebo mýtus?

V průběhu šedesátých let prošla československá armáda celou řadou kvalitativních změn, jejichž hlavním cílem bylo zvýšení bojové připravenosti.⁵³¹ Mezi charakteristické rysy výstavby ČSLA ve zkoumaném období patřilo postupné snižování počtu motostřeleckých svazků, vzestup významu tankového vojska, útlum dělostřelectva (v důsledku nově vznikajících raketových svazků⁵³²) a celková reorganizace letectva.⁵³³ K významným organizačním změnám došlo v roce 1965 zejména u pozemního vojska, kde byla stávající kombinace armád a okruhů nahrazena výlučně okruhovým systémem. Dosavadní dvě vševojskové armády na plných počtech a jeden vojenský okruh na snížených či rámcových počtech tak byly nově reorganizovány do tří (západní, střední a východní) vojenských okruhů armádního typu, z nichž dva se nacházely v prostoru dnešní České republiky a jeden na území Slovenska.⁵³⁴

Základním předpokladem pro splnění stanoveného strategicko-operačního úkolu v případě války bylo komplexní přezbrojení ČSLA na moderní techniku, které mělo být dokončeno do roku 1965, přičemž nová vojenská technika pocházela převážně ze SSSR nebo byla vyráběna přímo v Československu.⁵³⁵ Proces modernizace ozbrojených sil se však zpomalil již na svém počátku vlivem nepříznivé hospodářské situace. Stanovený plán vyzbrojování se tak dařilo plnit jen zčásti a velení ČSLA muselo (po zhroucení třetí pětiletky a cenové inflaci dovážené techniky) ze svých požadavků výrazně slevit.⁵³⁶ I přes komplikace se nicméně podařilo na začátku dekády dokončit kompletní přezbrojení

---

⁵³¹ K největším svazkům podle plánovaných mírových počtů v roce 1963 patřilo motostřelecké vojsko (19 %), tankové vojsko (15 %), PVOs (12,5 %) a letectvo (10,6 %). (*Ibidem*, s. 174.)

⁵³² Podrobněji k této problematice viz Mohyla, Vladimír – Šufajzl, Vladimír a kol.: *Taktické jaderné prostředky ČSLA*. Brno, Československý spisovatel 2012.

⁵³³ Vznik samostatného operačního svazu PVOs s velitelstvím v Praze a frontového letectva v Hradci Králové na počátku šedesátých let, přičemž počet leteckých útvarů se do roku 1968 snížil zhruba o třetinu). (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 162–169.)

⁵³⁴ Dosavadní vševojskové armády (1. a 4.) byly převedeny na Západní vojenský okruh (ZVO) s velitelstvím v Příbrami a Střední vojenský okruh (SVO) s velitelstvím v Táboře. Stávající 2. vojenský okruh byl přejmenován na Východní vojenský okruh (VVO) s velitelstvím v Trenčíně. (*Ibidem*, s. 157.)

⁵³⁵ *Ibidem*, s. 176.

⁵³⁶ Podíl výdajů na obranu se v letech 1960–1970 pohyboval v průměru okolo 9 % státního rozpočtu, což ve zkoumaném období představovalo objem finančních prostředků v celkovém úhrnu 9–19 mil. Kčs. (Fučík, Josef: *Rozpočtové výdaje na obranu v zemích Varšavské smlouvy v letech 1955–1989*, s. 74.)

pozemního vojska na nové na samopaly vzor 58⁵³⁷ a do roku 1967, v důsledku nepřetržitých dodávek, dosáhnout téměř 95 % zabezpečení ČSLA tanky a z 90 % obrněnými transportéry.⁵³⁸ Naopak, zhruba o čtvrtinu klesl počet letecké techniky, zatímco její kvalita radikálně vzrostla. Stávající podzvukové letouny (MiG-15 a MiG-15bis) byly nahrazeny novými nadzvukovými stroji a u stíhacího bombardovacího letectva byly od roku 1963 nově zaváděny stíhací bombardéry Su-7 BM, jež mohly v případě potřeby sloužit také jako nosiče jaderných pum.⁵³⁹

Modernizaci výzbroje a techniky zahájenou na začátku šedesátých let hodnotili všichni narátoři pozitivně, jakkoliv typ dodávané techniky ani její kvalitu pochopitelně nemohli nijak ovlivnit. V obecné rovině převládal názor, že modernizace byla potřebná a nová technika byla (i přes řadu technických nedostatků) kvalitnější než ta stávající.⁵⁴⁰ Obvyklou součástí narací bylo v této souvislosti srovnání s výzbrojí protivníka, z něhož technika československé a sovětské výroby vycházela zpravidla jako srovnatelná se západní. Na výzbroji, kterou používala ČSLA byla pozitivně hodnocena zejména jednoduchost ovládání a minimální náklady na její údržbu, zatímco zahraniční technika byla podle narátorů ve většině ohledů o „něco výkonnější“ a vybavená modernější elektronikou. Zatímco kolová, pásová a obrněná technika východní provenience byla pamětníky hodnocena jako kvalitnější, ve výrobě letounů dosahovali lepších výsledků Američané. Jak ovšem uvedl jeden z narátorů, horší technické parametry byly na straně Varšavské smlouvy ve všech typech výzbroje vyváženy její několikanásobnou početní převahou:

Technicky jsme na tom byli hůř než na Západě. Pokud jde o nosnost pum nebo dolet, tak v tom měli [USA] navrch. (...) Když jste se vracel z Doupova,* tak už pomalu od Prahy jste křičel ať máte volnou dráhu, že jdete z kurzu na přistání, protože už jste neměl palivo. To Súčko [Su-7] mělo spotřebu 7 000 litrů za hodinu, a to ne při maximálním výkonu!

Další věc, na přistání jste měl rychlost v hloubce podrovnání řádově kolem 400 kilometrů. To byl nejrychlejší eroplán na přistání na světě. Když jste udělal chybu a nedorovnal jste to, nedalo se to opakovat, protože jste prostě neměl palivo. To znamená, musel jste letět tak, abyste přistál, takže jste měl propocený triko kolikrát až někde jinde.

---

⁵³⁷ Přezbrojení probíhalo od roku 1959 a dokončeno bylo na začátku šedesátých let. U letectva, PVOs, železničního vojska a u zdravotnické služby se nadále používaly starší samopaly vz. 24/26. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 181.)

⁵³⁸ V roce 1967 ČSLA disponovala celkem 3 900 bojovými tanky (většinou se jednalo o v ČSSR modernizované tanky T-54A, zbytek tvořily nové sovětské T-55) a 4 300 obrněnými transportéry (československé OT-62 TOPAS, OT-64 SKOT a sovětské BRDM). (*Ibidem*, s. 182–183.)

⁵³⁹ Do roku 1967 se však podařilo přezbrojit pouze třetinu stíhacích bombardovacích leteckých pluků. (*Ibidem*, s. 188–189.)

⁵⁴⁰ „Rozhodně je dobře, že se ten vozovej park obměnil. Ty tanky byly kvalitativně lepší, mohli jsme s nima brodit, což byl důležitější předpoklad, když jsme měli táhnout na ten Rýn. Měli lepší vybavení, radiotechniku, elektrotechniku. Ovládalo se to dobře čili byl to pokrok, kterej jsme samozřejmě uvítali!“ (Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 1. 5. 2009. Osobní archiv autora.)

* Střelnice v prostoru Doupovských, součást VVP Hradiště (od roku 1953) v okrese Karlovy Vary.

Srovnatelný jsme byli v rychlosti, v dostupnosti a tak dále. Jenž u nás bylo třeba na jednu F-105* počítáno pět Súček. Čili dohánělo se to množstvím. A ten počet byl takový, že ten Západ neměl prostředky, jak tomu zabránit.⁵⁴¹

Mnohem větší důraz než na kvalitu vojenské techniky, výzbroje a výstroje, nicméně narátoři kladli na úroveň vlastního výcviku, a to zcela v souladu s dobovou premisou, že „technika bez člověka není ničím.“⁵⁴²

Bojová připravenost⁵⁴³ byla během výcvikového roku prověřována prostřednictvím pravidelných komplexních (jarních) a závěrečných (podzimních) prověrek, probíhajících zpravidla čtrnáct dní současně u celého svazku nebo brigády.⁵⁴⁴ Jak je patrné z publikovaných vzpomínek jednoho ze zkušebních komisařů, který se osobně podílel na prováděných prověrkách od šedesátých do osmdesátých let minulého století, výsledky víceméně opět konstantně drážely, v druhé kapitole zmiňovanou, hierarchii vojsk:

Motostřelecké pluky a divize byly při jarních prověrkách většinou „vyhovující“ a teprve po usilovném výcviku v letním období dosahovaly v závěru roku hodnocení „dobře“. Tankové a dělostřelecké pluky a divize byly hodnoceny o něco lépe. Snad vzhledem k jednotnému výcviku a kvalitnějším vojákům z povolání i základní služby. Některé tankové pluky byly již na jaře hodnoceny „dobře“ a na podzim měly i blízko k „výtečnému“ hodnocení. Lepších výsledků dosahovaly u útvarů jako spojovací pluky, ženijní brigády, a zvláště protiletadlové raketové pluky a brigády. Raketové brigády byly vzhledem k zvlášť vybraným důstojníkům i vojákům a intenzivnímu výcviku hodnoceny během celého výcviku většinou „výtečně“. Stejně tak průzkumné a výsadkové útvary i letecké pluky, měly při prověrkách převážně „výtečné“ hodnocení.⁵⁴⁵

Výše uvedené hodnocení z memoárové literatury potvrzuje v pamětnickém diskursu předlistopadových vojáků z povolání obecně rozšířený a ustálený obraz ČSLA jako kvalitně vycvičené a vysoce bojeschopné armády. Pro nejstarší a střední generaci narátorů zařazených do výzkumného vzorku (bez ohledu na jejich rozdílné životní trajektorie po roce 1968) je pak tento obraz spojen prakticky výlučně s obdobím šedesátých let. Zejména polovina dekády je v jejich vzpomínkách interpretována jako „zlatý věk“, kdy ČSLA získala moderní techniku, významně se zvýšilo materiální zabezpečení vojsk, probíhal intenzivní výcvik a zároveň zde existovala naděje na řešení dlouhodobých strukturálních problémů a potlačení ideologického vlivu, což mohlo zlepšit pošramocenou reputaci armády u veřejnosti. Podobných topoi jsou rozhovory

---

* F-105 Thunderchief – jednomístný nadzvukový stíhací bombardér, který tvořil páteř amerického vojenského letectva v padesátých a šedesátých letech minulého století. Do výzbroje byl poprvé zařazen v květnu 1958.

⁵⁴¹ Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 24. 4. 2009. Osobní archiv autora.

⁵⁴² Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*, s. 78.

⁵⁴³ Bojová příprava představovala souhrn všech výcvikových a výchovných opatření, jejichž účelem je připravit vojska ke všem úkonům potřebným v boji. (Kolektiv autorů: *Vojenský terminologický slovník*, s. 24.)

⁵⁴⁴ Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 369.

⁵⁴⁵ *Ibidem*, s. 375.

s pamětníky (stejně jako memoárová literatura⁵⁴⁶) plné a často hrají roli jakýchsi úvodních kontextuálních preambulí, které mají řádně uvést další vyprávění:

Hned na začátek musím říct, že jako armáda jsme na tom byli dobře. Někdy se říká: „motostřelci, to je pól“, ale my jsme byli prvosledovej útvar a fakt jsme byli vycvičený dobře. Dostali jsme nový samopaly vzor 58, a to jsou dodneška nejlepší a naprosto nezničitelný zbraně. Čili ta armáda byla opravdu bojeschopná, a ne jak se dneska říká, že jsme byli jen pochodovat na přehlídce, ale ve válce by jsme si neškrtli. Škrtli, šeredně bysme to vodnesli, ale vzali bysme pár imperialistů s sebou. (smích) Po stránce výcviku i výzbroje jsem na tom byli dobře.⁵⁴⁷

V pozitivní reflexi tak nepochybně sehrává velkou roli profesní (stavovská) čest. Málokterý z narátorů by byl ochoten vědomě připustit, že sloužil v armádě, která nebyla dostatečně bojeschopná, což by (zejména v případě pamětníků, kteří zůstali v ČSLA i po nástupu tzv. normalizace) mnohdy znamenalo zcela popřít svou (často celoživotní) kariéru profesionálních vojáků. Při pokusu o hlubší analýzu však narazíme na řadu rozporů, které vytváří zajímavý kontrast mezi důraznou snahou pamětníků („dobře“, „opravdu“) o celkové vyznění zkoumaného období jako „zlaté éry“ ČSLA na straně jedné a konkrétními individuálními zkušenostmi vyjádřenými ve formě dílčích narativů, které podporují spíše tvrzení, že proklamovaná bojová připravenost byla v mnoha případech pouze iluzorní na straně druhé.⁵⁴⁸ Občasné protiřečení narátorů lze ilustrovat na následujícím úryvku, který pochází z narativní části rozhovoru, a pamětník jej tedy do struktury svého vyprávění zařadil svévolně bez popudu ze strany tazatele:

Naše armáda byla v té době, teď myslím ty šedesátý léta, opravdu dobře vycvičená. Řadu těch úkolů, který jsme měli pro případ války, bychom bez problémů splnili. V tomhle se na nás Sověti mohli spolehnout. Spousta nový techniky a ty kluci s tím uměli dobře zacházet. My jako zpravodajci jsme měli o stavu té armády asi nejlepší informace.⁵⁴⁹

V druhé části téhož rozhovoru však na konkrétní otázku tazatele, jak hodnotí kvalitu ČSLA, pokud jde o úroveň výcviku, potažmo celkovou bojovou připravenost, tentýž narátor odpověděl:

No, ta kvalita nebyla kdovíjaká. Hodně krát se stalo, že mi na genštábu [generálním štábu] na stole přistála zpráva, a vycházelo z toho, že ta situace je špatná, že nepřítel na druhý straně má takové a takové síly a naše armáda by mu nestačila. A bylo to vidět i v tom výcviku, kde se spousta věcí, jak se říká, nějak fixlovala, aby ty prověrky vyšly výtečně, a

---

⁵⁴⁶ „Této zdrcující jaderné převaze a skutečně reálnému nebezpečí mohla ČSLA čelit jedině vysokou bojovou pohotovostí svých vojáků a jejich opravdovou připraveností k vedení soudobého boje. (...) Bez jakéhokoliv přehánění lze konstatovat, že tak vysokou a trvalou bojovou pohotovost svých vojsk, jakou měla ČSLA, neměla v celé historii lidstva žádná jiná armáda. A naši tehdejší nepřátelé to velmi dobře věděli.“ (Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 523)

⁵⁴⁷ Rozhovor s M. P. vedl Jiří Hlaváček, 28. 6. 2010. Osobní archiv autora.

⁵⁴⁸ Srv. viz např. ve třetí kapitole zmiňované úryvky související s fenoménem socialistického soutěžení.

⁵⁴⁹ Rozhovor s F. T. vedl Jiří Hlaváček, 26. 10. 2012. Osobní archiv autora.

ty útvary byly hodnoceny výtečně, za co měli velitelé prémie, že jo. Takže ta bojová připravenost tak slavná zase nebyla. Asi byla ale celkově dobrá.⁵⁵⁰

Protichůdné narativy jako by se pamětník na konci druhého úryvku, v souladu se svým původním přesvědčením, pokusil (ne)vědomě smířit, leč marně. Z celkového vyznění tak tehdejší československá armáda nevychází příznivě. Rozdíl je o to markantnější, že obě pasáže navíc pocházejí z jednoho rozhovoru, který nebyl přerušeno, a časová prodleva mezi nimi tvoří necelou hodinu. Jakkoliv nelze z jednoho případu usuzovat na celek, v rozsáhlém korpusu narativů lze nalézt řadu dalších minipříběhů, které vysokou úroveň ČSLA do značné míry podrývají či (minimálně) relativizují:

Přijel jsem k útvaru, prohnal jsem je tam a teď jsem z toho udělal zápis. Byly tam nějaké nedostatky, dal jsem to náčelníkovi divize. On se na mě chvíli díval, přečetl si to a říká: „no, napsal jsi to dobře, ale když já tohle pošlu nahoru, tak tady nebudeš sedět ty ani já, protože tím dáváme najevo, že bojová připravenost není taková, jaká by měla být“ Takže jsem to musel celé opravit, aby byli spokojeni jak ti nahoře, tak můj šéf.⁵⁵¹

A konečně, k obdobnému závěru došla i HPS, jejíž představitelé museli v polovině šedesátých let konstatovat, že mezi vojáky z povolání se „často ozývají hlasy, že v praxi dochází k nadhodnocování současného stavu bojové připravenosti ČSLA.“⁵⁵² Vytvoření jednotných ozbrojených sil v roce 1966 pak ještě zvýraznilo další problémy, o nichž se na nejvyšší armádní úrovni diskutovalo již od počátku dekády, a které z dnešního pohledu „mýtus zlatého věku“ ČSLA taktéž nabourávají: stav velení a řízení zaostával za požadavky soudobého vojenství, pokud šlo o organizační strukturu, metody práce i technické prostředky.⁵⁵³ Častým problémem bylo také nedostatečné materiální zabezpečení vojsk.⁵⁵⁴

Negativně laděné narativy nicméně nemusí být nutně důsledkem kritického názoru pamětníků na dobové armádní poměry, ale v některých případech je lze přičíst na vrub také vědomí toho, že ČSLA se dlouhodobě potýkala s absencí reálné bojové zkušenosti. V případě motostřelců tak jistě mohla platit základní poučka o výcviku v palbě a manévru, které se pro dobře vycvičeného vojáka stávají druhou přirozeností,⁵⁵⁵ u specializovaných útvarů však byla podle narátorů situace poněkud složitější:

Bombardovací letectvo to nebyly blátošlapové, rozumíš? Ten vzal kvér a bylo to furt to samý, musel umět mířit, střílet, křejt se. To bylo celý. U nás to bylo složitější. Letecký souboje a tak, to si cvičil, bombardování si taky cvičil. Ale víš co? Háček byl v tom, že to nebylo nikdy vyzkoušený v reálných podmínkách. Ten pilot, když to cvičil, tak těch

---

⁵⁵⁰ *Ibidem*.

⁵⁵¹ Rozhovor s J. NO. vedl Jiří Hlaváček, 9. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁵⁵² (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 201.

⁵⁵³ *Ibidem*, s. 141.

⁵⁵⁴ „My jsme vyjeli na polní cvičení, my jsme neměli kde spát, my jsme spávali na zemi, na dekách, my jsme se neměli čím přikřejt, vařilo se někde po hospodách a takhle bylo zajištěný letectvo, jehož životnost se předpokládala ve válce tři dny.“ (Rozhovor se Z. Č. vedl Jiří Hlaváček, 6. 11. 2012. Osobní archiv autora.)

⁵⁵⁵ Holmes, Richard: *Obrazy války*, s. 43.

možností moc nebylo. Měl si Doupov, měl si Malacky* [střelnice ve VVP], a to se pořád točilo. Takže, když si tu bombu házel asi po padesátý v tom samém prostoru, tak jasný. Trefil se vždycky. Otázkou je, jak by to vypadalo někde nad západním Německem v neznámém terénu.⁵⁵⁶

Zároveň však žádný z pamětníků – profesionálních vojáků – ani náznakem neprojevil zájem o to reálnou bojovou zkušenost získat. Preference toho, aby ČSLA zůstala „na stráži míru“ je (s ohledem na globální rozměr případného konfliktu) logická a opětovně potvrzuje (v předcházející kapitole již zmiňované) klišé o sklonech československé společnosti k pacifismu, zároveň je však v rozporu s tradiční představou toho, že vojáci pravidelné armády sdílejí intenzivní profesionální zvědavost týkající se poznání, jak budou jejich zbraně, taktika a výcvik fungovat ve skutečné válce.⁵⁵⁷

Zatímco v rámci bojové přípravy byla pozornost věnována komplexnímu vojenskému výcviku (od fyzické kondice, disciplíny a morálně-politického stavu vojáků, přes ovládnutí a údržbu vojenské techniky až po týlové zabezpečení), bojová pohotovost měla demonstrovat „stálou připravenost“ ČSLA k plnění úkolů v rámci strategického uskupení vojsk Varšavské smlouvy. Důraz byl proto kladen především na rychlost a preciznost provedení všech nezbytných úkonů bezprostředně po nenadálém napadení protivníkem.⁵⁵⁸

V soudobých podmínkách se uvedení vojsk do bojové pohotovosti musí měřit na hodiny a u některých útvarů a svazků dokonce na několik minut. Jen takovýto neobyčejně vysoký stupeň bojové pohotovosti může zabezpečit zasazení bleskového odvetného úderu agresorovi.⁵⁵⁹

Bojová pohotovost byla prověřována formou cvičných bojových poplachů, jejichž intenzita se v průběhu šedesátých let permanentně pohybovala na hranici únosnosti.⁵⁶⁰ Při vyhlášení bojového poplachu musely zpravidla všechny jednotky, na něž se vztahovala tzv. stálá bojová pohotovost do třiceti minut opustit své posádky a nejpozději do tří hodin zaujmout určené prostory soustředění (ve vzdálenosti cca 20 kilometrů od mírové dislokace), aby jim tak protivník v případě hromadného jaderného či chemického útoku

---

* Letecká střelnice nacházející se na území dnešního západního Slovenska ve VVP Záhorie.

⁵⁵⁶ Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 14. 4. 2010. Osobní archiv autora. Pro srovnání nicméně uvedme ještě jeden úryvek, který na základě obdobné argumentace úroveň tehdejších letců naopak vyzdvihuje: „Při prvních nácvičích padaly cvičné pumy i šest kilometrů od cíle, ale pravidelným cvičením naši piloti již posléze dosahovali odchylky pouhých 200 metrů od cíle, což je úžasný výsledek, když vezmeme v potaz, že pumy odhazovaly ve vzdálenosti šest až osm kilometrů od cíle ve stoupavém letu, kdy cíl vůbec neviděli. (...) To vypovídá o vysoké kvalitě a vycvičenosti pilotů té doby.“ (Mohyla, Vladimír – Šufajzl, Vladimír a kol.: *Taktické jaderné prostředky ČSLA*, s. 214.)

⁵⁵⁷ Válka je pro profesionální vojáky, zcela bez ironie či jiného vedlejšího významu, příležitostí vyzkoušet si něco, co dlouhodobě studovali. (Holmes, Richard: *Obrazy války*, s. 250.)

⁵⁵⁸ Příhraniční vševojskové svazky, společně se svazky a útvary speciálních druhů vojsk, se proto již v míru nacházely na počtech přibližujících se válečným stavům a byly schopny zahájit bojovou činnost ihned nebo jen s minimálním doplněním záloh. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 196–197.)

⁵⁵⁹ Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*, s. 78–79.

⁵⁶⁰ Karel – Minařík, Pavel: *Československá lidová armáda na Rýnu*, s. 79.

způsobil jen minimální ztráty.⁵⁶¹ V praxi to znamenalo, že důstojník, který nebyl v danou chvíli ve službě (popř. na řádné dovolené), se musel po vyhlášení bojového poplachu nejpozději do dvaceti minut dostavit k útvaru a zajistit přesun svěřené techniky a mužstva na předem určené místo. Rozhovory, které jsou zmínkami o bojové pohotovosti doslova protkány, proto mimo jiné odkrývají také osobní či kolektivní strategie, jejichž prostřednictvím se vojáci s tímto, dnes pro mnohé již jen těžko představitelným fenoménem, vyrovnávali. V této souvislosti uveďme za všechny jednu obsáhlejší vzpomínku, v níž narátor nejen že popisuje konkrétní strategie řešení (využití signálního letounu a motospojky), ale ilustruje také vliv častých bojových poplachů na dopravní infrastrukturu v posádkovém městě (nutnost vybudování podjezdu pod železnicí):

Při bojovém poplachu nám ze začátku [1964] dávali strašně krátký čas, (...) třeba 30 minut na zaujetí pohotovosti číslo 1 alespoň jednou letkou. To znamená, že ta letka by tam musela spát. Ty kluci nemohli jít vůbec do města nebo k rybníku. A my [štáb pluku] jsme říkali, že to není možný, že by se v tom měla nějak zohlednit mezinárodní situace. Když by něco bylo, tak prosím, ale když je normální mír tak k čemu to je? (...) Druhá letka tam měla být do dvou hodin. To znamená, že museli být zavřený doma v bytech. A teprve třetí letka to měla do čtyřadvaceti hodin. A do toho přišel požadavek, že musí být neustále skoro 90 % přítomnost na letišti!

Chodil inženýr pluku a pořád říkal: „já jsem z toho zoufalej, protože vím, že ty kluci utíkají“. My jsme tam měli přes stovku praporčků, a to byli kluci těch 18 až 21 let, většinou svobodní. Ale nejhorší bylo, že kdyby o opravdu něco šlo tak to ti kluci nebudou brát vůbec vážně, protože takhle věděli, že o nic nejde. Utečou, tak dostanou basu, ale zase se někde vykoupou, podívaj se na tancovačku, za holkou nebo za rodičema. (...) Nakonec se to podařilo dohodnout na divizi, že se to stáhlo jen na tu jednu letku.

A udělali jsme to tak, že jsme na letišti nechali přistavit éro, Delfína [L-29], a jeden pilot, bohužel těch čtyřadvacet hodin, musel tvrdnout na kontrole na věži u dispečerů. A když byl vyhlášený poplach, tak on skočil do toho éra a obletěl tady přehradu, támhle rybník nebo rekreační oblast a zamával nad tím křídla a ty lidi věděli, že je poplach a že se musej rychle vrátit.* (...) Ten efekt samozřejmě nebyl takovej, ale aspoň něco se takzvaně udělalo, aby se vlk nažral a koza zůstala celá, protože jinak to bylo absurdní.

My jsme usilovali o to, aby každej měl něco u sebe, jako dneska jsou mobily, že by mu to brnklo a věděl by, že má pádit na letiště. Nakonec se podařilo udělat někde domácí hlásiče, kde to bylo blízko kasáren, ale spíš jezdily motospojky, který už měly popsany zvonky, takže jen přijel k baráku, takhle přešel zvonky od shora dolů, tam kde byla tečka to

---

⁵⁶¹ Dobové materiály ČSLA operující s pojmem „bojová pohotovost“ se v šedesátých letech se zavedením „stálé bojové pohotovosti“ ocitly v jakési definiční pasti. Stálá bojová pohotovost znamenala, že útvar měl být schopen okamžitě plnit stanovený bojový úkol bez jakýchkoliv opatření, což však bylo v praxi (s výjimkou některých součástí hotovostního systém PVOs) téměř nereálné. Např. prvosledová pozemní vojska, na něž se vztahovala stálá bojová pohotovost byla uváděna do bojové pohotovosti prostřednictvím bojového poplachu, tj. neplnila úkol okamžitě, ale předpokládala nejprve realizaci předepsaných opatření (přesun na shromaždiště, doplnění záloh apod.). Viz Nedvěd, Miroslav: Některé problémy bojové pohotovosti. In: *Vojenské mysl*, č. 3 (1966), s. 65–69.

* O tom, že u leteckých útvarů byl tento způsob řešení velmi oblíbený, svědčí celá řada vzpomínek, která se často liší pouze způsobem signalizace (pohyb křídly, vyklopení podvozku, prudké přidávání a ubírání plynu, nízký přelet nebo jiný předem domluvený manévř).

zmáčknul a jel dál. (...) Co se nám, ale podařilo prosadit bylo, že se ve městě udělaly podjezdy pod železnicí. Protože ta intenzita vlaků byla velká a my jsme měli spočítány, že pokud spadnou závory, tak není naděje, protože to se čekalo třeba 20 minut u závor.⁵⁶²

Pokud bylo výše konstatováno, že v případech bojové připravenosti se v rozhovorech objevovala řada rozporů, v otázce bojové pohotovosti naopak panovala téměř absolutní shoda. Vysoký stupeň bojové pohotovosti byl podle všech narátorů, kteří sloužili u prvosledových útvarů, každodenní realitou, přičemž stanovené časové limity byly s drobnými odchylkami skutečně dodržovány.

Včasné vyvedení vojsk do prostorů rozptylu mělo především ochránit vojska před bezprostředními účinky jaderných zbraní. Dobovým problémem nicméně zůstávala skutečnost, že veškeré tehdejší jaderné plánování stavělo převážně na teoretických poznacích a hypotetických závěrech, které byly ověřovány pouze v rámci simulací.⁵⁶³ Na skutečnost, že v reálných podmínkách jaderné války by se situace pravděpodobně odvíjela jinak proto upozorňovala většina narátorů:

Ukazovali nám výbuch atomové bomby, jak se to chová, jak se převracejí prasata, jak to odnesou zvířata, ale voják, kterej leží a je přikrytej papírovou voskovanou pláštěnkou je zasypanej, jenom to ze sebe shodí a jde dál, což bylo jenom nafilmovaný. Věřilo se tomu, že to je dobrý, ale prověřený to nebylo. Měli jsme to jenom z filmovejch záběrů, který se vojákům základní služby neukazovaly. (...) Měli jsme chemickou četou, která by prováděla dezaktivaci, ale v praxi to nebylo vyzkoušený. Takže dobře, že jsme nemuseli nic takovýho zažít.⁵⁶⁴

Od počátku padesátých let neustále se stupňující nebezpečí jaderné války se promítlo také do způsobu konstruování narativů. Narátoři, kteří nastoupili do armády na konci čtyřicátých nebo v první polovině padesátých let v rozhovorech často zdůrazňovali konkrétní dopady použití jaderných zbraní a jejich ničivou sílu, ale zároveň i ochranné pomůcky a vybavení, jimiž ČSLA v dané době disponovala. Nasazení jaderných zbraní by tak v pojetí nejstarší generace pamětníků sice mělo strašlivé následky, navíc významně ovlivňující bojeschopnost armády, ale i přesto se počítalo s tím, že by vojáci stanovené úkoly plnili. Problematika jaderných zbraní byla nejčastěji zmiňována narátory, kteří sloužili u stíhacího bombardovacího letectva, jehož vybrané útvary v šedesátých letech získaly (tehdy nejvíce utajované) stroje – sovětské letouny Su-7, které byly schopné nést jaderné pumy.⁵⁶⁵

---

⁵⁶² Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁵⁶³ Očekávané hromadné nasazení jaderných zbraní navíc přinášelo značné obtíže pro další manévry vojsk. Podle dobových předpisů ČSLA neměla „živá síla“ během jednoho dne obdržet vyšší dávku než 10 rentgenů (R) a v průběhu deseti dní 100 R. Tato hodnota však zároveň platila jako maximální přípustná dávka, kterou mohl voják bez úhony obdržet během jednoho roku. (Fučík, Josef: *Stín jaderné války nad Evropou*, s. 195)

⁵⁶⁴ Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 1. 5. 2009. Osobní archiv autora.

⁵⁶⁵ Atomová puma měla být odhozena při stoupavém letu pod úhlem 45 nebo 110 stupňů ve výšce okolo 3 000 metrů při rychlosti cca 1050 kilometrů v hodině. Návěst bombardování se prováděl na letecké střelnici v Malackách s ostrými či cvičnými (cementovými) leteckými pumami. Viz Mohyla, Vladimír – Šufajzl, Vladimír a kol.: *Taktické jaderné prostředky ČSLA*, s. 210–217.

Taktika byla jasná. Když letělo Súčko [Su-7] s áčkem [jaderná puma], tak to bylo všechno předem teoreticky rozebraný. Předtím jste měl údernou skupinu, skupina ochrany. Letěli dva roje, třeba osm eroplánů, z toho jenom jeden měl atomovou pumu. V určitém místě se roj rozdělil na různé cíle a jenom jeden byl ten správný. Čili (...) ten eroplán by to asi proletěl. PVO [protivzdušná obrana] by to vybuchala na ty ostatní cíle a ten dotyčný by to tam odhodil, ale zase by se vrátil po svých, protože na návrat by neměl palivo. Nebo kdyby tam zůstal, tak ho ty Němci propíchaj vidlema. Čili to nemělo cenu se ani vracet, ale pokud možno zůstat u toho eroplánu, z kterýho jste se vypálil, aby na vás byla nějaká ta ochrana, jestli by to pomohlo. Nebo se zastřelit. Každý pilot měl pistoli s sebou.⁵⁶⁶

V této souvislosti je třeba zmínit také ještě jeden narativ, který se opakovaně objevoval výlučně mezi pamětníky z řad příslušníků stíhacího bombardovacího letectva. Jeho podstatou byla osobní účast některých narátorů (z řad nejstarší generace pamětníků) na setkání vybraných funkcionářů pluku, na němž bylo Sověty názorně demonstrováno zavěšení jaderné munice na letoun Su-7:

Než jsme šli do hangáru tak jsme museli podepsat papír, že to je přísně tajné, že o tom nebudeme mluvit. Tam byli dva Sověti v civilu a Su-7 v elementární variantě SB. To nejléčí, se kterým se nejlíp lítalo. A oni nám tam předvedli přístroj pro odhoz atomové pumy, který jak jsme potom v praxi zjistili, byl nevyhovující. Takže jsme vůbec ho nepoužívali, ale potom odkryli plachtu a tam byla bomba. Dodneška nevim, jestli to byla maketa, ale oni tvrdili, že je skutečně ostrá. (...) Měla ekvivalent asi osm nebo deset kiloton. Byla to malá ráže, která se měla z toho letounu použít.⁵⁶⁷

Přivezli to na takovym vozejku, mě to připadalo jak smuteční katafalk. Teď to rozevřeli do stran, přišel ten Rus a odemykal důležité asi pět zámků. (...) A pak na nás vyhrkli, jestli víme, co jsme podepsali, že se o tom nikde nebude mluvit, a že tohle je atomová puma. Byla to něco přes dva metry dlouhá puma běžného ražení (...). Teď to mělo na sobě řadu budíků, který se měli, podle toho nač to bylo použito, nastavovat. (...) Působilo to dost hrůzostrašně, protože nikoho z nás by nenapadlo, že tady v Československu by mohla bejt atomová puma. Jestli byla pravá nebo ne, to můžu těžko posoudit. (...) Ale z té řeči těch Rusů, co kolem toho šlapali, tak jsem nějak tak nabýval dojmu, že by to mohlo bejt aj pravý. Nejdřív jsem si skutečně myslel, že to je jenom maketa, ale (...) proč by dělali maketu takový hovado? I to auto, který to tam dovezlo bylo takový pancéřový... tak to v člověku budilo takovej dojem tý skutečnosti.⁵⁶⁸

Oba úryvky ilustrují všudypřítomné dobové snahy o utajení všeho, co souviselo s jadernými zbraněmi (podpis prohlášení o mlčenlivosti) a důsledná bezpečnostní opatření (noční převoz, ozbrojená eskorta, obrněný vůz, počet zámků apod.), ale z jazykového hlediska zároveň podávají obraz o jaderných zbraních. V této rovině líčení průběhu setkání s jadernou municí nabývá charakteru jakéhosi mysteriózního zážitku (půlnoc, katafalk, hrůzostrašnost, plachta⁵⁶⁹), z něhož je patrný především respekt

⁵⁶⁶ Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 24. 4. 2009. Osobní archiv autora.

⁵⁶⁷ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁵⁶⁸ Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 14. 4. 2010. Osobní archiv autora.

⁵⁶⁹ Obdobně apokalyptická spojení lze nalézt také v memoárové literatuře: „Nejvíce mne snad deptalo to, že jedině my, jedině naše armády, se ukazovaly způsobilými překonávat nástrahy všeobecné jaderné války,

pamětníků vůči tomuto druhu zbraní zároveň provázený obavami (ačkoliv se narátoři domnívají, že „jde“ – protože logicky přece „musí jít“ – o atrapu, nejsou si tím úplně jistí a tato skutečnost je zároveň „děsí“).

Neustále zdůrazňování možnosti budoucího konfliktu, stejně jako permanentní hrozba použití jaderných zbraní, projevující se zvyšující se intenzitou výcviku a bojovou pohotovostí, měly přesně opačný dopad na nejmladší narátory, které neutěšené vyhlídky přivedly do stavu, který lze nazvat apatií vůči průběhu i následkům případného globálního jaderného konfliktu. Charakteristickým rysem většiny takových vyprávění byla odevzdanost vyvolaná vědomím nemožnosti, jakkoliv ovlivnit případný konflikt.⁵⁷⁰

V tomto signifikantním generačním rozdílu mohou sehrávat významnou roli dobové referenční rámce. Přestože obě generace narátorů považují v obecné rovině jadernou válku za existenční hrozbu, nejstarší generace (ne)vědomě pracuje s doktrinálním diskursem přelomu padesátých a šedesátých let, pro něž bylo typické vnímání jaderné munice v rovině konvenčních prostředků, zatímco nejmladší generace se opírá spíše o strategii „vzájemného zaručeného zničení“. Na základě analýzy narativů tak lze usuzovat, že v rámci výzkumného vzorku počítali zástupci nejstarší generace pamětníků s dalším válečným vývojem a aktivní (byť třeba i „sebevražednou“) úlohou ČSLA v něm, zatímco nejmladší pamětníci naopak považovali, v souladu se slavným citátem Raymonda Arona „válku za nemožnou a mír za nemyslitelný“, čemuž přizpůsobovali i své narativy, které se zpravidla omezovaly na konstatování, že „s válkou nikdo reálně nepočítal“.⁵⁷¹

Obrazy (ne)přátelských armád: Varšavská smlouva a NATO

Příčinou výše uvedených rozporuplných názorů pamětníků na skutečné bojové kvality ČSLA jsou ve většině případů individuální (převážně negativní) zkušenosti narátorů ze služby u konkrétních vojenských útvarů. Zcela nový rozměr však otázka bojové přípravy získává v kontextu kvalitativního srovnání ČSLA se zahraničními armádami, ať už se jedná o vojska Varšavské smlouvy či Severoatlantické aliance, z něhož československá armáda – s ohledem na předcházející narativy – překvapivě vychází jako jedna z nejlepších.⁵⁷² Sečteme-li rozdíly mezi výskytem pozitivně a negativně zabarvených zmínek narátorů v rozhovorech, které se vztahují k hodnocení kvality výcviku a technického vybavení armád Východního bloku, zjistíme, že ČSLA se umístila hned za východoněmeckou armádou a dokonce předčila i „legendární“ Rudou armádu.⁵⁷³ Obdobně dopadly československé síly

---

úspěšně procházet územím, kde předtím odezněl, hromový, představu o Posledním soudu vzbuzující, rachot výbuchů, zatímco náš protivník byl na hlavu poražen.“ (Dvořák, Jaroslav: *Letcem ve studené válce*, s. 179.)

⁵⁷⁰ „Ono totiž, Rusákům ani Američanům na nás vůbec nezáleží. Prostě my jsme prostředek Evropy a o ten tady jde. A ať budeme kamarádi s těma nebo s tamtěma, když se do sebe pustí, tak to v prvé řadě odskáčeme my. To nám tehdy bylo jasné.“ (Rozhovor s P. B. vedl Jiří Hlaváček, 7. 3. 2013. Osobní archiv autora.)

⁵⁷¹ Rozhovor se S. K. vedl Jiří Hlaváček, 18. 10. 2012. Osobní archiv autora.

⁵⁷² Názory pamětníků na vybrané armády Varšavské smlouvy a NATO jsou přehledně shrnuty v *Tabulce a grafu č. 11.: Kvalita ozbrojených sil*.

⁵⁷³ Armádní generál Miroslav Vacek dochází ve svých memoárech k obdobným závěrům, přestože jeho subjektivní pořadí se liší a primárně reflektuje období konce 80. let: „Já považuji ČSLA v té době za dobře

také v porovnání s vojsky NATO, kde získaly sice třetí (za to velmi těsné) místo hned za první západoněmeckou a třetí americkou armádou Přestože v případě kvantitativní obsahové analýzy je třeba vždy počítat s určitou mírou zkreslení, výše uvedená zjištění potvrzují, že v rovině obecného vzpomínání převažuje u pamětníků oficiální diskurs nad osobní reflexí. V jiném kontextu pamětníky zmiňovaná nízká bojová připravenost ČSLA jako by tedy v případě mezinárodního srovnání byla náhle zapomenuta a do popředí se opětovně vrací oficiální topoi o „kvalitní československé armádě.“

V rámci tehdejšího oficiálního dobového diskursu nicméně nebyla základní distinkce mezi východními a západními armádami otázkou kvality výcviku či výzbroje, ale opírala se především o ideologické třídní hledisko:

Na rozdíl od kapitalistických a imperialistických armád, které jsou oporou kapitalistického zřízení, armádami agrese a útlaku pracujících, jsou socialistické armády, ozbrojené síly Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí, vojenskou organizací osvobozených dělníků a rolníků, budujících a bránících svou socialistickou společnost.⁵⁷⁴

„Sprátelené armády“ či „bratry ve zbrani“ představovaly pro ČSLA v šedesátých letech ozbrojené síly jednotlivých členských států Varšavské smlouvy, která vznikla v roce 1955 jako oficiální reakce na začlenění Spolkové republiky Německo do vojenských struktur NATO. Skutečným cílem východoevropského vojenského paktu však bylo podřízení armád členských států sovětskému velení, vytvoření „válečného předpolí“ a legitimizování pobytu sovětských vojsk na území některých členských států. Podle historika Jiřího Fidlera vycházeli sověšší vojenšší plánovači z premisy, že armády východního Německa, Polské lidové republiky a ČSSR budou v případě války „spotřebovány v prvním sledu“ a tak ponese hlavní tíhu boje s protivníkem, zatímco sovětská armáda si zasazením čerstvých záloh následně již jen přisvojí pomyslné vítězné vavříny.⁵⁷⁵ Oficiálně však Sověti tento záměr nemohli připustit, a proto razili zcela opačnou teorii, když opakovaně kritizovali velení ČSLA, že není ochotno riskovat nasazení vlastních vojsk pro obranu socialismu.⁵⁷⁶

Právě kvůli těmto dlouhodobě nepokrytě naplňovaným cílům bylo sovětské velení od počátku šedesátých let vystavováno (sice opatrné, leč stále důraznější) kritice, na kterou Brežněv reagoval v roce 1966 oficiálně iniciovanou reformou Varšavské smlouvy, na níž

---

připravenou, minimálně na stejné úrovni jako byla Polská lidová armáda, o trochu lepší než NLA NDR a lépe vyzbrojenou i připravenou než byla maďarská a bulharská armáda.“ Viz Vacek, Miroslav: *Generál studené války*, s. 143.

⁵⁷⁴ Černý, Jiří: *Příručka pro brance*, s. 117.

⁵⁷⁵ Zatímco v rámci celé Varšavské smlouvy čítaly ČSLA 12,7%, NLA 9% a PLR 15,5% všech zasazených svazků, v rámci prvního sledu tvořily tyto armády 19,7%, 14% a 24% všech zasazených svazků – tedy téměř šedesát procent. (Fidler, Jiří: *21. 8. 1968 – Okupace Československa*, s. 65–66.)

⁵⁷⁶ Sovětský generál Alexandr Michajlovič Majorov ve svých pamětech, které na základě jeho vyprávění sepsal Vladimír Vedraško konstatuje, že „i když byli Češi a Slováci loajálními spojenci, jejich vojenskopolitickou zásadou vždy bylo zajišťování vlastních zájmů. Pro Československo je v případě invaze nepřítel hlavní věcí – co nejrychleji zatahnout do boje svého spojence SSSR s jeho mohutnými ozbrojenými silami a svou armádu šetřit. Bránit se a neriskovat – to je krédo Československých ozbrojených sil.“ (Vedraško, Vladimír: *Invaze. Československo 1968. Svědectví velitele*. Praha, Mladá fronta 2014, s. 77.)

se měly podílet všechny členské státy. Ještě v témže roce obdržel Sovětský svaz reformní návrhy od Československa, Polska a Maďarska, z nichž ten československý byl jako jediný nezvykle ostrý a otevřeně kritizoval tehdejší poměry v rámci Varšavského paktu. Československá strana vystupovala především proti změně strategické koncepce ČSLA z defenzivní na útočnou, k níž došlo v roce 1961 bez jakéhokoliv předcházejícího projednání či schválení v kolektivních orgánech paktu. Veškeré snahy o nový statut Varšavské smlouvy nicméně v druhé polovině šedesátých let ztroskotaly a následně ustrnuly, a to zejména kvůli obstrukcím ze strany Rumunské socialistické republiky, jejíž zástupci usilovali o úplnou nezávislost v rozhodování o národních vojenských otázkách.⁵⁷⁷

Možnost osobně se setkat s příslušníky a technikou bratrských vojsk měli pamětníci především během spojeneckých cvičení, jejichž intenzita (na území ČSSR i mimo něj) v průběhu šedesátých let oproti předcházející dekádě rapidně vzrostla.⁵⁷⁸ Nezbytnou součástí těchto cvičení tvořily kulturně-politické akce, které měly sloužit k upevnění družby spojeneckých armád i místního obyvatelstva, v podobě vzájemného setkání vojáků cvičících armád, návštěv delegací v závodech a v zemědělských družstvech či vystoupení vojenských uměleckých souborů.⁵⁷⁹ Mezi nejzmiňovanější spojenecká cvičení v rozhovorech patřila VLTAVA (1966) a následně ŠUMAVA (1968).⁵⁸⁰ Prvenství VLTAVY mělo několik příčin. Počtem zúčastněných druhů vojsk se jednalo o do té doby největší cvičení československé armády. Navíc řada bojových situací (jako odrážení jaderného úderu nepřítele, provedení hromadného vzletu letectva nebo výsadek speciálních sil v týlu nepřítele) byla „reálně“ procvičována úplně poprvé.⁵⁸¹

Z těch všech různých operačně-taktických, štábních, divizních, a kdoví jakých, cvičeních mi v hlavě utkvěla nejvíc asi Vltava. (...) To bylo nějak na podzim [září] 1966 myslím, a odehrávalo se to celý v jižních Čechách, tam někde okolo Budějic [České Budějovice]. Bylo to mezinárodní a těch tanků a letadel, to si normálně neviděl. Cvičili se různé věci jako

---

⁵⁷⁷ Záměrem československého návrhu bylo především dosáhnout revize operačně-strategického úkolu Československého frontu pro případ války a také odlehčení zátěže, kterou představoval zbrojní průmysl pro ČSSR. Viz Bílý, Matěj: *Varšavská smlouva v 50. a 60. letech*. Filozofická fakulta UK, Praha 2011 (rigorózní práce), s. 130–151.

⁵⁷⁸ V letech 1960–1970 se uskutečnilo celkem devět významných cvičení Varšavské smlouvy s účastí ČSLA: VÍTR (září 1962, území ČSSR a NDR), KVARTETO (září 1963, území NDR), ŘÍJNOVÁ BOUŘE (říjen 1965, území NDR), VLTAVA (září 1966, území ČSSR), MANÉVR (červen 1967, území ČSSR a MLR), ŠUMAVA (červen 1968, území ČSSR), VESNA (březen–duben 1969, území ČSSR, NDR), ODRA–NISA (září 1969, území PLR) a BRATRSTVÍ VE ZBRANI (srpen 1970, území NDR). Viz Minařík, Pavel: *Dotaz č. 934*. In: *Československé vojenství* [online] [2017–12–06]. [Http://vojenstvi.cz/vasedotazy_63.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_63.htm).

⁵⁷⁹ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koalických vazbách Varšavské smlouvy*, s. 197.

⁵⁸⁰ Vzhledem k přímé souvislosti cvičení ŠUMAVA se srpnovou invazí vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR, se jeho reflexi budu věnovat v následující kapitole.

⁵⁸¹ Cvičení VLTAVA se v druhé polovině září 1966 zúčastnilo celkem 92 000 vojáků (vedle ČSLA která mobilizovala téměř 17 000 záložníků, také příslušníci armád MLR, NDR a SSSR), více než 500 tanků, téměř 1 500 obrněných transportérů, přes 800 letounů, 630 děl, 70 odpalovacích zařízení raket a více než 16 000 automobilů. Při cvičení si obě bojující strany vzájemně vyměnily celkem 252 jaderných úderů v úhrnné síly 59 megaton, při nichž by podle příslušných propočtů zahynulo na československé straně také 57 000 vojáků a 2 390 000 civilistů. Během cvičení také zahynulo pět vojáků ČSLA a jeden voják NLA. Náklady na cvičení se vyšplhaly téměř na 36 milionů Kčs. (*Ibidem*, s. 197–199.)

třeba hromadnej vzlet. Naše babka, co bydlela u letiště [Čáslav], tý to normálně vyflákalo okna ten rámus, když nám to letělo nad barákem. (...) No a tam [během cvičení] taky člověk právě poznal, jak na tom která ta naše, jak se tehdá říkalo, bratrská, armáda je, pokud jde o výcvik a chování těch vojáků, když ne v reálnym boji, tak alespoň v tom simulovaným.⁵⁸²

Závěrečná zmínka narátora může v tomto případě posloužit jako oslí můstek k (v úvodu již zmiňované) reflexi kvalit jednotlivých armád Varšavské smlouvy. Pamětníci posuzovali cizí armády zpravidla na základě dvou hlavních kritérií – podle úrovně výcviku a výbroje.⁵⁸³ V rozhovorech přitom nebyly zmiňovány všechny armády členských států Varšavského paktu, ale pouze ty nejdůležitější (největší sovětská a geograficky nejbližší a historicky problematická východoněmecká) nebo ty, s nimiž narátoři přišli do přímého styku během své profesionální vojenské kariéry (tj. polská, maďarská a bulharská armáda).⁵⁸⁴ Samotné hodnocení armád jako celku bylo v individuálních případech velmi často jednostranné, tj. buď bylo vyloženo pozitivní nebo naopak zcela negativní (neutrální hodnocení se objevovala spíše výjimečně), a v jednotlivých kritériích zpravidla protichůdné (vysoká úroveň výcviku, ale nízká kvalita výbroje nebo naopak). Charakteristickým rysem byla stručnost odpovědí na přímo položenou otázku, která zároveň usnadnila kvantifikaci získaných dat. Níže citované obsáhlejší narace tak pochází především ze spontánních zmínek v rámci (prvního) životopisného rozhovoru a týkají se druhů vojsk, jež korespondují s dobovým zařazením pamětníků k jednotlivým útvarům.

U příslušníků vojenského letectva tak např. mezi opakující se narativní motiv patřila „nízká“ kvalita sovětských pilotů, jak uvádí následující pamětník, který na základě vlastních vzpomínek postuluje generalizující soudy o tom, že Sověti nejsou dobří piloti, protože neovládají létání bez přístrojů, a především neumí hladce přistávat:⁵⁸⁵

Já jsem viděl, jak jsou ty Rusové nemožný, že neumí létat podle mapy. (...) Jednou nás málem smetli, když proletěli naší sestavou. (...) Letěli jsme na přehlídku a najednou mezi nás vletěl JAK.* A to už je co, říct, protože v tom letadle byli dva - pilot a navigátor! Někde se ztratili, letěli z Rakouska a vlítli do nás! To jsem málem rozšlapal helmu vzteky, když jsem přistál. Večer byla recepce na zámku a velitel pluku mi zakázal tam jít. Já bych mu tam tenkrát fakt bejval dal na držku. Prostě ty Rusové stáli za hovno. Naši piloti byli zvyklí létat podle železnice, božích muk, cest, ale ruský to uměli jen od jedny přírodní stanice ke druhý.⁵⁸⁶

Nepřál bych nikomu vidět přistání ruskejch pilotů. Já jsem se divil, že to ty eroplány vydržely. Skutečně, ruskej pilot byl hotovej s přistáním v padesáti metrech. Najednou se

---

⁵⁸² Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 1. 5. 2009. Osobní archiv autora.

⁵⁸³ Tato kritéria byla ve většině případů ovlivněna přímou otázkou tazatele na srovnání z hlediska úrovně výcviku a výbroje, která byla pokládána v rámci polostrukturovaného rozhovoru.

⁵⁸⁴ V rozhovorech nebyla ani jednou zmíněna rumunská nebo albánská armáda.

⁵⁸⁵ Další z narátorů dospěl k totožným závěrům, ale vyjádřil je mnohem pregnatněji: „Co se týče letectva, tak bych řekl, že naši byli nejlepší. Rusové byli hned za náma, ale oni se s tím moc, jak se říká, nesrali. Čili jako piloti byli asi dobří, ale byla to trošku (...) jiná škola,“ (Rozhovor se Z. Z. vedl Jiří Hlaváček, 19. 9. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.)

* Jakovlev Jak-28, sovětský bojový letoun zařazený do výbroje v sovětské armády v roce 1960.

⁵⁸⁶ Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 14. 4. 2010. Osobní archiv autora.

propadl, pístitnice v tom podvozku zajely a já jen koukal, kdy vyjedou vrchem křídlem. No, nevyjely, ale byla to rána. Takhle většinou sedali. (...) Zatímco nám, učitel lítání vždycky říkal: „je vždycky dobrý ty kolečka si jenom roztočit, pak ještě pár metrů popoletět a teprve sednout, jak do peřin.“ A to hodně našich pilotů opravdu dělalo, že si jenom cvrnknul a za dvacet metrů to sedlo hlad'ounce. Žádný bum a teď čekáš co se stane.⁵⁸⁷

Přestože sovětská armáda (od roku 1948 neotřesitelný oficiální vzor ČSLA) dosáhla po sečtení pozitivních konotací v rozhovorech spíše nadprůměrného hodnocení, konkrétní narativy poukazují na určité rozpaky pamětníků, s nimiž byly ozbrojené síly SSSR jako celek přijímány, s čímž koresponduje i skutečnost, že po odečtení negativně laděných reflexí se sovětská armáda v celkovém hodnocení v rámci Východního bloku propadla až na poslední třetí místo. Na jedné straně byl narátory oceňován drsný způsob výcviku a v důsledku toho také vysoká kázeň a houževnatost sovětských vojáků. Na straně druhé však pamětníci v rozhovorech nadměrně využívali topos o „neurvalých, nepořádných, surových a hloupých Rusech“, kteří jakoukoliv bojovou situaci řeší pouze početní převahou, přehnaným patriotismem a láhví vodky (ve všech případech bez ohledu na lidské ztráty).⁵⁸⁸ Obdobná ambivalence panovala také při hodnocení sovětské výzbroje, která byla v jednom rozhovoru oceňována pro svou vysokou spolehlivost a jednoduchost, zatímco v jiném byla tatáž výzbroj zatracována pro svou častou poruchovost či nedostatečný výkon. Pro lepší pochopení rozporuplného (ale svým způsobem přesto konzistentního) obrazu Rusů níže uvádím několik ilustrativních úryvků z rozhovorů, které se váží k sovětskému tankovému, dělostřeleckému a raketovému vojsku, které bylo (na rozdíl od letectva) hodnoceno veskrze pozitivně, jakkoliv i v těchto případech platilo, že ČSLA vycházela z výsledného srovnání kvalitativně lépe:

Společný cvičení s ruskejma vojákama bylo vždycky takový, že oni měli všechno připravený, naučený do posledního slova a všechno to byli mistři zbraní, který se předváděli. To znamená, poslali to nejlepší z toho množství, které měli, a to předváděli. Ale my jsme tam jeli celej pluk, nikoho jsme nevyřadili. My jsme měli naučený lidi, co mají dělat, jak obsluhovat mašiny, bezzákluzový kanóny, jak rychle podat náboje. Ale u nás to uměl každej, i ten obyčejnej kuchař a zdravotník věděl, co má dělat, kdyby měl někoho nahradit.⁵⁸⁹

My jsme měli školní střelivo pro výcvik nabíjení namazaný a naleštěný. Oni [Rusové] to měli venku na hromadě, rezavý jak liška a cvičili na čas. A my jsme cvičili vojáky s těma krásnýma patronama. Čili to bylo o přístupu k materiálu. Náš tankista, když měl zaparkovat tank, tak ho navádělo v uvozovkách osm lidí, co kdyby ho odřel. Rusák vylezl do půli těla z věže a nacouval, kam potřeboval. Takže ta vycvičenost u nich byla z

---

⁵⁸⁷ *Ibidem*.

⁵⁸⁸ „Tam [v podvozku letounu] byly axiální brzdy a na tom keramický obložení a ty brzdy se chladily čistým lihem. V každém podvozku byla jeden a půl litru nádrž lihu. A to oni [Rusové] pili. Oni strašně pili, byli na to zvyklý opravdu, protože když přišli normálně učební pomůcky, třeba zdravá výživa pro piloty. Tak tam bylo napsaný, co všechno by měl pilot jíst a na konci bylo vždycky 200 gramů [vodky] denně, když bylo lítání. To náš doktory musel všechno zamazávat spolu se zdravotníkem. Oni prostě hodně pili.“ (Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 24. 6. 2009.)

⁵⁸⁹ Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 31. 3. 2009. Osobní archiv autora.

praktickýho hlediska lepší. U nás byla větší kázeň. Ale z praktickýho hlediska byly ruský vojska dál. Oni si z ničeho nedělali žádnou velkou hlavu.⁵⁹⁰

Já teda musím říct, že z hlediska vztahu k technice, hodnotím československou armádu líp než Sovětskou. Oni měli takové: „mnoga nas, mnoga všego, mnoga“. A z hlediska výcviku, to už záleželo na konkrétním veliteli a tak dále, ale my jsme vždycky byli srovnatelní se Sověty.⁵⁹¹

Vedle komparačních narativů obsahovaly rozhovory také dílčí vyprávění o osobních kontaktech s příslušníky sovětské armády, k nimž docházelo při již zmiňovaných družbách v ČSSR, ale také přímo na území Sovětského svazu během zahraničních cvičení, popř. během vysokoškolského studia pamětníků na některé ze sovětských vojenských akademií. Pocity z takových setkání byly různorodé, jejich společným jmenovatelem však bylo konstatování, že v každodenním styku byli sověští vojáci podezřívaví a drželi si odstup. Pokud však došlo na družby, během nichž se navazovaly důvěrné a přátelské vztahy, pak sověští důstojníci velmi zpravidla projevovali otevřený obdiv vůči Československu, což bylo charakteristické zejména pro období pražského jara, jak uvedl jeden z narátorů, který se v létě 1968 účastnil se svým útvarem cvičných střelb v Kazachstánu:

Jak už bejvá vždycky zvykem v ruské armádě, tak na závěr těch společných cvičení se dělají agitátorský akce, společné večery družby. I když to bylo v poušti, tak oni tam byli schopný vybudovat nějaký takový tábor. (...) Oficiální projevy a tak dále, a když se setmělo, byl čas, tak najednou si nás ti důstojníci, protože ty byli taky žhavý se něco dozvědět, tak nás zvali do stanu na vodku a tak dále. Tak se stalo, že já jsem seděl se skupinou důstojníků, majorů, plukovníků při vodce a začala otázka toho osmašedesátého roku. (...) Proč jsme zlikvidovali [prezidenta] Novotnýho a tak dále. Oni znali ty argumenty, kterými je krmili jejich noviny, a já jsem jim to zase vyvracel. A když jsme se dohodli, já jsem jim říkal - „sakra, vždyť jsme studovali stejnej marxismus-leninismus, ne?“ A věděl jsem už ze zkušenosti, že ty skutečný názory, ne ty co se projevujou veřejně, to skutečný mínění jaký je, tak při té vodce už bylo možný, že jsme si jaksi nalili čistýho víma. Najednou jsme se prostě shodli absolutně na všem. To vyznělo tak, že to [pražské jaro], co probíhá u nás, že by bylo zapotřebí, aby proběhlo taky i u nich.⁵⁹²

Přestože sovětské armádě věnovali narátoři ve svých vyprávěních nejvíce prostoru, na prvním místě mezi spřátelenými armádami se v otázce kvality výcviku a výzbroje poměrně nečekaně umístila německá Národní lidová armáda (NLA), která na základě kvantitativních ukazatelů dosáhla prakticky stejného výsledku jako ČSLA. Nicméně v případě východoněmecké armády se v rozhovorech objevovalo méně negativních konotací v souvislosti s výcvikem, což nakonec zapříčinilo její konečné tabulkové prvenství.

---

⁵⁹⁰ Rozhovor s A. T. vedl Jiří Hlaváček, 15. 3. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

⁵⁹¹ Rozhovor s J. N. vedl Jiří Hlaváček, 5. 4. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

⁵⁹² Rozhovor s K. N. vedl Jiří Hlaváček, 26. 9. 2012. Osobní archiv autora.

Východoněmecká armáda představovala na svou dobu velmi moderní sílu, a to i přes skutečnost, že vůči ČSLA byla zhruba poloviční, což bylo dáno zejména historickými reminiscencemi.⁵⁹³ Respekt pamětníků vůči NLA je o to zajímavější, že vzájemná spolupráce mezi různými složkami obou armád byla ve zkoumaném období především záležitostí armádních elit. Pro řadové příslušníky ČSLA tudíž bylo „bratrství ve zbrani“ do značné míry spíše sociálně konstruovanou realitou, která byla vytvářena prostřednictvím médií v souladu s ideologickými axiomy prosazovaný komunistickou stranou. Mezi nejdůležitější z těchto axiomů patřil podle historika Václava Šmidrkala východoněmecký antifašismus, přestože jeho obsah se politickým nadužíváním (berlínská zeď jako „antifašistický ochranný val“) v této době velmi rychle vyprázdnil.⁵⁹⁴

Výlučné postavení NLA v pamětnické reflexi je podle mého názoru zapříčiněno především kulturními (či spíše národnostními) stereotypy, které narážejí do svého vyprávění o cizích armádách často, ať už vědomě či nevědomě, promítají. V důsledku toho byly příslušníkům východoněmecké armády, jež získala vlivem sovětizace obdobný výcvik a používala srovnatelnou bojovou techniku jako ČSLA, připisovány pozitivně vnímané atributy jako „pořádnost, pečlivost“ nebo „poslušnost“, odkazující k německé národní kultuře a také k historické tradici (vysoce disciplinované) pruské armády.⁵⁹⁵

My [Češi] jsme jako malí mravenečkové, ale myslím, že my se nemáme za co stydět. (...) Fakt je ten, že na jedné straně jsme velice, jak se říká, vyčurání a vždycky koukáme ze všeho nějak vybruslit, ale na druhé straně jsme strašně šikovní a tohle nám Němci záviděli, že jsme improvizátoři. To oni Němci nedokážou. Němci ty jsou kvalitní na organizaci, na oblast řízení, kázeň, což u nás teda silně hapruje, ale když to nejde podle toho mustru, jak je stanoven, tak jsou beznadějní. Ale čecháček zapne Golema [ukazuje si na čelo] a okamžitě najde nějaký řešení.⁵⁹⁶

Ti vojáci [NLA] byli jako vychovanější než ty naši. Aspoň mi to tak připadalo, protože jsem se s těma Němcema setkal. Měl jsem z nich takovej dojem jako kdyby byli ukázněnější, a že těch problémů s nima bylo méně.⁵⁹⁷

Ostatní armády Varšavské smlouvy nebyly v rozhovorech příliš zastoupeny a pamětníci je zmiňovali spíše jen jako součást výčtu.⁵⁹⁸ Vedle sovětské a východoněmecké armády se však v rozhovorech ojediněle objevovaly také reflexe ozbrojených sil mimoevropských států (především z oblasti tzv. třetího světa), které představovaly v šedesátých letech oficiální spojence Sovětského svazu.

---

⁵⁹³ Fidler, Jiří: *21. 8. 1968 – Okupace Československa*, s. 76.

⁵⁹⁴ Šmidrkal, Václav: „Bratři ve zbrani“. Představy o spojenectví Národní lidové armády NDR a ČSLA ve světle krize roku 1968. In: *Historie a vojenství*, č. 1 (2014), s. 8.

⁵⁹⁵ Podle Holmese vojenská disciplína bezpochyby odráží národní kulturu a v některých případech reflektuje hodnoty vyznávané civilní společností, protože právě tato společnost armádu vyprodukovala (ať už jde o profesionální vojáky nebo brance). Viz Holmes, Richard: *Obrázky války*, s. 293–294.

⁵⁹⁶ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 5. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁵⁹⁷ Rozhovor s J. M. vedl Jiří Hlaváček, 26. 4. 2013. ÚSD COH, Rozhovory.

⁵⁹⁸ Výjimku tvořily Ozbrojené síly Polské lidové republiky, o nichž se však pamětníci zmiňovali především v souvislosti se srpnovou okupací Československa v roce 1968.

Výskyt těchto narácí lze považovat za důsledek československého zahraničního obchodu, jehož nedílnou součástí tvořil vývoz zbraní do těchto zemí, včetně poskytování technické pomoci na komerční bázi (tj. příprava, organizace a provádění výcviku, školení zahraničních odborníků, ale i vysílání československých expertů a poradců do zahraničí). Nejvýznamnějším partnerem ČSSR byl po celá šedesátá léta Egypt, dále Sýrie a Irák.⁵⁹⁹ Vedle dodávek náhradních dílů a investičních celků pro zbrojní průmysl do těchto zemí se rozvíjela také vojensko-technická spolupráce, která zahrnovala mimo jiné např. i výcvik egyptských pilotů na našem území, na jehož průběh vzpomínalo také několik narátorů (přičemž, jak je patrné z následujícího úryvku, výše zmiňované navigační problémy nebyly pouze sovětským nešvarem):

To jsem si uvědomil, když potom tady byli Egypťané. (...) Já jsem jim tahal pytel na střelnici, oni do toho stříleli. Vždycky říkali, že u nás je to strašně složitý, že se nemůžou orientovat, pořád bloudili, že to je všechno stejný tady, moc mraků, zatímco u nich je Nil, kolem je to zelený, a jinak všechno žlutý, a když jeden mrak se objeví tak všichni lítají přes mrak. Tam si člověk uvědomil, že oni to brali jako sport.⁶⁰⁰

Na rozdíl od Varšavské smlouvy, jejíž charakter byl v dobovém pojetí výlučně „obraný“, Severoatlantická aliance byla v rámci tehdejšího oficiálního sovětského diskursu považována za ryze „útočný pakt“ založený Spojenými státy a Velkou Británií za účelem upevnění své pozice v Evropě.⁶⁰¹ Největším nepřítelem Sovětského svazu a „hlavní vojenskou silou světového imperialismu“ zůstávaly po celou studenou válku americké ozbrojené síly, přičemž nebezpečí pro Varšavskou smlouvu představovaly především jejich základny umístěné na území západoevropských států. Svazky NATO obsahovaly vyšší počty profesionálních vojáků a měly také převahu ve všech hlavních druzích zbraní s výjimkou tanků.⁶⁰² Naproti tomu armády Varšavské smlouvy disponovaly v Evropě více než dvojnásobnou početní převahu.⁶⁰³ Klíčovou roli nástupního prostoru prvního strategického sledu v příští „agresivní válce“ vyprovokované „imperialisty“ mělo nicméně z pohledu tehdejších stratégů sehrát území západního Německa. „Úhlavním nepřítelem“ Československa tak ze strategického hlediska nebyly Spojené státy, ale (vzhledem ke

---

⁵⁹⁹ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 178–180.

⁶⁰⁰ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁶⁰¹ „Tvrzení západních mocností, že tento pakt má obranný charakter a že je paktem k zabezpečení míru, bylo odhaleno jako nepravdivé již tím, že v roce 1954 byla SSSR zamítnuta žádost o účast v tomto paktu. Odmítnutím nabídky SSSR potvrdily imperialistické státy správnost závěrů Sovětského svazu, že NATO není organizací kolektivní bezpečnosti, jak prohlašovaly.“ (Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*, s. 248–249.)

⁶⁰² Podle informací velitelských orgánů tvořily počty vojenských profesionálů u svazků NATO v druhé polovině šedesátých let v případě americké armády cca 80 %, u západoněmecké pak 50 % (Madry, Jindřich: *Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa 1965–1970*, s. 128.)

⁶⁰³ V prostoru evropského válčiště mělo NATO v polovině šedesátých let k dispozici celkem 28 prvosledových divízi, naproti tomu Varšavská smlouva disponovala 71 prvosledovými divizemi. I když bojové hodnoty divízi nebyly oboustranně srovnatelné, poměr sil v tomto případě činil cca 2,5:1 ve prospěch Varšavské smlouvy. Viz Štěpánek, Karel – Minařík, Pavel: *Československá lidová armáda na Rýnu*, s. 57

státní hranici s NSR) právě západoněmecký Bundeswehr, který měl k dispozici přes 200 tisíc mužů, čímž se početně rovnal ČSLA:

Před vojáky se pořád stavěla ta představa: tady jsou imperialisti a **ty největší imperialisti jsou fašisti, Němci, ale jsou tady i Američani. A to se nám furt předestíralo, že furt nic jinýho nemají v hlavě než kdy nás přepadnout, připojit a zničit.**⁶⁰⁴

Zatímco v případě hodnocení armád Varšavské smlouvy mohli narátoři kulturní stereotypy zpravidla navázat na konkrétní aktérskou zkušenost ze spojeneckých cvičení, v případě ozbrojených sil Severoatlantického paktu byla situace (snad s výjimkou pohraničních útvarů) odlišná. Pamětníci tak byli při konstrukci obrazů nepřátel zpravidla odkázáni pouze na ideologicky zabarvené zdroje informací, ať už šlo o odbornou literaturu, interní zpravodajské materiály či média:

Neměli jsme dostupné materiály. Informace, které jsme získávali o západní technice, tak to kolikrát nebyl ani odborný tisk. Vycházely všelijaké knihy, vydaný už v padesátých letech o západním letectvu, kde byly popsány všechny typy aeroplánů, včetně technických údajů. (...) Teď se do toho pořád prolínala ta propaganda, takže člověk to četl a musel přeskakovat. Občas něco vyšlo ve *Vojenský mysl**, ale to bylo všechno. A hlavně jsme nesměli mluvit ani o naší vlastní technice. Kolikrát jsme šli na besedu třeba do fabriky a lidi se ptali: „jak to lítá vysoko, jakou největší rychlostí?“ A politruk vždycky říkal: „tohle nesmíš říkat, tohle nesmíš říkat.“ (...) Takže jsem tam stál jako trumpeta a říkal: „nezlobte se, ale tyhle údaje vám nemůže poskytnout.“ Takže sem jim vlastně neřekl nic.⁶⁰⁵

Také v rámci kvalitativního hodnocení armád západního bloku sehrává významnou roli selekce a generalizace. Při reflexi sil protivníka se tak v rozhovorech opakovaně setkáváme převážně s názory na americkou a západoněmeckou armádu, přičemž další členské státy NATO (jako např. Velká Británie či – v šedesátých letech svou vojenskou politikou značně problematická – Francie) nejsou v rozhovorech téměř vůbec tematizovány.

Obraz americké armády v jednotlivých narativech přitom vykazuje podobně ambivalentní rysy jako v případě ozbrojených sil SSSR, nicméně generalizace je zcela inverzní. Zatímco úroveň výcviku tak byla u Sovětů vyšší než u Američanů, v případě výzbroje tomu bylo přesně naopak. Sovětská technika byla narátory podhodnocována a americká naopak přeceňována. Z kvantitativního srovnání narativů nicméně vycházejí o něco lépe Spojené státy. Sovětské vojsko bylo sice početnější, ale americká armáda disponovala modernější technikou. Pro ilustraci uveďme (analogicky jako v případě výše zmiňovaného sovětského vojska) několik dílčích narací, v nichž pamětníci reflektují americké vojáky:

Prostě bralo se to, že pakliže bude válka, tak půjde o existenci bytí a nebytí nás. Ideologie a propaganda byla taková, že oni [Američané] jsou ti bídáci, kteří nás chtějí sešrotovat. (...)

---

⁶⁰⁴ Rozhovor se Z. Č. vedl Jiří Hlaváček, 7. 11. 2012. Osobní archiv autora.

* Časopis *Vojenská mysl* začal vycházet v roce 1950, jako náhrada za *Vojenské rozhledy*. Zveřejňoval příspěvky dopisovatelů z řad ČSLA a byl určen pro armádní důstojníky a generály. Vzhledem k tehdejší zásadám ochrany informací, byl časopis označen jako „Tajný“ a některá čísla dokonce jako „Přísně tajné“.

⁶⁰⁵ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

Fakt je ten, že oni měli podstatně lepší prostředky a myslím si, že Rusové šli většinou na tu extenzi, intenzitu a kvantitu. A oni zase na tu kvalitu. I když ono jich [amerických jednotek] v tom Německu bylo taky moc, ale my jsme si to fakt tak nějak neuvědomovali. Prostě bralo se to, protože ono to [válka] bylo všechno v dálce.⁶⁰⁶

[Američané] dodržují postupy do té míry, že jsou stereotypní. Neumí se přizpůsobit situaci a neumí si uvědomit, že by to mohlo přinést nějaký nebezpečí. To, že jezdíme pořád po jedné ose ve stejnou dobu a tak dále. A ty naši kluci, jak se to vždycky říkalo, máme techniku jednoduchou, ale schopnou. Větřieska [V3S] je vozidlo z roku 1953, když nejede, tak řidič zvedne kapotu, nejdřív tam strčí svojí českou hlavu, pak tam strčí svoje český ruce a „větřieska“ jede dál. Američan, když něco nejde, vezme vysílačku a zavolá na základnu: „jsem tam a tam, přijed'te si pro mě.“⁶⁰⁷

Vojáky do kvality nejlepší měli Němci. Němci byli tvrdší, potom Rusové a Američané jsou až později. Ty mají kvalitní technologie, ale vojáci to žádní zvláštní nejsou. Oni to berou spíš ze sportu.⁶⁰⁸

Podobně jako v případě reflexe vojsk Varšavské smlouvy, tak i v případě obrazů nepřátel, se na prvním místě umístilo Německo, resp. západoněmecký Bundeswehr. A také tento výsledek můžeme nepochybně připsat (vedle geografické blízkosti) na vrub národní tradici, v níž hraje významnou roli obraz Německa jako „dědičného nepřítel“ českých zemí.⁶⁰⁹ Tradičně negativní obraz německé minulosti využíval komunistický režim ve svém ideovém tažení proti SRN, která byla představovaná jako revanšistický, militaristický stát ohrožující poválečný status-quo. O tom, že tyto propagandistické snahy byly úspěšné svědčí např. výsledky průzkumů veřejného mínění z roku 1965, které odhalily propastný rozdíl mezi percepcí nebezpečí ze strany Američanů a západních Němců.⁶¹⁰ Vyobrazování a vnímání SRN jako nepřítel lze proto podle Marie Koldínské a Ivana Šedivého považovat za jakýsi přechodný typ mezi heterostereotypy, které fungují na nacionální a třídní bázi, což nasvědčuje tomu, že s USA jako s klasickým imperialistickým nepřítel již komunistická propaganda neměla ve zkoumaném období příliš velký úspěch. Zatímco reálné možnosti SRN byly očividně přeceňovány, skutečná síla armády Spojených států byla naopak nejednou spíše ironizována a podceňována.⁶¹¹

Této tezi nasvědčují také výsledky kvantifikace pamětnických reflexí, z nichž západoněmecká armáda vychází suverénně nejlépe ze všech armád Východního i Západního bloku, a to jak v otázce výcviku, tak i výzbroje, a zároveň s nejmenším celkovým počtem negativně zbarvených konotací. Tradiční pruská povaha v kombinaci s americkou moderní technikou udělala v očích pamětníků z Bundeswehru

---

⁶⁰⁶ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁶⁰⁷ Rozhovor s P. Č. vedl Jiří Hlaváček, 8. 8. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.

⁶⁰⁸ Rozhovor s F. T. vedl Jiří Hlaváček, 26. 10. 2012. Osobní archiv autora.

⁶⁰⁹ Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 347.

⁶¹⁰ Pouze necelých 27% respondentů odpovědělo, že válku proti socialistickému táboru plánují rozpoutat USA, zatímco téměř 67% se domnívalo, že konflikt chce rozpoutat SRN. (*Ibidem*, s. 347.)

⁶¹¹ *Ibidem*, s. 347.

nejnebezpečnější armádu šedesátých let.⁶¹² O agresivních úmyslech západních Němců nicméně většina pamětníků – bez ohledu na historickou zkušenost, dobovou propagandu i názory většinové společnosti – přesvědčena nebyla:

Jenže proč tvrdili [Sověti], že oni [NSR] se na nás chystají? Oni se na nás nechystali, oni vesměs celej ten systém měli vybudovanej jako obranný. Tam [na hranicích] byly atomový a miny, položený protitankový pásy a tak dále. To se přeci nestaví pro útok, to se staví na obranu.⁶¹³

Zajímavým rysem téměř každého vyprávění, v němž se vyskytoval potenciální „nepřítel“ (tj. Američané, západní Němci či obecně NATO) bylo upozadění dobového ideologického rámce. Pokud narátoři hovořili o „imperialistech“ či „revanšistech“ bylo to zpravidla míněno jako ironie či sarkasmus, jejichž smyslem bylo upozornit na fakt, že narátoři podobná slova vnímají pouze jako dobové floskule. Naopak typickým rysem byla snaha o abstraktní pojetí nepřítele. Z profesního hlediska tak vojáci nebojují ani tak proti jednotlivým Američanům či Němcům, ale spíše proti služebníkům nepřátelského státu. Nepřátelé tedy nejsou konkrétní osoby, ale masy, navíc vojenské povahy (pluky, divize či armády). Bez abstraktního obrazu nepřítele a bez jeho odosobnění v průběhu výcviku by se bitva pro vojáky stala neuskutečnitelnou záležitostí.⁶¹⁴ Pamětnická topos – o „silných ale primitivních“ Rusech, „disciplinovaných ale improvizace neschopných“ Němcích, nebo ironické narážky na „moderně vyzbrojené ale spíše ze sportu válčící“ Američany – přitom v rozhovorech sledují jediný cíl: demonstrovat vlastní odlišnost a zároveň také kvality ČSLA.

Výčet zahraničních vojsk, která byla pamětníky vnímána jako „nepřátelská“, nicméně nebyl v této kapitole dosud definitivní. Postoj vůči sovětské armádě se totiž zásadním způsobem proměnil (byť pouze na krátkou dobu několika měsíců) během okupace Československa v srpnu 1968. Přátelství ČSLA a sovětské armády tak na konci šedesátých let prošlo významnou zatěžkávací zkouškou, která nakonec přiměla část narátorů k (ne)nucenému odchodu z armády. Z dlouholetého československo-sovětského přátelství, které se na několik měsíců změnilo v nepřátelství tak podle dobové anekdoty nakonec zbylo jen „dočasné“ bratrství (protože rodinu si člověk vybrat nemůže, zatímco přátelé ano). V následující kapitole se proto zaměřím nejen na pamětnickou reflexi průběhu samotné intervence, ale především na události pražského jara, které vstupu bratrských vojsk bezprostředně předcházely.

---

⁶¹² „Němčouři, myslim ty západní, to byla elita. Skutečně, těm se nikdo nevyrovnal, protože ani měli tu svojí povahu, ve všem ordnung, poslouchali na slovo, zároveň jim ale Američani dali všechno, to znamená techniku měli lepší než my. Z těch šel opravdu strach.“ (Rozhovor s M. P. vedl Jiří Hlaváček, 29. 6. 2010. Osobní archiv autora.)

⁶¹³ Rozhovor se Z. Č. vedl Jiří Hlaváček, 7. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁶¹⁴ Holmes v této souvislosti upozorňuje na křehkou rovnováhu mezi nenávistí a lidstvem, která ovlivňuje chování vojáků v bitvě. Extrémně abstraktní obraz nepřítele může vést k nenávisti a v důsledku toho k válečným excesům; naopak přílišné přemýšlení o společném lidství může vést k nesplnění (byť inherentně spravedlivého a legitimního) úkolu. Viz Holmes, Richard: *Obrazy války*, s. 316.

6. PRAŽSKÉ JARO A OKUPACE ČESKOSLOVENSKA

Pražské jaro a následná intervence vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 patří mezi dějinné události, které i po více než půlstoletí periodicky přitahují pozornost odborníků, médií i laické veřejnosti. Obdobně jako další významné „osmičky“ v českých dějinách představuje také krátké období liberalizace v polovině *longue durée* komunistického režimu historickou událost *par excellence*, která se stává základem pro „velké vyprávění“, z něhož jsou následně odvozovány výkladové vzorce pamětníků. V případě vojáků z povolání tyto vzorce navíc bezprostředně souvisí s jejich profesní identitou. Aktérská zkušenost v kombinaci s metanarací díky tomu vytváří mix, který zejména u pamětníků z řad osmašedesátníků vede k tomu, že jejich vyprávění nabývá až téměř mýtických rozměrů.

Současnou laickou i odbornou veřejností obecně přijímanou zápletku pražského jara lze ve zkratce převyprávět zhruba následovně: politický vývoj v Československu od ledna do srpna 1968 byl ojedinělým pokusem o obrodný proces prováděný systémovou reformou řízenou „shora“, jež měl směřovat k celkové demokratizaci a uvolnění poměrů ve společnosti. Nové stranické vedení usilovalo o rozšíření dialogu mezi komunistickou stranou a společností, což vedlo k široké aktivizaci obyvatelstva. Polednový vývoj však již od svého počátku narážel na značný odpor ze strany ostatních zemí Východního bloku v čele se Sovětským svazem a poměrně záhy byl proto jejich představiteli odsouzen jako proces ohrožující základy celého socialistického zřízení. Intervence vojsk pěti států Varšavské smlouvy ze srpna 1968 následně veškeré snahy československých reformních komunistů o „socialismus s lidskou tváří“ definitivně zlikvidovala.⁶¹⁵

Výše uvedený výklad by bylo možné, v souladu s klasifikací historika Jiřího Hoppeho, zařadit do tzv. liberálnědemokratického interpretačního rámce, pro nějž je charakteristická cílená konfrontace snahy o sebeformaci mocenského centra a jím řízených institucí směrem k demokratizaci, spontánní pohyb ve společnosti, který záhy překročil limity hájené komunistickým vedením, a stupňující se mezinárodní politický nátlak Moskvy.⁶¹⁶ Vedle toho Hoppe nabízí ještě tři další interpretační rámce pražského jara: normalizační, reformněkomunistický a radikálněkritický. Normalizační pohled představuje jedinou „oficiálně“ přijímanou interpretaci až do listopadu 1989. V jeho pojetí je pražské jaro pokusem „pravicově revizionistických“ a „protisocialistických“ sil (s vydatnou podporou ze zahraničí) o vytržení Československa ze sovětského bloku, přičemž okupace je v tomto kontextu považována za akt mezinárodní solidarity.⁶¹⁷ S tímto narativem se však (vcelku pochopitelně) u pamětníků nesetkáme. Reformněkomunistický rámec naproti tomu zřetelně a neskrývaně obhajuje Alexandra

⁶¹⁵ Pečenka, Marek – Luňák, Petr a kol.: *Encyklopedie moderní historie*, Praha, Libri 2009, s. 386–388.

⁶¹⁶ Hoppe, Jiří: Jak se psalo a píše o Pražském jaru 1968? In: Břeňová, Věra – Rohlíková, Slavěna – Hoppe, Jiří: *Pražské jaro '68. Bibliografie*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2013, s. 9.

⁶¹⁷ *Ibidem*, s. 7.

Dubčeka a jeho skupinu uvnitř KSČ. Cílem pražského jara mělo v tomto případě být propojení socialismu s politickou demokracií. Tento proces byl však násilně přerušeno intervencí vojsk Varšavské smlouvy.⁶¹⁸ Poslední radikálněkritické pojetí pak myšlenkově vychází z liberálnědemokratického rámce, nicméně v mnoha ohledech je kritické k reformním komunistům, zejména k osobě Dubčeka, který je považován zpravidla za naivního a neschopného politika.⁶¹⁹ Jak uvidíme v následujících podkapitolách, zatímco většina narátorů, kteří zůstali sloužit v armádě i po roce 1968 je při své argumentaci ukotvena právě v liberálně-demokratickém paradigmatu, pamětníci z řad rehabilitovaných vojáků zpravidla zastávají reformněkomunistické pozice, které nicméně hojně kombinují s prvky radikálněkritického rámce. Zároveň také platí, že obě skupiny významným způsobem akcentují vzpomínky na průběh srpnové okupace, ale podrobná reflexe polednového vývoje je doménou spíše rehabilitovaných vojáků. I přes rozdílný důraz na rozsah vzpomínek lze však obraz pražského jara v rámci výzkumného vzorku považovat víceméně za konsenzuální.

Bez ohledu na to, který interpretační rámec nakonec narátoři přijmou za svůj, vyplývá z rozhovorů, že i přes pozvolný a nejistý nástup obrodného procesu v rámci vojenských struktur si myšlenky socialismu s lidskou tváří dokázaly uvnitř ČSLA získat řadu stoupenců. Polednový vývoj především vytvořil podmínky pro otevřenou kritiku dlouhodobých strukturálních problémů, které armádu trápily již od počátku šedesátých let, a které se – jak již bylo naznačeno v předcházejících kapitolách – týkaly prakticky všech úrovní armádního organismu od reorganizace a redislokace vojsk, změn v systému řízení a velení, přes způsoby politické práce, problematický vztah veřejnosti k armádě a úlohu ČSLA v organizaci Varšavské smlouvy, až po právní postavení, existenční perspektivu, chod služby a životní podmínky vojáků z povolání.⁶²⁰

S ohledem na v úvodu této knihy načrtnutý kulturní přístup lze tedy pražské jaro chápat jako prostor, v němž dochází k otevřenému střetu oficiálního diskursu socialistické armády s praktickou zkušeností příslušníků ČSLA. Na rozdíl od zbytku společnosti, kde reforma přichází shora direktivně od představitelů ÚV KSČ (tj. názoroví vůdci usilují o modifikaci vlastních konceptů a modelů), armáda využívá vzniklé situace k proniknutí kolektivní zkušenosti směrem vzhůru do oficiálního diskursu a vytváří tak jeho alternativní (obrodný) soupeřící obraz, jehož etablování zabrání srpnové intervenci.

Vzhledem k hutnosti společenského dění, množství konkrétně datovaných událostí, ale i objemu dostupných pramenů a odborné literatury k problematice pražského jara, se tato kapitola svým pojetím poněkud vymyká těm předcházejícím.⁶²¹ I přes částečné

---

⁶¹⁸ *Ibidem*, s. 7.

⁶¹⁹ *Ibidem*, s. 13.

⁶²⁰ Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 237.

⁶²¹ Přehled odborných publikací (monografie, sborníky a články) věnovaných pražskému jaru, které vyšly jen v letech 1990–2013, čítá přes úctyhodných 1000 záznamů. Dalších více než 220 titulů má charakter egodokumentů (memoáry, svědectví, deníky, rozhovory či korespondence). Tato čísla reflektují stav k roku 2013 (Břeňová, Věra – Rohlíková, Slavěna – Hoppe, Jiří: *Pražské jaro '68. Bibliografie*. Praha, Ústav pro

respektování posloupnosti reflektovaných událostí však rozhodně není mým cílem podat na následujících stranách podrobný chronologický výklad polednového vývoje a následné okupace Československa. Naopak, klasické událostní dějiny jsou selektovány s ohledem na četnost jejich výskytu v pamětnických narativech a jejich historiografický výklad je, vzhledem k cílům této disertační práce, záměrně omezen na minimum.

Reflexi pražského jara ve vzpomínkách pamětníků lze sledovat ve třech vzájemně se prolínajících rovinách: obecné (politické), profesní (vojenské) a osobní (individuální), které zároveň představují určité referenční rámce vyprávění.⁶²² První a druhá rovina je charakteristická svou vazbou na kolektivní identitu (narátoři jako příslušníci určitého národa a členové určité profesní skupiny). Pamětníci si v tomto případě během vyprávění vypůjčují argumentační strategie a vzorce z bohaté kulturní zásobárny představ o českém národě a jeho minulosti, ale i z již zmiňovaných tradičních obrazů (resp. interpretačních rámců) pražského jara. V poslední rovině je naopak na místo kolektivity akcentována osobní identita aktéra, jeho prožitky a zkušenosti, které činí z pohledu orální historie každý životní příběh jedinečným. V rozhovorech se osobní rovina projevuje častější přítomností retrospektivy a subjektivním bilancováním nad životními rozhodnutími v kontextu roku 1968.

Jakým způsobem tedy pamětníci v rozhovorech reflektují období tzv. pražského jara? A jak vzpomínají na onu noc z 20. na 21. srpna 1968, která pro více než polovinu z nich znamenala významný zlom pro jejich další osobní i profesní život?

Naděje a nová očekávání: polednový vývoj a jeho odraz v armádě

V první obecné rovině se zaměřím především na to, jaké dobové události či osobnosti celospolečenského významu pamětníci ve svých vyprávěních zmiňují a jakým způsobem o nich hovoří. Pokud jde celkový pohled na demokratizační proces od ledna do srpna 1968, převažují v rozhovorech emoční narace, jejichž cílem je přiblížit tazateli, který zkoumané události vzhledem ke svému věku neměl možnost sám prožít, jejich tehdejší jedinečnou a neopakovatelnou atmosféru.⁶²³ Pamětníci se při svém vzpomínání zmiňují o vlně všeobecné euforie a nadšení, která zachvátila tehdejší společnost, přičemž

---

soudobé dějiny AV ČR 2013), přičemž lze předpokládat, že současná produkce bude, s ohledem na nedávné padesáté výročí, mnohem vyšší.

⁶²² Harald Welzer a Sönke Neitzel ve svém výzkumu, věnovaném reflexi druhé světové války v odposleších zajatých vojáků Wehrmacht, definují čtyři stupně referenčních rámců: 1) společenskohistorické pozadí, na němž lidé dané doby jednají (v případě jejich výzkumu se jedná o tradice a hodnoty příslušníků západní křesťanské civilizace); 2) společenskohistorický prostor, který lze v mnoha ohledech ohraničit např. délkou vlády režimu nebo dějinami určité historické formace (Třetí říše); 3) konkrétní společenskohistorické dějové souvislosti, v nichž určité osoby jednají (druhá světová válka); 4) zvláštní vlastnosti, způsoby vnímání, vzory interpretace, vnímané povinnosti atd., které jedince dostávají do určité situace (psychologie, osobní dispozice a otázka individuálního rozhodování). (Welzer, Harald – Neitzel, Sönke: *Vojáci*, s. 20–21.)

⁶²³ „Víte, kdo to [pražské jaro] nezažil, ten si nedokáže představit to obrovské společenské vzepětí. Dnešní mladá generace si nedovede představit to, čemu se říkalo třeba mítinky na Staroměstském náměstí. Dnešně, dá se říct, bylo náměstí ze dvou, někdy i ze tří, čtvrtin plný lidí a diskutovaly se nejrůznější otázky.“ (Rozhovor s B. B. vedl Jiří Hlaváček, 19. 4. 2012. Osobní archiv autora.)

charakteristickým rysem entuziasmu byl zvýšený zájem o politické dění, nárůst občanské angažovanosti a očekávání zásadních změn v rámci politického systému. Silný pozitivně emočně laděný náboj celého období je v rozhvorech opakovaně akcentován a objevuje se s různou mírou intenzity u více než poloviny narátorů. V tomto kontextu je také celospolečenská nálada zmiňována jako hlavní příčina vstupu některých „mladších“ pamětníků do KSČ:

Nastalo velké politické uvolnění a očekávalo se, že dojde k nové historické etapě. Rozhodl jsem se na té etapě aktivně podílet. Postupně jsem navštívil sekretariáty povolených politických stran Národní fronty. Ukázalo se, že lidovci i socialisté jsou jen vazaly KSČ. (...) Rozhodl jsem se proto vstoupit do KSČ, protože mi to umožnilo dostat se přímo do centra společenských změn. KSČ si získala za velmi krátkou dobu ve společnosti opět vysoký kredit, a i mnoho dalších nestraníků jako já vstupovalo do KSČ (...) Proto já jsem ve své přihlášce do KSČ napsal, že vstupuju do Dubčekovy strany. To mi samozřejmě potom omlátili o ústa, ale já jsem to tak cítil.⁶²⁴

Pro pamětníky z řad osmašedesátníků tak obrodný proces představuje epifanii, tj. relevantní moment v životě, který se do jejich paměti zapsal jako klíčový a jehož prostřednictvím jsou vysvětlovány jejich další životní peripetie.⁶²⁵ Otázkou samozřejmě zůstává, do jaké míry jsou sympatie s polednovým vývojem zmiňované v rozhvorech skutečným odrazem dobových názorů aktérů a jak velký význam, zde sehrává skutečnost, že příběh je vyprávěn vždy retrospektivně, tzn. s vědomím znalosti budoucího vývoje (intervence a následná normalizace, v jejímž důsledku narátoři ztratili zaměstnání a část z nich byla vystavena represii). I v tomto případě totiž lze mezi naracemi z prvního a druhého rozhovoru vysledovat kontradikce. Více než třetina pamětníků nejprve v narativním rozhovoru spontánně popsala své sympatie s obrodným procesem, aby následně v druhém (tematickém) rozhovoru při konkrétních otázkách, které se zaměřovaly na jejich ideový vztah k reformnímu komunismu, přiznala, že se o politiku vlastně „příliš“ (a někdy dokonce „vůbec“) nezajímala a během obrodného procesu se snažila jen „vyhnout problémům“. U normalizačních vojáků se naopak středobodem vyprávění zpravidla stává až samotná intervence a polednový vývoj je upozaděn.⁶²⁶

V obecné rovině narátoři v rozhvorech tematizují některé události roku 1968. Odkazy na tzv. velké dějiny však v naracích slouží spíše jako určitá vodítka (paměťové rámce), než že by představovaly souhrn přesných historiografických faktů.⁶²⁷ Umožňují zasadit dílčí vyprávění do kontextu, umístit jej na pomyslnou časovou osu dějin a vypravěčova profesního i osobního života. Základní znalost těchto rámců je pamětníkem zároveň

---

⁶²⁴ Rozhovor s P. B. vedl Jiří Hlaváček, 7. 3. 2013. Osobní archiv autora.

⁶²⁵ Denzin, Norman K.: *Intepretative Biography*. California, Sage 1989 p. 70.

⁶²⁶ „Pro nás byl problém až ten srpen [1968]. To předtím, to šlo víceméně mimo nás. Na takovýhle věci nebyl čas. Zvlášť u nás, kde byla permanentní bojová pohotovost. Já se přiznám, že jsem to celé [pražské jaro] vůbec nějak nestíhal.“ (Rozhovor s V. Š. vedl Jiří Hlaváček, 1. 6. 2011. Osobní archiv autora.)

⁶²⁷ Sociální rámce paměti lze definovat jako orientační body v prostoru a čase, historické, geografické, biografické, politické pojmy, běžnou zkušenost a známé způsoby nazírání. Viz Šubrt, Jiří – Pfeiferová, Štěpánka: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In: *Historická sociologie*, č. 1 (2010), s. 15.

obvykle považována za sdílený předpoklad vyprávění. Dále tyto dějinné události slouží pamětníkům jako zdroj legitimacy pro jejich aktéřská rozhodnutí, stávají se argumentační bází, na jejímž pozadí jsou jednotlivé narace rozvíjeny:

Kdyby nebylo toho [pražského] jara, tak ty Rusové v tom srpnu nepřijeli a já bych asi dál v klidu tomu režimu sloužil. Možná bych odešel z armády jako generál, kdo ví. Ale tím srpnem se to změnilo a já jsem dostal hrozný vztek, protože to [intervence] byla zrada, to se nedá nazvat jinak.⁶²⁸

Pomineme-li samotný vstup intervenčních jednotek do Československa, jemuž bude věnována celá následující podkapitola, patřily mezi v narativních rozhovorech často zmiňované dobové události především výměna na postu prvního tajemníka Ústředního výboru KSČ, aféra generála Šejny, vyhlášení dubnového *Akčního programu KSČ* („socialismus s lidskou tváří“), obnovení dříve zakázaných spolků a organizací v čele s Junákem a Sokolem, vznik Klubu angažovaných nestraníků (KAN), spojenecké cvičení ŠUMAVA, zrušení „cenzury“, finanční sbírka do tzv. Fondu republiky („zlatý poklad“), XIV. mimořádný („vysočanský“) sjezd ÚV KSČ a přijetí tzv. moskevského protokolu na konci srpna 1968.⁶²⁹ Pouze sporadicky se pak ve vyprávění objevují zmínky o zvolení Ludvíka Svobody prezidentem, zveřejnění prohlášení *Dva tisíce slov*, včetně dalších kulturních a intelektuálních aktivit. Stranou většího zájmu zůstala také mezinárodní jednání státníků varšavské pětky v Drážďanech, Moskvě, Varšavě, Čierné nad Tisou a Bratislavě, nebo názory na postoj Západu vůči srpnové intervenci.

Pro většinu pamětníků se myšlenky pražského jara obsahově překrývaly se zněním dubnového *Akčního programu KSČ*, který byl chápán jako výchozí dokument pro další obrodnou činnost. Jeho podstata spočívala v kritické analýze hluboké společenské krize, jejímž hlavním zdrojem bylo dogmatické uplatňování stalinského pojetí socialismu v Československu před rokem 1968. Základní myšlenkou reformy se stalo prosazení socialistické demokracie v řízení československé společnosti včetně zajištění všech demokratických práv pro každého jednotlivého občana (tj. svoboda projevu, shromažďování, spolčování, pobytu, pohybu atd.). Veškeré demokratizační procesy se však měly nadále, i když spíše již pouze formálně, uskutečnit pod vedoucí úlohou KSČ.⁶³⁰

Mezi události, které v roce 1968 vtáhly armádu do středu společenského dění patřila zejména mediální kampaň, kterou rozpoutaly sdělovací prostředky kolem únorového útěku generála Šejny na Západ. Šejnovu aféru lze z hlediska četnosti výskytu ve vyprávění považovat za svého druhu negativní průsečík obecné a profesní roviny, protože tato událost podle pamětníků významným způsobem poškodila obraz armády ve veřejném prostoru:

---

⁶²⁸ Rozhovor s J. KU. vedl Jiří Hlaváček, 22. 6. 2010. Osobní archiv autora.

⁶²⁹ Události jsou řazeny chronologicky, nikoliv podle četnosti výskytu. Výčet je založen na událostech, které narátoři zmínili spontánně, tj. v průběhu prvního narativního rozhovoru. Nebere tedy v potaz události, na něž se ptali tazatelé či tazatelky záměrně v rámci druhého polostrukturovaného rozhovoru.

⁶³⁰ Benčík, Antonín: *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha, Mladá fronta 2007, s. 85.

Šejna, semínkový generál, jetýlkový semínko.* No, byl to gól, protože jsme si říkali, jak je možný, že předseda stranický organizace generálního štábu je generál, kterej nakonec zdrhne s nějakou holkou a se synem do Německa, a předtím dělá pofiderní obchody. To armádu velice poškodilo a opravdu, kolikrát musel člověk vyslechnout, když šel ven, poznámku od různých lidí, hlavně takovejch těch adolescentů, těch mladejch. Prostě seš lampasák – že nám říkali lampasáci, tak na to jsme byli zvyklý, že jo – ale vyžirkové, flákáme se, nic neděláme? Člověk nad tím přemýšlel a říkal si kolikrát: je nám vůbec tohle třeba, není lepší se na to vyfláknout a jít od toho pryč? Jenže ono se to potom useklo, ani se pořádně nevysvětlilo, kdo za to odpovídal, že ten člověk tam byl. Byly tam vazby, jako jsou teďka korupční vazby, tak to tenkrát taky byly vazby, jenže o tom se nevědělo. (...) Ale tu armádu to hodně tenkrát opravdu poškodilo, protože se ukázalo, v jaký kritický situaci ta armáda je, jaký tam jsou vztahy a co je tam možný si dovolit.⁶³¹

Podobnou roli jako Šejna sehrávají v rozhovorech také další postavy pražského jara.⁶³² Právě ony se ve vzpomínkách pamětníků stávají hybateli a zároveň personifikacemi všech podstatných historických dějů roku 1968. Alexandr Dubček tak ztělesňuje ideály pražského jara, Ludvík Svoboda je symbolem rozvážného postoje československého národa během srpnové okupace a Gustav Husák představuje pomyslného „hrobníka“ obrodného procesu na jaře 1969.⁶³³

Alexander Dubček, který ukončil více než desetileté vládnutí Antonína Novotného, vychází z vyprávění pamětníků jako kladná postava, názory na jeho osobu jsou však značně ambivalentní. Nový první tajemník v narativech vystupuje ve dvou rolích, jako „dobrý“ člověk, ale také jako „špatný“ politik. Na jedné straně je Dubček vnímán pozitivně jako „autentický“ idealista, skvělý řečník, který umí naslouchat, přináší naději na změnu a těší se značné důvěře obyvatelstva;⁶³⁴ na straně druhé je kritizován pro svou emocionální labilitu, naivitu, slabost, neprůbojnost a nerozhodnost při politických jednáních.

Dubček byl neznámej člověk a nevěděli jsme, co z toho vyleze. Potom jsme zjistili, že on opravdu je slabej. On byl čestnej, byl to dobrej chlap. Vždyť nakonec žil, prožil celej život

---

* Přezdívku „semínkový generál“ získal generálmajor Jan Šejna kvůli svým hospodářským podvodům. V březnu 1967 se od členů JZD Úštěk náhodně dozvěděl, že semeno vojtěšky je velmi ceněnou komoditou, a tak své aktivity, vedle podvodů s osobními vojenskými automobily, rozšířil také o obchod s vojtěškovým a jetelovým semenem. Stát tak připravil o více než 200 000 Kčs. V únoru 1968 uprchl se svým synem a svou milenkou přes Maďarsko a Jugoslávii do Itálie a odtud do USA. V roce 1970 byl v nepřítomnosti odsouzen za rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví a zběhnutí do ciziny k deseti letům odnětí svobody, USA ho však odmítly vydat. Podrobněji k této aféře viz Macák, Milan: *Dvojitá tvář hazardního hráče. Jan Šejna pod drobnohledem VKR*. Ministerstvo obrany ČR – AVIS 2006.

⁶³¹ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁶³² Další nejčastěji zmiňované osobnosti viz *Tabulka a graf č. 12: Významné osobnosti 1968–1969*.

⁶³³ Názory pamětníků víceméně odráží výsledky dobových průzkumů veřejného mínění. V průzkumu důvěry obyvatelstva v osobnosti veřejného a politického života z července 1968 se na prvních dvou místech umístili právě Dubček (71% ČSSR, 62% české kraje, 94% Slovensko) a Svoboda (63% ČSSR, 65% české kraje, 60% Slovensko), zatímco jednu z posledních příček (s výjimkou Slovenska) obsadil právě Husák (13% ČSSR, 2% české kraje, 60% Slovensko). Viz Kolektiv autorů: *Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV 1967–1972*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996, s. 57.

⁶³⁴ Narátoři se v tomto případě shodují s názory tehdejšího tajemníka ÚV KSČ Zdeňka Mlynáře, který Dubčeka charakterizoval jako někoho, kdo věřil svým ideálům, ale i lidem: „Byl věřícím vládcem v době, kdy celý národ se plně oddával potřebě víry.“ Viz Mlynář, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremly*, Praha, Mladá fronta 1990, s. 139.

v Rusku. Takže to byl jejich člověk. No, ale on dospěl k názoru, že to není možný takhle dělat, a že se to musí změnit. Jenže myslím si, že oni [reformní komunisté] přesně nevěděli jak to změnit, protože oni to chtěli částečně zdemokratizovat, ale pořád chtěli držet vedoucí úlohu strany, ale to prostě nešlo, to byl ohromnej rozpor.⁶³⁵

Takový pohled na vůdčí osobnost pražského jara se nicméně nijak zásadně nevymyká současnému psychologizujícímu publicistickému diskursu.⁶³⁶ Rozporuplné vnímání je v případě Dubčeka výsledkem dalšího společenského vývoje a lze ho poměrně jasně časově ohraničit. Do srpna 1968 nejsou politické kroky reformních komunistů v čele s Dubčekem nijak zpochybňovány ani kritizovány. Špatným politikem se Dubček stává teprve po svém návratu z Moskvy, a především pak v roce 1969, kdy již ve funkci předsedy Federálního shromáždění podepisuje nechvalně proslulý tzv. pendrekový zákon, který poskytl Sboru národní bezpečnosti mimořádné pravomoci k zajištění pořádku po srpnové intervenci.⁶³⁷ Pozitivní úlohu v procesu reinterpretace vzpomínek na jeho osobu pak sehrávají až události po roce 1989 a paradoxně také Dubčekova, dodnes nevyjasněná, smrt při autonehodě v roce 1992.⁶³⁸

Obdobně dvojznačnou roli jako Dubček sehrává ve vyprávění pamětníků také osobnost prezidenta Ludvíka Svobody. Tato postava je na jedné straně narátory vnímána v opozici vůči slabému Dubčekovi jako silná osobnost a неотředitelná autorita. Zároveň jsou však k němu pamětníci o poznání kritičtější a v konečném součtu je tak Svoboda vnímán spíše negativně. Pozitivně laděné narativy čerpají především ze Svobodovy vojenské kariéry. Ve vyprávění tak nevystupuje pouze jako prezident (vrchní velitel ozbrojených sil), ale především jako generál a veterán obou světových válek, který zároveň ztělesňuje profesní ideály a hodnoty všech vojáků:

[Ludvík] Svoboda se mi líbil a ať si říká kdo chce, co chce. Já Svobodu uznávám jako vojáka, jako člověka charakterního. Helejd'te, podívejte se, dojel pro ně [proreformní politiky v čele s Dubčekem] do Ruska. Jestli je to všechno pravda nevim, ale docela tomu věřím, že jako vyhrožoval, že pokud je nepustěj, tak že se bouchne. Tak mu tam prej údajně sebrali zbraň. Takhle to tak nějak bylo, to se v těch tajnejch materiálech někdy objevilo, ale jestli to tak všechno je, to je těžko říct. Ale zdál se mi spravedlivej a myslím si, že tenhle [současný] režim ho do jisté míry poškozuj. Těma řečma o něm, že třeba za druhé světové

---

⁶³⁵ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 24. 6. 2009. Osobní archiv autora.

⁶³⁶ Viz např. Historik Miroslav Vaněk: Dubček byl uplakaný vůdce. In: Deník.cz [online] [2018-08-19] https://www.denik.cz/z_domova/miroslav-vanek-dubcek-byl-uplakany-vudce-20180819.html.

⁶³⁷ *Zákonné opatření č. 99/1969 Sb. o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku* vstoupilo v platnost 22. srpna 1969 a platilo až do konce roku 1969.

⁶³⁸ Pro část narátorů byla tato událost, dodnes opředaná řadou konspiračních teorií, důvodem pro opětovné přehodnocení jejich vztahu k Dubčekovi: „Já jsem Dubčeka teda moc rád neměl, protože on jenom žvanil o socialismu, ale když bylo pak potřeba, aby se postavil za národ, tak se zhroutil. Ale teď zpětně si ho vážím, protože ty věci kolem jeho smrti, ta tragédie na 88. kilometru po revoluci, jestli vám to něco říká. Tak to byla událost, která jako dost změnilo moje hodnocení té jeho osoby. Vnímám ho teď jako svým způsobem mučedníka, protože on to neměl po tom roce šedesát osm taky lehký a zřejmě tady byly nějaký síly, který ho chtěly odstranit, a proto přece musel existovat nějaký důvod.“ (Rozhovor s J. LO. vedl Jiří Hlaváček, 16. 5. 2010. Osobní archiv autora.)

války jako podlehl, a takový nějaký názory se o něm šířej, ale pokud si vzpomínám, jako když byl uveden do funkce prezidenta, že to mělo ohlas.⁶³⁹

Kladné hodnocení přitom nelze považovat za charakteristické pro určitou skupinu narátorů, snad s výjimkou těch, kteří se s Ludvíkem Svobodou osobně setkali před rokem 1968, ať už během jeho působení ve Vojenském historickém ústavu nebo na Vojenské politické akademii.⁶⁴⁰ Svě sympatizanty i odpůrce má na obou stranách, jak mezi osmašedesátníky, tak mezi normalizačními vojáky. Zatímco necelá polovina pamětníků při hodnocení jeho osoby přisuzuje větší význam obrazu „válečného hrdiny“, který ve společnosti převládal až do roku 1968; druhá početnější část jej posuzuje především na základě jeho politických rozhodnutí po srpnové intervenci mezi které patří např. nátlak na reformní vedení, aby podepsalo Moskevské protokoly nebo pozdější schválení normalizačních čistek.⁶⁴¹

U marginální části narátorů se v souvislosti s Dubčekem a Svobodou v rozhovorech dokonce objevuje konspirační teorie, podle níž oba představují jakési „spící agenty“ Sovětského svazu (o čemž svědčí především jejich aktivity a životní trajektorie před rokem 1968 i po něm). Dle této interpretace tiše podporují spontánně vzniklé pražské jaro, aby v pravou chvíli na pokyn Moskvy využili svých vysokých státních postů a prosadili souhlas s trvalým rozmístěním sovětských vojsk na československém území. V případě Dubčeka je poukazováno na zvláštní okolnosti, jež vedly k přestěhování jeho rodiny ze SSSR, a zejména pak na jeho snahy stát se prvním polistopadovým prezidentem, záhadnou nehodu i zmizení jeho aktovky s neznámými dokumenty po jeho smrti. Obdobně u Svobody je zmiňována jeho (ne)slavná válečná kariéra v SSSR (velení 1. československého armádního sboru získal na základě stranické poslušnosti) a jeho pozdější „podivné“ odepsání z vedoucích funkcí, do nichž se náhle vrací právě v období pražského jara.⁶⁴²

Mezi další v rozhovorech zmiňovaná jména patřila (bez ohledu na časovou linii výkladu): Martin Dzúr, František Kriegel, Gustav Husák a Jan Palach. Ve všech případech byla hodnocení pamětníků víceméně jednostranná. Zatímco Kriegel a Palach představují pozitivně vnímané symboly odporu vůči intervenci, postavy Husáka a Dzúra jsou reflektovány zcela negativně. Zejména nový ministr národní obrany Dzúr, Dubčekův

---

⁶³⁹ Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 31. 3. 2009. Osobní archiv autora.

⁶⁴⁰ Osobně se s Ludvíkem Svobodou před rokem 1968 setkalo celkem osm narátorů. Charakteristickým rysem jejich vyprávění je obsáhlost a detailnost, přičemž všichni o Svobodovi mluvili s respektem a bázňí.

⁶⁴¹ I v tomto případě však názory na něj nejsou jednotné, jak vyplývá např. z následujícího úryvku jednoho z rehabilitovaných vojáků: „Svoboda, ten se dokázal postavit, ten i když přijel do té Moskvy, tak začali šaškovat okolo nich, tak je rozehnal a šel jako šéf státu. Ale jak dopadl, to už je věc druhá. Jeho to složilo. A díky Svobodovi jsme nebyli zavřeni někde v těch lágrech, které pro nás připravovali [akce NORBERT], ale zůstali jsme teda na indexu a dělali ty nejhorší práce, ale žili, normálně s rodinou jsme žili a tak dále. A to díky Svobodovi. (...) Svoboda měl svojí autoritu už tím, že byl voják, (...) a tím svým jednáním, takovým rovným, vojenským vystupováním, přímým.“ (Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 31. 3. 2009 Osobní archiv autora.)

⁶⁴² „Všichni prezidenti to [rozmístění sovětských vojsk na území ČSSR] odmítali, až najednou se nám v těchto [vedoucích] funkcích objevili Svoboda a Dubček, dva kamarádi Sovětského svazu, a máme tu okupaci Československa!“ (Rozhovor se S. K. vedl Jiří Hlaváček, 18. 10. 2012. Osobní archiv autora.)

přítel z Bratislavy a dosavadní náčelník Hlavního týlu MNO, „se netěšil u pamětníku velké oblibě ani respektu. Podle jejich názoru Dzúr vyjadřoval jen takové názory, které byly pro něho výhodné, což mu také zajistilo pozdější bezproblémové setrvání ve funkci až do roku 1985.

Zatímco Šejna je tím, kdo poškodil dobré jméno ČSLA a zřejmě plánoval také vojenský puč na podporu Antonína Novotného, Husák a Dzúr jsou představováni jako vazalové Sovětského svazu, ale také jako „Slováci“. ⁶⁴³ Národnostní stereotyp přitom sehrává určitou roli zhruba u třetiny pamětníků, a to i přes skutečnost, že tato skupina se o národnostní otázce v jiných souvislostech v rámci rozhovorů – překvapivě – vůbec nezmiňovala. Do narativu touhy po slovenské emancipaci (v duchu Husákova hesla „nejprve federalizace, pak demokratizace“), jejíž představitelé jsou – obdobně jako Jozef Tiso v době fašistického slovenského státu – ochotni „hodit český národ přes palubu“ a přiklonit se oportunisticky na stranu mocnějšího, je v několika případech inkorporován dokonce i Dubček, jemuž je však na rozdíl od přímého úmyslu přisuzován spíše stereotyp „bezstarostného a naivního Slováka“:⁶⁴⁴

Na ten obrodnej proces se dá dívat taky jinak, víš. Uvědom si, že v tom šedesátymosmym se najednou dostali k moci Slováci. Najednou byli všude! Dubček jako tajemník, Husák na Slovensku se vylíhnu, předtím trestanej, a do velení armády se dostal Dzúr, neschopnej týlař. No a samozřejmě, Dubček to byl takovej ten typicky naivní Slováček, že jo. Fotil se, skákal do bazénu, ty jejich srandičky samý, co oni dělaj. Ale ta největší kurva byl Husák, ten tvrdě šel po tom, aby ty Slováci byly zase samostatný a připravili nás, o co mohli, jak to uměj, to už dějiny ukázaly! A Dzúr? Ten jim k tomu jenom přicmrndával. To bylo přesně takový to podtatranský ČVO. Dej Slováčkovi funkci, že jo. (...) Takže o tom v tom jaru taky šlo, na to se nesmí zapomínat.⁶⁴⁵

Oproti obecné (politické) rovině, která v mnoha ohledech přebírá výrazy a obraty ze zásobárny toho, co můžeme nazvat společenským diskursem pražského jara, se profesní (vojenská) rovina vyznačuje spíše deskriptivními naracemi. Ve vyprávění tak převládá věcné a kritické líčení poměrů v armádě, které se zaměřuje především na materiální, logistické a personální nedostatky, které pražské jaro umožnilo tematizovat.⁶⁴⁶ V rámci

---

⁶⁴³ „Dzúr, to byla prostě figurka. On absolvoval tu světovou válku jako šofér, jako desátník a pak najednou takhle vyrostl Slováček. Druhá věc, měl všude podporu, protože tehdy Slováků nebylo, takže se říkalo: musí na stejný funkce a dopředu! (...) Nechci ho pomlouvat, ale je fakt, že potom v té normalizaci, že byl prostě zrádce číslo jedna, armádní zrádce číslo jedna.“ (Rozhovor s J. N. vedl Jiří Hlaváček, 5. 4. 2012. ÚSD COH, Rozhovory.)

⁶⁴⁴ Tyto narativy nepochybně zčásti reflektují dobové nálady v českých zemích, protože podobné obrazy nalezneme také v lidové tvořivosti jara 1968, např. v podobě anekdoty: „Víte co znamená ÚV KSČ? Už vládnou konečně Slováci Čechům.“ Srv. viz např. Tůma, Oldřich: *Osmičkový rok. Slovenská otázka*. In: Literární noviny [online] [2018-04-12]. <http://literarky.cz/civilizace/89-civilizace/26075-osmikovvyrok-slovenska-otazka>.

⁶⁴⁵ Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 1. 5. 2009. Osobní archiv autora.

⁶⁴⁶ Např. jeden z plukovníků generálního štábu si ve svém článku dovolil otevřeně kritizovat MNO za zbrklé přezbrojení útvarů na tanky T-55, přičemž se ptá, kde jsou ty desítky připravených koncepčních pracovníků ministerstva a proč musí vojáci každoročně opakovat svoje připomínky a je na ně pohlíženo kvůli tomu s despektem. Viz Gottwald, Jaroslav: K rozporu mezi požadavky a možnostmi státu a armády. In: *Vojenská mysl*, č. 5 (1968), s. 77.

analýzy kolektivní identity zkoumané skupiny je nicméně zajímavé sledovat polednový vývoj jako cizorodý prvek, který postupně narušuje a rozvolňuje tradičně rigidní armádní strukturu. Z tohoto důvodu jsou také změny v politickém vedení na přelomu let 1967/1968 narátory nejprve přehlíženy a pronikání reformních myšlenek do armády vnáší mezi vojáky, navyklé poslouchat rozkazy, spíše zmatek a nejistotu:

Udělal ze soustružníka majora a politickýho pracovníka. On to v jádru nebyl špatnej chlap, ale byl to pravej tvrdej dogmatik. A ten byl z toho všeho [obrodného procesu] úplně vyšinutej a dezorientovanej. (...) Já jsem povídal: „no, helejd'te, něco se musí stát. Já sám nevim taky přesně, ale musí se něco stát, takhle to dál nejde, vždyť jsme v krizi a ty lidi jsou nespokojený. Kdyby lidi byli spokojený, tak to je v pořádku a všechno podporuju, ale vždyť vidíte, jak se to diferencuje. Musí se něco stát, no a teď je otázka, jaký bude vedení a kam to půjde. Jenže to člověk nevěděl. Neznal jsem ty vnější vazby, že tady je šílenej tlak zvenku a že nemáme moc volnýho prostoru. (...) Když jsem chodil na stáž do [vojenské] akademie, na měsíc vždycky si zalítat, abych neztratil návyk, tak jsem chodil k jednomu veliteli pluku. To byl Slovák, ale byl to solidní chlap a on byl takovej opatrněj. Vždycky říkal: „vieš, keď se dostaneš za čase do situace ako jsom já [velitel pluku], budeš to mit veľmi ťažké, dolema si revú, zvrchu tě tlačja a uhnout není kam!“⁶⁴⁷

Podobné reflexe lze nalézt také v memoárech bývalých vojáků z povolání.⁶⁴⁸ Nejvyšší články armádního organismu (HPS, GŠ i MNO) jako by v této době byly vlivem překotných politických a personálních změn zcela paralyzovány a neměly přehled o aktuálním dění.⁶⁴⁹ V důsledku této situace se jednotlivé štáby od úrovně divize a níž potýkaly s nedostatkem kvalitních informací o významu lednového plánu pro armádu i společnost.⁶⁵⁰ Ladislav Sochor, který v této době zastával štábní funkci na velitelství stíhací bombardovací letecké divize, ve své vzpomínkové knize reflektuje pražské jaro jako období, kdy byli lidé samým schůzováním odváděni od konkrétních úkolů a výcviku, přičemž ti, kteří se z těch či oněch důvodů cítili dosud nedoceněni, drali se hlava nehlava do popředí v naději, že nadešel čas jejich šancí.⁶⁵¹ Sověští pozorovatelé o několik měsíců později (v druhé polovině května) hodnotili situaci v ČSLA jako kritickou. Armáda se podle jejich názoru nacházela ve fázi rozkladu.⁶⁵²

---

⁶⁴⁷ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁶⁴⁸ Miroslav Vacek např. konstatuje, že o dění v ÚV KSČ na přelomu roku se u útvaru dozvídali s více než dvouměsíčním zpožděním, a že informace ze sdělovacích prostředků pro vojáky nebyly vůbec srozumitelné. (Vacek, Miroslav: *Na rovinu*, s. 63.)

⁶⁴⁹ Po dubnovém plénu ÚV KSČ došlo k výměně na postu ministra národní obrany a náčelníka generálního štábu. Bohumil Lomský a Otakar Rytíř byli nahrazeni Martinem Dzúrem a Karlem Rusovem. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy*, s. 181.)

⁶⁵⁰ Písemné svědectví o tehdejších poměrech podává např. *Analýza stavu vojensko-politické situace u 28. sbolp od 13. sjezdu*, v níž se lze dočíst: „Ty stupně, které měly lidem věc osvětlit, mlčely. K tomu přistupovala i totalní neschopnost zaujmout stanovisko od velitelských orgánů z vyšších stupňů, od nich v této době chodily k útvarům jen pokyny: Rozhodněte sami soudruzi, jste přece zkušení a schopní“. Vojenský správní archiv Olomouc, f. 1249, 3/205, 02050/15.

⁶⁵¹ Sochor, Ladislav: *Vzhůru do oblak*, s. 44.

⁶⁵² Sovětský ministr obrany Andrej Antonovič Grečko po svém návratu z ČSSR v druhé polovině května 1968 ve své zprávě politbyru líčil poměry v ČSLA negativně. Podle něj rozkazy nikdo neposlouchá, armáda na

Jakési bezvládní zároveň vytvořilo v rámci armády prostor pro vznik (staro)nových iniciativ jako byl např. Svaz československých důstojníků a praporčíků nebo Svaz letců. S ohledem na proměnu politických poměrů nakonec snahu o vytvoření zájmové organizace vojáků z povolání přivítala i sama HPS, která se zároveň po výměně na nejvyšších postech stala jednou z nejprogresivnějších složek armády, pokud jde o prosazování myšlenek pražského jara. Záměrem Svazu, v jehož čele stáli především funkcionáři a členové bývalého Svazu československého důstojnictva a Svazu československých rotmistrů (stavovských organizací zrušených po únoru 1948) bylo suplovat odborovou organizaci vojáků z povolání, ale zároveň se stát zájmovou organizací celé sociální skupiny s cílem výrazněji ovlivňovat její služební podmínky i ekonomické poměry.⁶⁵³

Mezi nejprogresivnější skupinu vojáků patřili zejména příslušníci letectva, kteří začali již v březnu 1968 iniciovat různé „výzvy“ směrem k nejvyššímu velení ČSLA, což vedlo k pozdějšímu setkání letců v Měříně a k obnovení Svazu letců. Mezi narátory, kteří sloužili v dané době u leteckých útvarů se nenalezl žádný, který by se o této iniciativě (alespoň okrajově) nezmínil. Piloti trvali zejména na tom, aby lidé v civilu byli seznámeni s platy, podmínkami, zvláštnostmi a náročností létání, aby se odstranilo nesmyslné utajování, a tím i různé fámy o pohádkových příjmech, snadnosti získat byt, o létání pro zábavu za státní peníze. Radikalizace příslušníků leteckých útvarů a pluků se nezastavila jen u takových požadavků jako byl návrat k tradičním odznakům a modrým uniformám, nýbrž tvrdě se vymezila také vůči nerovnoprávnému postavení vojáků z povolání vůči civilistům (nepřesně určený rozsah zaměstnání, nemožnost výjezdu do zahraničí a převzetí společenských záruk vojáka z povolání). Mezi další problémy patřilo nedostatečné sociální a existenční zabezpečení po odchodu z výkonné letecké služby ze zdravotních a reorganizačních důvodů.⁶⁵⁴

Na nutnost změny v organizaci armády upozorňovali také příslušníci pozemního vojska, jejichž výhrady směřovaly k požadavkům na zvýšení nedílné pravomoci velitelů a na omezení vlivu politického aparátu na každodenní chod armády:⁶⁵⁵

Ta partaj [KSČ] už neměla takovou moc. Velitel byl pán a ne, že mu do toho bude mluvit předseda strany nebo politruk. Už rozhodovala spíš kvalita, už se neprosazoval předseda strany na funkci velitele letky, už se nevytvářeli politrucci jako piloti. Začalo se hrát trochu na kvalifikaci, na odbornost. (...) K nám mohl přijít [pilot RAF František] Fajtl na letiště na besedu. Zkrátka to šlo jako dopředu, a to myšlení bylo trochu jiný a přestal být takový strach před komunisty. Já to říkám jak to je, přestal být strach před VKR [vojenská kontrarozvědka], (...) klidně jste ho poslal někam.⁶⁵⁶

---

běžícím pásu schůzuj, armádní tisk vyhlásil nezávislost a divize na hranicích se SRN mají jen 40–50 % tabulkového stavu. (Pauer, Jan: *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy*. Praha, Argo 2004, s. 91.)

⁶⁵³ Bílek, Jiří: Svaz československých důstojníků a praporčíků a Svaz letců ČSSR v letech 1968–1971. In: *Historie a vojenství*, č. 3–4 (2003), s. 546.

⁶⁵⁴ Schneider, Dušan: *Vzlet povoluj!* Praha, Svět křidel 1996, s. 175–177.

⁶⁵⁵ Chrástil, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*, s. 20.

⁶⁵⁶ Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009. Osobní archiv autora.

Hlavní změnou, kterou přinesl polednový vývoj byla právě postupná ztráta výjimečné pozice politických orgánů a útvarových organizací KSČ u všech druhů vojsk. Objevily se snahy oddělit stranickou a služební linii a došlo také k rozpadu ČSM a vytvoření samostatného Svazu vojenské mládeže s volnou organizační strukturou.⁶⁵⁷ Kritika směřovala především vůči mechanickému přebírání neadekvátního sovětského modelu výstavby armády, její politické soustavy i stranické práce, v němž je komunistická strana nadřazena nad stát a velení.⁶⁵⁸ Úsilí o odideologizování ČSLA, stejně jako celospolečenský důraz na vyrovnání se s dědictvím stalinismu (politické rehabilitace), ztělesňovaný odcházejícím zastáncem „starých pořádků“ prezidentem Novotným, znervózňoval zejména konzervativce a dogmatiky (jako byli např. někteří z příslušníků vojenské kontrarozvědky představující pravděpodobně nejkonzervativnější složku ČSLA), kteří se v předcházejícím období podíleli na represivní politice.⁶⁵⁹ Zároveň je však třeba uvést, že stejně jako ve společnosti, tak i v armádě, nebylo cílem reformem zcela odstranit politický aparát ani KSČ a toto očekávání v rozhovorech nereflektoval ani žádný z narátorů. Veškeré snahy směřovaly spíše k prostoru pro dialog a vyjádření specifických zájmů a potřeb různě podmíněných sociálních skupin, a k prosazení racionálních a vědeckých přístupů do politického řízení armády.⁶⁶⁰

Pražské jaro mělo přinést řadu změn také do oblasti vojenské doktríny. Na přelomu května a června proběhla v armádě distribuce návrhu *Akčního programu ČSLA* a tzv. *Memoranda*.⁶⁶¹ Armádní návrh *Akčního programu* se skládal ze šesti kapitol, které se snažily pojmenovat chyby z minulosti, navrhovaly způsoby jejich řešení a pokusily se nastínit směr, kterým by se měla československá armáda ubírat až do roku 1980.⁶⁶² *Memorandum* otevřeně konstatovalo, že v případě evropského jaderného konfliktu nemá

---

⁶⁵⁷ Podle jednoho z návrhů měly být vytvořeny Hlavní správa politické výchovy s úkolem odborně zajišťovat svou činností státně politickou funkci armády a Armádní vedení stranické práce s volenými orgány přímo řízené orgány KSČ. (Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koalických vazbách Varšavské smlouvy*, s. 148.)

⁶⁵⁸ Jak uvádí jeden z dobových reformních materiálů, který vznikl na půdě Vojenské politické akademie: „[komunistická] strana se posunula mimo reálnou sféru faktické politiky, (...) dublovala velení, politika se ztotožnila s odborně vojenským řízením“ a „docházelo k mimořádnému přeceňování tzv. zvláštností stranické práce v armádě.“ (Kolektiv autorů: *K diskusi o politickém systému v armádě*, s. 24–25.)

⁶⁵⁹ „No a to uvolnění, jak se říkalo, už tehdy se to začínalo krystalizovat. Ti lidi, kteří měli špatný svědomí, poněvadž je fakt, že někteří ti naši pracovníci [VKR], když se začalo hovořit o tom uvolnění tak měli... ne, výčitky, ale měli obavy, jak to dopadne, poněvadž skutečně se dopouštěli v těch začátcích, když začínala vojenská kontrarozvědka, nezákonností, že šikanovali lidi, vyhazovali je, dávali podnět k jejich propuštění a měli strach, že ty lidi se teďka ozvou, a že to vyjde najevo. Takže někteří ten obrodný proces nějak moc nevívali. Spíš byli zdrženlivý a čekali, jak se to vyvine. Já jsem měl to štěstí, že jsem namočenej v ničem nebyl, jednak jsem byl mladej, takže jsem tu prehistorii neznal a už z principu jsem měl na to jinej názor.“ (Rozhovor s I. H. vedl Jiří Hlaváček, 15. 11. 2012. Osobní archiv autora.)

⁶⁶⁰ Kolektiv autorů: *K diskusi o politickém systému v armádě*, s. 70.

⁶⁶¹ Jeho autorem byl Milan Ždímal, spoluautory Bohumil Švarc a Vladimír Řehák. Na jeho tvorbě se však podílelo přes čtyřicet vojenských vědců, sociologů a psychologů, ale i teoretici vědy, válečné ekonomie, politologie, pedagogiky, historie, teorie řízení, prognostiky a technických věd. *Memorandum* bylo přijato a podepsáno třiceti signatáři v květnu 1968 a zasláno prezidentovi, prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ, premiérovi, předsedovi parlamentu a dalším. (Rašek, Antonín: *Vojenské memorandum 1968*. In: *Vojenské rozhledy*, č. 4. (2008), s. 176.)

⁶⁶² Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koalických vazbách Varšavské smlouvy*, s. 148.

ČSSR šanci účinně chránit své obyvatelstvo. Autoři proto navrhovali zřít se války jako prostředku zahraniční politiky a v případě napadení se sice bránit, ale zároveň co nejrychleji přimět útočníka řešit situaci dohodou.⁶⁶³ Dokument, který vzbudil značný odpor u GŠ OS SSSR, nicméně mezi československým důstojnickým sborem nevešel v širší známost, o čemž svědčí také fakt, že se o něm v rozhovorech zmínili pouze dva narátoři z řad rehabilitovaných, a to navíc jen jako o příčině zrušení Vojskové politické akademie Klementa Gottwalda v Praze, k níž měli oba blízko.⁶⁶⁴ Diskuse týkající se nové vojenské doktríny ČSLA však byla nakonec zcela zastíněna přípravami na velitelsko-štabní spojenecké cvičení ŠUMAVA.

Cvičení, původně naplánované na 20. až 30. června 1968, jehož námětem měla být obrana západních hranic proti útoku vojsk NATO, považovali všichni narátoři za běžné spojenecké cvičení.⁶⁶⁵ Během několika dní od jeho zahájení se však na straně pamětníků začaly objevovat první pochybnosti:

A teď ten první den cvičení [ŠUMAVA] nám bylo divný, že termíny, které byly na to cvičení, tak byly trošku jiná, než jak to bývalo, což vnímali zejména ti hoši bojaři [příslušníci bojových útvarů], protože my [chemici] jsme byli spíš jako technici (...) Ale tak to je u každého cvičení, že je nějaká příprava a pak nastane nějaká nová situace. Ale řekl bych, tak ten druhý, třetí den, už jsme pochopili, že prostě to není normální cvičení, jo? (...) To mělo úplně jiný cíle, jiný záměry. Člověk to poznal, protože nejdřív jako zklamání, no tak jako vytáhnou nás tam, člověk má plno práce, a teď se neprocvičuje to, co se mělo cvičit? A už tam se začaly hodně diferencovat skupiny nebo jednotliví lidé v tom, jestli je to dobře, není to dobře, o co vlastně jde. A že jde o něco jiného. O co? To si nikdo nedovedl přesně představit z těch lidí, s kterými já jsem se stýkal.⁶⁶⁶

Postupně se začaly šířit různé zprávy o nepřipravenosti celého (původně neplánovaného) cvičení.⁶⁶⁷ Informace pocházely z vyšších štábů a upozorňovaly mimo jiné také na velké přesuny vojsk a manévry Varšavské smlouvy probíhající v prostoru sousedních zemí. Přibližně pětina narátorů se v rozhovorech zmínila o možných náznacích plánované

---

⁶⁶³ *Ibidem*, s. 242.

⁶⁶⁴ Ačkoliv navrhované body vypadají umírněně, ve skutečnosti byly revoluční, nikoli kvůli tomu, co zahrnovaly, ale kvůli tomu, co opomíjely. Za prvé, není zde ani zmínka o alianci ČSSR a SSSR jakožto zásadním a rozhodujícím faktoru. Za druhé, zde není brán v úvahu vzájemný vztah vojenských sil Varšavské smlouvy a NATO. A za třetí, není zde jakákoliv zmínka o třídním faktoru v boji dvou světových táborů. Návrh formulovat vojenskou doktrínu na základě objektivních, nikoli třídních faktorů, byl radikální odchylkou od dosavadních praktik všech států Varšavské smlouvy. (Riceová, Condoleezza: *Nejisté spojenectví*, s. 129.)

⁶⁶⁵ Celkem se ŠUMAVY na území ČSSR zúčastnilo téměř 24 000 vojáků (z toho více než 17 500 spojeneckých), přes 6 000 vozidel všeho druhu, 79 tanků, 87 letadel a vrtulníků. Počet vojáků Varšavské smlouvy, kteří se do cvičení zapojili mimo ČSSR je odhadován na dalších 30–40 000. (Povolný, Daniel: *Vojskové řešení pražského jara I. Invaze armád Varšavské smlouvy*. Praha, Ministerstvo obrany ČR – AVIS 2008, s. 47.)

⁶⁶⁶ Rozhovor s B. B. vedl Jiří Hlaváček, 8. 3. 2012. Osobní archiv autora.

⁶⁶⁷ Cvičení ŠUMAVA se mělo původně konat až v říjnu 1968, přičemž ministr Dzúr se snažil prosadit jeho odložení až na rok 1969. Nicméně na začátku května podlehl Dubček v Moskvě nátlaku a souhlasil s provedením cvičení již v červnovém termínu. Viz Piotrowski, Pawel: Účast Polské armády na intervenci v Československu. In: Blažek, Petr – Kaminski, Lukasz – Vévoda, Rudolf (ed.): *Polsko a Československo v roce 1968. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference (Varšava 4. – 5. 9. 2003)*. Praha, Dokořán 2006, s. 141–142.

invaze. Podle jejich vyprávění byli sovětští důstojníci v rámci družby často bráni do rodin a během těchto soukromých návštěv se pod vlivem alkoholu čas od času zmínili o možném riziku:

To bylo cvičení [ŠUMAVA] a oni [ruští piloti] byli fajn chlapi, tak jsme je zvali domů. Tak jsme diskutovali. (...) A poslední den jsem tady měl velitele jejich pluku. No, opili jsme se a já ho pak vezl na letiště, kde mě objal a říkal: „doufám, že po sobě nebudeme střílet!“ (...) On mi to chtěl tenkrát naznačit, ale mě to nedošlo. No, odletěli a za chvíli byli zpátky. Ale jinak to byli fantastičtí chlapi. Akorát problém, dalo se s nima diskutovat, ale se samotnými. Když byli dva tak se báli.⁶⁶⁸

Tyto narativní epizody slouží obvykle k dokreslení dobové situace, jakéhosi pomyslného „klidu před bouří“ (tj. srpnovou intervencí), zároveň jsou vždy vyprávěny se záměrem dát najevo tehdejší vlastní naivitu a tím zdůraznit i neočekávanost následné okupace.⁶⁶⁹ Nepřímé zmínky sovětského důstojníka (vždy buď majora nebo podplukovníka), který po vypití určitého množství alkoholu zároveň projevuje sympatie s myšlenkami pražského jara, totiž narátoři podle svých slov tehdy nebrali vážně. Typickým rysem těchto vyprávění je také poukaz na vzájemný respekt a důvěru mezi důstojníky, kteří spolu o samotě hovoří jako rovný s rovným (jakkoliv narátoři příliš nebrali v potaz účinky alkoholu).

I přes absenci podrobného plánu cvičení pokračovalo, nicméně o vzájemné součinnosti ČSLA s ostatními vojsky Varšavské smlouvy se prakticky nedalo hovořit, což bylo podle pamětníků ovlivněno skutečným záměrem cvičení (tj. důkladnou rekognoskací terénu před blížící se invazí).⁶⁷⁰ Během předběžného průzkumu věnovali sovětští důstojníci pozornost nejen praktickým záležitostem (logistika a topografie), ale také bedlivě sledovali další dopady obrodného procesu na morálně-politický stav československých vojáků. Cílem bylo zjistit, jak moc pokročil již zmiňovaný „rozklad“ armády. Pro ilustraci lze uvést několik výňatků z obsáhlého červnového hlášení generála Alexandra Michajloviče Majorova, velitele 38. armády Příkarpatského vojenského kruhu a jednoho z velitelů následné operace DUNAJ, v němž reflektuje své dojmy z návštěvy útvarů ČSLA:

Mnozí důstojníci této jednotky [vrtulníkový pluk] chápou „demokratizaci“ jako možnost mluvit a psát, „co kdo chce.“ (...) Velitel pluku (...) prohlásil, že pro něho není důležitá disciplína v kasárnách, hlavní je, jak letci létají. Pohrdání vojenskými řády se projevuje v mnoha oblastech. Vojáci při příchodu velitele pluku nevstanou, salutují neochotně a nedbale. Názorná politická agitace v pluku neexistuje. V pracovně velitele pluku visí

---

⁶⁶⁸ Rozhovor s J. KU. vedl Jiří Hlaváček, 22. 6. 2010. Osobní archiv autora.

⁶⁶⁹ Historik Daniel Povolný ve své dosud nejucelenější publikaci o přípravách a průběhu operace DUNAJ vyvrací ustálenou představu, že vynucené velitelskoštábní cvičení ŠUMAVA mělo být pouze jakousi generální zkouškou pro srpnový vstup. Podle jeho názoru mělo cvičení přerůst přímo v samotný vstup, ale na poslední chvíli tomu zabránilo politické rozhodnutí. Viz Povolný, Daniel: *Operace Dunaj. Krvavá odpověď Varšavské smlouvy na pražské jaro 1968*. Praha, Academia 2018, s. 10.

⁶⁷⁰ Dislokace armád a divizí během cvičení přesně odpovídala jejich rozmístění při srpnovém vstupu vojsk. Hraniční přechody, silniční a železniční spoje při překročení hranic byly rovněž identické. Rozsah, důkladnost a rozmístění zpravodajských a komunikačních pojítek přesahovaly obvyklé nároky takových manévřů. (Pauer, Jan. *Praha 1968*, s. 94.)

fotografie obnažené ženy. Podobné fotografie visí v „klubovnách“ a po kasárnách. Většina důstojníků při našem setkání vyjadřovala svou nespokojenost s tím, že vláda ČSSR se ve své době rozhodla vybudovat novou armádu podle zkušeností sovětských ozbrojených sil. Tuto nespokojenost vyjadřovali otázkami: „Proč se učíme podle sovětských zákonů a předpisů? Proč se v ČSLA zavedly nárameníky podobné nárameníkům sovětské armády? Velitelé a důstojníci pluku otevřeně vyjadřovali svou nespokojenost s vrtulníky Mi-4 [sovětské výroby], které mají ve své výzbroji. Jsou prý zastaralé a horší než vrtulníky USA. Podle našeho názoru je v pluku nezdravá situace, ovzduší zloby a nespokojenosti.“⁶⁷¹

O několik týdnů později Majorov osobně informoval Brežněva o nízké bojeschopnosti ČSLA, když uvedl, že jednotky necvičí, třetina mužstva se denně samovolně vzdaluje z kasáren a armádu rozkládají pracovníci politických orgánů. Podle jeho názoru hrozilo reálné nebezpečí, že „Československo může být ztraceno“ a „vypuknout velká válka“.⁶⁷²

Již tak vážnoucí „spolupráci“ s bratrskými vojsky během cvičení narušilo uveřejnění manifestu *Dva tisíce slov*, jehož autorem byl Ludvík Vaculík. Podle vzpomínek narátorů začaly sovětské jednotky, jež se účastnily ŠUMAVY v reakci na zmíněné provolání organizovat strážní zajištění, důstojníci a poddůstojníci nosili osobní zbraně a vzájemné vztahy se staly ještě formálnější.⁶⁷³ K závěrečnému vyhodnocení cvičení mělo podle původního plánu dojít již na začátku července, přesto nebylo odchodu cvičících vojsk dosaženo. V reakci na snahu Sovětského svazu udržet své vojáky na československém území co nejdéle, proběhla 15. července tisková konference, na níž bývalý náčelník HPS a nynější vedoucí 8. oddělení ÚV KSČ generálporučík Václav Prchlík kriticky hovořil o příčinách pomalého odchodu sovětských vojsk a poprvé také seznámil veřejnost s rozpory a nedostatky v organizaci Varšavské smlouvy. Nakonec se podařilo všechna sovětská vojska dotlačit k odchodu během dalšího měsíce, přičemž poslední útvary opustily území ČSSR až 3. srpna.⁶⁷⁴ ..

V době, kdy většina pamětníků vyrážela na své řádné dovolené (část z nich využila poprvé možnost vycestovat do Jugoslávie), dospělo politické a vojenské vedení Sovětského svazu, pravděpodobně někdy okolo 16. srpna, k jednoznačnému závěru, že po několika neúspěšných pokusech byly vyčerpány všechny politické prostředky a nastal čas k přijetí aktivních opatření k „záchraně socialismu“ v ČSSR.⁶⁷⁵

Obraz pražského jara v pamětnické reflexi se tak nijak zásadně neodlišuje od (v úvodu kapitoly zmiňovaného) liberálnědemokratického interpretačního rámce. Akcentována je spíše interní rovina armádních záležitostí, která částečně svědčí o izolaci armádního

---

⁶⁷¹ Vedraško, Vladimír: *Invaze*, s. 63–64.

⁶⁷² „Jednoho krásného dne, Leonide Iljiči [Brežněv], u Čopu, Mukačeva, Užhorodu se mohou objevit 82. a 101. výsadková divize NATO. A celými Čechy a Slovenskem maximální rychlostí projedou 5. a 2. armádní sbor USA (to je 9–11 divizí) a 1. a 2. armádní sbor SRN, což je také 9–11 divizí. Víme, že manévry vojsk budou začátkem září... (*Ibidem*, s. 185–187.)

⁶⁷³ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁶⁷⁴ Pauer, Jan: *Praha 1968*, s. 96.

⁶⁷⁵ Praktické zahájení příprav na invazi do Československa začalo (podle dosud zpřístupněných dokumentů) 8. dubna 1968, kdy bylo vybraným sovětským vojskům uloženo, aby začala s rozpracováním operace DUNAJ. (Povolný, Daniel: *Vojenské řešení pražského jara I.*, s. 21.)

prostředí, přičemž reflexe veřejného dění se omezuje na minimum a slouží pouze jako dokreslující prvek profesní roviny vyprávění.⁶⁷⁶ Nicméně i v této rovině pronikají do vyprávění pamětníků tradiční moralizující narativy o hrdinství či zbabělství, ačkoliv pouze desetina narátorů (zejména z řad vojenského letectva) v rozhovorech akcentuje své vlastní angažmá v obrodném procesu, tj. zmiňuje vystoupení na stranických schůzích, podíl na veřejném odsouzení stalinistických praktik před rokem 1968 v ČSSR či otevřenou kritiku poměrů v armádě, včetně návrhů na jejich zlepšení.

Pokračovali-li bychom tedy v rozvíjení metafory dobového politického vývoje na pozadí čtyř ročních období, pak lze konstatovat, že zatímco astronomické jaro mělo tradičně skončit 21. června, to pražské vydrželo v souladu s pamětnickým narativem „velkého vyprávění“ nakonec jen o dva měsíce déle. Poté přišlo ze dne na den „horké léto“ (okupace), vystřídané chladným podzimem (instalace nových poměrů) a následované tuhou (více než dvacetiletou) normalizační zimou (fixace režimu).

Srpnové dny zrady: vzpomínky na bratrskou pomoc

Byla neděle večer. Koukal jsem ještě na poslední zprávy, pak zahráli hymnu, to se tenkrát o půlnoci hrálo, redaktorka přála dobrou noc, tak jsem si šel lehnout. A za půl druhý hodiny zvonek. Motospojka: „okamžitě do kasáren a mám vás dovést!“ To se normálně nevozilo, jinak se běhalo do kasáren. Bylo takovým zvykem, že když se vám u roty stal nějaký problém, (...) takže vás zavolali do kasáren, abyste si to dal do pořádku. Klidně i ve dvě hodiny v noci. To se na čas nehledělo.

Tak jsem přilítl dolů a ptám se té motospojky: „koho ještě voláš?“ - „Všechny!“ Ten mozkovéj pochod, když volá všechny, tak to není můj průser, jo? Ale pak, když vám to dojde za těch dvacet minut, když se dozvíte, co se děje, tak začnete okamžitě uvažovat zcela jinak. Já jsem přišel do kasáren, přivezli mě, jdu k dozorčímu, to je vždycky první informační kontakt. Kolega, velitel minometny roty sloužil a říká: „co je?“ A on říká: „no, okupace, kudla do zad, přepadli nás Rusové!“ Já říkám: „jdi do prdele, to nemyslíš vážně?“ A on říká: „tak běž před barák a podívej se nahoru.“ A už An-12* směrem na Prahu, přes Prostějov jedna za druhou. (...)

Tak jsem se rozhodl, jak jsem se rozhodl. Šel jsem na rotu a nařídil jsem okamžitě poplach, vydat ostrý střelivo, sbalit věci a připravit se k odchodu. Přeci nebudu čekat na to, až mě v těch kasárnách zhaftnou! (...) Takže jsme šli, sešli jsme se na štábní učebně, všichni důstojníci a praporčíci, co přišli do kasáren. (...) A teď všichni „fomáre“, veliký dým, tam nebylo možný dejchat. A hádali jsme se jeden přes druhýho, co budeme dělat. A mezi náma seděl kapitán, kterýho si všichni vážili, právě proto, že tam od vzniku toho útvaru. Jako obyčejnej voják to podepsal a pořád sloužil. Bez maturity, v podstatě se základním

---

⁶⁷⁶ I přes to jsou však pamětnické narace v souladu se závěry dobových průzkumů veřejného mínění: pokud jde o polednový vývoj převažoval optimismus a změny ve vedení KSČ i státu byly jednoznačně přijímány, ačkoliv souhlas s federalizací byl v českých krajích vlažnější než na Slovensku. (Kolektiv autorů: *Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV 1967–1972*, s. 37.)

* Sovětský čtyřmotorový turbovrtulový transportní letoun Antonov An-12 byl zařazen do výzbroje na konci padesátých let.

vzděláním, to dotáhl až na kapitána. Takovej lidovej filozof. On moc chytřej nebyl, ale měl zvláštní nápady a myšlenky. A on se tak na nás dívá a ted' to neřeknu tak sprostě, jak to řekl on: „čo ste přísahali? Na rozkaz prezidenta a vlády bránit tuto zem! Dal vám volakdo volaký rozkaz? Tak sed'te a držte huby, tady se hrá velká hra!“ Tento obyčejný člověk to takhle řekl, přestože jsme nic nevěděli. Vědělo se jenom, že sem jedou vojska.

Udělala se nějaká preventivní opatření ze strany velitele brigády, to jsem se dozvěděl až později. Velitel brigády naprosto rovnej, čestnej, statečnej, skvělej chlap (...) a ten teda rozeslal nějaký ty „tykadla“, který budou informovat, co se děje kde. Pak došlo na jednání s těmi příchozími jednotkami. My jsme měli kasárna ve městě, (...) přímo nedaleko centra. Nás obklíčili tankovým praporem, víc než třicet tanků, řada dalších jednotek okolo a jednání probíhalo v podstatě tak, že otočili kanony na kasárna a sklonili je do úrovně oken. Pak přišel nějaký důstojník a šel do dveří se samopalníkama. To jsem se taky dozvěděl až později, protože jsem byl neustále s těmi svými vojáky a čekali jsme, chytali jsme, co ještě hrálo, protože pak to postupně všecko skončilo. Poslední projev prezident Svoboda asi v půl deváté nebo tak nějak. Žádal, aby armáda zachovala klid a nevystupovala ozbrojeně vůči okupantům, což bylo logický. (...)

Když si to člověk jako voják promítne a řekne: „kdybychom tam něco spustili, tak to byl takovej masakr“ a oni [Sověti] na to byli připravený. Oni měli do těchhle těch prvních jednotek vojáky, kteří byli většinou z těch kazašskejch stepí, všelijaký takový šikmooký, méně chytrý, s menším rozhledem. Ta technika, s kterou přijeli, ta byla na odpis. To byly, nechci říct vraky, ale nebyla to žádná nová technika. Prostě počítali s tím, že o to přijdou v tom souboji.

Ted' ten malér, kterej nosím v sobě celej život. (...) Dostali jsme rozkaz odevzdat zbraně. A že to bude hlídaný ruským a naším vojákem a ten náš voják, že bude beze zbraně. Ted' tam stálo 100 vojáků nastoupenejch, já – dvacet sedm let kapitán – jsem měl přijít a říct: „vážení, to co jsem tady s váma celý dva roky [ZVS] dělal bylo k ničemu, odevzdáváme zbraně!“ Vzpomněl jsem si na 1938, na máho tátu, kterej byl u pluku útočný vozby. Byli někde na Slovensku a tam jim řekli, že se mají šupem vrátit domů, protože Slováci se trhli. A měli opustit pevnosti a končil stát. (...) Když jsem si to srovnal v hlavě bleskově, tak jsem si říkal: „no, přeci mně dozorčí útvaru nevelí!“ (...)

Tak jsem vyrazil. Vojáky jsem zahnal na kavalce, nařídil jsem, aby byli zalezlý tak, aby nikdo nekoukal z oken do ulice, protože skutečně oni občas těma kanónama pohnuli. nepříjemný. A šel jsem na štáb s dotazem, co se vlastně děje. No, zaklepal jsem na dveře toho člověka, který vydal ten rozkaz, který zastupoval velitele útvaru, jenž byl v té době na dovolené a nečekal jsem, až řekne vstupte a otevřel jsem dveře. Tam stál ten náš major, zastupující velitel, proti němu ruskej podplukovník se stakanem vodky v ruce, na stole flaška a zůstali štronzo. A já říkám: „vy jste vydal rozkaz odevzdat zbraně?“ A on se na mě tak otočil a říká: „splňte rozkaz.“ Ted' to je šílenej pocit, ještě dneska ho mám pořád, od nohou, od pat mi začlo trnutí, celým člověkem proběhla taková vlna strnutí. Zařval jsem - „tento rozkaz nesplním!“ Otočil jsem se, švihl jsem dveřma, ted' jsem... začaly mi téct slzy, mlátil jsem pěstma do zdi a říkám – „co budu dělat?“ On to myslí vážně ten idiot.

Vyšel jsem před tu štábní budovu a potkal jsem politruka. Zajímavý figurky, ty kluci, co se dali na tu politickou práci. Říkám: „ty seš můj nadřízenej, jako zástupce velitele, pojď se

mnou a těm vojákům pojd' vydat rozkaz, aby odevzdali zbraně, já jim ho nevydám, já jestli budu muset odevzdat samopal, tak odevzdám to triko, co mám na sobě včetně té červené knížky, co mám v té levé kapse a jdu odsud pryč. Protože my nejsme žádná banda oblečená do stejnejch hadrů, pořád jsme armáda! Ale jakmile odevzdáme zbraně, tak jsme tady k ničemu.“ On šel a (...) najednou se otočil a zdrhl.

Takže dozorčí mi odevzdal klíče a teď jsem, vojákům jsem řekl, že rota zbraně neodevzdá a že v případě, že je odevzdá, tak odcházím jako velitel roty a že dál nevelím. A šel jsem zase ven, teďko se to ve vás vaří, protože spontánně cítíte, že musíte něco udělat, protože jinak bude velké malér. (...) A potkal jsem kontráše. (...) Znali jsme se léta letoucí. Říkám: „skoč na motorku, jed' na letiště (...) a řekni veliteli, co tady ten debil vyvádí.“

Uběhlo půl hodiny, (...) dozorčí naběhl, vrátil se za chvíli zpátky, hubu měl, kdyby neměl uši, tak jí měl kolem celé hlavy: „veliteli, žádný zbraně se odevzdávat nebudou, velitel brigády to zakázal.“ (...) Nicméně do roka nás [útvary] zrušili. (...) Jeden z důvodů byl ten, že velitel brigády jim [okupantům] zakázal dát vodu. Ten [sovětský] pluk, kterej obsadil město nechal rozmístit úplně na konci letiště v takovém prostoru a „vodu si najděte, tam je někde hydrant.“

Obsáhlá ukázka z rozhovoru, v níž narátor ze svého pohledu podrobně líčí první okamžiky po vstupu vojsk Varšavské smlouvy do Československa v noci z 20. na 21. srpna 1968, nebyla zvolena náhodně. Jak uvidíme dále, v rámci výzkumného vzorku tento úryvek představuje naprosto ojedinělou komplexní reflexi, která obsahuje všechny podstatné opakující se motivy a vzorce vyprávění dalších pamětníků.

Nejpoužívanějším termínem pro intervenci, která násilně přerušila obrodný proces a trvale ovlivnila další život více než poloviny narátorů, je „okupace“. Tento pojem, který se podle dobových svědectví i historických materiálů ve veřejném prostoru objevil téměř okamžitě po vstupu vojsk, pro většinu lidí nejlépe vyjadřoval situaci, v níž se Československo ocitlo: okupace byla bytostně prožívanou a sdílenou realitou.⁶⁷⁷ V těsném závěsu následuje označení „bratrská pomoc“ se zřejmým pejorativním zabarvením. Vzhledem k povaze skupiny narátorů je symptomatické, že více než pětina z nich opakovaně upozorňuje na fakt, že v současných médiích je často používán zcela nesprávně pojem „invaze“, který je nepřesný a zavádějící, což zdůvodňují tím, že invaze, na rozdíl od okupace, předpokládá ozbrojený odpor.⁶⁷⁸ Obdobnou nevoli vzbuzuje i podle narátorů neutrální spojení „vstup vojsk“. Tato událost je ve všech vyprávěních považována za tragickou a ve většině případů je také příčinou pozdějšího definitivního rozchodu narátorů s komunistickou ideologií.

---

⁶⁷⁷ Černá, Marie: Okupace, přátelská pomoc, devastace. Sovětská armáda 1968–1991 v paměti české společnosti. In: *Soudobé dějiny*, č. 3–4 (2015), s. 444.

⁶⁷⁸ Pamětníci tak i přes svou vojenskou erudici zcela opomíjejí fakt, že invazi lze interpretovat jako akt vstupu vojsk, zatímco okupaci jako jejich další setrvání. Vycházet lze ze slovníkových definic: „okupace – obsazení, zabrání, zábor (cizího státního území)“, „invaze – překvapivý, násilný, hromadný vpád (zpravidla vojenský na cizí území)“. Viz Kolektiv autorů: *Akademický slovník cizích slov*. Praha, Academia 1998, s. 344, 540.

Klíčovou roli v těchto naracích opakovaně sehrává motiv „zrady“. V první fázi má tato zrada charakter něčeho, co přichází z vnějšku: Československo jako svrchovaný stát bylo „zákeřně“ (v noci a „ve spánku“) „přepadeno“, navíc „spřátelenými armádami“ jiných (cizích) států a za „tichého souhlasu“ Západu. Zatímco při líčení událostí v srpnu 1968 převažuje pozitivní chápání kolektivní identity v národní i profesní rovině, v pozdější fázi význam vetřelců (interventů) v důsledku nástupu normalizace postupně upadá a zrada se stává čím dál tím víc interní záležitostí: tím, kdo zrazuje již nejsou „oni“ (Sověti, Varšavská smlouva, Západ), ale „my“ Češi (normalizátoři, kolegové, přátelé, komunisté), čímž je motiv srpnových událostí jako individuální a kolektivní (armáda, národ) tragédie ještě umocněn.

Tragický narativ srpna 1968 má v rozhovorech poměrně jasnou strukturu. Zpravidla začíná líčením, za jakých okolností se pamětníci o intervenci dozvěděli, přičemž důraz je kladem především na moment překvapení, frustraci, deziluzi, vztek a smyslové vjemy (hukot invazních letadel, skřípot tankových pásů, dunění způsobené průjezdem těžké techniky apod.). Narátoři byli dezorientovaní, nechápali, co se děje a jejich (jediným) cílem – v případě, že nebyli ve službě – bylo dostat se co nejrychleji ke svým útvarům. Charakteristickým rysem těchto vyprávění, vedle líčení anabáze přesunu (kolo, motorka, vlak, motospojka, autostop, běh apod.) je absence jakéhokoliv strachu, ať už o sebe či o své blízké, a to i přes to, že většina narátorů v té době již měla manželku a děti.⁶⁷⁹ Částečně jistě může jít o stylizaci směřující k potvrzení profesní identity (neohroženého vojáka), svou roli ale může hrát také naučený automatismus v důsledku vojenského drilu, popř. fakt, že jde o retrospektivní vyprávění, při němž již žádné reálné nebezpečí narátorovi nehrozí.

Situace u útvarů je líčena jako zmatečná. Vojáci neměli dostatek informací z vyšších stupňů velení přicházely rozporuplné a nejisté rozkazy, přičemž ke kontaktu s okupačními jednotkami u útvarů zpravidla ještě nedošlo. Krátce před půlnocí 20. srpna přichází k útvarům první rozkaz ministra národní obrany Džúra, v němž s ohledem na příchod sovětských vojsk na československé území nařizuje armádě:

Všechna vojska ponechat v kasárnách, štáby svazů a svazků povolát na pracoviště a neopouštět mírovou posádku, zabezpečit, aby v žádném případě nebylo použito zbraní, sovětským vojskům, která přešla na naše území, poskytnout maximální všestrannou pomoc.⁶⁸⁰

Džúrův rozkaz, stejně jako pozdější rozkaz prezidenta Svobody z 22. srpna (v němž vyzývá armádu k zachování klidu, organizovanosti a pořádku) zmiňují, v rozhovorech v téměř doslovné podobě více než tři čtvrtiny narátorů. Názory na ně byly různé, nicméně z hlediska analýzy vojenské identity je podstatné především to, že byly akceptovány

---

⁶⁷⁹ Pouze v pěti případech se v rozhovorech objevují slovní obraty typu „měl jsem strach“, „obracel se mi žaludek“, „ta nejistota byla hrozná“.

⁶⁸⁰ Povolný, Daniel: *Vojenské řešení Pražského jara I. Československá lidová armáda v srpnu 1968*. Praha, Ministerstvo obrany ČR – Prezentační a informační centrum 2010, s. 13.

(přestože v některých případech, jak uvidíme dále, zejména u ZVO, byly vykládány po svém), čímž byla potvrzena profesionalita důstojnického sboru:

Obrovský odhodlání. Když jsem se o to [intervence] dozvěděl, tak už jsem se připravoval, jak prostě pujdeme do toho boje, jo? Koukám na svýho náčelníka, co zavelí. No, můj náčelník byl v klidu, nezavelel nic a počkal si na rozkaz prezidenta a podle rozkazu prezidenta to potom fungovalo. A víte, co jsem u tohohle pochopil? Já jsem u tohohle pochopil, že armáda je od toho, aby plnila rozkazy vrchního velitele. Pokud neplní rozkazy vrchního velitele, pak to není armáda, ale je to banda nějakých dobrodruhů.⁶⁸¹

Jak upozorňuje Timothy Snyder, profesní etika musí být závazná především ve výjimečných situacích. Pokud příslušníci dané profese nechají etiku oboru splynout s momentálními emocemi, může se snadno stát, že se začnou vyjadřovat a jednat způsobem, který by do té doby považovali za nepředstavitelný.⁶⁸² V důsledku rozporuplných osobních očekávání a protichůdné reality se tak někteří příslušníci ČSLA ocitli v jakési schizofrenní situaci, když na jedné straně cítili, že s ohledem na svou vojenskou čest jsou povinni postavit se nepříteli, zároveň však pociťovali obdobný závazek vůči povinnosti splnit rozkaz, od níž se odvíjela celá filosofie fungování armádní instituce:

I v srpnu roku 1968 [stejně jako v roce 1938] jsme měli svou republiku a svobodu našich občanů bránit. O tom nemůže být nejmenších pochyb. To je věčná povinnost vojáka. Proto mají vojáci od pradávna a na rozdíl od ostatních občanů zbraně a s nimi i povinnost bránit svou rodinu, obec i svou zem. A to bez ohledu na to, zda při obraně své vlasti budou zraněni nebo i zemřou. Dokonce i bez ohledu na momentální politický režim. (...) Dodnes si myslím, že v případném boji proti okupantům v roce 1968 jsme neměli žádnou naději na úspěch.⁶⁸³

Významnou část vzpomínek po akceptaci rozhodujících rozkazů proto tvoří emocionálně nabitá vyprávění, v nichž narátoři srovnávají srpnovou intervenci s obdobím tzv. mnichovského diktátu, konkrétně pak s vyhlášením všeobecné mobilizace v září 1938:

Bylo jasné, že bojovat nebudeme, ale můžu vám říct, že jsme chtěli! Ale nevěděli jsme jako, protože v armádě, i když vojsko bojovat chce, tak musí mít velitele, který je do toho boje povedou. Jestli se můžu tady trošičku vrátit zpátky do historie, nebude to dlouhý. Rok 1938, první, druhá mobilizace! Můj tatínek na ní byl, proti Němcům a přišel ten rozkaz prezidenta: všechno rozpustit, nebojovat. My jsme všichni chtěli jít bojovat, nám to bylo jedno, jestli přijdeme o život nebo nepřijdeme, ale neměli jsme důstojníka žádného. Spousta důstojníků by i tenkrát se postavila do toho čela, ale zase ten malej důstojník potřebuje toho vyššího. A takhle to jde až nahoru, ale tam už to bylo uříznuté a prostě bojovat se nebude. Ale odhodlání bylo až na krev.⁶⁸⁴

Nejčastější paralela však byla paralela s březnem 1939, kdy tehdejší Československo obsadila německá armáda a následně vyhlásila Protektorát Čechy a Morava. Analogie

---

⁶⁸¹ Rozhovor s P. B. vedl Jiří Hlaváček, 7. 3. 2013. Osobní archiv autora.

⁶⁸² Snyder, Timothy: *Tyranie. 20 lekcí z 20. století*. Praha, Paseka–Prostor, 2017, s. 34.

⁶⁸³ Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 445.

⁶⁸⁴ Rozhovor s K. T. vedl Jiří Hlaváček, 14. 5. 2010. Osobní archiv autora.

s nacistickou okupací byla v několika rozhovorech významně posilována dobovým „mýtem“ o aktivním zapojení obrněné východoněmecké vojenské techniky a početných jednotek NLA do průběhu invaze.⁶⁸⁵

Vy my to asi nebudete chtít věřit, ale skutečně tady během té okupace byli Němčouři! A to je vlastně strašný, když si to uvědomíte, že to bylo já nevím kolik, přes dvacet let od konce války a teď je člověk zase viděl. Na Šumavě byly tanky, tam normálně překročily hranice! Znova, německý tanky překročily naše hranice! Tohle já považuju za průšvih z toho historického hlediska, že jim bylo umožněno se sem vrátit. Po tom všem co tady napáchali, v Terezíně, v Letech... Lidice hlavně, že jo.⁶⁸⁶

Skutečná účast NLA na okupaci ČSSR zůstávala dlouho nejasná, protože oficiální dobová prohlášení nečinila zvláštní rozdíl mezi jednotlivými státy a rozsahem jejich účasti. Nakonec se však omezila pouze na jednotlivce. Podle historika Václava Šmidrkala východoněmecká komunistická strana přirozeně neměla zájem na tom, aby se veřejnost dozvěděla, že kvůli možné vnější podobnosti „pokrokové NLA“ a nacistického wehrmachtu (nebo dokonce pro nedůvěru sovětské strany) byly její jednotky ponechány v záloze stranou dění.⁶⁸⁷

Pokud jde o možnost případné aktivní obrany ze strany ČSLA, faktem zůstává, že její dislokace nebyla vytvářena za účelem efektivně čelit útoku z Východu. Členství v táboře socialistických zemí poskytovalo SSSR naprostou jistotu, že všechna československá vojska budou namířena vůči imperialistické hrozbě ze Západu a nebudou tak pro intervenční vojska představovat žádné větší problémy.⁶⁸⁸ Případný odpor by v tomto případě měl pravděpodobně podobu partyzánského boje – tj. lokálního konfliktu doprovázeného střelbou a množstvím obětí, přičemž právě tento způsob boje by poskytl interventům záminku pro jejich zásah a učinil by tak věrohodnějším argument, že „v zemi existovaly kontrarevoluční síly připravené k občanské válce.“⁶⁸⁹ Dalším důvodem, proč se nepokusit o protiútok byla neexistující záruka poskytnutí případné pomoci ze strany Spojených států a Západní Evropy.⁶⁹⁰ Za daných okolností vidělo velení československé

---

⁶⁸⁵ Legendu o východoněmeckých tancích na českém území, kterou účelově vytvořila a živila zejména východoněmecká propaganda, spolehlivě vyvrátil až Rüdiger Wenzke v roce 1995. Viz Wenzke, Rüdiger: *Die NVA und der Prager Frühling: die Rolle Ulbrichts und der DDR-Streitkräfte bei der Niederschlagung der tschechoslowakischen Reformbewegung*. Berlin, Links 1995.

⁶⁸⁶ Rozhovor s K. T. vedl Jiří Hlaváček, 14. 5. 2010. Osobní archiv autora.

⁶⁸⁷ Šmidrkal, Václav: *Bratři ve zbrani*, s. 16.

⁶⁸⁸ „Neexistovala žádná varianta se bránit v nějakém kruhu, že by mohl přijít nepřítel nějaký ze severu nebo z jihu, nedej Bože z východu, to všechno byly spojenecký. Takže v podstatě bylo absolutně nerealistický a nesmyslný chtít, aby se armáda bránila. Ona se mohla nějaká jednotka, na základě těch horkejch hlav, zvednout a rychle by si s ní samozřejmě poradili. Jo? Ale nějakou takovou organizovanou akci řízenou prostě generálním štábem? To nepřipadalo vůbec v úvahu. To nemělo žádnou šanci.“ (Rozhovor s K. N. vedl Jiří Hlaváček, 4. 10. 2012. Osobní archiv autora.)

⁶⁸⁹ Mlynář, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremli*, s. 168.

⁶⁹⁰ Připomenout lze např. pasivní reakci Západu při maďarském povstání v roce 1956, která respektovala bipolární rozdělení světa po skončení druhé světové války. Lekci z krizového managementu na globální úrovni udělal během své návštěvy Karlových Varů v roce 1968 novému ministru Jiřímu Hájkovi také Henry Kissinger: „ať ČSSR podnikne cokoli, USA záleží víc na Moskvě než na Praze. SSSR je supervelmoc s atomovými zbraněmi a spolu s USA nese zodpovědnost za přežití lidstva. Nezávisle na tom, vládnou-li

armády svůj hlavní úkol už jen ve snaze zabránit rozpuštění a odzbrojení ČSLA a soustředilo se na to, aby své jednotky, které se až na několik výjimek rozkazu prezidenta státu neprotivily, udrželo v klidu na jejich stanovištích.⁶⁹¹

Paralela s rokem 1939 přináší do vyprávění ještě jeden motiv, kterým byla možnost emigrace.⁶⁹² Obecně lze říci, že u letectva a útvarů pozemního vojska umístěných v pohraničí, byla příležitost k emigraci snazší a dostupnější, proto se také toto téma objevilo ve většině rozhovorů s narátory, kteří u těchto zbraní či v této oblasti sloužili:⁶⁹³

Já jsem šel na letiště a tam se už jedna letka chystala, že poletí do Jugoslávie. Říkám: „Kluci, vy jste se zbláznili, když jste to neudělali včera nebo předevčírem, tak teď už je pozdě, vždyť to tady rozválcují! Po dlouhém přesvědčování, nejenom mě, ale i ostatních, se podařilo, že od toho úmyslu upustili a čekali jsme co se bude dít dál.“⁶⁹⁴

Nakonec podle pamětníků převážila negativa celé akce: ztráta rodiny, která by musela zůstat v ČSSR, nebezpečí sestřelu či dopadení, ale také nejistá budoucnost v cizí zemi. O něco snazší rozhodování, pokud jde o případné riziko, měli pamětníci, kteří byli v době intervence na rodinné dovolené v zahraničí. Celkem se tato situace dotkla šesti narátorů, přičemž ve všech případech nakonec taktéž převážily (zejména rodinné) důvody pro návrat do Československa:⁶⁹⁵

My jsme tam [v Jugoslávii] měli všechny tři děti s sebou. Když jsme tam tak stáli [u moře], tak jsem říkal ženě: „poslouchej, já měl v Egyptě spousty přátel.“ (...) Já jsem tam vyučoval leteckou střelbu v tom jejich vysokém válečném institutu, takže by mě tam nějak uplatnili. To se zeptej tady ženy, jak to dopadlo. Ta mermomocí: „domů, domů, domů!“ Tak jsme to takhle prosráli. (...) No, nelituju, ale mohli jsme bejt třeba někde dobře zabezpečený.⁶⁹⁶

Rozhořčení nad tím, že československé armádě nebylo umožněno postavit se invazním jednotkám na odpor je většinou narátorů vždy zpětně racionalizováno prostřednictvím střízlivého rozboru situace, který (tradičně) obsahuje – vedle mezinárodního hlediska –

---

v Bílém domě právě demokraté nebo republikáni, USA nikdy nebudou kvůli ČSSR nebo nějakému jinému státu riskovat zhoršení vztahů se SSSR nebo dokonce konflikt s ním.“ (Pauer, Jan: *Praha 1968*, s. 184.)

⁶⁹¹ *Ibidem*, s. 191.

⁶⁹² Od 21. srpna do 27. prosince 1968 emigrovalo nebo opustilo bez souhlasu vojenských orgánů republiku 189 příslušníků ČSLA, z toho 28 důstojníků, devět praporčíků, 118 občanských zaměstnanců a 34 vojáků základní služby. Z tohoto počtu se vrátilo devět osob. K převažujícím motivům patřily, podle poznatků vojenské kontrarozvědky, obavy z postihu za aktivitu v polednovém období, nesouhlas se vstupem vojsk, obavy z dalšího vývoje, existenční nejistota a naděje na lepší uplatnění v zahraničí. (Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan. *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 308.)

⁶⁹³ „Když jsme byli na [leteckém] cvičení, tak hranice byla kousek vpravo a stačilo udělat zatáčku doprava. Ale kam bych šel a nechal tady rodinu? To by bylo nezodpovědný.“ (Rozhovor s J. LO. vedl Jiří Hlaváček, 16. 5. 2010. Osobní archiv autora.)

⁶⁹⁴ Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 23. 6. 2010. Osobní archiv autora.

⁶⁹⁵ Typickým rysem těchto vyprávění je podrobný popis návratu zpět do Československa, včetně zmínek o vlně solidarity ze strany cizinců: „Přijeli jsme do Rumunska a poněvadž jsme tehdy měli na autě vlaječky, (...) tak nám dokonce u benzínky nabízeli, že nám zadarmo natankujou. Lidi, když jsme někde zastavili, nám dávali hrozny, jablka, a ptali se, jestli pro děcka něco nepotřebujeme. No, takový, bych řekl, až nečekaný sympatie.“ (Rozhovor s F. T. vedl Jiří Hlaváček, 26. 10. 2012. Osobní archiv autora.)

⁶⁹⁶ Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 14. 4. 2010. Osobní archiv autora.

také podrobný přehled o počtech a složení intervenčních jednotek.⁶⁹⁷ Tento výčet obvykle končí faktickým konstatováním, že jakýkoliv ozbrojený odpor ze strany ČSLA by byl zbytečný a skončil by „obrovským krveprolitím“, takže z vojenského hlediska se vlastně nic jiného dělat nedalo.⁶⁹⁸ S tím souvisí i vlastní (ne)činnost v době okupace zdůvodňována tehdejšími rozkazy, které musí voják plnit za každých okolností:

Mnozí z nás si mysleli, že jsme do toho [ozbrojený odpor] měli jít. Ale ruku na srdce, šli by nám ty západáci na pomoc, nebo by to dopadlo jako s Mnichovem? Víš, to bylo prostě asi dost těžké rozhodování v té době. A jestli nás předtím [1938] prodal Chamberlain, tak tehdy [1968] v Americe by nad náma taky mávli rukou. Do toho otevřeného střetu s Rusama by kvůli takový malý zemičce asi nešli. (...) Tam byla ta velká zrada v tom, že s Rusama šel Varšavské pakt. Co jsme mohli dělat? Ty by nás úplně převálcovali. Byl by to masakr. [Prezident] Svoboda rozhodl správně, jako voják to zhodnotil a věděl, že odpor by neměl smysl.⁶⁹⁹

Historik Daniel Povolný ve své monografii věnované reakci ČSLA na intervenci Varšavské smlouvy konstatuje, že „objektivně“ zhodnotit, jak se ten či onen příslušník armády v oněch srpnových dnech choval je složité. Svou roli zde nepochybně sehrává individuální paměť, protože kde kdo z přímých účastníků si najednou „vzpomenul“ či „zapomenul“ až po roce 1989, ale také skutečnost, že na případné „potrestání“ či „odměnu“ aktérů neexistoval jednotný „metr“ ani v období normalizace. Posuzování aktivity či pasivity 21. srpna a bezprostředně po něm bylo ovlivněno vyrovnáváním osobních účtů a na uvolněná místa nebylo vždy dost „prověřených“ a „spolehlivých“ soudruhů.⁷⁰⁰ Právě tyto okolnosti nám mohou mimo jiné pomoci pochopit, jak je možné, že v úvodu této kapitoly zmiňovaný narátor zůstal sloužit v armádě ještě dalších čtyřicet let. V našem případě nám však v souladu s paradigmatickým postmoderní historiografie, nejde o „objektivní“ rekonstrukci událostí a hodnocení aktérského jednání, ale především o jeho narativní konstrukci.

Nejčastější formy odporu, o nichž se pamětníci v rozhovorech zmiňovali lze rozdělit do několika skupin.⁷⁰¹ První velká oblast spočívá v uzavření se před vnějším světem a v pasivitě. Patří sem odmítání jakékoliv pomoci intervenčním vojskům či komunikace s nimi v prvních dnech okupace, zablokování vstupu do posádek ČSLA prostřednictvím vojenské techniky (ať už se jedná o letadla, tanky či nákladní vozy). Tato pasivní strategie izolace v narativech jasně dominovala. Vedle toho existovala poměrně pestrá škála rezistence, jejichž podstatou byl aktivní přístup. Aktivita mohla mít podobu ryze vojenských opatření (zaujetí obranného postavení, vyvedení jednotek z posádek do

---

⁶⁹⁷ První intervenční sled podle odhadů disponoval 27 vševojskovými divizemi (cca 150 000 vojáků), 6 300 tanky, 2 000 děly, 550 bojovými a 250 dopravními letouny. (Štěpánek, Karel – Minařík, Pavel: *Československá lidová armáda na Rýnu*, s. 121.)

⁶⁹⁸ Povolný ve své knize dekonstruuje obraz sovětské intervence (největší evropské vojenské operace od skončení druhé světové války) jako vydařené vojenské akce, poukazuje na její nedostatky v logistice, komunikaci i týlovém zabezpečení, přičemž konstatuje, že pokud by ČSLA dostala rozkaz k obraně, operace DUNAJ by bezesporu zkrachovala a zvrhla by se v nepopsatelný masakr obyvatelstva. Viz Povolný, Daniel: *Operace Dunaj*, s. 380.

⁶⁹⁹ Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 14. 4. 2010. Osobní archiv autora.

⁷⁰⁰ Povolný, Daniel: *Vojenské řešení pražského jara II.*, s. 24.

⁷⁰¹ Viz *Tabulka a graf č. 13: Formy odporu vůči okupaci 1968.*

prostorů rozptylu, vyvážení zásob a zbraní na určená místa, vyvíjení zpravodajské činnosti apod.), ale nejčastěji se omezovala pouze na veřejnou deklaraci podpory proreformního vedení KSČ a agitaci myšlenek obrodného procesu (tj. psaní rezolucí, vystoupení v médiích a na veřejných fórech, armádních i civilních). Konečně do kategorie aktivního odporu lze zařadit také činnost na hranici diverze jako bylo např. rušení sovětského vysílání a provoz či zapůjčení radiové techniky pro ilegální vysílání, popř. tiskáren pro šíření protisovětských letáků.⁷⁰² Pro pamětnický diskurs vojáků z povolání je symptomatické, že ve výzkumném vzorku se nachází jen minimální počet narátorů, kteří se nezapojil alespoň jednou z výše uvedených forem do odporu vůči intervenci (nejčastěji se jedná o podpis rezoluce). Pouze čtyři pamětníci zůstali zcela stranou dění, jednalo se o zástupce nejmladší generace, kteří v dané době nezastávali žádné funkce, přičemž právě nižší hodnost i věk mají sloužit jako ospravedlnění jejich pasivity:

Přišel šedesátý osmý rok. Mám na to vzpomínky asi takové, že jsem byl mladej poručík. Tak jsme ještě s kamarádem, protože se nelétalo, byl zákaz lítání, tak jsme leželi v trávě před štábem a pozorovali cvrkot, jak přicházejí různí ruští velitelé za velitelem pluku a podobně. Chtějí vodu nebo prostě něco a kdesi cosi a různý takový středy. Tak já jsem v té době nebyl v nějakých funkcích, byl jsem mladší pilot, takže jsem to pozoroval. No, to víte, takoví ti lidé, spoluleťci, kteří byli starší, a kteří se tak nějak angažovali do toho dění, tak bohužel na to potom doplatili.⁷⁰³

Ve vyprávění pamětníků se také hojně objevuje stereotypní obraz Čechů, jakožto „servilním národu“. Tento autostereotyp disponuje v kolektivní paměti rehabilitovaných vojáků dokonce vlastním tradovaným narativem, jehož zápletkou je důvěrný rozhovor mezi československým a polským důstojníkem o národní minulosti, z něhož vychází v konečném výsledku Poláci jako „statečný národ, který si nenechá nic líbit“, zatímco Češi jsou líčeni jako „národ, který vždy ohne páteř“.⁷⁰⁴ Tento příběh lze nalézt s drobnými obměnami celkem u deseti narátorů bez ohledu na jejich hodnost, funkci nebo útvar. Nesetkáme se s ním však u normalizovaných vojáků, což nasvědčuje tomu, že jde o příběh, který je kolektivně sdílen pouze v rámci určité skupiny:

---

⁷⁰² Jistá forma odporu vůči okupaci se objevila napříč celou ČSLA, nicméně intenzita rezistenčních aktivit se v rámci jednotlivých vojenských okruhů významně lišila. Podle Povolného byl neaktivnější ZVO, ať už pro svou elitní povahu nebo pro charakterové vlastnosti generála Stanislava Procházky, který stál v jeho čele. Následoval SVO, jehož velitel však žádný zásadní rozkaz nevydal. V tomto případě se jednalo spíše o spontánní aktivitu některých důstojníků a inspiraci děním u ZVO. I zde se přijímala řada rezolucí, nicméně nešlo o tak masové měřítko jako v případě ZVO. Naopak VVO pod vedením generála Samuela Kodaje od samého počátku přijímal aktivní opatření k udržení klidu a kázně, ale také k navázání co nejhlubší spolupráce se Sověty. I přesto zde vzniklo několik petic a rezolucí. A konečně, PVOs a letectvo se vzhledem k rozkazům svých nadřízených dostalo do pozic nespolehlivých a nepřátelských složek, což se zřetelně projevilo v uplatňování pozdějších normalizačních opatření. Viz Povolný, Daniel: *Vojenské řešení pražského jara II.*, s. 143–144.

⁷⁰³ Rozhovor s O. P. vedl Filip Procházka, 27. 12. 2011. ÚSD COH, Rozhovory.

⁷⁰⁴ Podle Welzera „tradování“ vyžaduje aktivní osvojení sděleného, tzn. příběhy šířitelné ústním podáním potřebují nějaký styčný bod, který se napojí na vlastní životní zkušenost a svět představ posluchače, vyprávění přitom musí mít samo o sobě kvalitu zážitku. Za těchto podmínek se stává vyprávění tradovatelným, tzn. z cizího vyprávění se stává vlastní. (Welzer, Harald – Mollerová, Sabine – Tschuggnallová, Karoline: *Můj děda nebyl nácek. Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha, Argo 2010, s. 29.)

Zajímavá byla diskuse s jedním polským důstojníkem, který tedy měl pravdu, když mi řekl, že my [Češi] jsme vlastně zbabělý národ, který si nezaslouží svobody: Vy jste byli do této chvíle nejvěrnějšími spojenci Sovětského svazu, dělali jste přesně to, co oni [Rusové] chtěli. Vy jste nikdy za svoji svobodu nebojovali, vždycky jste složili zbraně! My [Poláci] jsme bojovali i v situaci, kdy jsme věděli, že nemůžeme uspět a bude nás to stát ohromné hodnoty. Pamatujte si, že za chvíli zase budete nejvěrnější spojenci a zase budete poslouchat! Tohle mi řekl a odešel pryč. Když si na to vzpomenu, tak si říkám, že měl pravdu. Poláci se osvobodili sami, Slováci se osvobodili sami. Možná, že je to tím osmatřicátým rokem, když se podíváte do dějin, tak my jsme v tom vždycky všelijak bruslili.⁷⁰⁵

V rámci tohoto narativu variuje prostor, čas, okolnosti, počet přítomných osob i hodnota či zařazení polského důstojníka.⁷⁰⁶ Jeho národnost, stejně jako obsah a smysl sdělení v podobě morálního ponaučení nicméně zůstávají totožné jako ve výše uvedeném případě. Poselství toho příběhu je však narátory vykládáno dvojznačně, zatímco většina v něm spatřuje výtku vůči české servilitě, zbývajících pamětníci naproti tomu konstruují pozitivní autostereotyp o českém pragmatismu („vychytralosti“):

A víš, co jsem na to tomu polskému majorovi řekl? Protože, poslouchej, on mě vážně vytočil těma řečma. A čím jste si pomohli v říjnu 1956 vy? Nebo za války? Jste na tom úplně stejně jako my, taky musíte šlapat, jak Rus píská! A navíc kvůli tomu zařvala spousta lidí! My [Češi] máme taky svoje pomníky. Takže jsem mu to všechno řekl, jak to bylo. Lidice, Ležáky, že jo. A pak teda sklapnul. Z mého pohledu teda, my jsme byli chytřejší a opatrnější než oni a dosáhli jsme vlastně i lepších výsledků. Zároveň jsme se ale nikdy nesnížili k úplné kolaboraci, všechno bylo jen na oko a ten odboj, to podzemní hnutí tady fungovalo. Petiční výbor a tak.⁷⁰⁷

V tomto kontextu se v pořízených rozhovorech objevují další pozitivně laděné národní autostereotypy jako například v podobě opakovaných výročí o Čechách, kteří se umí ve chvíli největší krize semknout a držet jako národ pospolu.⁷⁰⁸ Vzápětí nicméně část z narátorů dodává, že poměrně zásadním problémem této proklamované národní jednoty je vždy její dočasnost. Za zlom je v tomto případě považován návrat československé delegace z jednání v Moskvě, resp. oficiální vystoupení státních představitelů v čele s Dubčekem a Svobodou, na němž bylo oznámeno přijetí moskevského protokolu. Od této chvíle začíná aktivizace obyvatelstva podle narátorů postupně slábnout:

---

⁷⁰⁵ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 24. 6. 2009. Osobní archiv autora.

⁷⁰⁶ V šesti případech není místo vůbec zmiňováno. Zbývajících narativy umísťují rozhovor do: kanceláře, prostoru letiště, strážní budovy či lesa. Rozhovor se odehrával zpravidla v noci nebo odpoledne, popř. není čas vůbec zmiňován. Obvykle k němu došlo při soukromém setkání u alkoholu, ale také při jízdě v autě nebo v rámci řešení záležitostí spojených s pobytem vojsk v přítomnosti dalších osob. Polský důstojník měl nejčastěji hodnost kapitána, poručíka nebo plukovníka, a zastával funkci politického pracovníka, zástupce velitele či velitele útvaru.

⁷⁰⁷ Rozhovor s F. P. vedl Jiří Hlaváček, 2. 4. 2011. Osobní archiv autora.

⁷⁰⁸ „Ta doba [okupace] byla strašná, ale jestli na něco rád z toho vzpomínám, tak právě na to, jak se ten národ dokázal semknout, že se ukázalo, že v krizi umíme být jednotný jako Češi a najít způsob jak vyjádřit protest. Ne, že se necháme bezhlavě vyvraždit, jako nějaký Vikingové, ale že opravdu pasivně ten odpor vyjádříme a najdeme si cestu, jo.“ (Rozhovor s V. Š. vedl Jiří Hlaváček, 4. 6. 2011. Osobní archiv autora.)

Po tom jejich návratu z Moskvy už to šlo všechno do kopru. Do té doby ty lidé ještě měli nějakou naději, drželi při sobě. Psaly se ty různé rezoluce na podporu obrodného procesu. Když se vrátili, tak se v tom ještě chvíli pokračovalo, ale už se ty názory začaly diferencovat. (...) Hrozně mě zklamal Dubček, když při tom projevu do mikrofonu brečel. To už nebyl státník, to byl zlomený člověk, troska. Svoboda za to mluvil rázně a rozumně. Bylo vidět, že dělal, co mohl, ale každej, kdo to poslouchal, tak mu bylo jasný, že s jarem je konec. Jedinej, kdo na mě udělal dojem byl [František] Kriegel. Ten prostě nepodepsal: „klidně mě zastřelte, dělejte si, co chcete, ale já to nepodepíšu!“ Toho jsme všichni obdivovali za ten jeho postoj.⁷⁰⁹

Vedle již zmiňovaných postav „zlomeného“ Dubčeka a „čestného“ Svobody se v této chvíli na scéně objevuje také nový „hrdina“ – František Kriegel, který jako jediný odmítá podepsat moskevský protokol. Postava Dubčeka se následně z vyprávění zcela vytrácí a po roce 1970 je již Dubček definitivně považován za „odepsaného politika“. Jednání Svobody je pro většinu narátorů snáze pochopitelné, protože v jejich myšlenkovém světě zůstává nadále více vojákem, než prezidentem. Navíc je to právě on, kdo se vydává do Moskvy „zachránit“ Dubčeka a ostatní proreformní politiky:

Jak je unesli do Moskvy, aby to [moskevský protokol] podepsali, tak Svoboda tam pro ně letěl. Dokonce vyhrožoval, že se zastřelí, když je nepustí! To byla myslím ukázka cti z jeho strany a my [vojáci] jsme na něj za to byli hrdí. Nikdo mu nemůže vyčítat, že se zachoval, jak se zachoval, protože on viděl krve za ten svůj život dost. Navíc jako voják byl zvyklý plnit rozkazy. Problém teda byl v tom, že nerozlišil to, že rozkazy přicházely z Moskvy.⁷¹⁰

Vyobrazení prezidenta jako válečného veterána, který je ochoten spáchat sebevraždu jen aby zachránil Československo je ve vyprávěních velmi silně zastoupeno a argumentačně podpořeno ideou vojenské cti.⁷¹¹ Do popředí tak vystupují ideálně typické maskulinní hodnoty a stereotypy, s nimiž se většina narátorů identifikuje. Zdůrazňována je odvaha (vzdorování podpisu) a motiv sebeobětování (ochota spáchat sebevraždu), zatímco projevy emocí (pláč) jsou považovány za slabost, která do diskursu vojenské profese nepatří.

Vedle kladně vnímaných osobností (Dubček, Svoboda, Kriegel) začínají ve vyprávění narátorů v souvislosti s okupací poprvé vystupovat také záporné postavy: první tajemník ÚV KSSS Brežněv jako iniciátor intervence, pětice autorů tzv. zvacího dopisu (Indra, Kolder, Švestka, Kapek, Bílak) jako „zrádci myšlenek pražského jara“ nebo alibistický ministr národní obrany Dzúr, který si kryl především vlastní záda.⁷¹² S postupem času však ve vyprávěních všechny zastihuje Gustav Husák jako „největší normalizátor“.

---

⁷⁰⁹ Rozhovor s J. LO. vedl Jiří Hlaváček, 16. 5. 2010. Osobní archiv autora.

⁷¹⁰ Rozhovor s F. P. vedl Jiří Hlaváček, 2. 4. 2011. Osobní archiv autora.

⁷¹¹ Podle Zdeňka Mlynáře měl Svoboda dvojrozměrné myšlení hodnotící vše podle strohého vojenského hlediska: buď se sovětskou armádou nebo proti ní. Snad byl více prosovětským vojákem než komunistou. Viz Mlynář, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremli*, s. 235.

⁷¹² Názor pamětníků v tomto případě odpovídá závěrům Povolného, který Dzúra charakterizuje jako pragmatického, ale zároveň duševně nevyrovnaného člověka, podléhajícího vnějším tlakům. Dzúr podle něj nejprve využil autority prezidenta Svobody v armádě k ospravedlnění svých rozkazů, aby pak po dohodě se

Stejně tak pohled pamětníků na příslušníky intervenčních jednotek „spřátelených armád“ se proměňuje. Nejprve jsou narátory vnímáni negativně („rusáci“, „okupanti“, „zrádci“).⁷¹³ Během několika následujících dní však jejich obraz nabývá neutrálních rysů a často přechází až do roviny soucitu, a to především s ohledem na určitou profesní sounáležitost ale i neaktivitu intervenčních vojsk:⁷¹⁴ Řadoví příslušníci okupačních vojsk jsou tak zpravidla etnocentricky popisováni jako „zaostalí šikmoocí Kazaši ze stepí“, kteří nevědí, kde se ocitli ani za jakých okolností, a paradoxně tak mají větší strach než okupované československé obyvatelstvo:⁷¹⁵

K těm vojákům [okupantům] nebyl cítit takový odpor jako k tomu ruskému vedení [ÚV KSSS]. Protestovalo se, lepily se plakáty a tak dále. Ale k těm vojákům. Když přistáli a byli tady den bez jídla, tak pak přistál ten jejich eroplán. Zaroloval, otevřela se ta prdel a z toho se koulely hlavičky zelí. Já ten pohled nezapomenu. To je jako když střílíte do vrabců. Každý utíkal, vzal ty dvě hlavičky zelí pod paží a mazal pryč, aby mu to nikdo nevzal. A pak seděli a hryzali to. Chápete, jo? Vodu neměli, my jsme jim jí nedali. Ty vojáci byli obětními beránky.⁷¹⁶

Velitel [sovětského] pluku, prošedivělej člověk, (...) přes padesát, ukazoval nám rodinu, fotky a říkal, že se podílel na osvobození republiky [1945]. My jsme mu vysvětlili, o co u nás jde. Byl u toho politruk a zástupce. On měl slzy v očích. Říkal: „tohle jsme nechtěli“. My jsme na to setkání vzali i naše kluky, základáky, říkal jsem: „jedeme k Rusákům, jestli chce jet někdo s náma, vezmeme vás.“ Pár základáků, někteří i absolventi se přihlásili. Jeden absolvent vzal s sebou kytaru. Zatímco my jsme vedli politický řeči, náš absolvent seděl na pařezu, kolem něj houf ruskejch vojáků a on jim hrál a zpíval. Říkal: „musíme jim ukázat, že jsme lidi, že nejsme žádní kontrarevolucionáři.“ Já jsem vždycky zastával názor, že ty kluci [okupanti], ty za to nemůžou, protože neví, o co jde. Ani velitelé nevěděli, o co jde.⁷¹⁷

Sovětští politrucci se podle narátorů během okupace opakovaně pokoušeli o navázání družby a vysvětlení příčin invaze z vlastních ideologických pozic, k čemuž využívali zejména stranický tisk Ústředního výboru KSSS *Zprávy*, vydávané a tištěné v Drážďanech,⁷¹⁸ a v následujících měsících také tzv. *Bílou knihu* (*K událostem*

Sověty potichu vydal pokyn víceméně opačný, který lépe rezonoval s náladami v ČSLA. Po návratu z Moskvy pak využil své znalosti ze zákulisí moskevských dohod a se Sověty za zády se postavil do čela normalizace v armádě, aby včas zaujal pozici soudce a mohl si vybírat, koho označí za „nositele pravicových myšlenek“. (Povolný, Daniel: *Vojenské řešení Pražského jara II.*, s. 141–142.)

⁷¹³ K opačnému pohledu sovětských „okupantů“ na invazi do ČSSR na základě různých typů pramenů viz Pazderka, Josef (ed.): *Invaze 1968. Ruský pohled*. Praha, Torst – Ústav pro studium totalitních režimů 2011.

⁷¹⁴ Velitel intervenčních vojsk vydal rozkaz neodzbrojovat jednotky ČSLA, zásobovat se z vlastních zdrojů a rozmisťovat se mimo kasárna československé armády. Ve městech měla podle jeho rozkazu zůstat jen síla nezbytně k udržení klidu a pořádku. (Pecka, Jindřich: *Sovětská armáda v Československu 1968–1991*, s. 19.)

⁷¹⁵ Obdobně ruský novinář Šinkarjov píše o řadových příslušnících intervenčních jednotek jako o oklamaných mladých prostých venkovanech, kteří nechápou co vlastně v Československu dělají. Viz Šinkarjov, Leonid Josifovič: *Všecko jsem skoro zapomněl*. Praha, Akropolis 2009, s. 166.

⁷¹⁶ Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 31. 3. 2009. Osobní archiv autora.

⁷¹⁷ Rozhovor s J. R. vedl Jiří Hlaváček, 22. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁷¹⁸ *Zprávy* vycházely a byly nelegálně kolportovány na československém území až do 10. května 1969. Celkem vyšlo 61 čísel. (Pecka, Jindřich: *Sovětská armáda v Československu 1968–1991*, s. 25.)

v Československu) sestavenou anonymní skupinou sovětských „žurnalistů“.719 Od rána 21. srpna také vysílala rozhlasová stanice interventů VLTAVA, která se snažila špatnou češtinou a slovenštinou legitimizovat vstup vojsk a usnadnit tak jejich další postup. Není proto divu, že povědomí sovětských vojáků o situaci v Československu bylo významně zkreslené.720

Setkávali jsme se hlavně s jejich propagandistama a ty tomu věřili, protože oni sami byli asi tvůrci té sovětské politiky, takže furt nám dokazovali, že nám přišli pomoc, jak nám hrozila ta kontrarevoluce. A předkládali nám důkazy, že skutečně ta kontrarevoluce u nás je. Protože my jsme říkali: „tak nám ukažte kde, kde jste narazili na nějakou kontrarevoluci a tak dále.“ (...) Čili na této bázi byly emocionální rozpravy, k ničemu nevedly, na tom jsme se zpravidla rozešli.721

Ruština tenkrát byla běžná, my jsme dokázali mluvit rusky dobře. My jsme jim to vysvětlovali, ale oni ne! Oni pořád jen tu Bílou knihu v ruce. (...) To byl jejich katechismus. A nevěřil vámi, mohl jste říkat, co jste chtěl, jednoduše pro ně byla Bílá kniha uvedenými fakty, a to a co jste jim řekl, to nebyla pravda.722

V souvislosti s reflexí okupačních vojsk stojí za povšimnutí fakt, že více než tři čtvrtiny narativů se vztahují pouze k sovětským jednotkám, které se účastnily invaze, zatímco zbývající armády Varšavské smlouvy nejsou ve vzpomínkách téměř reflektovány, a to i přes skutečnost, že část útvarů, u nichž pamětníci sloužili, byla podle dostupných pramenů okupována polskými, maďarskými či bulharskými jednotkami.723 Pamětníci tak buď nepovažují konkretizování národnosti okupantů za podstatný prvek vyprávění, nebo pod tlakem současného veřejného diskursu (či kolektivní paměti zkoumané skupiny) již zcela převážil obraz okupantů jako Sovětů.724

Závěrem této kapitoly je třeba se ještě zmínit o názorech narátorů na příčiny srpnové intervence, přičemž lze vysledovat tři různé interpretace.725 V první rovině jsou akcentovány geostrategické důvody, tj. vojenské důvody. Hlavní smysl okupace je tak spatřován v trvalém rozmístění sovětských vojsk na území ČSSR jakožto způsobu, jak

---

719 *Bílá kniha*, která vyšla v druhé polovině září, měla opodstatnit rozhodnutí SSSR pro intervenci v ČSSR předložením důkazů o „kontrarevoluci“. Na podzim 1968 vyšla nákladem 3 000 výtisků v Československé akademii věd publikace *Sedm pražských dnů: 21.–27. srpen 1968*, pro kterou se ujal název *Černá kniha*. Tato publikace byla označena jako studijní materiál a oficiálně nebyla k dostání v žádném knihkupectví, přesto si získala u československé veřejnosti velký ohlas. (Povolný, Daniel: *Vojenské řešení Pražského jara II.*, s. 129.)

720 Viděli zemi, v níž sdělovací prostředky ovládla pravice, která vládčí čestné komunisty bahnem, zemi, kde posiluje kontrarevoluce, jež útočí na bezpečnostní složky a snaží se rozbít přátelství se Sovětským svazem, zemi, která naivně otevírá své hranice se Západem a pouští dovnitř západní agenty. (Povolný, Daniel: *Přijeli jsme splnit úkol*. Sovětští vojáci a jejich pohled na invazi. In: Pazderka, Josef (ed.): *Invaze 1968. Ruský pohled*. Praha, Torst – Ústav pro studium totalitních režimů 2011, s. 19.)

721 Rozhovor s K. N. vedl Jiří Hlaváček, 4. 10. 2012. Osobní archiv autora.

722 Rozhovor s J. L. vedl Jiří Hlaváček, 2. 11. 2012. Osobní archiv autora.

723 Výjimku představuje již zmiňovaný „polský důstojník“ nebo východoněmecký „wehrmacht“.

724 Dosavadní obraz tradičního českého nepřítele v podobě „krvelačného Fritze“ tak byl vystřídán „prostým křupanem Ivanem“, který však po odsunu sovětských vojsk na konci června 1991 překvapivě poměrně rychle vybledl. (Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 342.)

725 Viz *Tabulka a graf č. 14: Příčiny okupace 1968*.

posílit vojenskou přítomnost SSSR ve střední Evropě.⁷²⁶ Druhá rovina naopak vyzdvihuje roli obrodného procesu. Příčiny invaze jsou tedy ryze politické, tj. v Československu probíhala kontrarevoluce, kterou bylo třeba potlačit.⁷²⁷ Konečně, třetí rovina v sobě kombinuje vojenské o politické cíle invaze.⁷²⁸ Z kvalitativní a kvantitativní obsahové analýzy těchto narativů vyplývá, že v rámci výzkumného vzorku převažuje teze o vojenských důvodech pro intervenci, následovaná kombinací vojenských a politických cílů. Na základě těchto informací lze vyvodit, že v pohledu pamětníků na pražské jaro i samotnou okupaci dominuje profesní hledisko nad společenským, přičemž příslušnost respondentů k jedné či druhé skupině při hodnocení prakticky nehrála roli.

Podle Marie Koldínské a Ivana Šedivého představoval srpnový vstup vojsk Varšavské smlouvy krátkodobý, ale o to však významnější zlom pro vývoj identity důstojnického sboru ČSLA, jehož drtivá většina patřila mezi organizované členy KSČ.⁷²⁹ Podle interní zprávy o vývoji vojenskopolitické situace z konce listopadu 1968 se naprostá většina vojáků z povolání (95 %), obdobně jako vojáků základní služby (84 %), domnívala, že „zásah cizích vojsk v ČSSR byl omylem, který poškodil prestiž socialismu ve světě“.⁷³⁰ K obdobným závěrům došli také autoři *Zprávy o současné politické situaci v ČSLA* z počátku ledna 1969, kteří konstatovali, že:

(...) příchodem vojsk pěti států vznikla i v ČSLA zásadně nová situace. Tento zásah byl naprostou většinou příslušníků armády považován za neodpovídající. Základní postoje příslušníků ČSLA byly ovlivněny postupem legálních orgánů strany a vlády po zásahu pěti států Varšavské smlouvy, překvapením z příchodu vojsk, dotčením vojenské cit a hrdosti, což se projevilo i v růstu nacionální vlny.⁷³¹

Tyto závěry potvrzují rovněž rozhovory s pamětníky, použité v této práci. Záměrem této kapitoly bylo především poukázat na skutečnost, že pokud jde o hodnocení srpnových událostí roku 1968 nelze z čistě narativního hlediska v rámci výzkumného vzorku hovořit o nějaké zásadní názorové diferenciaci. Spíše naopak, reflexe vstupu vojsk z pohledu osmašedesátníků a normalizačních vojáků vykazují až překvapivě vysokou míru konzistence a jsou navíc vzájemně komplementární. Toto zjištění je přitom v rozporu

---

⁷²⁶ „To [okupace] byla snaha dostat jsem vojsko. Já jsem považoval okupaci Československa. Poslouchejte mě, ale to jsme vyvodili až později, že oni se sem potřebovali dostat na to levé křídlo.“ (Rozhovor s D. D. vedl Jiří Hlaváček, 24. 4. 2009. Osobní archiv autora.)

⁷²⁷ „Jednoduše Rusko si chtělo udržet vedoucí postavení mezi státy a mezi svými satelity. A mělo velké obavy, že po českém pražském jaru může vzniknout někde něco jiného dalšího. (...) Já vám to řeknu jako voják, který něco z té taktiky študoval. Vojenský cíl, to můžou říkat lidé, kteří nevěděli o pozadí armády. V té době už byly mezikontinentální raketové střely, takže prostřelit nějaké Česko, to nic nebylo. To byly zbraně s dosahem několika tisíc kilometrů. My, a oni [SSSR] nás k tomu navedli, jsme měli šest tisíc tanků. Oni vůbec nepotřebovali, aby sem jejich vojska vstupovaly. My jsme byli schopni ty první kroky odskákat sami.“ (Rozhovor s J. L. vedl Jiří Hlaváček, 2. 11. 2012. Osobní archiv autora.)

⁷²⁸ „Cíle [okupace] byly vojenský i politický. Zkrátka oni [SSSR] to potřebovali tady utřít, aby se to vrátilo zpátky, aby ty lidi byli jako v zoologické, aby zkrátka poslouchali, drželi hubu a jenom poslouchali co řeknou soudruzi z Moskvy, že jo. (...). To byla jednoznačná politická lajna. A po stránce vojenský se sem potřebovali dostat. (...) Obsadit tady to území, který jako jediný nebylo obsazený Rusákama.“ Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009. Osobní archiv autora.

⁷²⁹ Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách*, s. 308.

⁷³⁰ *Souhrnná informace o vývoji vojenskopolitické situace v ČSLA k 30. 11. 1968*. Cit. In: *Ibidem*.

⁷³¹ *Zpráva o současné politické situaci v ČSLA ze dne 3. 1. 1968*. Cit. In: *Ibidem*.

s tradičním obrazem „marginalizovaného srpna 1968“, který nabízí memoárová literatura z pera bývalých normalizačních vojáků. V rámci tohoto diskursu mají autoři (a aktéři v jedné osobě) tendenci okupaci Československa spíše přecházet. Nezmiňují se o ní buď vůbec nebo pouze ve stručnosti jakoby mimoděk a z nutnosti (obdobně jako v případě svého členství v KSČ).⁷³² Typickým rysem takových zmínek je důraz na překvapivost a tragičnost intervence, stejně jako upozadění vlastního jednání v krizové době. Tam, kde autor předem očekává kritiku ze strany čtenáře, je zmínka zpravidla doplněna o krátkou floskuli, jež má sloužit jako obhajoba pro vlastní (ne)aktivitu během srpnových dnů.⁷³³

Život u naší divize běžel normálně a já jsem se 21. srpna [1968] nacházel na dovolené u rodičů na Moravě. Nevidím důvod, proč bych měl znovu opakovat, co jsem již několikrát napsal. Mnohdy je počínání nás, vojáků líčeno tak, že jsme vlastně jacísi tupci, pro které je rozkaz nadřízeného vším, co musí být bez odmluv a přemýšlení splněno. Žádný rozkaz k návratu z dovolené jsem nedostal, a přece jsem se autostopem, protože vlaky a autobusy nejezdily, vrátil do posádky a nastoupil službu. (...) Se vstupem vojsk Varšavské smlouvy jsem nesouhlasil, protože zkompromitoval komunistické a dělnické hnutí přinejmenším v Evropě. (...) Život šel po roce 1968 dál. Všechny další roky jsou shrnuty těmi našimi vítězi studené války do období „normalizace“.⁷³⁴

Tento rozpor je podle mého názoru způsoben především charakterem a složením výzkumného vzorku. V této souvislosti je třeba opětovně připomenout, že všichni narátoři se do výzkumu zapojili dobrovolně a lze tedy předpokládat, že jejich cílem bylo podat takový obraz minulosti, s nímž jsou zároveň ve vnitřním souladu (jakkoliv cílem výzkumu, jehož respondenty byli „normalizační vojáci“ nebyla primárně analýza jejich postojů a chování v roce 1968).

Jak uvidíme v následující (a zároveň poslední) kapitole této práce, obě skupiny pamětníků se začínají ve svém „velkém vyprávění“ rozcházet teprve v souvislosti s nástupem normalizace, přičemž zásadní roli v tomto procesu sehrává institucionalizace obou skupin respondentů po roce 1989 a také politika paměti (tj. úsilí skupiny prostřednictvím vlastní kolektivní paměti dosáhnout určitého cíle).

---

⁷³² Např. František Šádek, který působil v srpnu 1968 v hodnosti generálporučíka jako zástupce generálního inspektora ČSLA se ve svých memoárech o okupaci nezmiňuje vůbec. Konstatuje pouze, že „rok 1968–1969 byl rozháraný rok, na výcviku se však nedalo ubrat ani na bojové pohotovosti“. (Šádek, František: *Můj život vojenský*, s. 175.)

⁷³³ Srv. viz Vacek, Miroslav: *Na rovinu*, s. 66–67; Zachariáš, Mojmir: *Příběh vojáka*, s. 58–59. Částečně též Sochor, Ladislav: *Vzhůru do oblak*, s. 44–46; Jurman, Olin: *Špion*, s. 60, 144–145. Obdobně viz část vzpomínek v Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*.

⁷³⁴ Vacek, Miroslav: *Generál studené války*, s. 50.

7. POČÁTKY NORMALIZACE V ARMÁDĚ

Charakteristickým rysem počátečního normalizačního období po srpnu 1968 byla osobnostní proměna, jež se jako červená nit vine (různou rychlostí) napříč většinou pamětnických narativů. Velkou roli v této metamorfóze sehrávají abstraktní pojmy spojené s pozitivně chápanými (a zároveň ryze vojenskými) vlastnostmi jako je čest, odvaha, morálka, vlastenectví na straně jedné, a negativně zabarvenými povahovými rysy v podobě zbabělosti, bezpáteřnosti či kariérismu na straně druhé. Jakkoliv vzájemný vztah obou pólů téhož procesu nelze v tomto případě z pohledu klasické historiografie objektivně posoudit, protože každý pamětník jednal v souladu se svými dobovými postoji a očekáváními a navíc reflektuje minulost vždy s anticipací dalšího osobního i celospolečenského vývoje; na základě narativní analýzy vzpomínek, které se váží k nástupu normalizace lze velmi dobře ilustrovat rozkol, k němuž dochází v rámci kolektivní paměti vojáků z povolání, a jehož důsledkem je tak odlišné vnímání profesní identity ze strany osmašedesátníků a normalizačních vojáků.

Podle Condoleezy Riceové lze rozlišit celkem tři fáze normalizace v ČSLA: období následující bezprostředně po invazi, kdy doposud přetrvávaly některé liberální rysy a kdy se nejvyšší armádní představitelé aktivně podíleli na urovnání pookupačních poměrů, dále období sílícího vlivu pravicových radikálů, které vyvrcholilo tzv. hokejovým šilenstvím na jaře 1969, a konečně závěrečnou fázi, kdy bylo radikální pravicové křídlo neutralizováno a přistoupilo se k vlastní konsolidaci ČSLA.⁷³⁵ Toto trojstupňové schéma víceméně odráží i narativy pamětníků, z jejichž reflexe je patrná proměna nálad, k níž (s různou rychlostí) dochází v komunitě důstojnického a poddůstojnického sboru. Pro lepší pochopení aktérského jednání v rozmezí přibližně jednoho roku od podzimu 1968 do podzimu 1969 je nicméně třeba se alespoň rámcově seznámit se změnami, k nimž v této době v ČSLA došlo.

Již na začátku září 1968 vydal ministr národní obrany Dzúr rozkaz, jehož cílem bylo definitivně zlomit odpor ČSLA vůči okupačním vojskům. V úvodu svého rozkazu sice ministr ocenil příspěvek armády k jednotě, vlastenectví a kázni během srpnových dní, nicméně s odvoláním na schválení moskevských protokolů dále nařídil:

...při upevňování velitelské pravomoci, kázně a pořádku vycházet z reálné skutečnosti, že ČSSR patří mezi socialistické státy a je členem Varšavské smlouvy; zabránit všem rušivým projevům proti socialistickým zemím a vojskům, která jsou dočasně na československém území; navázat kontakty s těmito vojsky a jejich funkcionáři k řešení otázek normalizace života ve vztahu k ČSLA i k veřejnosti.⁷³⁶

⁷³⁵ Riceová, Condoleeza: *Nejisté spojenectví*, s. 154–155.

⁷³⁶ *Rozkaz ministra národní obrany č. 012 (1. 9. 1968)*. Cit. In: Paulík, Jan: *Po invazi. Podkladová studie o vojenskopolitickém vývoji Čs. od konce srpna 1968 do přelomu let 1968–1969*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996 s. 43.

Tímto rozkazem byla spolupráce s interventy definitivně legalizována a nemohla tak být nadále pokládána za kolaborantství či zradu vůči Československu. Bylo také zakázáno používat slova jako „okupant“ a „okupace,“ a nařízeno vyhýbat se jakékoliv kritice Sovětského svazu a Varšavské smlouvy, odstranit všechny nápisy odsuzující okupaci a navázat přátelské styky se sovětskými vojsky, včetně poskytnutí materiální podpory.

Následovala *Smlouva o dočasném pobytu vojsk* z poloviny října 1968, která podle narátorů definitivně pohřbila zbývající naději na jakoukoliv kontinuitu s progresivními trendy pražského jara. Tento dokument mimo jiné stanovil, že na území Československa bude „dočasně“ (tj. napořád) umístěn kontingent o síle 75 000 sovětských vojáků (tzv. Střední skupina sovětských vojsk), jež měla „dohlížet“ na plnění moskevského protokolu. Ostatní sovětská vojska i jednotky dalších intervenujících zemí měla být odsunuta v několika etapách.⁷³⁷ Právě v této době také začali někteří příslušníci ČSLA pod vlivem tehdejší vnitropolitické situace „kriticky“ přehodnocovat své názory na polednový vývoj. Ze vzpomínek většiny pamětníků nicméně vyplývá, že toto období bylo spojeno spíše s pocitem jakési vnitřní rezignace a naprosté pasivity bez jakékoliv naděje na společenskou změnu:⁷³⁸

My [VKR] jsme měli za úkol tu situaci sledovat, protože poté okupaci se všichni jakoby stáhli do sebe. Člověk si musel vyřešit ten svůj názor taky v sobě, protože bylo jasné, že už se to nezmění. I když byl Dubček ještě u kormidla, tak ta smlouva [o dočasném pobytu vojsk] byla jasný signál, že žádný jaro znovu nepřijde. A to působilo na vojáky hodně, jak to říct, no zdecimovalo nás to všechny.⁷³⁹

Pro vývoj vojenskopolitické situace v ČSLA od konce října 1968 až do zahájení listopadového pléna ÚV KSČ, bylo příznačné především značné úsilí jejích příslušníků o úspěšné dokončení úkolů spojených s redislokací vojsk a obnovení výcviku. Z velkého množství názorů, které se v armádě před listopadovým plénem vyskytovaly lze vydělit tři základní názorové proudy: důsledné reformisty pevně stojící na hlavních bodech dubnového *Akčního programu KSČ* a ostře vystupující proti vstupu vojsk; nerozhodné jedince přehodnocující nepromyšlené reformní pokusy realizované během polednového vývoje; a tvrdé konzervativce, kteří otevřeně schvalovali ozbrojený zákrok a zcela se ztotožňovali se sovětskými argumenty podporujícími invazi.⁷⁴⁰

---

⁷³⁷ K 8. listopadu 1968 opustilo ČSSR více než 86 % vojáků Varšavské smlouvy z celkového počtu určeného k odchodu (Pecka, Jindřich: *Sovětská armáda v Československu 1968–1991*, s. 39.)

⁷³⁸ Historik Oldřich Tůma konstatuje, že pro historický vývoj v letech 1969–1973 byla typická představa společnosti o jeho dočasnosti („optimisté říkali, že to může trvat rok, pesimisté, že tři nebo čtyři“) Teprve někdy v roce 1973 začalo být zřejmé, že normalizace není pouhým provizoriem, ale realitou. Většina pamětníků se nicméně shoduje v tom, že právě umístění sovětských vojsk bylo jasným signálem, že „dočasnost“ je pouze proklamovaná. Otázkou zůstává, zda je tento dobový pohled příslušníků ČSLA pouze stylizací nebo vlivem uzavřenosti armádního prostředí skutečně vojáci vnímali celou situaci od počátku o poznání kritičtěji a pragmatičtěji než zbytek tehdejší československé společnosti. Viz Tůma, Oldřich: *Společenské a politické souvislosti termínu normalizace*. In: Kostlán, Antonín (ed.): *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2002, s. 18.

⁷³⁹ Rozhovor s I. H. vedl Jiří Hlaváček, 15. 11. 2012.

⁷⁴⁰ Paulík, Jan: *Po invazi*, s. 212.

Listopadová rezoluce byla dokumentem, jenž se mohl stát základem „pro postupné sjednocování komunistů na platformě reálné politiky“, které by umožnilo provádět byť omezenou, ale přesto stále ještě reformám nakloněnou politiku.⁷⁴¹ Tuto funkci však podle pamětníků rezoluce nespĺnila, což se projevilo i v ČSLA, v níž část komunistů zaujala vůči závěrům listopadového pléna značně kritické stanovisko. Nastává tak období, kdy se politické názory již nediskutují veřejně na širokých fórech (zejména ty, které nejsou v souladu s tendencemi směřujícími ke konsolidaci poměrů ve straně i státu), ale jen v uzavřených skupinách.

Událostí, která poznamenala společenské dění v prvním měsíci roku 1969 bylo upálení studenta Jana Palacha na protest proti okupaci. Nadpoloviční většina narátorů považovala Palachův čin za nerozvážný a nepochopitelný. Bylo to vlastenecké gesto, jehož reálný dopad na společenskou situaci byl však podle jejich názorů mizivý. Samotná osoba Palacha tak byla vnímána poměrně rozporuplně. I přes nesouhlas s jeho jednáním se o něm dvě třetiny pamětníků vyjadřovaly kladně, zatímco zbývající narátoři jeho jednání i osobu spíše odsoudili:⁷⁴²

Tendence oficiální propagandy a politruků byla zlehčovat to [smrt Palacha], že to je šílené, že to je blázen. My jsme čekali na vyjádření [prezidenta] Svobody. Svoboda se vyjádřil celkem rozumně, že plně chápe zoufalý čin toho mladého člověka, ale že to není řešení. Já si moc dobře pamatuji v televizi třeba, když říkali, že to bylo spiknutí, které bylo organizované Západem, a že [Palach] používal takzvaný studený plamen. Nestyděli se říct sebevětší a horší věci. Brali jsme to opravdu jako zoufalý čin člověka, který je ohromným vlastencem, ale nebyli jsme schopní říci to nahlas. To jsme si říkali jen mezi sebou v těch skupinkách.⁷⁴³

V únoru 1969 se, obdobně jako v předcházejících letech, objevily rozdílné názory československých a sovětských vojenských činitelů na početní stav ČSLA a velení Československého frontu. V první otázce Sověti – částečně pod vlivem rozmístění sovětských vojsk na území ČSSR, ale také v důsledku očekávaného demografického poklesu) – ustoupili od svého požadavku na udržování dosavadního vysokého mírového stavu ČSLA a odsouhlasili snížení počtu vojáků na 200 000. V otázce velení však sovětsští generálové trvali na tom, aby za něj zodpovídalo MNO, čímž bylo v podstatě degradováno

---

⁷⁴¹ Podstatou návrhu rezoluce měla být „reforma bez extrémů“, přičemž za „extrémy“ se považovaly zárodky opozičních politických sil (sociální demokracie, Klub angažovaných nestraníků, K 231) a svobodná média. Dubček kýženou linií komunistické strany charakterizoval jako „syntézu pozitivních rysů polednové politiky s obsahově plným a upřímným plněním závazků vyplývajících z bratislavské deklarace a moskevského protokolu.“ Vlivem konzervativců v ÚV KSČ a konečně také pod Brežněvovým nátlakem došlo k pravému opaku. Finální podobu rezoluce z listopadového zasedání tak lze považovat za jednoznačné vítězství „obnovovatelů pořádku“ a první „oficiální“ normalizační dokument, který v mnoha bodech přímo negoval *Akční program KSČ*. (Hoppe, Jiří: *Listopadové plénum ÚV KSČ*. In: Akademický bulletin. Oficiální časopis Akademie věd ČR [online] [2017-02-09]. [Http://abicko.avcr.cz/2008/11/03.](http://abicko.avcr.cz/2008/11/03.))

⁷⁴² Viz *Tabulka a graf č. 12: Významné osobnosti 1968–1969*. Kladné i záporné hodnocení bylo víceméně rovnoměrně rozloženo mezi rehabilitované a normalizační vojáky.

⁷⁴³ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

ze suverénního státního orgánu na podřízený stupeň sovětského velení s pravomocemi na úrovni vojenského okruhu.⁷⁴⁴

Na konci března 1969 československá sborná opakovaně porazila na mistrovství světa v hokeji sovětské mužstvo, což vyvolalo tzv. hokejové šílenství. Tato událost v souvislosti s veřejnými nepokoji a zejména s obavami o udržení kázně přiměla vedení ČSLA k přijmutí preventivních opatření.⁷⁴⁵ Jeden z narátorů v této souvislosti vzpomíná na jedno z velitelských shromáždění, z něhož bylo zřejmé, že situace je vážná a že pražské oslavy hokejového vítězství, které přerostly v protisovětské demonstrace, společně s rozbitím pobočky Aeroflotu, budou mít dalekosáhlé následky:

Otevřely se dveře a vstoupil [prezident] Svoboda. To byla ohromná euforie. Svoboda nám řekl, že nás žádá, abychom zabezpečili klid a pořádek, i když Rusové byli asi v pětasedmdesáti posádkách. Říkal: „Celou noc jsem byl s Brežněvem na telefonu. Abych vám řekl pravdu, já se jako představitel tohoto státu stydím za ty dopady, protože to [násilí během demonstrací] je neúměrné. Posílí to ducha, ale ničemu to nepřispěje. Brežněv mi jasně řekl, že jakmile se příště někdo přiblíží k sovětským kasárnám na sto metrů a blíže, okamžitě bez milosti začnou střílet a s nikým se bavit nebudou.“ Přímo nás žádal: „Musíte udělat vše proto, aby nedocházelo k těmto provokacím. Já chápu, že mladí lidé jsou revoluční, že jsou avantgardní, ale není možné v tomhle dál pokračovat. Uvědomte si, že tohle je situace, ze které nás nikdo nedostane! Nikdo nemá absolutně zájem nás z toho dostat. To je naše věc, se kterou se musíme nějak vypořádat a koexistence s nimi [Sověty] je nutná. Jiná možnost není. Dnes není vlastenec ten, který takhle vyskakuje, ale vlastenec je ten, který zatne zuby.“ S tím já jsem tedy absolutně nesouhlasil!⁷⁴⁶

Při této příležitosti je nutné konstatovat, že paternalistická vystoupení Ludvíka Svobody v oblasti armády jako „starého vojáka“ a zároveň prezidenta a nejvyššího velitele, která zpravidla podbarvoval svými osobními osudy, byla normalizační propagandou velmi účelově využívána a měla v dramatickém období od dubna do prosince 1969 – kdy se podle historika Sylvestra Chrastila „lámala nejen politika státu, ale i páteř nejméně jedné generace“ – svůj význam a nezůstávala zcela bez odezvy.⁷⁴⁷ Svědčí o tom také pamětnické narativy, v nichž tehdejší prezident vystupuje právě z pozice autority, byť rozporuplně vnímané (jak již bylo naznačeno v předcházející kapitole). Krátce na to se na území ČSSR uskutečnilo vojensko-štabní cvičení VESNA, přičemž na poslední den v březnu byl naplánován příjezd hlavních představitelů Varšavské smlouvy do Prahy.⁷⁴⁸ V této době již

⁷⁴⁴ Madry, Jindřich: *Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa 1965–1970*, s. 136.

⁷⁴⁵ Vyšetřovací komise zjistily účast asi 600 vojáků, ale ve skutečnosti jich bylo v ulicích mnohem více. Někteří velitelé se snažili své vojáky chránit, zatajili nebo upravovali záznamy jejich odchodu či návratu z vycházek. Viz Madry, Jindřich: *Mocenský zvrst v dubnu 1969 a podíl vojáků na jeho provedení*. In: *Historie a vojenství* č. 4 (1992), s. 111.

⁷⁴⁶ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁷⁴⁷ Podle Chrastila podobná vystoupení napomáhala především v tak citlivých oblastech, jako byl vztah k SSSR, kde umožňovala „pružnějším“ jedincům nahradit vztah Sovětský svaz – okupant oním historizujícím Sovětský svaz – osvoboditel. Viz Chrastil, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*, s. 91–92.

⁷⁴⁸ Dodnes není zcela jasné, zda byla VESNA plánována jako součást sovětských příprav na řešení československé krize či zda šlo pouze o náhodu a cvičení nemělo se zostřením politické situace nic

vše směřovalo k odvolání Alexandra Dubčeka a následné „instalaci“ Gustava Husáka do čela ÚV KSČ v dubnu 1969. Změna na postu prvního tajemníka přitom ze strany narátorů (bez ohledu na jejich příslušnost v rámci výzkumného vzorku) rozhodně nebyla přijímána s nadšením. Naopak, byla považována za předzvěst blížících se normalizačních opatření, jejichž tvrdost si však v této době ještě nikdo z pamětníků nedokázal představit.

V květnu 1969 ministr národní obrany zrušil na dvě stovky přípravných výborů Svazu československých důstojníků a praporčků a Svazu letců. Zájem o tyto organizace se pak přenesl na Vojenskou kontrarozvědku, která jejich organizátory prošetřovala s cílem najít podklady pro jejich trestní postih.⁷⁴⁹ Květnové plénum ÚV KSČ následně stanovilo základní zásady nové politiky: obnovit jednotu strany na principiálních základech marxismu-leninismu, obnovit vedoucí úlohu strany, zejména ve společenských organizacích a orgánech Národní fronty a státních orgánech, upevnit funkci socialistického státu ve všech jeho člancích jako orgánu dělnické třídy a pracujícího lidu, konsolidovat československé hospodářství a konečně zásadně v duchu dobrého přátelství řešit vztahy ke KSSS a ostatních socialistických zemí.⁷⁵⁰ Již za několik měsíců se přitom mělo ukázat, že velení ČSLA rozhodně nemá v úmyslu v plnění těchto zásad nijak otálet, což bylo naznačeno i podílem armády na potlačení protestů v srpnu 1969

První výročí intervence bylo v armádě očekáváno s napětím, protože zde existovala reálná hrozba nepokojů. Během srpna 1969 proto vydal náčelník HPS zvláštní nařízení k politické přípravě ČSLA na srpnové výročí. Pro každou vyčleněnou jednotku byl určen politický pracovník, který byl zodpovědný za chování podřízených vojáků. Jeho povinností bylo koordinovat činnost zásahových jednotek s vojenskou kontrarozvědkou a územními orgány KSČ.⁷⁵¹ Samotný průběh 21. srpna 1969 nicméně nebyl ve vzpomínkách narátorů příliš reflektován. V rozhovorech sice nalezneme několik zmínek o tom, že část pamětníků byla vyčleněna pro případné nasazení při nepokojích, ale nakonec k němu (alespoň v jejich případě) nedošlo.⁷⁵²

---

společného. Jisté však je, že výstavbou velitelských stanovišť a zabezpečením všech druhů spojení vojsk Varšavské smlouvy na území od západní Ukrajiny až po hranice SRN vytvořilo cvičení vhodné podmínky pro případné rychlé provedení nové vojenské akce proti Československu. Viz Madry, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*, s. 49. Obdobně též Felcman, Ondřej: *Počátky ostré etapy normalizace*. In: Bárta, Miloš a kol: *Československo roku 1968 II. Počátky normalizace*. Praha, Parta – Ústav mezinárodních vztahů, 1993, s. 51–52.

⁷⁴⁹ Při rozboru činnosti HPS mezi XIII. sjezdem KSČ a květnovým zasedáním ÚV KSČ v roce 1969 byl Svaz letců ČSSR označen za „nátlakovou organizaci“, jejíž vytvoření vyvolala a pak ovládala „skupina pravicových oportunistů“. Proti funkcionářům i nejaktivnějším členům svazu byly vyvozeny stranické i velitelské postihy. Někteří z nich museli z armády odejít, většina byla přeřazena na nižší funkce nebo jinak postižena. Také Ústřední přípravný výbor Svazu československých důstojníků a praporčků od podzimu 1968 přežíval či jen živořil. V květnu 1969, krátce po nástupu nového Husákovy vedení KSČ bylo na MNO rozhodnuto Svaz nevytvářet a činnost všech přípravných výborů administrativně ukončit. (Bílek, Jiří: *Svaz československých důstojníků a praporčků a Svaz letců ČSSR v letech 1968–1971*, s. 550–554).

⁷⁵⁰ Chrastil, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*, s. 53.

⁷⁵¹ Pecka, Jindřich: *Sovětská armáda v Československu 1968–1991*, s. 52.

⁷⁵² Na jiných místech v republice tomu však bylo přesně naopak. Podle pozdější zprávy z 29. srpna bylo během nepokojů zraněno 436 příslušníků ozbrojených sil, z toho 27 těžce, usmrceno pět demonstrantů a jeden voják zemřel při přesunu, zraněno bylo 33 demonstrantů, z toho čtyři těžce. Počet zraněných civilních osob zkrsluje skutečnost, že lidé zatajovali příčinu svého poranění, aby nebyli za účast na demonstracích

Z výše uvedeného telegraficko-faktografického přehledu vyplývá, že československá armáda v přechodném období jednoho roku připomínala jakousi pozvolna se „potápějící lod“, přičemž čím více se blížila výměna stranických legitimací na počátku roku 1970, tím méně manévrovacího prostoru v rámci pasivního odporu většině pamětníků zbývalo. V úvahu nakonec přicházely v podstatě jen dvě možnosti: chytit se „záchranného lana“ hozeného ze sovětského „člunu“ (tj. souhlasit se vstupem intervenčních vojsk a přiznat své „pomýlení“ v polednovém období), nebo se „utopit“ (tj. odejít z armády nebo, což byla častější varianta, „být odejit“). Jak uvidíme na následujících stranách, ačkoliv obě skupiny pamětníků používají odlišné strategie pro legitimizaci svého jednání v období normalizace autorita vojenské cti, na níž se ve svých vyprávěních odvolávají, zůstává v obou případech stejná. Co se však liší je její interpretace, tj. aktérské strategie nakládání s tímto konceptem.

Komu zvoní hrana: před prověřkovou komisí

Následující období od podzimu 1969 se neslo ve znamení „očistného procesu“ v rámci celé ČSLA. Byla hodnocena činnost i názory jednotlivých příslušníků armády a zřízeny kontrolní a revizní komise, které měly využívat různorodé nástroje represe vůči „pravicovým oportunistům, revizionistům, neoliberalům a příznivcům druhého centra“, jak byli nazýváni všichni ti, kteří se od ledna do srpna 1968 postavili na stranu socialismu s lidskou tvář. ⁷⁵³ Normalizátoři se rekrutovali především z řad konzervativců („tvrdého jádra“), nových (srpnovými událostmi nezatížených) členů KSČ a z těch, kteří se rozhodli, že budou akceptovat normalizační směr a dobrovolně se podílet na stranických čistkách (v tomto případě šlo často o pragmatické rozhodnutí s vidinou rychlého kariérního postupu).

Samotná konsolidace probíhala po dvou základních liniích: politické (tj. stranické) a služební (resp. velitelské), přičemž jejich vzájemné kombinování se ukázalo být v praxi velmi účinným nástrojem armádních čistek. ⁷⁵⁴ Podzimní měsíce roku 1969 tak lze chápat jako obrovskou kampaň plnou organizovaných akcí, aktivů, mítinků a schůzí, organizovaných jak po linii služební, tak stranické, jejichž cílem bylo napomáhat šíření

---

stíhání a také zdravotníci se je snažili chránit. V celé ČSLA bylo ve dnech 15.–31. srpna zaznamenáno 62 mimořádných událostí politického charakteru, a to převážně u nenasazených jednotek. (Madry, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*, s. 113, 119.)

⁷⁵³ Základem dalšího postupu normalizace se mělo stát zpracování podrobných analýz politického vývoje v armádě od XIII. do XIV. sjezdu na všech úrovních, jejichž forma a zásady byly přesně stanoveny HPS. Každá analýza se musela povinně vyjadřovat k pevně stanoveným bodům minulého vývoje, které byly stanoveny takto: říjen 1967, leden 1968, konference a přípravné výbory v armádě, celoarmádní konference v Bratislavě, srpen 1968, listopadové plénium, závěry předsednictva ÚV KSČ ze 7. 1. 1969, „krizové situace“ mezi lednem a dubnem (zejména palachiáda a hokejové bouře), a konečně dubnové a květnové plénium 1969. (Chrástil, Sylvester: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*, s. 62–63.)

⁷⁵⁴ *Ibidem*, s. 43.

normalizace, přičemž hlavní fáze prověrek prováděných v rámci ČSLA se měla opírat o informace získané činnostmi vojenské kontrarozvědky během „krizového období“.⁷⁵⁵

Prvním normalizačním opatřením byl rozkaz nařizující vypracování povinného doplňku k životopisu každému vojákovu z povolání. Jeho obsahem měl být přesný popis vlastní činnosti během tzv. krizového období, včetně otázky: „Jak se stavíte ke vstupu vojsk na naše území“.⁷⁵⁶ Z analýzy pamětnických narativů vyplývá, že více než polovina pamětníků z řad osmašedesátníků nad vyplňováním doplňku (či v jejich řeči „příčesku“) k životopisu v tehdejší době příliš nepřemýšlela a uvedla, že s okupací nesouhlasí, aniž by zvažila možné důsledky takové odpovědi.⁷⁵⁷

Začalo kádrování. Musel si napsat svůj životopis, který byl zajímavý zejména v oblasti těch [srpnových] událostí. Samozřejmě, že já jsem byl jedním z těch, kteří byli zvyklí psát pravdu, tak jsem napsal, že jsem přísahal prezidentovi a lidu této země věrnost, a jestliže prezident republiky Svoboda prohlásil, že jde o nezákonný vstup, já přeci nebudu proti panu prezidentovi! Tak jsem to tam doslova nějak vylíčil. A to už byla první záminka. Poté probíhaly kádrové pohovory se všemi.⁷⁵⁸

Pomyslným „Kladivem na čarodějnice“ normalizátorů se staly především dva základní dokumenty. Prvním z nich byla *Zpráva o případech zneužití sil a prostředků ČSLA v srpnových dnech 1968*, která rekapitulovala vlastenecké aktivity a postoje příslušníků armády od srpnové okupace až po období návratu československých představitelů z Moskvy. Tato důkladná a obšírná zpráva uváděla mimo jiné přes 80 případů „zneužití“ spojovacích prostředků, desítky případů zneužití tiskových a rozmnožovacích zařízení, včetně pokusů o jejich ukrytí pro další ilegální činnost a vydávání informačních periodik, zaměřených na armádu, ale i širší veřejnost, desítky aktivit složek armády ve prospěch regionálních stranických a státních institucí, včetně nejzávažnějších, jako bylo vytváření tajných záložních štábů a organizování obrany vojenských prostorů a zařízení.⁷⁵⁹

Dalším normalizačním návodem, jak se vypořádat s exponenty pravice byl dokument *Politicko-organizační zabezpečení lednového pléna ÚV KSČ a výměny stranických legitimací v roce 1970*, který zcela otevřeně doporučoval s označenými osobami nevést dlouhé

---

⁷⁵⁵ Aktivně pracující agentura VKR byla v poměru k počtu vojáků z povolání pětadvacetkrát početnější než agentura StB k počtu dospělých obyvatel republiky! (Madry, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*, s. 93.)

⁷⁵⁶ Doplňěk k životopisu obsahoval celkem 48 detailních otázek spojených s politickou činností a postoji v letech 1967–1969, přičemž otázky se netýkaly jen vlastní osoby, ale též příbuzných a spolupracovníků. (Belda, Josef: *Konečná fáze likvidace obrodného procesu*. In: Bárta, Miloš a kol: *Československo roku 1968 II. Počátky normalizace*. Praha, Parta – Ústav mezinárodních vztahů, 1993, s. 112.)

⁷⁵⁷ „Já jsem tam něco nasmolil, že s tím [okupace] nesouhlasím, ani jsem nad tím moc nepřemýšlel. A to bylo další, protože ten, kdo s tím nesouhlasil, tak okamžitě odcházel z armády.“ (Rozhovor s J. KB. vedl Jiří Hlaváček, 27. 9. 2012. Osobní archiv autora.)

⁷⁵⁸ Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 30. 3. 2009. Osobní archiv autora.

⁷⁵⁹ Chrastil, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*, s. 111.

diskuse ani šetření, ale urychleně přistoupit k zrušení jejich členství v komunistické straně nebo k vyloučení.⁷⁶⁰

Prověřkové komise se zaměřovaly na čtyři hlavní okruhy problémů, na jejichž základě mohl být dotyčný vyloučen z KSČ: potlačování vedoucí úlohy strany, vyhraněné protisovětské postoje před srpnem, v srpnu a po něm, nesouhlas s normalizační politikou a narušování bojeschopnosti armády prostřednictvím zneužití armádních prostředků. Často diskutovaným problémem dodnes zůstává otázka, zda existovaly početní či procentuální limity pro vyloučené, které by stanovilo samo vedení KSČ (popř. Kreml). Podle Chrastila nelze existenci podobných kvót dokumentačně podchytit, je však velmi pravděpodobné, že na aktivech normalizátorů byla některými funkcionáři určitá čísla pro orientaci nižších stupňů uváděna ústně, aniž by byla zachycena v dokumentech, na nižších stupních pak šlo spíše o věc soukromé iniciativy funkcionářů nižších stupňů, jak dokládá např. následující úryvek:⁷⁶¹

No, když se stalo to, co se stalo v srpnu a potom začala ta doba normalizace, (...) tak bylo nějaký jednání výboru, na které se dostavil instruktor (...) a položil otázku: „kolik je u vás navrženo lidí na vyloučení ze strany? (...) A kolik je na vyškrtnutí?“ (...) Já jsem říkal: „podívejte se, u nás máme na vyloučení ze strany asi dva lidi, ale hlavně proto, že vedou nemorální život a jsou to opilci, a na vyškrtnutí maximálně tři.“ On říkal: „nesmysl! Podle normy pro letištní prapor bude pět vyloučených a deset vyškrtnutých!“ Takhle to striktně nařídil. - „Na příští schůzi přijedu, ty mi předložíš tenhle ten seznam lidí.“ No, odešel pryč a já jsem říkal: „helejte se soudruzi, já tohle to dělat nebudu, kdoví co se z toho vyklube.“ (...) Tak oni se usnesli, že nemůžu dělat tuhle tu funkci dál. (...) A já jsem byl potom na stranický schůzi vyloučen a bylo mně kladeno za vinu, že jsem nepodpořil Husákovu vedení tím, že jsem nechtěl určovat lidi, kteří budou vyloučeni. (...) No tak když jsem byl vyloučen, tak jsem dál ještě tam sloužil a v roce 1971 si mě zavolal velitel – to byl kamarád doslova, já jsem mu pomáhal stavět barák – a říkal: „nedá se nic dělat, člověče, já tě musím navrhnout na propuštění“. Říkám: „tak mě propustíš, pudu do civilu, to není problém žádný“. (smích) Že já něco dělat budu. Já jsem si prostě s tím starostí nedělal.⁷⁶²

Sofistikovanou metodou, která se uplatňovala v této době napříč celou společností, byla výměna stranických legitimací zahájená na počátku roku 1970. Po vyloučení z KSČ

---

⁷⁶⁰ Postup se měl řídit následujícími pravidly: komise vybere čestné komunisty, z nichž vytvoří výbor, který provede analýzu, označí exponenty pravice a uvedeným způsobem je vyloučí ze strany. Poté provede pohovory s kolísavými členy, kteří musí prokázat, že aktivně uplatňovali zásady marxismu-leninismu, (ne tedy, že se neprovinili). V silně zasažené organizaci komise provede pohovory jen s těmi na správných pozicích, ostatním pozastaví členství. Okamžitě pozastaví členství všem, kdo na vyšších stranických fórech vystupovali jménem delegací z pravicových pozic, těm, kteří je zmocnili, účastníkům vysočanského sjezdu, pravicovým členům přípravných výborů, kontrolních a revizních komisí, hlavních výborů, bývalým členům vyšších stranických orgánů (ústředního výboru, krajských a okresních výborů), autorům významných článků v masmédiích a těm, kteří jednali v patrném rozporu s rozkazy, vojenskou přísahou apod. Formálním výsledkem každého pohovoru byl formulář *Záznam o výsledku pohovoru*, jehož nejdůležitější částí byla rubrika „výsledek pohovoru a jeho zdůvodnění“, kde byly mimo jiné zachyceny reakce objektu pohovoru na výše uvedené okruhy a navrhovaný závěr. (*Ibidem*, s. 111–112.)

⁷⁶¹ *Ibidem*, s. 114–115.

⁷⁶² Rozhovor s F. N. vedl Jiří Hlaváček, 19. 11. 2012. Osobní archiv autora.

následovalo s různým časovým odstupem propuštění z armády podle předpisu Kádr-1-1, čl. 50, písm. c), tedy z polických důvodů:

Nakonec přišel sedmdesátý rok. Byl jsem ještě s jedním navržen na vyloučení [z KSČ] (...). Tehdy, když se o tom hlasovalo na členské schůzi, tak nás členská schůze nevyloučila. Zvedlo se tolik hlasů proti, že nedošlo k vyloučení. Takže nás potom vyloučilo jako vyšší stranický orgán politické oddělení. To bylo těch pár politruků, co tam bylo. Tak mě zavolali, a že jako není pochyb o tom, že jsem zklamal a porušil linii strany. Abych učinil všemu za dost, tak jsem se odvolal ještě na Armádu [velitelství 10. letecké armády] k volené stranické komisi, kde byl někdo z pluku a ten byl zticha. Potom to ještě šlo na Hlavní politickou správu. To je taky perlička, protože ještě v učilišti působil jako ZVP [zástupce pro věci politické] letky, potom jako propagandista, jeden důstojník. Musím říct, že jsme se i trochu přátelili. Dvakrát jsme se navštívili s rodinami (...). A ten potom seděl v té komisi (...), kam mě zavolali, aby to se mnou projednali. Když jsem zjistil, že tam je tak schválně: co pro mě udělá, nebo neudělá?

Když jsme se pozdravili, tak první co: (...) „já už dělám náčelníka politického oddělení!“ To bylo první co považoval za nejnnutnější mi sdělit. Potom, když se to projednalo, tak se do mě pustil, že sem „pomýlený“, a že můžu být rád, že mi to nedali jako „protagonistu“ nebo „cílevědomě zaměřeného proti režimu“, že ještě můžu sloužit u armády. Vzápětí na to přišlo, že vlastně končím, protože nemám důvěru. Potom mi nabízeli neletovou funkci, tak jsem řekl, že půjdu radši do civilu, že to nemá cenu. Nakonec mi nabídli, abych šel (...) na patnáctky [MiG-15] a tam jsem tedy ve vší vážnosti dosloužil do roku 1974.“⁷⁶³

Výše uvedený narativ je zajímavý hned v několika ohledech. Za prvé, velmi dobře ilustruje, že vyškrtnutí či vyloučení z KSČ zásadním způsobem zpochybnilo pozici dané osoby v pracovním kolektivu. Pokud nebyli takto stigmatizovaní lidé ochotni podřídit se novým podmínkám či projevit dostatečnou loajalitu, byli postupně degradováni, případně donuceni k odchodu. Za druhé, pokud existovala vůle na obou stranách (prověřujících i prověřovaného) bylo možné, vzhledem k vágnosti a vyprázdněnosti některých oficiálních dobových ideologických termínů a kategorií (protagonista, oportunist, pomýlený apod.) nově „přeložit“ konkrétní postoje a činy do podoby přijatelné pro obě strany.⁷⁶⁴ Za třetí, úryvek kromě průběhu stranických prověrek ilustruje také ještě jednu skutečnost, a sice že v důsledku normalizace se ČSLA potýkala s masivním nedostatkem kvalitních kádrů, což mělo za následek, že odchod vyloučených důstojníků se neúměrně prodlužoval až do doby, než za ně armáda našla adekvátní náhradu. V srpnu 1970 proto vedení armády vydalo směrnici, která umožňovala v individuálních případech „neslučovat ztrátu členství ve straně se ztrátou povolání“ a ponechat i tyto důstojníky na některých vymezených funkcích v armádě, při současném vytvoření seznamu funkcí, na něž nesmí být v žádném případě zařazeni.⁷⁶⁵ V některých případech se jednalo až o pět let. V důsledku toho lze

⁷⁶³ Rozhovor s J. LO. vedl Jiří Hlaváček, 16. 5. 2010. Osobní archiv autora.

⁷⁶⁴ Za významnou lze považovat v této souvislosti právě kategorii „pomýlených“ či „svedených“, která umožňovala přesunout důraz hodnocení z (nezměnitelné) minulosti na současnost a budoucnost. Viz Černá, Marie: *Náš nepřítel oportunist. Prověrky roku 1970 v Československu*. In: Černá, Marie – Cuhra, Jaroslav a kol.: *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012, s. 87–89.

⁷⁶⁵ Chrastil, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*, s. 128.

v narativech najít řadu (s ohledem na cíle normalizace) paradoxních situací jako např. když byl „nespolehlivý“ důstojník postavený mimo službu povolán zpět, aby řídil letový provoz v rámci spojeneckého cvičení apod.⁷⁶⁶ Nedostatek kvalitních kádrů na vyšších funkcích řešila ČSLA rychlým povyšováním nižších důstojníků či rovnou jejich dosazováním na zodpovědná místa, o čemž svědčí např. následující úryvek, v němž pamětník vzpomíná jakým způsobem mu bylo v roce 1974, krátce po dovršení jeho třiceti let, generálem oznámeno, že bude velet pluku:

Soudruhu kapitáne nemyslete si, že jdete velet pluku proto, že byste byl chytřejší nežli jiní a měl dostatek zkušeností. ÚV KSČ vyhodnotil, že válka do pěti let určitě nebude. A kdyby snad poté byla, potřebujeme, aby vaše generace měla za sebou velení pluku a mohl jste zastávat střední a vyšší funkce.⁷⁶⁷

V témže memoárovém sborníku se však lze také dočíst, že tento způsob řešení přinášel svá úskalí a v některých ohledech tak mohl vést ke snížení bojeschopnosti armády:

Úbytek vojáků z povolání – důstojníků řešila armáda v té době zřízením tzv. ročních a dvouletých důstojnických škol. (...) U dělostřeleckého pluku bylo takových důstojníků několik. Inteligence většiny z nich byla na nízké úrovni a neumožňovala úspěšný výkon funkcí, do kterých byli ustanoveni. To pochopitelně u dělostřelectva, kde matematika je základem odbornosti, nestačilo. Řídit bojové střelby z děl s těmito důstojníky bylo možno přirovnat k výcviku v přežití.⁷⁶⁸

Armáda přitom používala různých metod jak „očistný proces“ prezentovat veřejnosti ve „správném světle“ a propouštěla spolu s vojáky režimu nepohodlnými také problémovou skupinu důstojníků. Jako hlavní důvody propuštění tak byly nejčastěji uváděny: neschopnost, neobornost, popř. holdování alkoholu.⁷⁶⁹ Těchto „apolitických“ argumentů využívali na svou obhajobu v rozhovorech často pamětníci z řad normalizovaných vojáků a podobné názory lze nalézt rovněž v memoárové literatuře:

Nalejme si však čistého vína: důvod k propuštění z armády po roce 1968 byl ne vždy politický, jak se tím leckteří po převratu [listopad 1989] oháněli. Příčinou byla i neschopnost, neobornost a holdování alkoholu atd.⁷⁷⁰

Část narátorů zachránila během prověrek skutečnost, že v době srpnové intervence pobývali na dovolené, tudíž pokud aktivně nevystupovali proti okupaci po svém návratu (což při střízlivém zhodnocení situace po návratu k útvaru nebylo příliš pravděpodobné) zůstali velmi často stranou „běsnění“ normalizátorů.⁷⁷¹ O něco déle setrvali v armádě také

---

⁷⁶⁶ Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 27. 5. 2010. Osobní archiv autora.

⁷⁶⁷ Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 185.

⁷⁶⁸ *Ibidem*, s. 174.

⁷⁶⁹ V oficiálních statistikách armádní provenience čísla důstojníků, kteří byli z politických důvodů propuštěni z armády, najdeme zpravidla rozmělněna do celé řady podskupin s různým zdůvodněním – např. reorganizace, vlastní žádost při splnění závazku, vlastní žádost při nesplnění závazku, celkově hodnocen nevyhovující, nevyhovuje z jiných důvodů, převod, zdravotní důvody, starobní důchod apod. (Chrastil, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let 126–127.*)

⁷⁷⁰ Sochor, Ladislav: *Vzhůru do oblak*, s. 47.

⁷⁷¹ „Takže 21. srpen jsem prožil na dovolené. Takže potom, když jsem po tý invazi nastoupil k útvaru, tak v podstatě tam probíhaly ty čistky, ale já jsem v té době u útvaru nebyl, čili jsem byl vlastně čistej, jo?“ (Rozhovor se Z. Z. vedl Jiří Hlaváček, 19. 9. 2013. ÚSD COH, *Rozhovory.*)

nestraníci, kterým se první kolo čistek vedených po stranické linii sice vyhnulo, ale již v srpnu 1970 ÚV KSČ schválil směrnici upravující prověrky na základě „pracovně politických hodnocení“, do níž spadali také apolitičtí příslušníci ČSLA:⁷⁷²

My [nestraníci] jsme se jim [komunistům] tak trochu smáli, protože jsme si říkali: „komunisti si to vyřizují mezi sebou, to je dobře, že na nás nemůžou“. A skutečně oni byli hodně ve stresu, báli se mluvit nahlas a my jsme byli docela v pohodě, protože nás nikdo vyloučit ani vyškrtnout nemohl (...) V sedmdesátém na podzim bylo cvičení na Doupově. (...) A asi měsíc na to mi zarazili létání. Bylo nás několik, ale udělali to tak, že nám zakázali létat na nadzvukových letadlech a poslali nás na přeškolení na vrtulníky. (...) Tak jsme tři odešli a přeškolili jsme se na vrtulníky. Byli jsme tam asi půl roku a přišli jsme zpátky (...). Zase pokračovala ta normalizace a za půl roku už jsme nebyli schopni létat ani na těch vrtulnících. To jsme se dozvěděli, že nás chtějí vyhodit. Měl jsem kolegu komunistu. Ten za mnou přišel a říkal: „napsali jsme ti posudek, kdybychom ti napsali lepší, tak tady vydržíš ještě rok, ale stejně tě pak vyhodí.“ To mi řekl na rovinu.⁷⁷³

Obecně lze konstatovat, že normalizační vojáci v doplňcích k životopisům a při stranických prověrkách uváděli spíše neutrálně laděné hodnocení pražského jara a okupace, přičemž o svém vlastním dobovém postoji se příliš nerozepisovali.⁷⁷⁴ Strategie „přežití“ byla v tomto případě jasná: stručně a pokud možno mnohoznačně vyjádřit svůj opatrný nesouhlas s okupací („vstup vojsk mě zaskočil“, „nepovažoval jsem jej za vhodné řešení“) a především se vyhnout jakémukoliv podrobnému líčení konkrétních událostí a používání citově zbarvených výrazů. Částečně tak sice lze hovořit o pragmatismu, zároveň však (s vědomím možné stylizace) nikdo z výzkumného vzorku (prý) otevřeně neuvedl, že by s okupací principiálně souhlasil. Postoje normalizačních vojáků tedy nelze jednoznačně odsoudit či považovat za formu kolaborace, jak jej obvykle hodnotí rehabilitovaní vojáci. Obecně totiž v rámci očištného procesu sehrávaly v hodnocení jednotlivců významnou roli osobní vazby, dosavadní vztahy v pracovním kolektivu a především pak složení samotných prověřkových komisí. Díky vstřícnějšímu přístupu i známostem tak zůstala v armádě i část normalizačních vojáků, kteří s okupací nesouhlasili, což byl také případ narátora, jehož obsáhlou citací začínala podkapitola věnovaná průběhu srpnové okupace:

Po stranické linii byl pohovor. Přesně vím, v které kanceláři a stála tam skupina lidí, který měli na ten pohovor jít. A teď se dohadovalo, kdo půjde první a tak. Já říkám: „vy jste blbý nebo co, stejně tam budeš muset jít.“

Zaklepal jsem, šel jsem dovnitř a teď oni na mě: „soudruhu a jak to, a tvůj vztah“ a tak. Já říkám: „vy mluvíte s kým? S hotentotem? Vy jste tu nebyli?“ To byli kluci, jeden z nich byl můj spolužák, říká: (...) „tys tu nebyl s náma? Na co se mě to ptáš? Ty nevíš, co jsem dělal?“

⁷⁷² Chrastil, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*, s. 128.

⁷⁷³ Rozhovor s J. KU. vedl Jiří Hlaváček, 20. 4. 2009. Osobní archiv autora.

⁷⁷⁴ „A tak si dovoluji citovat své vlastizrádné prohlášení z roku 1969: Srpen 1968 na mě působil, možná pod vlivem dovolené, jako uklidnění celkové vnitřní situace. Proto mě vstup pěti zemí Varšavské smlouvy do ČSSR překvapil. Po řadě osobních, rozumových i citových kolizích jsem pro v tu dobu dospěl k závěru, že to není nejvhodnější řešení, které by prospělo situaci u nás i celkové situaci v mezinárodním komunistickém hnutí.“ (Vacek, Miroslav: *Na rovinu*, s. 67.)

Vždyť já vím, cos dělal ty, tak prosím tě, v klidu, jo? To, že nám seděj [Sověti] za krkem, je nám velmi příjemné všem.“ (...) Budeme v tom muset přežít, tenkrát jsme si mysleli, že to nebude tak dlouhý. Ale všichni jsme měli rodiny a měli jsme svojí práci, kterou jsme měli rádi. A najednou do toho přišlo tohle [okupace].

A oni za první tři dni nevyhodili nikoho. Tak šli na pohovor, ten výbor, už se to zpátky nevracelo, že by přišli a znova jsem šel, ne. (...) Chytlo to třeba můj kamaráda (...), a to protože od nás odešel a šel k jinému útvaru. On mi říkal: „čoveče, (...) u tankistů mi nabízejí velitele radiový roty tankovýho pluku. Já říkám: (...) „je to sice blízko, ale víš co, ono na mě to dělá dojem, že kdo odejde a dostane se do cizího prostředí, tak pro ty lidi, kteří jsou tam, bude cizí. Oni k němu nebudou mít žádnéj vztah a jestli se bude někdo vyhazovat a propouštět, tak to odnesou první tyhle lidi.“ A taky, že jo.⁷⁷⁵

Nejčastějším způsobem, kterým se snažila vyšší místa zabránit „negativním vlivům“ daného jedince na ostatní příslušníky útvaru, bylo právě přeložení, po němž následovalo – v případě straníků – vyškrtnutí ze strany, popřípadě rovnou vyloučení.

Zatímco vyloučení bylo zpravidla definitivní, vyškrtnutí znamenalo „pouze“ zastavení dalšího kariérního postupu a zařazení na podřadnou funkci. Další vývoj opět závisel na postoji a angažovanosti nadřízených. Vyškrtnutí mohlo časem – s ohledem na již zmiňované nepsané početní limity – vést k vyloučení, ale také k dlouhodobému setrvání v armádě, přičemž v ojedinělých případech (dle vstřícnosti útvarové organizace) dokonce i k opětovnému přijetí do KSČ. To byl také případ jednoho z narátorů, který byl nejprve v roce 1969 ze strany vyškrtnut a o deset let později (s ohledem na své kvalitní služební výsledky a obavu o budoucnost svých dětí) znovu přijat:

Ted' byl se mnou problém v těch sedmdesátých letech. (...) Do roku 1975, to byla hrůza, ani povýšit, ani nějaké odměny. To neexistovalo (...). Všechno to bylo pro nás [vyškrtuté z KSČ] zaražené. No a kolem roku 1979 přišel za mnou velitel a říkal: „víš, my tady jsme uvažovali o vás, že máte takové problémy, že se na vás hledí skrz prsty a my jsme se rozhodli, že vás opět vezmeme do strany.“ Já mu říkám: „co blázníš, prosím tě? A on mně tehdy řekl jednu větu: „tvoje děti (...), pokud vím, se velice dobře učí oba dva, budou končit střední školu a uvědom si, jestli se dostanou dál do školy nebo ne“ (...) A tak jsem si to uvědomil a říkám: „ale otevřeně ti říkám, jestliže ano, tak je to jenom kvůli těm dětem.“ On říká: „já tě docela chápu.“⁷⁷⁶

Po dvou příkladech, v nichž bezproblémové vztahy v pracovním či stranickém kolektivu měly pozitivní dopad na další osud narátorů uveďme také opačný případ, který potvrzuje, že špatná konstelace při prověrkách mohla být vyvolána také rozpory v kolektivu a snahou prověřujících snadno odstranit nepohodlného „protivníka“. V některých případech tak v rámci mocenského boje docházelo k naprosto paradoxním situacím, kdy byl během stranických čistek z KSČ (a následně i z ČSLA) vyhozen např. i zarytý komunista, který s obrodným procesem od počátku otevřeně nesouhlasil:

---

⁷⁷⁵ Rozhovor s P. Č. vedl Jiří Hlaváček, 8. 8. 2012. ÚSD COH, *Rozhovory*.

⁷⁷⁶ Rozhovor s L. J. vedl Jaroslav Vašut, 30. 5. 2013. ÚSD COH, *Rozhovory*.

Tři pánové mi četli z papíru nějaká obecná obvinění, která zřejmě předem měli připravená pro všechny, co prověřovali. Bylo mi skoro k smíchu, když prý jsem „nedocenil nebezpečí pravicového oportunismu“, protože sám jsem celý svůj život uvažoval, jestli nejsem trochu příliš levicový radikál. Nic mi nemohli konkrétního přisoudit, a tak mi přišli, že jsem na té konferenci polemizoval s vystoupením na podporu konsolidačního procesu.* To mi potom taky napsali do posudku se závěrem na vyloučení z KSČ. Ten zápis z pohovoru si napsali dodatečně sami, bez mého vědomí, natož souhlasu. Dali mi jen čistý papír, abych ho dole podepsal, že prý mají málo času. Když jsem byl na odchodu, tak ještě jeden z nich „mi chtěl pomoci“ a navrhl: „My víme, žeš podepsal rezoluci proti článku 2 000 slov, ale bylo by pro tebe lepší, kdybychom ti tam napsali, že jsi s tím článkem souhlasil. Jinak ti tam napíšeme, žeš prokázal malou politickou bdělost a budeš to mít horší.“ Tak jsem to měl skutečně horší a stal se ze mne občan nejnižší kasty. (...) ⁷⁷⁷

Někteří lidé se diví, proč jsem přes šikany a příkoří zůstal komunistou. Odpověď není tak složitá. Pevně věřím, že socialismus je budoucnost světa, a je mi přímo fyzicky odporný kapitalismus, hlavně ten americký, tedy i ten nynější (2012) v Čechách. To jsem měl změnit své přesvědčení kvůli jednomu mizerovi a několika kariéristům? Ztratil jsem nespravedlivě stranickou legitimizaci, kterou jsem si výjimečně vysloužil už ve svých šestnácti letech. Poznal jsem poctivé komunisty bez legitimace a zavilé antikomunisty s legitimací, dokonce i v uniformě Lidových milicí. ⁷⁷⁸

Podle Condoleezy Riceové skončilo období normalizace oficiálně ve chvíli, kdy bylo dosaženo politické neutrality ČSLA, tj. po dokončení rozsáhlých čistek v letech 1970 a 1971. Následovaly první kroky směřující ke konsolidaci armády, mezi nimiž lze rozlišit dva typy opatření: ideologické působení (tj. zvýšení politické uvědomělosti a opětovná socializace stávajících příslušníků ozbrojených sil) a rozsáhlá propagační kampaň spojená s nábořem nových důstojníků, kteří měli nahradit oběti čistek a vojáky, kteří dobrovolně odešli do penze. ⁷⁷⁹ V závěru většiny dobových interních materiálů ČSLA z počátku sedmdesátých proto můžeme nalézt konstatování v tom duchu, že útvary jsou „plně konsolidovány“, zabezpečují plnění úkolů v duchu rozkazů ministerstva národní obrany a jejich morálně politický stav odpovídá závěrům XIV. sjezdu KSČ, přičemž drtivá většina příslušníků stojí „pevně na pozicích současného politického vedení“ a v praxi prosazuje politickou linii strany. ⁷⁸⁰

---

* V předcházejícím textu pamětník vzpomíná jak se v březnu 1969 účastnil konference, na níž se ohradil proti návrhům konkrétního jednotlivce na vyloučení označených funkcionářů. Vystoupil a otevřeně obvinil iniciátora, že porušuje stanovy KSČ a očerňuje soudruhy, kteří se nemohou bránit (jednalo se o funkcionáře, který se zastřelil), následně byl označen za nepřítele strany a zbabělce.

⁷⁷⁷ Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 168–169.

⁷⁷⁸ *Ibidem*, s. 173.

⁷⁷⁹ Riceová, Condoleeza: *Nejisté spojenectví*, s. 174.

⁷⁸⁰ Celkové výsledky stranických čistek v rámci ČSLA byly mnohem děsivější. Podle údajů Hlavní kádrové správy ztratilo k 1. 12. 1970 členství v KSČ 7 770 příslušníků stálého stavu, z toho 6 601 důstojníků (85 % celkového počtu) a 1 169 rotmistrů a praporčíků. To představovalo v této době 16,1 % všech důstojníků, z komunistů důstojníků bylo ze strany exkomunikováno 20,4 %, z praporčíků komunistů 25,8 %. Z uvedeného celkového počtu postižených bylo 52,4 % z komunistické strany vyloučeno a 47,6 % bylo zrušeno členství. Protože proces služebního postupu odchodu důstojníka z armády byl formálně značně složitý a časově náročný, bylo k tomuto datu propuštěno z armády zatím jen 677 příslušníků stálého stavu, většinou oběti první vlny čistek, ostatní byli v různých fázích řešení.

Dominanty paměti jsou v případě normalizačních čistek poznamenány dobovou celospolečenskou atmosférou, kterou lze obecně charakterizovat úpadkem a změnou poměrů. Narátoři často poukazují na „nečestnost“ a bezcharakternost kariéristů, kteří bez ostychu hodili své dosavadní kamarády přes palubu jen proto, aby si zajistili vlastní služební postup často v řádech několika stupňů. V tomto kontextu také rozhovory ilustrují všudypřítomné obavy z udavačství:

Ještě bych rád zdůraznil jednu věc. Když jsem odcházel z armády, to bylo v tom červenci [1971]. (...) Považoval jsem za nutný se s velitelem útvaru rozloučit. A on mi povídá: „za ty léta, co jste pro armádu udělal, byste si zasloužil odměnu, ale já vám jí dát nemůžu, já bych jí mohl zaplatit. To jsem pochopil. A pak řekl větu, kterou si dodneška pamatuju: „ale kdybyste to chtěl někdy použít proti mně, tak to zapřu!“ A tehdy jsem si řekl: „seš svině, prostě jestli si myslíš, že já bych se na tobě hojil, tak seš vedle.“ Odepsal se u mě a vy jste teďko první člověk, kterému jsem to řekl. (...) Bylo to ubohý.⁷⁸¹

Jak uvidíme v následující podkapitole, aktérské jednání odehrávající se bezprostředně po intervenci vojsk Varšavské smlouvy představuje z hlediska pamětnické reflexe klíčový prvek konstrukce vlastní profesní identity a zároveň také neuralgický bod kolektivní paměti zkoumané skupiny, v němž dochází k jejímu rozštěpení na „poražené hrdiny“ (tj. osmašedesátníky) a „zbabělé vítěze“ (normalizační vojáky). Narativy jiného typu jsou přitom zcela marginální. Pouze dva pamětníci (jeden důstojník a jeden poddůstojník) z celého výzkumného vzorku vyřešili svůj nesouhlas s dobovými poměry v armádě tím, že sami podali výpověď, tj. nečekali až budou vyhozeni. Tito narátoři tedy nespádají do kategorie rehabilitovaných, ačkoliv příčinou jejich dobrovolného odchodu byl taktéž nesouhlas s okupací, resp. následnou normalizací ČSLA.⁷⁸²

Celkově během prověrek ztratilo členství v KSČ v rámci armády 10 465 členů, což při počtu členů 54 704 (k 1. 1. 1970) činilo téměř 20 %. Z tohoto počtu bylo 72,5 % vojáků z povolání, 21 % občanských zaměstnanců a 6,4 % vojáků základní služby. Tyto masové odchody nezůstaly samozřejmě bez vlivu na zastoupení komunistů v jednotlivých složkách armádního organismu. U generálů a důstojníků klesl počet komunistů z 81,8 % na 66,5 %, u praporčíků z 47,5 % na 36 % u vojáků základní služby z 3,1 % na 2,4 % a občanských pracovníků z 20,7 % na 16,9 %.

Nejvíce byly čistkami postiženy tiskové, vědecké a umělecké složky armády, kde ztratilo členství ve straně až 34,8 % jejich dosavadních příslušníků. Percentuálně byli nejvíce postiženi piloti (plných 39,6 %) a učitelé vojenských škol (34,6 %), dále vědečtí a kulturní pracovníci (27,22 %) a lékaři (27,18 %). Viz Chrástil, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*, s. 124–125.

⁷⁸¹ Rozhovor s J. R. vedl Jiří Hlaváček, 22. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁷⁸² „Já jsem je [ty, co zůstali sloužit v armádě po roce 1968] chápal. Každý racionálně uvažující člověk by neměl stavět nějaké ideály nad vlastní rodinu. Ona to byla pro hodně těch kluků víceméně existenční otázka. Zůstat nebo odejít. Přece jen člověk byl z té armády zvyklý na určité životní standard. Měl jste manželku, malí děti a teď v té době mít škraloup, to nebyla legrace. Já jsem tu otázku ale takhle nestavěl. Ve chvíli, kdy se po mně chtělo, abych v té svojí práci zohledňoval postoje k srpnu, tak jsem do toho prostě hodil vidle. Nečekal jsem až mě vyhodí nebo vyloučí. S okupací jsem nesouhlasil, takže ještě než to [prověrky] začalo jsem si podal žádost do civilu. (...) U komunistů jsem ale zůstal, ta utopická myšlenka je podle mě správná, problém jsou vždycky lidi.“ (Rozhovor s K. T. vedl Jiří Hlaváček, 20. 12. 2010. Osobní archiv autora.)

Porážení hrdinové ve stínu zbabělých vítězů: střet kolektivních pamětí

Podle francouzského sociologa Maurice Halbwachse je tím, kdo má paměť, sice vždy jednotlivec, ale jeho paměť získává tvar teprve až v kolektivu.⁷⁸³ Sociální či kolektivní paměť je obrazem, jež si daná skupina sama o sobě vytváří a zdůrazňuje tak odlišnost navenek, zatímco vnitřní rozdíly se naopak zastírají. Z procesu společného vzpomínání se poté rodí nejen podstata skupinové identity, ale i současná podoba a vize budoucnosti, přičemž tato identita je dále předávána skrze vypravování (tradování) příběhů.⁷⁸⁴ V případě, že daná vzpomínka nezapadá do komplexního rámce prezentovaného skupinou, bývá zapomenuta nebo nově reinterpretoována a následně opětovně uložena jako pravdivá. „Hluchá“ místa v individuální paměti jsou tak obvykle vyplněna či přepsána obecně (resp. kolektivně) přijímanou verzí minulosti.⁷⁸⁵

V případě výzkumného vzorku jsou více než tři čtvrtiny narátorů nějakým způsobem oficiálně organizováni, což mimo jiné svědčí o významu komunitní komemorace pro profesní identitu aktérů.⁷⁸⁶ Normalizační vojáci se sdružují obvykle v klubech vojenských důchodců (KVD), výjimečně pak v (ultralevicovém) Klubu pohraničníků, zatímco většina osmašedesátníků patří mezi členy Vojenského spolku rehabilitovaných (VSR). Vedle toho však v České republice existuje ještě celá řada dalších organizací, jejichž členy se pamětníci z řad bývalé ČSLA mohou stát, což činí celou situaci kolem setkávání vojáků poněkud nepřehlednou.⁷⁸⁷ V těchto organizacích navíc často existují různé názorové proudy (včetně těch radikálně militantních), čímž dochází ke tříštění členské základny do různých frakcí. Faktem zůstává, že vliv institucionalizovaného sdružování se ve vzpomínkách pamětníků projevuje nezanedbatelným způsobem. Narátoři se pravidelně vzájemně setkávají, sdílejí své názory, diskutují, doporučují si vzájemně literaturu, filmy apod., přičemž lze předpokládat, že frekvence těchto setkávání je vyšší než v neorganizovaném prostředí. V případě VSR pak hraje klíčovou roli také politika paměti, resp. kolektivní snaha o dosažení politického cíle, tj. získání finančního odškodnění pro rehabilitované vojáky od českého státu.⁷⁸⁸

V kontextu vlivu skupinové komemorace na individuální a kolektivní paměť členů zájmových skupin je zajímavé sledovat tzv. tradovací typy, které představují typické

---

⁷⁸³ Halbwachs, Maurice: *Kolektivní paměť*, s. 51.

⁷⁸⁴ Andrews, Molly: Politika a zapomínání. Rekonstrukce minulosti v přechodu k postkomunismu. In: Konopásek, Zdeněk (ed.): *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*. Praha, Karolinum, 2009, s. 89.

⁷⁸⁵ Portelli, Alessandro: *The death of Luigi Trastulli, and other stories*. New York, SUNNY Press 1991, p. 20.

⁷⁸⁶ Viz *Tabulka a graf č. 15: Rozdělení výzkumného vzorku*.

⁷⁸⁷ Vedle již zmiňovaných viz např. Asociace Vojáci společně, Svaz důstojníků a praporčíků Armády ČR, Asociace vojenských a leteckých přídelenců akreditovaných v ČR; Svaz Pomocných technických praporů – vojenských táborů nucených prací, Československá obec legionářská, Sdružení válečných veteránů ČR, Český svaz bojovníků za svobodu aj.

⁷⁸⁸ Politika paměti je v tomto kontextu chápána jako kontrolní nástroj komunity uplatňovaný prostřednictvím nastolení specifické interpretace minulosti, tj. jedná se o instrumentální ideologickou praxi zpravidla prosazující jedno kanonické (dominantní) vyprávění o minulosti. Viz Maslowski, Nicolas: Politika paměti jako nástroj manipulace a morálky. In: Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří (ed.): *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha, Karolinum 2014, s. 69–81.

(opakující se) scénáře vyprávění, jež se v rozhovorech vyskytují. Autoři výzkumu o třígenerační reflexi nacismu a holocaustu v německé rodinné paměti v čele se sociálním psychologem Haraldem Welzerem identifikovali na základě analýzy interview celkem šest tradovacích typů: příkoří, ospravedlnění, distancování, fascinace, překonání a hrdinství.⁷⁸⁹ Každý z nich přitom podle jejich názoru slouží (či dle potřeby může sloužit) jako určitá forma zpětné legitimizace dobového aktérského jednání, jejímž prostřednictvím se pamětníci vyrovnávají s minulostí. Tradovací typy se ukázaly být víceméně univerzálním nástrojem klasifikace, čemuž nasvědčuje mimo jiné také skutečnost, že shodné narativní strategie lze identifikovat i v rozhovorech s normalizačními vojáky a osmašedesátníky.

Obě skupiny pamětníků přitom využívají obdobné narativní strategie *heroizace* a *viktimizace*. Část normalizačních vojáků se nepochybně považuje za *hrdiny* minulého režimu, kteří bránili Československo bez ohledu na dobové poměry, zároveň se však v některých případech staví do role *obětí*, protože jimi demokratický režim (a veřejnost) po roce 1989 spíše opovrhne. Skupina rehabilitovaných vojáků je s ohledem na své politické cíle mnohem pružnější a přizpůsobivější. Obě strategie jsou totiž osmašedesátníky využívány prakticky současně. Na jedné straně se považují za *hrdiny* normalizace (tj. neztratili svou čest), na straně druhé jsou však zároveň jejich *obětmi* (tj. ztratili své zaměstnání). Stejně tak po roce 1989 mohou být chápáni jako *hrdinové*, kteří se vrací do armády nastolit pořádek, ale zároveň také jako *oběti*, protože po reaktivaci v armádě příliš dlouho nevydrží a svou rehabilitaci nepovažují za dostatečnou. Zatímco normalizační vojáci, vzhledem ke svému dalšímu setrvání v ČSLA, pracují v rozhovorech navíc také se strategií *ospravedlnění* (tj. profesionalismus je zavazoval k tomu, aby zůstali sloužit i v normalizované armádě), rehabilitovaní vojáci (s ohledem na přechod do civilního prostředí) využívají narativní typ, jehož podstatou je *překonání* (tj. zkušenosti z armády jim umožnili rychle se adaptovat a dosáhnout nadstandardních výsledků v civilní sféře).

Z perspektivy normalizačních vojáků převažuje pojetí, v němž je „tradice obrany vlasti“ chápána jako svým způsobem esenciální záležitost vojenské profese a tedy základní stavební kámen identity každého „opravdového“ vojáka.⁷⁹⁰ Pamětníci sami sebe chápou především právě jako vojenské profesionály, a proto také (ve většině případů) neměli problém ani s pokračováním ve službě v „nové“ (tj. demokratické) armádě po roce 1989, a to i přes fakt, že nemalá část veřejnosti nevnímala jejich setrvání na relativně vysokých armádních postech příliš pozitivně. Pro vojáky z povolání však podle jejich názoru posun

---

⁷⁸⁹ Viz Welzer, Harald – Mollerová, Sabine – Tschuggnallová, Karoline: *Můj děda nebyl nácek*, s. 65–68.

⁷⁹⁰ „Zato nás v srpnu 1968 přepadli naši nejlepší spojenci a došlo při tom bohužel i ke ztrátám na životech civilních občanů. Kromě obrovského ponížení, které tehdy prožili vojáci ČSLA, se znovu ukázalo, že občané v Čechách, na Moravě, ve Slezsku i na Slovensku potřebují svoji armádu, který by je byla schopna chránit. Právě toto vědomí vojáků ČSLA bránit svou zemi zem proti jakémukoliv nepříteli bylo hlavním důvodem jejich další poctivé služby.“ (Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*, s. 12.)

od obrany „pracujícího lidu“ k „obraně svobody a nezávislosti“ nepředstavoval z hlediska zavedených pořádků a pracovní náplně prakticky žádnou změnu.⁷⁹¹

Důraz na profesionalitu se v několika případech v narativech pojí s jakýmsi (zčásti zřejmě alibistickým) morálním závazkem, který na svá bedra berou právě normalizační vojáci. Tito pamětníci sice vnitřně s okupací nesouhlasí, ale právě proto je podle jejich názoru nutné, aby v ČSLA zůstali, přičemž důvody pro takové jednání jsou minimálně dva. Normalizační vojáci měli představovat jakýsi vyrovnávací prvek vůči skutečným „normalizátorům“, kteří se podíleli na provádění čistek, zároveň však měli být také zárukou kvality a bojeschopnosti ČSLA (tj. z jejich pohledu se rozhodli zbytečně neuvolňovat místo neschopným, čistě politickým, kádrům):⁷⁹²

Podívejte se, já jsem především voják. Můžete si tom myslet, co chcete, ale my jsme dostali rozkaz a ten jsme splnili. Rozkaz zněl: neklást odpor! Pokud by byl rozkaz bojovat, tak by to byla jiná, ale takový rozkaz vydán nebyl. Já sám jsem s okupací nesouhlasil, ale proč bych proti ní měl nějak veřejně vystupovat nebo vykřikovat něco nahlas, když bylo naprosto jasné, že to nemá smysl, protože ty poměry byly takové jaký byly? Necejtím, že bych udělal něco špatně nebo nemorálně. To byla otázka profesní cti! Voják má sloužit, a ne řešit politiku, protože potom by nebyl vojákem ale politikem. Těch kluků, co vyhodili mi bylo líto, protože to byli schopní vojáci. Ale právě proto jsme tam museli zůstat my. (...) Kolikrát jsme si říkali, tak když teď půjdeme od války, tak kdo tu zůstane bránit naši republiku? Protože ty kariéristy, co dělali ty prověrky, ti jen mleli pantem, ale jako vojáci byli totálně neschopní! Čili to byla naše morální povinnost, zůstat tam, aby ta armáda byla bojeschopná.⁷⁹³

V souvislosti s otázkou profesionality důstojnického sboru tak lze skrze narativy normalizačních vojáků zprostředkovat také způsoby jejich nazírání na rehabilitované kolegy. Jejich perspektivu přitom rozhodně nelze považovat za „mýtotvornou“. Spíše naopak, většina pamětníků, kteří sloužili po roce 1968 nadále v armádě považuje osmašedesátníky za „přeceňovanou“ skupinu. Podle jejich názoru by rehabilitovaní klidně sloužili dál a většina by si ráda „nasykala popel“ na hlavu, jenže z různých důvodů jim to nebylo umožněno (hlavní roli zde hrály především osobní antipatie), přičemž v několika případech bylo upozorňováno také právě na jejich nedostatečnou profesionalitu. Ačkoliv na základě necelé třetiny pamětníků z řad normalizovaných vojáků nelze považovat tento narativ za převažující, je možné konstatovat, že zde dochází k jakémusi generačnímu

---

⁷⁹¹ To nicméně neznamená, že by byli s průběhem „demokratizace“ v resortu obrany na počátku devadesátých let všichni spokojeni, spíše naopak. Míra jejich nespokojenosti je přitom logicky nepřímo úměrná délce jejich setrvání ve službě po roce 1989. Čím déle tito vojáci sloužili, tím pozitivněji hodnotí transformační proces a další vývoj armády (od reorganizace vojsk, přes zkrácení základní vojenské služby až po úplnou profesionalizaci a specializaci armády). A naopak, čím dříve tito vojáci odešli do zálohy, tím negativnější postoj zaujímají k porevolučnímu směřování a koncepci českých ozbrojených sil. (Hlaváček, Jiří: *Copak je to za vojáka...*, s. 119.)

⁷⁹² Tato interpretace však nebyla ojedinělá ani u rehabilitovaných vojáků. Na otázku tazatele, proč narátor čekal až ho vyhodí z armády místo toho, aby odešel sám (a téměř bez postihu), jeden z osmašedesátníků uvedl: „My jsme si mysleli, že bude lepší, když tam zůstaneme, abychom to trochu ohlíželi, jestli mi rozumíš. Říkal jsem si prostě, lepší když tam zůstanu já jako normální, než aby přišel na moje místo nějaký blb, co rozpoutá válku. Asi v tomhle duchu.“ (Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 27. 5. 2010. Osobní archiv autora)

⁷⁹³ Rozhovor s F. P. vedl Jiří Hlaváček, 2. 4. 2012. Osobní archiv autora.

střetu. Část mladší generace normalizovaných vojáků poukazuje na to, že většina rehabilitovaných se dostala do armády prostřednictvím náboru dělnických kádrů na koci čtyřicátých a v první polovině padesátých let a neměla tedy dostatečnou kvalifikaci, zatímco oni přicházejí až později a nejsou tedy zatíženi „minulostí“, tj. sebe sami považují za „větší“ profesionály:

Po tom roce 1969 možná víc jak polovička dneska těch rehabilitovanejš, byla vyhozenejš z toho důvodu, že na to neměli, na tu vojnu, že se tam dostali před tím z politickejch důvodů, protože v těch padesátých letech brali kohokoliv. Bez vzdělání, bez ničeho. Čili to bylo první prakticky síto armády, ten 69. Jenže dneska se z toho udělal politickej problém. Ale že tam třeba někdo vystoupil proti Rusům, no tak vystoupili. A pokud se to dostalo ven, tak museli odejít, logicky. Sověti nás obsadili a vládli tady. (...) Ono se zase jim většinou nic nedělo, protože se udělal zákon a dostali výsluh. Čili oni většinu v tom civilu pak vydělali, pokud ty lidi byli schopný. Pokud nebyli schopný, tak si nevydělali. (...) Já jsem to poznal, když [1990] jsem přišel na ministerstvo, tak tam bylo „x“ lidí, kteří byli takzvaně rehabilitovaný a vrátili se zpátky do armády. Bohužel někteří na to neměli. Zase z toho politickýho hlediska tam byli dosazený, aby tam dosloužili a měli ten vojenskej důchod.⁷⁹⁴

Další narativní vzorec je založen na stranickém hledisku, pamětník hodnotí situaci zcela pragmaticky, zároveň však nepokrytě míří také do vlastních řad, protože sám byl členem KSČ a v armádě zůstal sloužit až do rozdělení Československa v roce 1993:

Utkala se tam jedna část [komunistické] strany s druhou částí strany v armádě. A ti, co nebyli dostateční hajzlové nebo byli slabší [rehabilitovaní], tak vypadli a dneska to považují za nějakou odbojovou činnost. (...) V tom šedesátém osmém roce jsme všichni [ČSLA] byli proti vstupu Rusů, ale část z nich překabátila. (...) a ti tam zůstali. A ti, co včas nepřekabátili, ať už z blbosti nebo proto, že jim to neumožnili ti, co se drali na jejich místa, tak ti vyletěli.⁷⁹⁵

Tento názor byl však naprosto ojedinělý. I v případě, že se v narativech objevily pragmatické důvody obvykle byly dále kombinovány právě s vojenskou profesionalitou. Nikdo z pamětníků tak otevřeně nekonstatoval, že by v ČSLA zůstal jen z čistě materiálních pohnutek.

Proti konceptu profesní cti normalizačních vojáků lze postavit představu druhé části výzkumného vzorku (tj. rehabilitovaných), která je založena na premise, že vzhledem k tomu, že vojákům nebyl dán přímý rozkaz k „obraně vlasti“, nemohli svůj odpor vůči intervenci vyjádřit aktivně („bojem“), ale pouze pasivně prostřednictvím svého nesouhlasného postoje. Podstatou „čestného“ jednání je pak z jejich pohledu osobní rozhodnutí jednotlivce důsledně zastávat své názory (podpora ideálů pražského jara, nesouhlas s intervencí) bez ohledu na další vývoj událostí (tj. stranické prověrky).

---

⁷⁹⁴ Rozhovor s J. P. vedl Jiří Hlaváček, 8. 4. 2013. ÚSD COH, *Rozhovory*.

⁷⁹⁵ Rozhovor s V. Š. vedl Jiří Hlaváček, 4. 6. 2011. Osobní archiv autora.

Důležitým prvkem v procesu rozhodování narátorů se stává vlastní pojetí morálky a svědomí:

Já jsem skládal v sedmnácti letech přísahu, kterou dodneška беру jako závaznou. A přísahal jsem, že nebudu litovati sil ani prostředků pro obranu své vlasti republiky Československa, lidově demokratické republiky Československé, a v případě potřeby nasadím i život za její obranu a za její svobodu, proto jsme nemohli [rehabilitovaní] souhlasit se vstupem vojsk, protože to bychom šli proti přísaze.⁷⁹⁶

Pamětníci z řad rehabilitovaných proto v této souvislosti sami o sobě hovoří jako o „vojácích, kteří neztratili svou čest“⁷⁹⁷ a otevřeně se tak staví do opozice vůči těm vojákům, kteří po roce 1968 v armádě zůstali, což v jejich podání znamená, že museli s intervencí (minimálně zdánlivě) souhlasit. Takové jednání je pak narátory interpretováno jako „nečestné“ a „pokrytecké“. Veřejné odsouzení vstupu vojsk se tak v jejich pojetí stává projevem „hrdinství“, zatímco tichý souhlas je chápán jako důkaz „zbabělosti“:

Pro nás [rehabilitovaní] to byla otázka cti. Nejsem jako korouhvička ve větru támhle někde na kostele, abych měnil názory podle toho, odkud zrovna zafouká. (...) Přece nebudu podepisovat dodatek k životopisu, kde se píše, že v srpnu nás přišli Rusové zachránit, že to byla bratrská pomoc, když je naprosto jasný, že to byla obyčejná okupace! A ti, co to podepsali a ještě si pak posypali popel na hlavu, že byli pomýlení, jak se tomu říkalo, tak ti ztratili tu svoji čest, ale zase samozřejmě, dál sloužili. Bylo na každém, jestli s tím dokáže žít.⁷⁹⁸

Jak již bylo uvedeno v závěru předcházející kapitoly, pokusit se objektivně posoudit příčiny rozdílných trajektorií obou skupin v rámci výzkumného vzorku po roce 1968 je obtížné. Jisté je, že ve skutečnosti byla celá situace mnohem složitější a omezení výzkumného pole pouze na dvě skupiny pamětníků nemůže podat komplexní obraz zkoumané reality, proto se v další části výkladu zaměřím pouze na otázku vojenské (resp. důstojnické) cti, která hraje v celém konceptu kolektivní paměti profesní skupiny významnou úlohu, protože právě na tuto charakterovou vlastnost se narátoři nejčastěji odvolávají, aby zdůvodnili a vysvětlili své motivace pro odpor vůči okupaci („byla to otázka cti“, „přísahal jsem, že budu bránit vlast a tohle bylo přepadení“, „důstojník je od slova důstojnost, musel jsem se postavit na odpor“). Určitý prvek *heroizace* je v této souvislosti vysledovatelný prakticky u každého narátora.⁷⁹⁹

---

⁷⁹⁶ Rozhovor s J. LO. vedl Jiří Hlaváček, 16. 5. 2010. Osobní archiv autora.

⁷⁹⁷ Tento název nesou také dva sborníky, jež vydalo VSR, a které byly sestaveny na základě „výběru z nejzajímavějších písemných odpovědí na anketní otázky“ (položeny byly čtyři otázky: vaše osobní vzpomínky na srpnovou okupaci; situace v tehdejší pracovním kolektivu; základní rysy rodinné a osobní situace po odchodu ze zaměstnání; důvody a příčiny rozchodu s komunistickou ideologií) a obsahují svědectví celkem 81 členů sdružení. Viz Chrastil, Sylvestr – Novotník, Jiří: *Vojáci, kteří neztratili svou čest I.–II.*

⁷⁹⁸ Rozhovor s J. BR. vedl Jiří Hlaváček, 2. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁷⁹⁹ Na zpětnou „heroizaci“ jako typický rys profesních skupin s rizikovým povoláním upozorňují také další badatelé. Srv. např. Tangherlini, Timothy: Heroes and Lies. Storytelling Tactics among Paramedics. In *Folklore*, no. 1 (2000), pp. 43–66.

V případě neustále omílané vojenské cti nicméně dochází ve vyprávěních narátorů k určité dvojkolejnosti. Na straně jedné stojí splnění rozkazu a na straně druhé pak vlastní morální integrita. Obě tyto složky – externí a interní zdroje cti – se dostávají do vzájemného napětím tj. pamětníci dostali svého profesního závazku vojáka, když v srpnu 1968 splnili vydané rozkazy (obdobně jako v roce 1938 nebojovat, zůstat v kasárnách, *de facto* tedy kapitulovat), vnitřně zároveň však s odkazem na tutéž „vojenskou čest“ s intervencí nesouhlasili, protože byla v rozporu s primárním posláním armády (tj. bránit svou „vlast“), což se projevilo bezprostředně po okupaci množstvím rezolucí na podporu proreformního vedení KSČ a v případě „osmašedesátníků“ (ale i části normalizovaných vojáků) také v doplňcích k životopisům a u stranických prověrek. Vojenská čest tak v tomto ohledu nepředstavuje esenciální kvalitu vojenské profese, která byla automaticky spojena se sociálním statutem vojáka, ale je něčím, co musí voják budovat a o co musí „bojovat“.⁸⁰⁰ S tímto vnitřním „bojem“ a napětím obou identitárních komponent se nicméně každý z příslušníků ČSLA vyrovnal po svém. Po krátkodobém intenzivním vzepětí, které se však s ohledem na celospolečenskou situaci (konsolidace poměrů) ukázalo být bezzubé, u většiny vojáků z povolání nakonec převážil pragmatismus nad etikou cti.⁸⁰¹ I přesto je ve všech případech naprosto zřejmá snaha pamětníků o zachování vlastní důstojnosti a respektu ze strany ostatních příslušníků armády.⁸⁰²

Zatímco „oportunistická“ část příslušníků armády (normalizátoři) se v tehdejší situaci rychle zorientovala, popřela profesní čest a adaptovala se na nové podmínky, díky čemuž dosáhla rychlého kariéerního postupu, převážná většina vojáků (normalizační vojáci) s ohledem na bezvýhodnost situace lavírovala mezi přistoupením na „tichou kolaboraci“ či existenční nejistotou (odchod z armády) a nakonec přizpůsobila své pojetí profesní cti novým pořádkům (v jejich očích převážil důraz na plnění rozkazů před obranou vlasti), tak aby dosáhli duševní rovnováhy.⁸⁰³ Konečně, marginální část vojáků z povolání (osmašedesátníci) zůstala v jakémsi vakuu. Buď se nestihla přizpůsobit situaci a stala se „obětními beránky“ normalizátorů nebo nechtěla (v jejich pojetí převážila profesní čest, jejíž podstatou je obrana vlasti) nebo už z různých důvodů prostě nemohla (vyřizování osobních účtů v rámci útvarů), přičemž nemalou roli v případě této skupiny sehrála taktéž náhoda. Pro všechny tyto skupiny je nicméně příznačné, že jejich členové chtěli v armádě (a dokonce i v KSČ) nadále zůstat, a to i přes svůj nesouhlas s okupací. Pouze naprosto zanedbatelný počet příslušníků ČSLA pak identitární krizi vyřešil radikálním způsobem,

---

⁸⁰⁰ Harari, Noah Y.: *The Ultimate Experience. Battlefield Revelations and the Making of Modern War Culture 1450–2000*. New York, Palgrave Macmillan 2008, p. 102.

⁸⁰¹ Každý čin člověka se stává součástí jeho osobní historie, kde bude stát vedle mnoha jiných, s nimiž bude také porovnáván. Pokud zde převládne závazek před sebou samým a vůči zavazující minulosti, vzniká etika cti. (Sokol, Jan – Pinc, Zdeněk: *Antropologie a etika*. Praha, Triton 2004, s. 10.)

⁸⁰² Podle Holmese tvoří samotné jádro vojenské cti právě pocit povinnosti jednotlivce vůči svým kolegům (kamarádům či „spolubojovníkům“) a touha získat si, a posléze udržet, jejich respekt. (Holmes, Richard: *Obrazy války*, s. 263.)

⁸⁰³ Za základní principy dynamiky osobnosti považovat principy psychického ekvilibria a psychického hédonismu. Smyslem těchto komplementárních tendencí je je udržovat vnitřní psychickou rovnováhu prostou zásadních rozporů a maximalizovat příjemné, zatímco nepříjemné zážitky jsou minimalizovány či transformovány tak, aby posilovaly konstruovaný obraz vlastní identity. (Nakonečný, Milan: *Psychologie osobnosti*, s. 361.)

když tito vojáci odešli na vlastní žádost do civilu či na protest proti okupaci vystoupili z KSČ.⁸⁰⁴

S ohledem na fakt, že normalizační vojáci v rámci výzkumného vzorku svým vyprávěním nesledují žádné specifické kolektivně sdílené cíle politického charakteru, zaměřím se na dalších stránkách pouze na skupinu osmašedesátníků, jejíž většina zároveň patří mezi členy Vojenského spolku rehabilitovaných. Činnost této organizace lze sledovat ve dvou rovinách: komemorační a sociální. V rovině upomínání se VSR věnuje veřejnému připomínání křivd spáchaných minulým režimem na jednotlivých členech i obětech komunismu obecně a zároveň „vyvíjí úsilí k tomu, aby dějiny národního odboje za svobodu, demokracii, národní a státní samostatnost, byly zpracovány a vykládány pravdivě a objektivně“.⁸⁰⁵ Spolek se tedy ustavuje jako „společenství vzpomínky“, které uchovává svoji minulost především z hlediska vlastní svébytnosti a trvání, což se nejzřetelněji projevuje ve vztahu k období pražského jara a v pohledu komunity na srpnové události roku 1968.⁸⁰⁶ Vedle těchto aktivit spolek dále upevňuje kolektivní identitu svých členů prostřednictvím spolkové činnosti ve formě pořádání různých společných akcí, jako jsou například pravidelné schůze, výroční celostátní konference, exkurze a zájezdy s vojenskou tematikou, on-line komunikace či vydáváním interního periodika.⁸⁰⁷ V jednotlivých rozhovorech pamětníci hodnotí sociální rozměr spolku nejen jako pozitivní, ale také nejdůležitější, přestože četnost a míra interakce s ohledem na vysoký věk narátorů (a tedy i úbytek členské základny) v posledních letech výrazně klesá.

Intepretace významu 21. srpna 1968 z pohledu jeho přímých aktérů, rehabilitovaných vojáků, se nepochybně dlouhodobě vyvíjí a postupně nabývá obrysů jakéhosi skupinového mýtu. Tento více než půl století dlouhý proces utváření zásadním způsobem ovlivnily především dva dějinné zlomy: nástup normalizace na přelomu let 1968/69 a s ním spojené prověrky (popř. perzekuce) a sametová revoluce v listopadu 1989 včetně následné rehabilitace narátorů (popř. jejich reaktivace). Hodnocení této životní etapy se tak zpětně často ukazuje jako „megalomanské“. Narátoři obvykle poukazují na neochvějně aktérské postoje z této doby, místy ovšem vyplouvají na povrch také autentické pocity jako strach, úvahy nad správností svého rozhodnutí a nejistota, které dodávají

---

⁸⁰⁴ Tito lidé, jejichž jednání lze z logiky vojenské cti považovat pravděpodobně za „nejmorálnější“ nebyli po roce 1989 žádným způsobem odškodněni ani nejsou oficiálně organizováni v žádném spolku.

⁸⁰⁵ Svědčí o tom i motto organizace na domovské stránce webu VSR: „Věřme, že i když současná doba, plná neobjektivních postojů k událostem šedesátých let a nám – jejich aktérům – zrovna příliš nepřeje, snad další roky či – desetiletí – přinesou objektivnější pohled nejen historiků, ale také politiků na všechny události, jež jsme museli se svými rodinami prožívat. To už my tady asi nebudeme.“ Viz Vojenský spolek rehabilitovaných AČR. [online] [2017-07-11]. [Http://www.rehabilitovani-vojaci.cz](http://www.rehabilitovani-vojaci.cz).

⁸⁰⁶ „Víte, dnešní pohled na průběh roku 1968 ve mně vyvolává dojem, že celá tato společnost nebo hlavní vedení této společnosti začíná tvrdě pracovat, aby se na rok 1968 zapomnělo. A to je z mého pohledu to nejhorší, co by se mohlo stát, protože kdo nezná svoje dějiny, nezná národ, nezná nic. Tyto věci, co byl rok 1968, co se stalo a co se mohlo stát, je třeba stále některým lidem opakovat a zdůrazňovat.“ (Rozhovor s J. BR. vedl Jiří Hlaváček, 2. 11. 2012. Osobní archiv autora.)

⁸⁰⁷ Elektronická verze *Zpravodaje VSR* byla volně dostupná na webu spolku (tehdy ještě sdružení) až do roku 2013. Vzhledem k narůstajícím sporům uvnitř členské základny (který nevysílal „dobrý obraz“ směrem k veřejnosti) však bylo od jeho dalšího zveřejňování ustoupeno a je nadále distribuován pouze mezi členy spolku.

zkoumanému tématu lidskost, ale z narativního hlediska zároveň také relativizují jinak poměrně stereotypní, místy až mytický, výklad dějin.

Vyprávění rehabilitovaných vojáků potvrzuje závěry mnoha jiných paměťově orientovaných kvalitativních výzkumů, a sice skutečnost, že na vytváření jistého obrazu minulosti se podílí nejen samotní aktéři (tj. narátoři), jejich kolektiv, ale i sama společnost (resp. představa veřejnosti o sdílené minulosti) a mediální diskurz (televizní pořady, novinové články, dostupná literatura). Výsledný obraz události či dějinného procesu je pak vždy průsečíkem těchto vlivů a jeho vyznění (akcent některých částí vyprávění či naopak jejich upozadění) se pružně přizpůsobuje aktuální situaci, dobovým náladám či politickým cílům skupiny, jíž je narátor členem.

U vojáků propuštěných z ČSLA po roce 1968 z politických důvodů lze (vedle již zmiňované *heroizace*) pozorovat také využívání narativních strategií *viktimizace* a *adaptability*. Prvkem, který vytváří pouto mezi členy zkoumané skupiny rehabilitovaných příslušníků armády z hlediska jejich politických cílů (tj. dosažení odškodnění) není ani tak zaujetí jejich postoje vůči srpnu 1968, ale především právě důsledky tohoto postoje pro jejich další osobní a profesní život. Normalizační čistky na začátku sedmdesátých let zasáhly půl milionu členů komunistické strany, která měla v porovnání k počtu populace nejvyšší poměrný počet členů z celého sovětského bloku. Postihly především střední generaci osob narozených před válkou, které do strany vstoupily ve čtyřicátých a padesátých letech a profesně se v šedesátých letech blížily k vrcholu kariéry.⁸⁰⁸

V tomto „přechodném období“ tak narátoři nejčastěji konstruuji své vyprávění prostřednictvím emocí a morálního apelu v rovině pozitivního vnímání sebe sama. Pro jednání ostatních („normalizátorů“, prověřkových komisí, nadřízených apod.) používají naopak vesměs negativní charakteristiky (zbabělost, bezpáteřnost, kariérismus) a projevují určitou míru opovržení. V tomto případě nehraje roli stranická příslušnost – většina rehabilitovaných jsou právě členové KSČ – ale pouze vztah k obrodnému procesu. „Normalizátoři“ jsou tak ti zlí, protože se podílejí na čistkách, nikoliv proto, že jsou komunisté. Pomineme-li určitou část narátorů, které sama sebe stylizuje do role hrdinů, většina pamětníků byla zaskočena tvrdostí postoje, který vůči nim nastupující komunistická garnitura v čele s Gustavem Husákem zaujala:

Potom [jaro 1969] začalo to kádrování a prověrky. Nakonec jsem u jednoho z těch pohovorů strávil přes šest hodin a musím říct, že teprve tehdy jsem si uvědomil, jaký ten můj postoj může mít vlastně pro mě následky. Den na to mě vyškrtli ze strany [KSČ], šel jsem hned s platem dolů, nesměl jsem mít pod sebou žádný lidi a potom to byla už jen otázka času, kdy půjdu do civilu.⁸⁰⁹

---

⁸⁰⁸ Gustav Husák v této souvislosti shledával jako hlavní příčinu ztráty členské základny masový nábor jejich členů po roce 1945 a hlavně po únoru 1948, kdy prý do strany pronikla „maloměšťácká kolísavost, sociální demokratismus, třídní smířlivost, masarykismus a přežitky kapitalistické minulosti s nedisciplinovaností a spolkařením“. Většina těchto bývalých členů nekomunistických stran se prý nikdy nestala komunisty a socialisticky smýšlejícími členy KSČ. (Belda, Josef: *Konečná fáze likvidace obrodného procesu*, s. 99.)

⁸⁰⁹ Rozhovor s K. N. vedl Jiří Hlaváček, 4. 10. 2012. Osobní archiv autora.

Propuštění z armády a vyloučení z KSČ znamenalo nejen ztrátu jejich dosavadního zaměstnání, ale také potíže při hledání nového uplatnění v civilním životě, rodinné problémy a dlouhodobý dohled vojenské kontrarozvědky či státní bezpečnosti.⁸¹⁰ *Heroizaci* ve vyprávění rehabilitovaných tak nově střídá důraz na vlastní *viktimizaci*. Z „hrdinů“ okupace se rázem začínají stávat „oběti“ normalizace, čímž se zároveň uzavírá tragický příběh roku 1968 v kolektivní paměti této skupiny.

Vyloučení z KSČ se přitom stalo v období tzv. normalizace stigmatem, které nepoznamenalo pouze narátory, ale v různé míře také jejich rodiny. Ačkoliv jsou další osudy narátorů čistě individuální a nelze je v některých ohledech srovnávat – někteří hledali práci déle než rok, jiní „jen“ několik měsíců a další nastoupili v podstatě okamžitě na jiné místo – přesto lze represe odstupňovat podle významu jaký jim narátoři přisuzují a prostoru, který jim ve vyprávění věnují. Mezi nejčastěji zmiňované represe patřila nejen ztráta zaměstnání (povolání vojáka), ale také problémy při hledání nové práce, resp. nového uplatnění v civilním životě.⁸¹¹

A přišla ta anabáze hledání práce. Vždycky byli všichni všude ochotní do okamžiku, než došlo na otázku: „proč jste odešel z armády?“ No, z armády mě propustili z důvodu politické nespolehlivosti. Jo, soudruhu, pro tebe bohužel místo nemáme! Nakonec jsem nemohl dělat ani to, čím jsem se vyučil [obráběč kovů]. V Tatře [automobilka] mi nakonec jeden kádrovák řekl: „co byste proboha chtěl, vy byste neměl dostat vůbec žádnou práci nikde! A jak mám podle vás uživit rodinu? A to si myslíte, že nás vaše rodina zajímá?“⁸¹²

Někteří z pamětníků proto nemohli najít zaměstnání déle než rok a zároveň jim byla zapovězena činnost, jíž se v armádě věnovali, což byl zejména případ bývalých příslušníků letectva:

Chtěl jsem se za každou cenu udržet u toho létání. Měl jsem známé na Státní letecké inspekci v Praze na Ruzyni. Chodil jsem tam a říkal jsem: „Aspoň jako práškař lítat.“ „Musíš uspět jedině tady dole na kádrovém oddělení v přízemí. Tam byla soudružka, já tam vždycky přišel s nadšením a odcházel jsem zklamaný. Ona říkala: „Soudruhu, vždyť mi Vám přece nemůžeme svěřit letoun do rukou! Vy jste zklamal dělnickou třídu. A my máme hranici tady pod okny!“⁸¹³

Následují rodinné problémy, jako je rozvod, v ojedinělých případech i úvahy nad sebevraždou. Nicméně jako nejzásadnější problém je reflektováno zajištění adekvátního vzdělání pro děti:

---

⁸¹⁰ Madry, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969 – 1970 a role ozbrojených sil*, s. 146.

⁸¹¹ Dokumentu kádrové správy MNO z roku 1971 uvádí, že četné závody a instituce odmítaly přijímat propuštěné vojáky z povolání nejen na řadové funkce, ale i do dělnických profesí. Podle informace pro předsednictvo ÚV KSČ z 1. října 1970 je k propuštěným vojákům „všeobecně zaujímáno tvrdé stanovisko, nebere se v úvahu, že jde převážně o kvalifikované kádry, není ojedinělý případ, kdy kvalifikovaní vojáci nenašli zařazení ani v dělnických profesích a pracují jako pomocné brigádnické síly.“ Viz Madry, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*, s. 146.

⁸¹² Rozhovor s J. L. vedl Jiří Hlaváček, 2. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁸¹³ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

Děti ve školách nemohly postupovat, syn končil tenkrát devítiletku a psalo se závěrečné hodnocení školy. Jakmile tam ředitelka napsala, že otec byl vyloučen z armády, tak sice mohl jít dělat zkoušky někam dál, ale stejně neuspěl.“⁸¹⁴

Ministerstvo školství tak veřejně porušovalo *Ústavu*, když v jedné ze svých směrnic nařídilo přihlížet při přijímacích zkouškách na jednotlivé školy k vlivům prostředí, v němž uchazeči vyrůstali, a celou věc zdůvodnilo tím, že „nelze opomíjet působení rodiny a postoje rodičů k zájmům státní politiky.“⁸¹⁵

Přestože narátoři hodnotí první polovinu sedmdesátých let jako celek negativně a na tomto základě také později vznášejí své požadavky na odškodnění, zároveň s určitým časovým odstupem ve vyprávění poukazují na zvláštní schopnost adaptability (schopnost „vyrovnat se s čímkoliv“), která jim v kombinaci s vlastním odhodláním zajistila ve většině případů vyšší životní standard a lepší pracovní podmínky, než měli v armádě. Důvodem těchto úspěchů byl podle jejich názoru univerzální charakter vojenské profese:

Musím říct, že když to hodnotím zpětně, tak jsem si vlastně polepšil. Ale co mě nejvíce překvapilo, když jsem nastoupil do fabriky, byl ten ohromný intelektuální rozdíl a přístup k práci. Já jsem byl od sedmnácti let na vojně a prostě jsem si dal závazek, že budu sloužit podle potřeby. Za to jsem dostával zadarmo stravu, oblečení a bral jsem navíc ještě slušný plat. A tady jsem najednou viděl, že jim [dělníkům] dělá problém zůstat o deset minut déle v práci. To mě tedy zpočátku vyloženě štvalo. Já jsem v podstatě každý den překračoval stanovenou normu těch odlítků. V civilu chyběl řád a disciplína. Ale protože v té armádě se toho člověk opravdu mnoho naučil, tak jsem neměl problém se rychle vypracovat na vedoucího obchodního oddělení.⁸¹⁶

Tato tvrzení v různých obměnách a míře jsou částečně v rozporu s pozdější polistopadovou oficiální argumentací VSR, která se objevuje při komunikaci konkrétních politických cílů sdružení směrem k veřejnosti, kdy je poukazováno za využití motivu *příkoří* na nevyčísitelné finanční ztráty způsobené propuštěním z armády.

Až na posledním místě ve výčtu represí je dlouhodobý dohled vojenské kontrarozvědky a státní bezpečnosti, což opět částečně odporuje oficiální snaze spolku upozorňovat na problémy způsobené permanentním dohledem státních orgánů a na svou roli „hrdinů“ či „obětí“ podle obrazu, který zrovna v danou dobu ve společnosti převládá.⁸¹⁷ Určitá část propuštěných vojáků nicméně skutečně byla v souvislosti se svým postojem trestně stíhána nebo figurovala v seznamech celostátní akce NORBERT, jejímž cílem bylo v případě mimořádných událostí, nebo při vyhlášení branné pohotovosti státu, zlikvidovat předem vytipované jedince. Politické vedení se tak mělo zbavit potenciálních

---

⁸¹⁴ Rozhovor s K. N. vedl Jiří Hlaváček, 26. 9. 2012. Osobní archiv autora.

⁸¹⁵ Madry, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*, s. 138.

⁸¹⁶ Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009. Osobní archiv autora.

⁸¹⁷ Od 30. 6. 1970 zavedla Vojenská kontrarozvědka evidenci 3 425 osob označených za *pravicové a protisocialistické elementy*. Z 2 042 propuštěných vojáků bylo 89 % předáno pod operativní dohled teritoriálních útvarů StB a zbývajících 11 % sledovala nadále kontrarozvědka. (Madry, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*, s. 146.)

odpůrců režimu a nositelů protikomunistických postojů ve společnosti, včetně jejich rodinných příslušníků.⁸¹⁸ Ačkoliv z oslovených narátorů byl jmenovitě uveden v evidenci akce NORBERT pouze jeden, který na tuto skutečnost navíc tazatele sám víceméně náhodou upozornil, používala ji při své argumentaci většina pamětníků:

My [vojáci] jsme byli vlastně lidé, kteří znali vojenskou taktiku, strategii a ovládali všechny druhy zbraní. My jsme pro ně [komunisty] byli hrozně nebezpečný nepřítel. O tom se nikde nemluví, ale existovaly i seznamy, kde bylo napsáno, kdo z nás, kdy a za jakých podmínek bude zlikvidován. Čili my jsme byli vlastně občany druhé kategorie! A to dnes nechce nikdo pochopit a přiznat, protože kdyby se to [okupace] bývalo stalo v padesátých letech, tak by z nás, co jsme se postavili aktivně na odpor, moc nezůstalo.⁸¹⁹

V rámci rehabilitace na počátku devadesátých let, již bylo dosaženo díky iniciativě Sdružení vojenská obroda (formálního předchůdce dnešního VSR), byl oceněn nejen odmítavý postoj tehdejších aktérů vůči událostem ze srpna 1968, ale nově bylo také na „osmašedesátníky“ pohlíženo, jako kdyby sloužili v armádě až do roku 1989, zároveň jim byla přiznána vyšší hodnota a možnost dosloužit do důchodového věku. Ačkoliv se reaktivace dotkla pouze necelých deseti procent členské základny VSR, významně se promítla do jeho cíle, kterým se nově stala snaha o „demokratizaci“ a transformaci polistopadové armády.⁸²⁰ Celá procedura tak měla morální význam ve formě uznání, ale i materiální stránku v podobě zpětného vyplacení odstupného s ohledem na protiprávní rozvázání pracovního poměru a nového výměru penze.⁸²¹ Z rozhovorů s pamětníky vyplývá, že rehabilitace představovala pro všechny jakési zadostiučinění, protože znamenala nejen oficiální ocenění jejich postoje vůči okupaci, ale také uznání příkoří, jehož se na nich představitelé komunistického režimu dopustili:

Poté morální a lidské stránce se mi opravdu ulevilo a musím říct, že moje očekávání to [rehabilitace] splnilo. Já jsem rehabilitaci chápal tak, že jsem byl propuštěn z armády jako nevyhovující z politických důvodů a tou rehabilitací bylo tohle označení smazáno. Jsem vyhovující, pokud jsem zdravotně schopný, a můžu zase sloužit, pokud budu chtít. Já jsem reaktivoval, čili tím byla ta křivda alespoň u mě napravena. Zároveň jsem dostal vojenský důchod, doplatili mi odstupné ve výši několika platů, sice tehdy v nominální hodnotě, ale

---

⁸¹⁸ Podrobněji viz Bejček, Eduard: *Akce Norbert*. Brno, Vojenské sdružení rehabilitovaných AČR (interní materiál) 2000.

⁸¹⁹ Rozhovor s F. T. vedl Jiří Hlaváček, 27. 10. 2012. Osobní archiv autora.

⁸²⁰ Do roku 1995 nicméně většina reaktivovaných armádu opět opustila, což tehdejší velení zdůvodnilo tím, že svým věkem a nedostatečnou odborností rehabilitovaní již neodpovídají požadavkům pro výkon vojenského povolání. Mnozí narátoři toto rozhodnutí v rozhovorech reflektují jako osobní křivdu a hovoří v této souvislosti o „druhé normalizaci“ či „neonormalizaci“. Paradoxně obdobným způsobem hodnotí personální změny v armádě po roce 1989 také normalizovaní vojáci, kteří cítí příkoří, protože se stali obětí osmašedesátníků. Viz např. Sochor, Ladislav: *Vzhůru do oblak*, s. 45–46; Vacek, Miroslav: *Generál studené války*, s. 50.

⁸²¹ Přesto však existuje určitý počet členů VSR, kteří nejsou s rozsahem rehabilitace v této podobě spokojeni a odvolávají se na příslib dalšího odškodnění, jež byl formulován v rehabilitačním listu. Podle nich je také další problém v „nevyrovnanosti“ výše důchodu mezi příslušníky armády, kteří sloužili po celou dobu normalizace a mezi nimi. Tato otázka je nicméně sporná, protože rehabilitace důchody v podstatě dorovnála.

lepší než nic. Dostal jsem povýšení, i když za to si nic nekoupíte. Čili já jsem všechno dostal od vojenské správy zpět a nic jsem neutrpěl.“⁸²²

Takovéto individuální zhodnocení rehabilitace není ze strany narátorů ojedinělým případem, tento výklad v jistém ohledu koliduje s aktuálními politickými cíli organizace, jímž je snaha o další odškodnění politickou cestou.⁸²³

I přes současné spory a roztržičnost organizace z uskutečněných rozhovorů s osmašedesátníky vyplývá, že v mnoha ohledech lze hovořit o něčem, co lze nazvat „oficiální“ či kolektivně sdílenou pamětí rehabilitovaných vojáků. Tato paměť je navíc instrumentalizována v rovině prosazování politických zájmů sdružení a proměňuje se v závislosti na aktuálním společenském diskursu „vzpomínání na komunismus“, resp. podle toho, zda převažuje poptávka po hrdinech (tzv. třetí odboj, bratři Mašínové) či obětech (političtí vězni, PTP apod.). Vliv kolektivní paměti se pak explicitně projevuje v průběhu tematicky zaměřeného rozhovoru, kdy po položení otázky tazatelem dochází u narátora v některých případech k aktivaci předem připravených a „osvědčených“ výkladových vzorců skupiny („my“), na jejichž základě poté strukturuje svou odpověď a především volí způsob argumentace.

Záměrem této podkapitoly bylo poukázat na fakt, že narátoři, kteří se otevřeně hlásí ke členství ve skupině s jasně deklarovanými politickými cíli, a jež navíc odvozují svůj vznik od určité historické události, projektují (vědomě či nevědomě) do rozhovoru cíle skupiny prostřednictvím určitých narativních strategií a vzorců (v tomto případě *heroizace* a *viktimizace*), přičemž „ideální typy“ těchto strategií jsou pozorovatelné především ve čtyřech základních rovinách: ideové, historické, sociální a institucionální.

V první ideové rovině pocítují pamětníci potřebu vrátit se před klíčovou historickou událost, která zapříčinila vznik dané sociální skupiny (srpen 1968) a zpětně legitimizovat či ospravedlnit své tehdejší politické názory a postoje (členství v KSČ). S ohledem na pozdější politické cíle institucionalizované skupiny je přitom největší význam přisuzován vztahu narátorů k tehdejší politické situaci (komunistický režim).

Ve druhé rovině, označované jako historická, lze u narátorů sledovat intenzivní zájem o událost (srpen 1968) podmiňující vznik a charakter skupiny, v níž se sdružují. Touto událostí četné rozhovory začínají, a to i v případě, že nekorespondují s předem avizovaným tématem výzkumu. Během rozhovoru se narátoři také k události v různých modifikacích vrací. Tato skutečnost však nutně nemusí být sama o sobě politickou strategií. Událost je výrazně determinující jak pro následující život zkoumané skupiny, tak pro konkrétní situaci při rozhovoru.

Pro třetí rovinu je charakteristický sociální rozměr. Narátoři ve vzpomínkách reflektují okolnosti změny svého společenského statusu, která je v případě rehabilitovaných přímým následkem klíčové události (srpnová okupace). Opakují se zde především dva

---

⁸²² Rozhovor s F. N. vedl Jiří Hlaváček, 20. 11. 2012. Osobní archiv autora.

⁸²³ Podrobněji k těmto aktivitám VSR po roce 2007 viz Hlaváček, Jiří – Horáková, Monika: Politické strategie členů zájmových skupin v orálně-historickém výzkumu, s. 285–286.

základní motivy – *viktimizace* a *adaptabilita*. V prvním případě je kladen důraz na podrobné líčení a popis ztráty zaměstnání, represí ze strany státu a nedůvěřivosti okolí vůči vlastní osobě. V této fázi také narátoři sami sebe nejčastěji reprezentují jako „oběti doby“. V druhém případě naopak převažuje stylizace do role přizpůsobivých jedinců, kteří se díky svému charakteru a vlastním schopnostem postupem času vyrovnali s nepřízní osudu, a podařilo se jim dosáhnout téhož, či dokonce vyššího společenského postavení než v období před klíčovou událostí. Strategie *adaptability* se tak v tomto případě prolíná s *heroizací*, přičemž ve vyprávěních je tato složka nejčastěji prezentována formou zdůraznění vlastního pracovního výkonu, přičemž „práce“ je v této souvislosti vždy vnímána jako nezpochybnitelná kvalita a společensky pozitivně vnímaná nadčasová hodnota.

Čtvrtá, institucionální rovina zahrnuje působení narátorů v organizovaných skupinách (VSR) a komemorační vliv, které na ně tyto skupiny mají, resp. jak se členství v těchto skupinách promítá do pořízených rozhovorů z hlediska případného uplatňování politických strategií. V tomto případě se jedná nejčastěji o strategie *viktimizace* a *heroizace*, přičemž tyto dvě narativní figury se v průběhu času mohou proměňovat či kombinovat s ohledem na aktuální cíle skupiny ve veřejném prostoru a převládající diskurs.

Analýza rozhovorů nicméně naznačuje, že sdružování se ve skupinách (byť s deklarovanými politickými cíli) má pro narátory primárně společenskou funkci a za významné tak považují především společné setkávání a sdílení vzpomínek. Druhou funkcí je upomínání veřejnosti na svůj osud a snaha „zanechat stopy“ o svých aktivitách pro další generace. Narátoři ovšem také opakovaně pojmenovávali obtíže spolku, který se potýká se svou dočasností („mladí už se nezajímají, ti mají vlastní život“, „jezero, které nemá přítok, jen odtok“). Zároveň je patrné, že pro významnou část výzkumného vzorku není podstatný detailní vhled do činnosti spolku. Pro většinu řadových členů tak VSR představuje nepřehlednou strukturu (neznalost vedoucích postav, preferování setkání lokálního charakteru, příp. nezájem o rozhodnutí přijímaná na nejvyšší úrovni), v níž se nemají potřebu angažovat. Oficiální diskurs rehabilitovaných vojáků je tak utvářen především několikačlenným vedením spolku, kteří navazují na kanonizovanou paměť svých předchůdců a flexibilně ji přizpůsobují hlavnímu cíli, jímž je finanční odškodnění vojáků, již byli po roce 1968 propuštěni z armády z politických důvodů.

ZÁVĚR: VZESTUP A PÁD ČSLA?

Záměrem předkládané disertační práce bylo prostřednictvím metody orální historie rozkrýt různé aspekty vojenské každodennosti v šedesátých letech dvacátého století, včetně narativních strategií, jejichž prostřednictvím pamětníci interpretují dobové poměry v ČSLA, jejich proměnu a roli, kterou v ní jako aktivní aktéři této specifické profesní skupiny sehrávali. Zatímco v prvních pěti kapitolách jsem se zaměřil na (z pohledu mikrohistorie) typické rysy vojenské profese a jejich reflexi v kolektivní paměti zkoumané skupiny, poslední dvě kapitoly jsou věnovány problematice narativní legitimizace aktérského jednání v roce 1968 a bezprostředně po něm, včetně otázky její institucionalizace a instrumentalizace skrze koncept vojenského profesionalismu.

Analýza narativů prokázala, že v pamětnické reflexi se jako významné ukazují kolektivně sdílené autostereotypní představy vojenského stavu o ideálně-typické profesní identitě příslušníků armády. Tato představa se opírá především o přesvědčení o exkluzivní povaze vojenského povolání ve srovnání běžným civilním zaměstnáním, které vychází z mocenského charakteru armády, jejímž cílem je obrana (státního) teritoria všemi prostředky, včetně těch smrtících. Z tohoto důvodu vojenská profese nutně předpokládá jasný ideový rámec a soubor hodnot, jimiž by se měli příslušníci armády řídit, což také symbolicky stvrzují ritualizovaným aktem vojenské přísahy. Zároveň platí, že esence nepředchází existenci, tj. vojákem se člověk nerodí, ale teprve stává, což velmi dobře postihují první a druhá kapitola této práce, ilustrující pamětnické interpretace přechodu z civilního prostředí do armádního.

Celkově lze konstatovat, že většina pamětnických narativů je poznamenána vlivem současného (převážně) antikomunistického společenského, a zejména pak mediálního, diskursu, v jehož pojetí je ČSLA často chápána jako jedna z hlavních opor komunistického režimu v Československu po roce 1948. Proto je také u narátorů patrná vytrvalá snaha „napasovat“ vojenskou každodennost na poměry „klasického“ civilního zaměstnání a tím tak zdůraznit „neideologický“ charakter vojenské profese („je to povolání jako každé jiné“), resp. otevřeně se vymezit vůči důrazu na ideologizaci. Děje se tak kontrastně k výše uvedenému vědomí výlučnosti vojenského povolání, kterého se nehledě na daný protimluv pamětníci nevzdávají. Motivy pro vstup do armády tak zpravidla nelze – i přes jinak obecně rozšířený morální akcent na „vyšší poslání“ vojáků – podle pamětníků považovat za ideologické, naopak ve vyprávěních převažují ryze pragmatické důvody, zejména jistota nadprůměrného platu a komplexního zabezpečení poskytovaného armádou.

Obdobně mezi nejčastěji zmiňované zápory vojenského povolání patří, vedle nedostatku volného času a částečné „nesvéprávnosti“ (v podobě podřízení se – někdy nesmyslným – rozkazům nadřízených), právě i ideologizace, která je zároveň oním elitářským prvkem (tj. „povolením zabíjet“), který společensky legitimizuje existenci a výlučnost vojenské

profese. Komunistická ideologie je tak důsledně oddělována od profesního kodexu, jakožto souboru hodnot „zavazujícího“ příslušníky vojenského stavu k boji a k respektu vůči představitelům státu. V tomto kontextu také nárotoři přisuzují odlišnou váhu vojenské přísaze (a tedy i prestiži těch, kteří ji skládali) před rokem 1968 a po něm.

Za ambivalentní lze považovat také vztah armády a veřejnosti, kdy na jedné straně společnost armádu potřebuje, na straně druhé si ji však podle pamětníků dostatečně neváží, a to opět především kvůli jejímu ideologickému charakteru (resp. významu, který komunistický režim přikládal ozbrojeným složkám). Podstatnou roli v tomto vztahu sehrává rovněž rozporupně vnímaný (dnes již neexistující) institut základní vojenské služby, jež je prezentována jako zčásti žádoucí nástroj socializace mladých mužů (ve smyslu „zocelení“ jejich fyzického a psychického stavu), ale také jako negativní nástroj ideologické disciplinace ze strany státu (tj. výchova k socialistickému občanství), která s sebou nese negativa v podobě ztráty času a rizika šikany.

Konečně, v období komunistického režimu v rovině oficiálního diskursu neustále proklamovaná představa o plně vyzbrojené a vysoce bojeschopné armádě je v rozhovorech pamětníky značně relativizována, přičemž poukazováno je spíše na strukturální problémy ČSLA, jejichž řešení bylo v šedesátých letech dlouhodobě oddalováno. I přes tuto skutečnost zůstává v pojetí pamětníků armáda, v níž sloužili, jednou z nejlepších v rámci východního bloku, která ve výcviku i technice předčí Sovětskou armádu a v otázce kvality výcviku je hodnocena lépe než armáda Spojených států.

Přes všechny výše uvedené kontroverze je symptomatické, že pamětníci postulují v rámci svého vyprávění poměrně jasně strukturovaný a ucelený kolektivní narativ o „vzestupu“ a „pádu“ československé armády v průběhu jedné dekády, který již sám o sobě lze považovat za důkaz jejich profesní loajality a (i přes částečný rozpor způsobený rokem 1968 také) sounáležitosti. Jakkoliv současná postmoderní historiografie koncept cyklických dějin odmítá, výsledky narativního výzkumu ukazují, že v případě vzorku vojenských profesionálů jsou události druhé poloviny minulého století nahlíženy téměř výlučně tímto prizmatem. Pro v pamětnických narativech (re)konstruovaný obraz ČSLA se jako signifikantní jeví neustálé střídání strukturální konjunktury a recese. Zatímco za éru „vzestupů“ je považováno období, které předcházelo významným historickým milníkům (tj. léta před vítězným únorem, srpnovou intervencí či sametovou revolucí), pro „pády“ jsou typické právě tyto historické mezníky (tj. 1948, 1968, 1989 a pro část pamětníků také rok 2004, kdy došlo ke zrušení základní vojenské služby) a období následující bezprostředně po nich.

V šedesátých letech minulého století československá armáda dle pamětníků zažívá svůj pomyslný vrchol, přičemž vlivem vypjaté mezinárodní situace (druhá berlínská krize, kubánská krize) soustavně narůstají počty vojáků i vojenské techniky a roste intenzita výcviku. ČSLA se tak v první polovině dekády stává skutečně profesionální armádou. Zvyšující se nároky na odbornou kvalifikaci a bojovou připravenost jako by odsouvaly ve vyprávění ideologický charakter jejich služby do pozadí. Následný vstup vojsk Varšavské

smlouvy do Československa představuje periodizační mezník, který v narácích osmašedesátníků odděluje pomyslnou „zlatou éru“ ČSLA od etapy jejího „přežívání“. Z jejich pohledu jsou poměry v armádě po roce 1968, obdobně jako ve zbytku společnosti, poznamenány procesem tzv. normalizace a československá armáda se v první polovině sedmdesátých let opět stává oddaným mocensko-politickým nástrojem KSČ, jehož cílem je demonstrovat loajalitu vůči vládnoucímu režimu a Sovětskému svazu. Velitelé v tomto případě sice stále velí, ale je to především komunistická strana a Generální štáb OS SSSR, kdo rozhoduje o dalším směřování armády. Podle převažujícího narativu normalizačních vojáků je však „úpadek“ ČSLA pouze dočasný. Komunistická ideologie se v důsledku zklamání ze sovětské intervence z armády pozvolna vytrácí, či spíše vyprazdňuje. Komunismus je tak v jejich pojetí redukován na nucenou dobovou praktiku, na níž jsou daní aktéři nuceni (v rámci obnovy vojenského profesionalismu) přistoupit.

Z perspektivy (v úvodu avizovaného) Lynnova kulturního modelu tak v průběhu první poloviny šedesátých let dochází k pozvolnému růstu napětí mezi oficiálním diskursem (představy SSSR o roli ČSLA v rámci východního bloku) a praxí (nepřiměřené nároky kladené na československé vojáky), které vyvrcholí v druhé polovině zkoumané dekády (snaha o revizi národní vojenské doktríny). Pražské jaro tudíž představuje unikátní platformu, která umožňuje tento rozkol veřejně manifestovat a zároveň nabízí naději na jeho změnu prostřednictvím iniciativy, která přichází přímo od příslušníků armády. Zásah zvenčí v podobě sovětské intervence nakonec zabrání změně oficiálního diskursu a následná „normalizace“ se nese ve znamení jakéhosi „uzávorkování“ reality, jehož vyústěním je represivní potlačení předcházejícího vývoje a opětovné nastolení podřízenosti ČSLA záměrům globální vojensko-politické strategie Sovětského svazu a marxismu-leninismu.

Jak jsem se pokusil ukázat v druhé části této práce, srpen 1968 představuje v této souvislosti klíčový moment z hlediska (re)konstruování a (re)formování profesní identity narátorů, jejímž konstitutivním prvkem se stal koncept vojenské (důstojnické) cti. Obě skupiny narátorů (tj. jak normalizovaní, tak rehabilitovaní vojáci) pracují s tímto konceptem odlišným způsobem (resp. elasticky jej ohýbají dle svých potřeb), sledují však stejný cíl, jímž je legitimizace vlastního jednání v roce 1968 a bezprostředně po něm. Za tímto účelem také využívají různé narativní strategie, jejichž podstatou je zejména heroizace a viktimizace. Pro tyto strategie je přitom charakteristické nadužívání genderových, kulturních i historických stereotypů, jež lze považovat v rámci prostředí vojenské subkultury za typické.

Pomineme-li problematickou faktografickou stránku analyzovaných narácí, pak vyprávění pamětníků poměrně věrně odráží strukturální vývoj ČSLA ve zkoumaném období tak, jak jej zachycují archivní prameny či dosavadní odborná literatura. Oproti klasické historiografii však metoda orální historie prostřednictvím tvorby nového pramene a následné interpretace jeho jednotlivých narativních vrstev odkrývá navíc také

postoje a motivy aktérského jednání (byť s vědomím možného zkreslení).⁸²⁴ Má snaha proto směřovala ke kvalitativní (a zčásti i kvantitativní) komparaci existujících „fakt“ a „svědectví“, jejímž výsledkem je předkládaná disertační práce. Zvláště v případě šesté a sedmé kapitoly analýza orálně-historických pramenů ukazuje, že ve většině případů záleželo mnohem více na osobních vlastnostech, preferencích, konkrétních mezilidských vztazích a situačních strategiích než na abstraktně fungující mocenské hierarchii. Ačkoliv většina narátorů klade velký důraz na reflexi svých postojů v krizovém období srpna 1968, z hlediska dalšího vývoje se jako důležitější jeví jejich postoje při normalizačních prověrkách na počátku sedmdesátých let.

Jsem si vědom, že závěry této disertační práce jsou (stejně jako v případě jakéhokoliv jiného kvalitativního výzkumu) významně ovlivněny a limitovány, výběrem a složením výzkumného vzorku. Široký tematický záběr navíc přináší celou řadu dalších badatelsky zajímavých otázek, ale skrývá také mnoho teoretických, metodologických a etických úskalí. Se všemi těmito potenciálními problémy jsem se snažil v předkládaném výzkumu „vyrovnat“ nebo je alespoň reflektovat, ať už formou metodologických exkursů přímo v textu či v poznámkovém aparátu.

Zajímavým metodologickým poznatkem, který se v rámci výzkumu opakovaně potvrdil, je skutečnost, že pamětníci, jež jsou členy určitých profesních skupin, vnímají první (životopisný) a druhý (tematický) rozhovor v rámci orálně-historického terénního výzkumu odlišným způsobem. První rozhovor je v ideálním případě zcela v režii narátora, tazatel zde vystupuje pouze jako pasivní příjemce vyprávění a jeho aktivita se omezuje na minimum.⁸²⁵ Pamětník může samostatně konstruovat svůj životní příběh a cítí-li, že mu tazatel naslouchá, postupně ztrácí svůj prvotní ostych a vytváří si k tazateli důvěrný vztah. Jeho vyprávění získává charakter osobní zpovědi. Narátor mluví o sobě a většinou i za sebe („já“).

V druhém rozhovoru je naopak tazatel aktivním účastníkem rozhovoru, pokládá otázky a usiluje o to, aby byla odpověď narátora co nejobsažnější, tj. zachovala si svůj narativní charakter.⁸²⁶ Ačkoliv je atmosféra rozhovoru obvykle nadále uvolněná a přátelská, dochází zde přeci jen ke kvalitativnímu posunu ve vnímání ze strany narátora. Pamětník totiž nyní nejen že odpovídá na konkrétní, byť otevřené, otázky, ale zároveň také již více přemýšlí nad jejich formulací. Zvažuje jednotlivé konotace, zabarvení použitých slov i jejich případný skrytý význam nejen pro tazatele, ale i pro třetí, zatím nezúčastněnou, osobu (budoucího čtenáře či posluchače). Rozhovor je v této fázi formalizovaný a sevřenější, zaměřuje se na konkrétní téma, které se navíc úzce dotýká sociální skupiny, jíž

---

⁸²⁴ V kontextu metody orální historie se nabízí paralela, kterou v první polovině šedesátých let ve svém textu použil přední český básník a imunolog Miroslav Holub: „Pohled historie je pohledem vzduchoplavce: bitevní šiky postupují osudovým pohybem a není slyšet pláč a skřípění zubů. V zapadajícím slunci se leskne koruna králova, avšak křečovitě prsty vojína, který pohřbívá svou vlastní nohu, unikají vší pozornosti. Jsou vidět ti, kdo sčítají a odčítají. Nejsou vidět ti, kdo jsou počítáni.“ (Holub, Miroslav: *Anděl na kolečkách*. Praha, Československý spisovatel 1964, s. 13)

⁸²⁵ Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku*, s. 149.

⁸²⁶ *Ibidem*, s. 151.

je narátor členem. Pamětníkem je v tomto případě mnohem náchylnější k tomu, aby odpovídal na položené otázky podle předem připravené šablony. V některých případech navíc předpokládá, že tazatel chce slyšet určitou verzi příběhu. Skupinová příslušnost („my“) se tak v tuto chvíli stává dominantním prvkem vyprávění.

Konečně, přínos svého výzkumu spatřuji mimo jiné také v jeho „záchranném“ charakteru. V období od realizace terénního výzkumu po sepsání této práce zemřelo celkem 16 narátorů, tedy téměř třetina výzkumného vzorku (!). Jejich jedinečné vzpomínky na život v období socialismu (včetně reflexe tzv. velkých událostních dějin) a službu v ČSLA se tak podařilo zachytit pro další generace badatelů a badatelek jen díky metodě orální historie.

Obraz ČSLA v šedesátých letech dvacátého století, který jsem se pokusil načrtnout v této disertační práci prostřednictvím orálně-historických rozhovorů, není (a z podstaty věci ani nemůže být) obrazem objektivním či reprezentativním. Je to představa pamětníků, tj. příslušníků československé armády, o „vojácích“ a „armádě“, v níž (zpravidla) po několik desetiletí sami sloužili. Tento obraz je nejen plastický, ale do značné míry také (ať už vědomě či nevědomě) stylizovaný a kombinuje v sobě různé zdroje vzpomínání a narativních strategií. Odráží se v něm nejen individuální prožitky a konkrétní zkušenosti aktérů (resp. jejich reflexe a reinterpretace) z doby aktivní služby, ale také souhrn určitých kolektivně sdílených a tradovaných názorů a postojů signifikantních pro příslušníky vojenského stavu, přičemž nemalou roli v procesu (re)konstruování minulosti sehrávají profesní spolky a sdružení, jejichž prostřednictvím mohou být uplatňovány různé politiky paměti.

Vojenská identita, která je navíc ovlivněna dobovými a současnými sociálními rámci, vykazuje vysokou míru elasticity a sehrává klíčovou roli v konstrukci jednotlivých narativů, neboť prostupuje většinou individuálních i kolektivních vzpomínek, čímž ovlivňuje obsah i formu vyprávění pamětníků. Obě složky identity, tj. osobní a sociální (profesní), tak nestojí v opozici, ale jsou vzájemně provázány. Pod vlivem uvedených skutečností je pak předkládána kolektivní reprezentace vojenské profese mozaikou různých příkladů a argumentací, jejímž základním cílem je především snaha potvrdit vlastní skupinovou představu o „vojenské cti“. Zatímco v oficiální rovině je tato čest identifikována s „obranou vlasti“ před vnějším nepřítelem, v praxi (jak ukazují pamětnické narativy) tvoří její jádro především pocit sounáležitosti s vojenským stavem, povinnosti vůči ostatním členům vojenské komunity a touha po respektu či uznání z jejich strany.

ZKRATKY

BLR	Bulharská lidová republika
ČAF	Československý armádní film
ČSLA	Československá lidová armáda
ČSM	Československý svaz mládeže
ČSSR	Československá socialistická republika
ČVO	Číslo vojenské odbornosti
HPS	Hlavní politická správa
KSČ	Komunistická strana Československa
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
KVD	klub vojenských důchodců
MLR	Maďarská lidová republika
MNO	ministerstvo národní obrany
NATO	Severoatlantická aliance
NDR	Německá demokratická republika
NLA	Národní lidová armáda
PLR	Polská lidová republika
PVOs	protivzdušná obrana státu
ŠDD	škola důstojnického dorostu
ŠDZ	škola důstojníků v záloze
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SRN	Spolková republika Německo
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
StB	Státní bezpečnost
TOP	Technická opravna pluku

USA	Spojené státy americké
VŠJŽ	Vojenská škola Jana Žižky z Trocnova
VA AZ	Vojenská akademie Antonína Zápotockého
VPA	Vojenská politická akademie
VSR	Vojenské sdružení rehabilitovaných
VTA	Vojenská technická akademie
VÚA	Vojenský ústřední archiv
VVP	vojenský výcvikový prostor
ZVS	základní vojenská služba
ZVP	zástupce velitele pro věci politické

TABULKY A GRAFY

TABULKA Č. 1: ZÁKLADNÍ ÚDAJE O NARÁTORECH

Iniciály	roč. nar.	služba v armádě ⁸²⁷	člen KSČ (od - do)	funkce / útvar (převažující zařazení v průběhu 60. let)	vzdělání	rehabilitace (reaktivace)
R. A.	193X	1958–1973	1. pol. 60. let–1973	pilot, letectvo	Ing.	ANO (ANO)
J. B.	193X	1952–1971	1957–1970	zástupce inženýra pluku, letectvo	maturitní zkouška	ANO (NE)
P. B.	194X	1962–1970	1968–1970	kartograf, velitelství okruhu	maturitní zkouška	ANO (ANO)
B. B.	193X	1950–1970	1. pol. 60. let–1969	chemický náčelník, protivzdušná obrana	Ing.	ANO (NE)
J. BR.	193X	1950–1970	1962–1970	náčelník provozního oddělení, letectvo	maturitní zkouška	ANO (NE)
J. BU.	193X	1954–1970	1958–1969	technik automobilové roty (poddůstojník), tankové vojsko	výuční list	NE
P. Č.	194X	1958–1998	1965–1990	velitel roty výsadkové vojsko	maturitní zkouška	NE
Z. Č.	193X	1950–1970	1959–1970	náčelník štábu, letectvo	Ing.	ANO (NE)
D. Č.	192X	1950–1971	1950–1973	náčelník topografické služby, tankové vojsko	výuční list	ANO (NE)
D. D.	193X	1949–1971	1. pol. 60. let–1968	náčelník štábu, tankové vojsko	Ing.	ANO (ANO)
K. F.	193X	1954–1996	1958–1990	náčelník fotografické a vyhodnocovací služby, letectvo	Ing.	NE
K. FO.	194X	1960–1972	1. pol. 60. let–1972	vychovatel, Vojenská hudební škola	výuční list	ANO (ANO)
M. F.	193X	1947–1969	1947–1969	pilot, letectvo	Ing.	ANO (NE)
J. F.	194X	1956–2000	1. pol. 60. let–1990	spojář, spojovací vojsko	Ing.	NE
I. H.	193X	1954–1969	1952–1969	starší referent vojenské kontrarozvědky, protivzdušná obrana	JUDr.	ANO (NE)
J. J.	194X	1961–1973	2. pol. 60. let–1968	technik pro výcviková zařízení, letectvo	maturitní zkouška	NE
L. J.	193X	1955–1992	1959–1969 (vyškrtnutí) 1979–1990	palubní radista, letectvo	maturitní zkouška	NE
K. J.	193X	1951–1971	1947–1970	pedagog, instruktor vojenská akademie	PhDr.	ANO (ANO)

⁸²⁷ Včetně doby strávené studiem na (středních) vojenských školách či výkonem základní vojenské služby.

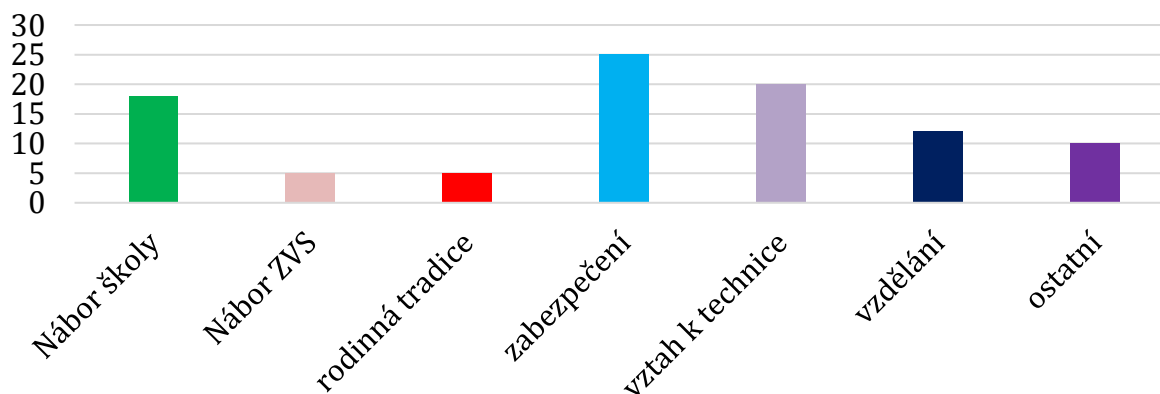
J. KA.	193X	1954–1974	1953–1972	odborný asistent (elektrotechnika), vojenská akademie	Doc. CSc.	ANO (NE)
M. K.	194X	1959–1990	1960–1969 (vyškrtnutí) 1979–1990	spojka (poddůstojnice), protivzdušná obrana	maturitní zkouška	NE
J. K.	193X	1949–1971	1. pol. 50. let–1970	velitel pluku, letectvo	Ing.	ANO (NE)
J. KO.	193X	1957–1990	nestraník	tělovýchovný náčelník, letectvo	maturitní zkouška	NE
J. KB.	193X	1949–1969	1951–1969	výstrojný náčelník, dělostřelectvo	maturitní zkouška	ANO (ANO)
.	193X	1956–1971	nestraník	pilot, letectvo	maturitní zkouška	ANO (ANO)
S. K.	194X	1964–1972	nestraník	primář vojenská nemocnice	MUDr. CSc.	ANO (ANO)
J. L.	194X	1957–1971	1968–1970 (kandidát od r. 1965)	zástupce náčelníka technického oddělení, letectvo	maturitní zkouška	ANO (NE)
J. LO.	193X	1949–1974	1948–1970	pilot, zástupce velitele pro věci politické letectvo	maturitní zkouška	ANO (NE)
V. MA.	194X	1956–1992	nestraník	spojka (poddůstojnice), letectvo	maturitní zkouška	NE
J. M.	194X	1966–1993	1977–1990	velitel ženijní roty, ženijní vojsko	Ing.	NE
V. M.	193X	1951–1989	1. pol. 50. let	náčelník klubu, motostřelecké vojsko	maturitní zkouška	NE
K. N.	193X	1951–1971	1948–1970	zástupce velitele brigády pro techniku, dělostřelectvo	Ing.	ANO (NE)
J. N.	194X	1966–1999	1975–1990	zástupce velitele pro výzbroj oddílu, protivzdušná obrana	Ing.	NE
F. N.	193X	1951–1971	1958–1970	finanční náčelník, letectvo	maturitní zkouška	ANO (ANO)
J. NO.	192X	1948–1971	1945–1971	starší důstojník operačního oddělení, velitelství okruhu	Ing. CSc.	ANO (NE)
F. P.	193X	1958–1993	1960–1990	velitel oddílu, protivzdušná obrana	maturitní zkouška	NE
M. P.	193X	1952–1971	1955–1970 (kandidát od r. 1953)	zástupce pro věci politické, motostřelecké vojsko	PhDr.	ANO (NE)
O. P.	194X	1963–1999	1964–1990	pilot, letectvo	Ing.	NE
J. P.	193X	1955–1995	1960–1990	starší důstojník, generální štáb	Ing.	NE
L. P.	194X	1958–1992	1. pol. 70. let–1990	pomocník náčelníka, letectvo	Ing.	NE
J. R.	193X	1951–1971	1. pol. 50. let–1971	zástupce pro věci politické, radiotechnické vojsko	PhDr.	ANO (NE)
V. S.	193X	1948–1969	1. pol. 60. let–1969	vědecký pracovník letecký výzkumný ústav	Ing.	ANO (ANO)
V. Š.	192X	1947–1993	1948–1990	velitel brigády protivzdušná obrana	Ing.	NE

A. T.	194X	1963–2003	1974–1990	technik vyzbrojování, tankový pluk	Ing.	NE
F. T.	193X	1949–1971	1950–1970	kryptograf generální štáb	RNDr.	ANO (ANO)
K. T.	192X	1948–1972	1948–1992	kádrový pracovník, protivzdušná obrana	maturitní zkouška	NE
S. V.	193X	1952–1989	1959–1990 (kandidát od r. 1956)	pilot, letectvo	maturitní zkouška	NE
B. V.	193X	1950–1968	nestraník	náčelník spojení, letectvo	maturitní zkouška	NE
J. Z.	193X	1951–1991	1967–1990	náčelník zdravotnické služby, letectvo	Doc. MUDr. CSc.	NE
Z. Z.	194X	1963–1989	2. pol. 60. let–1989	inženýr pro draky a motory, letectvo	Ing.	NE
V. Ž.	193X	1952–1971	1956–1971	náčelník intendantní služby, tankové vojsko	maturitní zkouška	ANO (NE)

TABULKA Č. 2: MOTIVACE NARÁTORŮ PRO VSTUP DO ARMÁDY

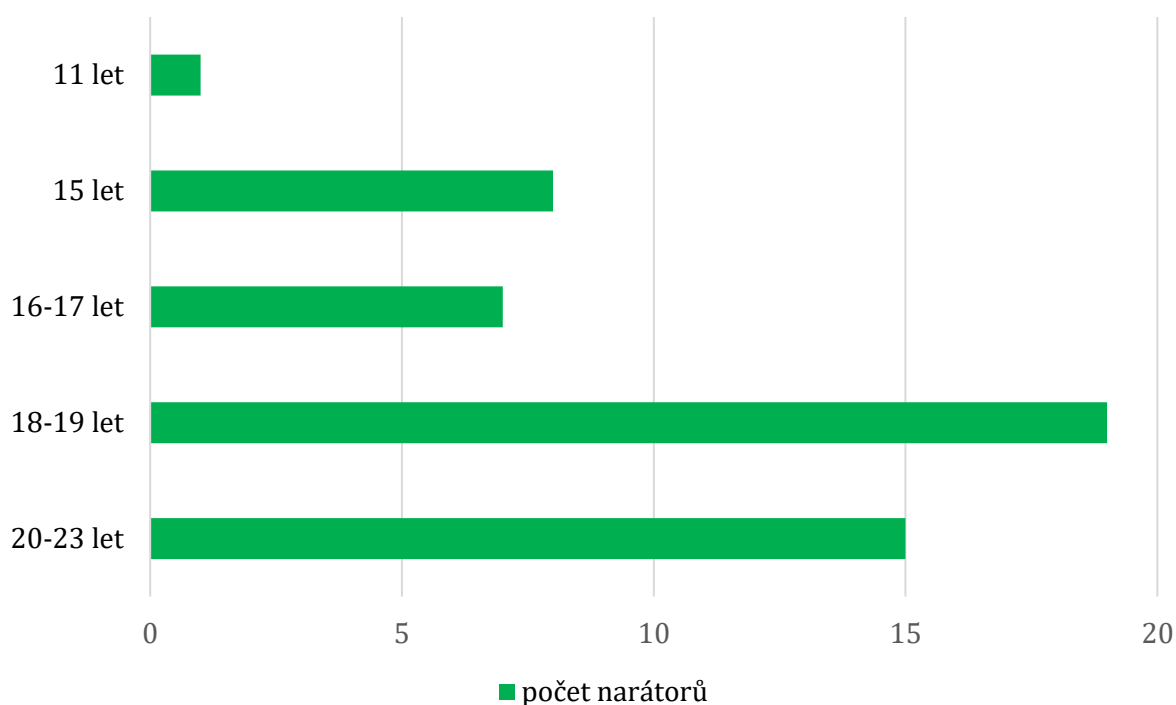
vstup do armády	počet narátorů (věkové rozpětí)	motivace					
		nábor školy ZVS	rodinná tradice	materiální a sociální zabezpečení	vztah k technice	možnost vzdělání	ostatní motivы
2. pol. 40. let	11 (15–23)	4 / 0	2	5	6	2	2
1. pol. 50. let	20 (15–22)	9 / 5	0	11	6	7	2
2. pol. 50. let	10 (11–19)	1 / 0	2	5	4	2	3
60. léta	9 (15–23)	4 / 0	1	4	4	1	3
celkem	50 (11–23)	18 / 5	5	25	20	12	10

GRAF Č. 2: MOTIVACE NARÁTORŮ PRO VSTUP DO ARMÁDY

TABULKA Č. 3: VĚK NARÁTORŮ PŘI VSTUPU DO ARMÁDY

věk při vstupu	11 let	15 let	16-17 let	18-19 let	20-23 let
počet narátorů	1	8	7	19	15

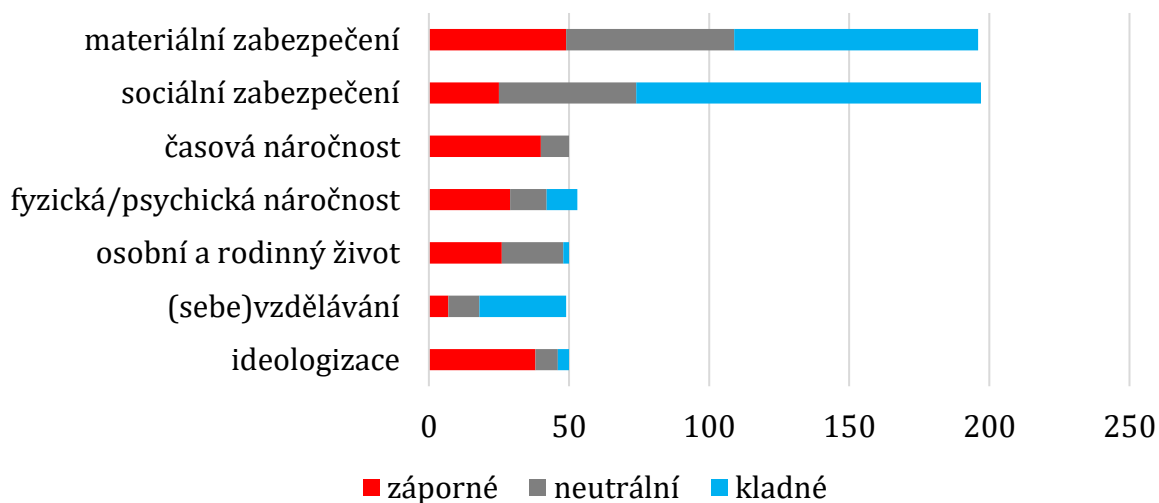
GRAF Č. 3: VĚK NARÁTORŮ PŘI VSTUPU DO ARMÁDY**TABULKA Č. 4: ABSOLVOVANÉ VZDĚLÁNÍ NARÁTORŮ**

získané vzdělání	civilní	vojenské
středoškolské – odborné (výuční list)	21	5
středoškolské – všeobecné s maturitou	10	12
středoškolské – odborné s maturitou	10	11
vyšší odborné s maturitou	5	11
vysokoškolské (Ing., PhDr., RNDr., JUDr., MUDr.)	2	24
postgraduální – vědecká aspirantura (CSc.)	0	4
vědecko-pedagogické tituly (docent)	0	2

TABULKA Č. 5: KLADY A ZÁPORY VOJENSKÉ PROFESE

problematika				kladné - neutrální - záporné hodnocení (četnost výskytu)			
materiální zabezpečení (celkem)				87-60-49			
výše platu	ubytování	ošacení	stravování	30-7-13	23-9-17	8-20-19	26-24-0
sociální zabezpečení (celkem)				123-49-25			
dovolená	rehabilitace	zdravotní péče	výsluha	18-13-20	35-7-3	22-27-0	48-2-2
časová náročnost služby (včetně volného času)				0-10-40			
fyzická a psychická náročnost profese				11-13-29			
dopad na osobní a rodinný život				2-22-26			
(sebe)vzdělávací proces				31-7-11			
ideologická složka/politizace vojenského života				4-8-38			
celkový počet výskytu konotací:				258-169-218			

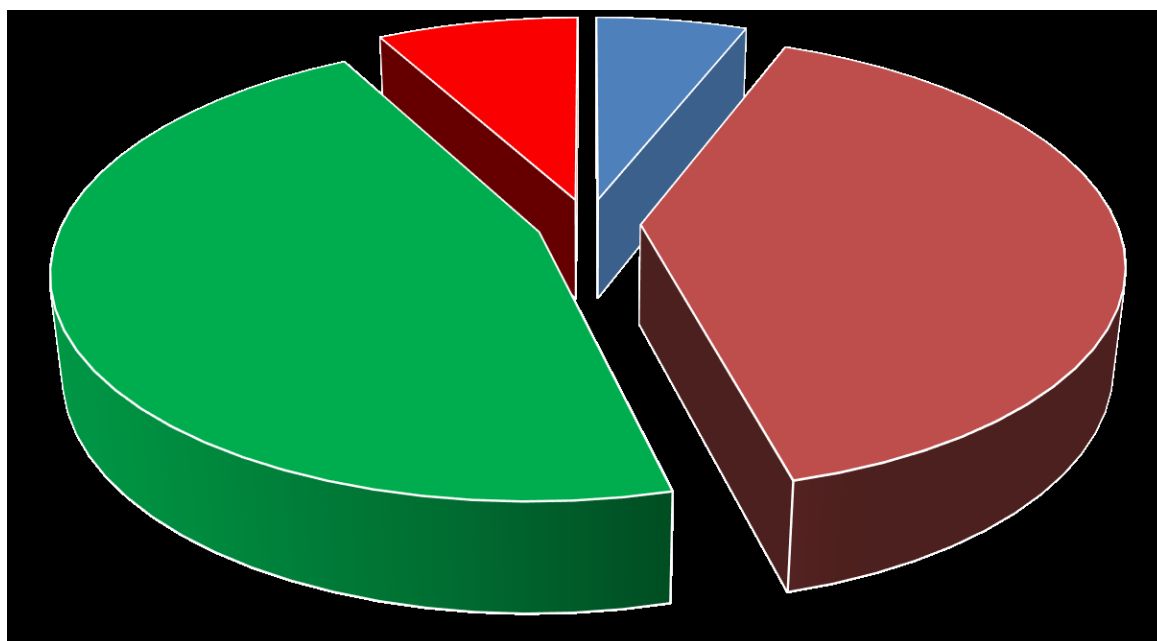
GRAF Č. 5: KLADY A ZÁPORY VOJENSKÉ PROFESE

TABULKA Č. 6: NEJVYŠŠÍ DOSAŽENÉ VZDĚLÁNÍ NARÁTORŮ

nejvyšší dosažené vzdělání	počet
střední odborné (výuční list)	3
střední / vyšší (včetně odborného) s maturitou	20
vysokoškolské (postgraduální) – humanitní obory	4 (+0)
vysokoškolské (postgraduální) – exaktní obory	19 (+4)

GRAF Č. 6: NEJVYŠŠÍ DOSAŽENÉ VZDĚLÁNÍ NARÁTORŮ

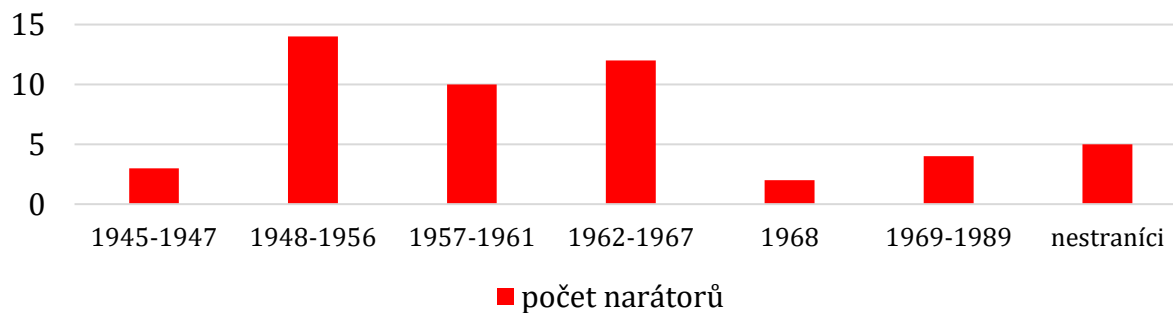

■ střední odborné ■ maturita ■ vysokoškolské ■ postgraduální

TABULKA Č. 7: VSTUP NARÁTORŮ DO KSČ

vstup v letech	1945-1947	1948-1956	1957-1961	1962-1967	1968	1969-1989	nestraniční
počet narátorů	3	14	10	12	2	4 (+ 2)*	5

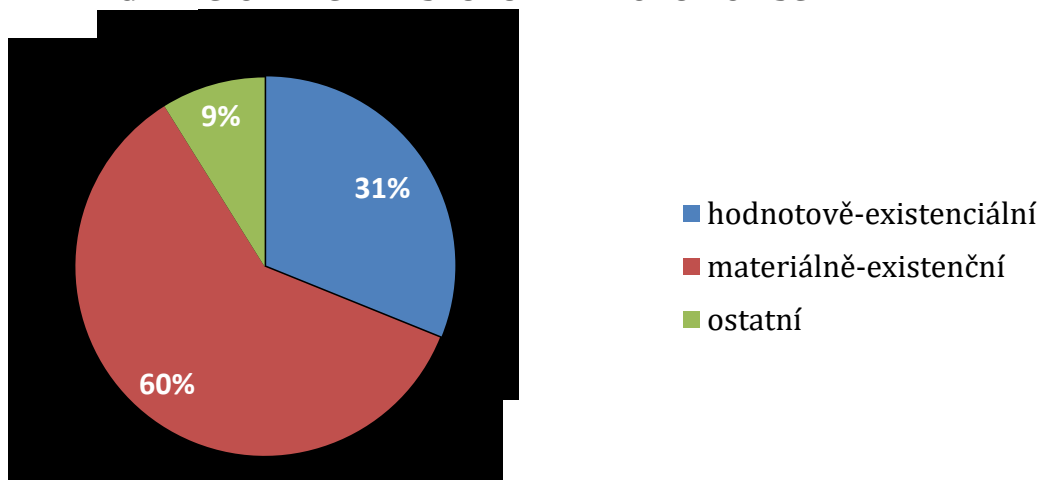
GRAF Č. 7: VSTUP NARÁTORŮ DO KSČ

TABULKA Č. 8: PŘÍČINY VSTUPU NARÁTORŮ DO KSČ

příčiny	hodnotově-existenciální	materiálně-existenční	ostatní (různé)
počet narátorů	14	27	4

GRAF Č. 8: PŘÍČINY VSTUPU NARÁTORŮ DO KSČ

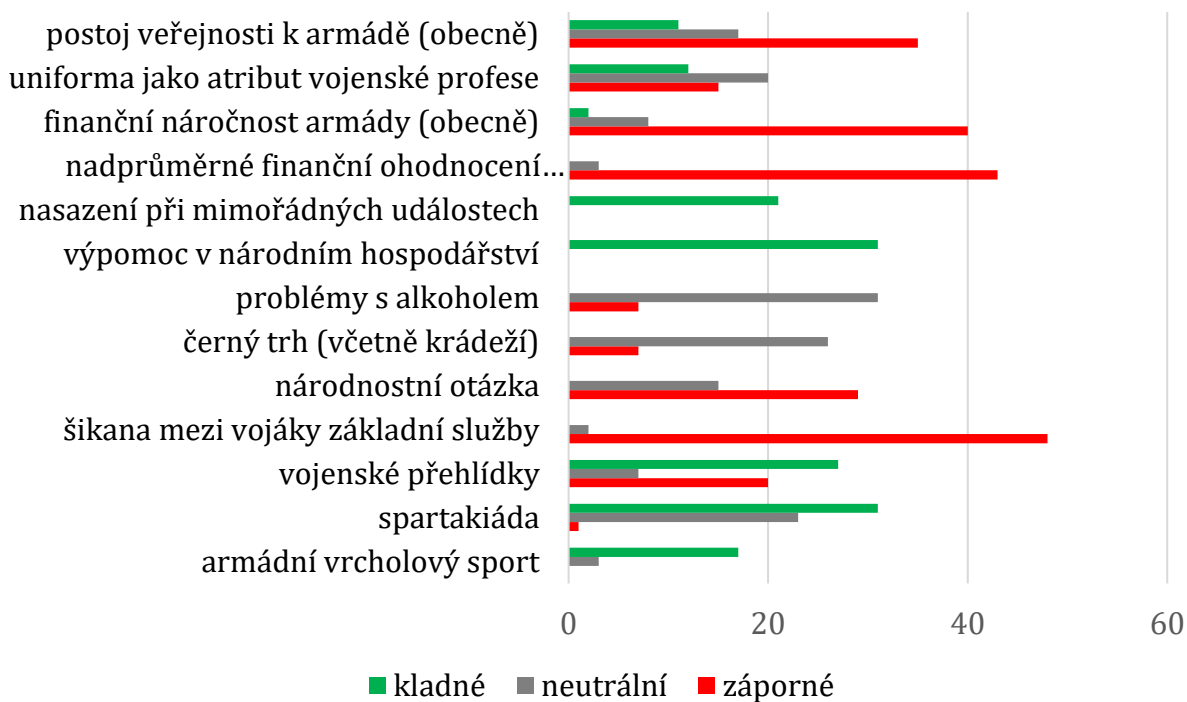
* Jeden narátor (L. J.) a narátorka (M. K.) vstoupili do KSČ opakovaně.

TABULKA Č. 9: VZTAH S VEŘEJNOSTÍ

problematika / vnímáno:	kladné - neutrální - záporné hodnocení (četnost výskytu)
postoj veřejnosti k armádě (obecně)	11-17-35
uniforma jako atribut vojenské profese	12-20-15
finanční náročnost armády (obecně)	2-8-40
nadprůměrné finanční ohodnocení vojáků	0-3-43
nasazení při mimořádných událostech	21-0-0
výpomoc v národním hospodářství	31-0-0
problémy s alkoholem	0-31-7
černý trh (včetně krádeží)	0-26-7
národnostní otázka	0-15-29
šikana mezi vojáky základní služby	0-2-48
vojenské přehlídky	27-7-20
spartakiáda	31-23-1
armádní vrcholový sport	17-3-0
celkový počet výskytu konotací:	152-155-245

GRAF Č. 9: VZTAH S VEŘEJNOSTÍ

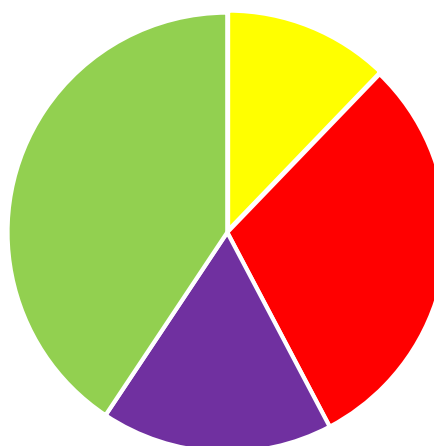

TABULKA Č. 10: PŘÍNOS ZÁKLADNÍ VOJENSKÉ SLUŽBY

význam ZVS	počet narátorů s tímto názorem
výchova k občanství (vztah ke státu a národu)	15
zvýšení fyzické a psychické zdatnosti	37
získání cenné praxe pro výkon zaměstnání	21
osvojení si důležitých návyků (kázeň apod.)	50

GRAF Č. 10: PŘÍNOS ZÁKLADNÍ VOJENSKÉ SLUŽBY

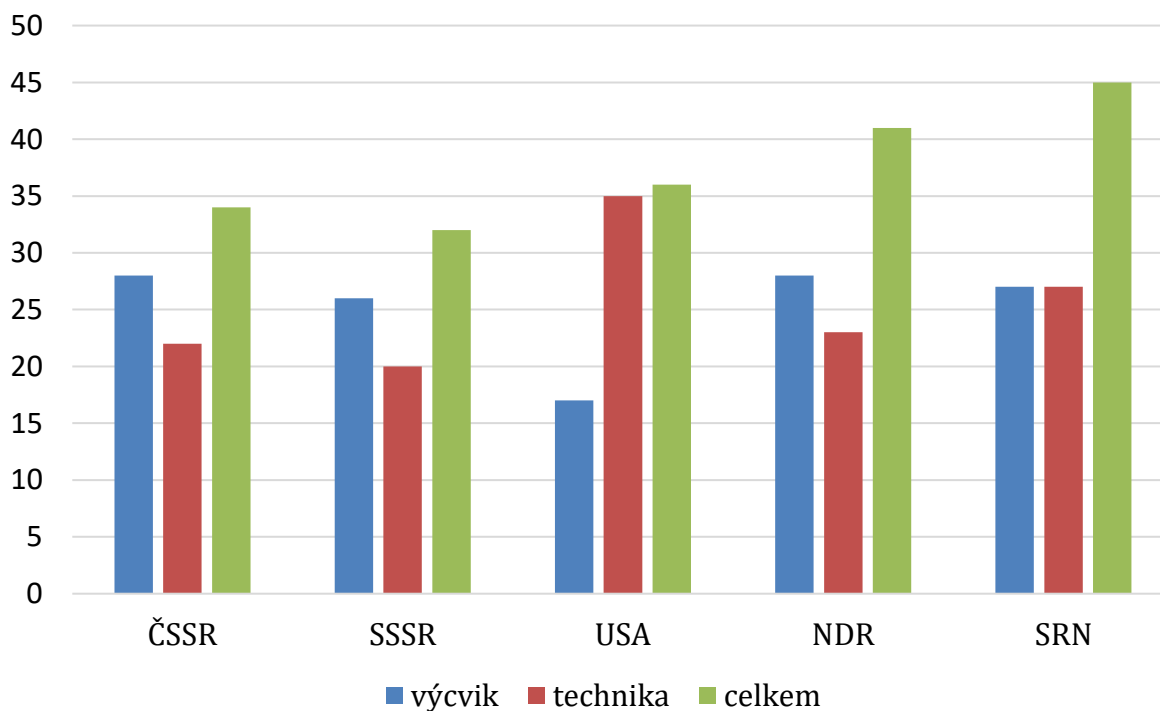
- výchova k občanství
- zvýšení fyzické a psychické zdatnosti
- získání praxe
- osvojení návyků

TABULKA Č. 11: KVALITA OZBROJENÝCH SIL

stát*	kvalita armády (vysoká - nelze určit - nízká)		celkové umístění (rozdíl mezi pozitivními a negativními konotací)
	výcvik	technika	
ČSSR	28-5-7	22-5-9	4. (34)
SSSR	26-7-6	21-5-9	5. (32)
USA	17-6-12	35-7-4	3 (36)
NDR	28-2-2	23-4-8	2. (41)
SRN	27-3-4	27-5-5	1. (45)
PLR	0-5-0	0-4-0	0
MLR	0-4-0	0-0-2	0
BLR	0-2-3	0-0-3	0

GRAF Č. 11: KVALITA OZBROJENÝCH SIL

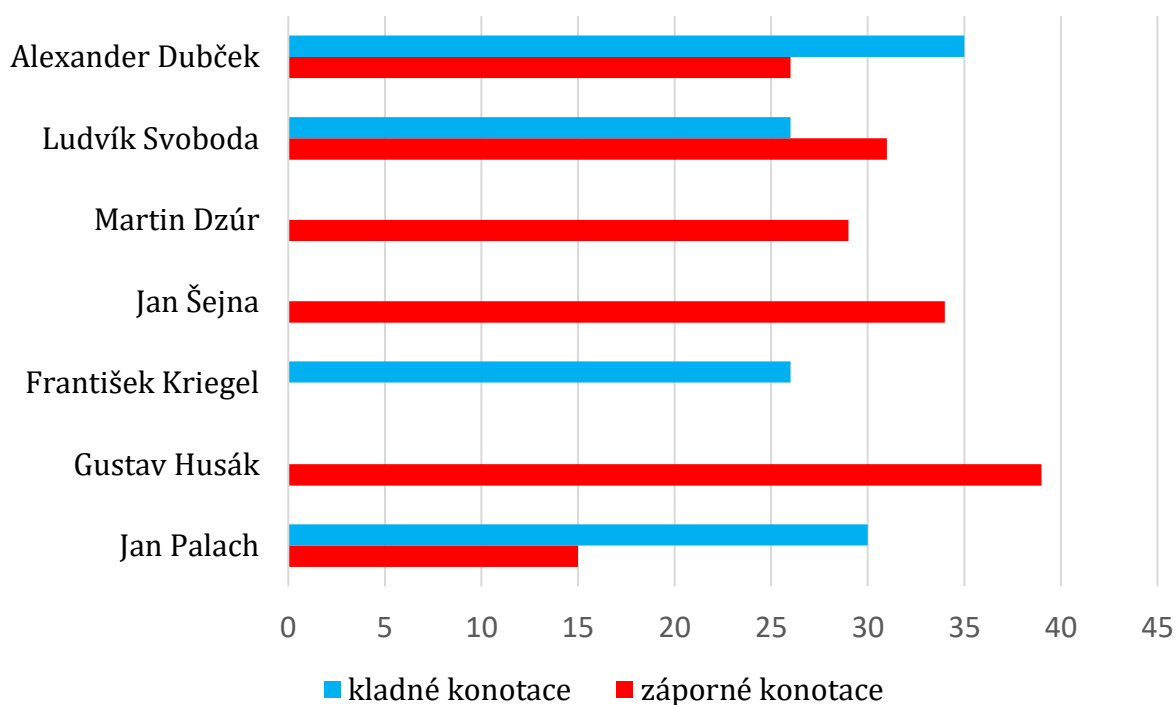

* V tabulce jsou uvedeny pouze státy, jejichž armády byly v rozhovorech zmíněny.

TABULKA Č. 12: VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI 1968-1969

osobnost / vnímání:	kladné - záporné (četnost výskytu)
Alexander Dubček (první tajemník ÚV KSČ)	35-26
Ludvík Svoboda (prezident ČSSR)	26-31
Martin Dzúr (ministr národní obrany)	0-29
Jan Šejna (generál ČSLA, poslanec Národního shromáždění)	0-34
František Kriegel (člen předsednictva ÚV KSČ)	26-0
Gustav Husák (generální tajemník ÚV KSČ)	0-39
Jan Palach (student historie a politické ekonomie)	30-15

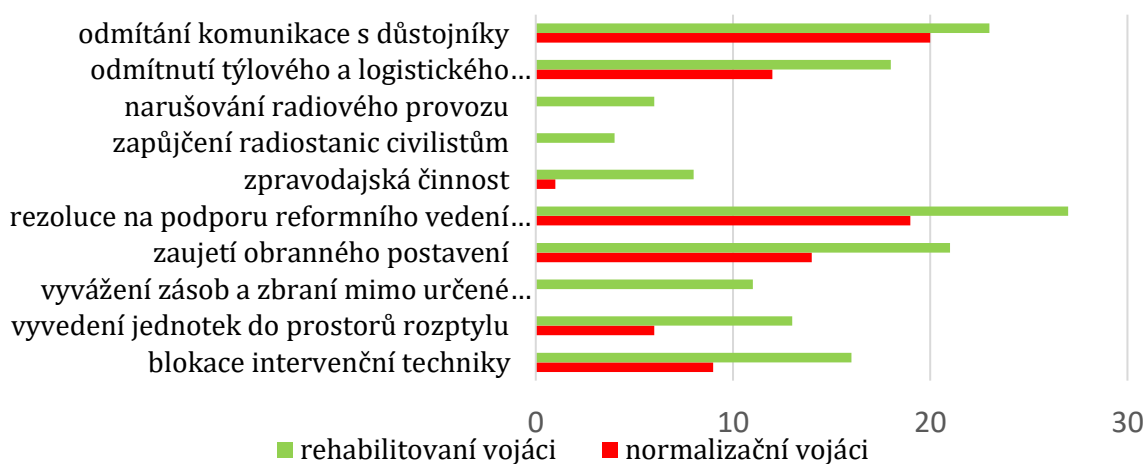
GRAF Č. 12: VÝZNAMNÉ OSOBNOSTI 1968-1969

TABULKA Č. 13: FORMY ODPORU VŮČI OKUPACI 1968

forma odporu vůči intervenčním jednotkám	rehabilitovaní vojáci	normalizační vojáci	celkem (pořadí)
odmítání komunikace s důstojníky	23	20	43 (2.)
odmítnutí týlového a logistického zabezpečení, včetně proviantu	18	12	30 (4.)
narušování radiového provozu	6	0	6 (10.)
zapůjčení radiostanic civilistům	4	0	4 (9.)
zpravodajská činnost	8	1	9 (8.)
rezoluce na podporu reformního vedení KSČ	27	19	46 (1.)
zaujetí obranného postavení	21	14	35 (3.)
vyvážení zásob a zbraní mimo určené prostory	11	0	13 (7.)
vyvedení jednotek do prostorů rozptylu	13	6	19 (6.)
blokace intervenční techniky	16	9	25 (5.)

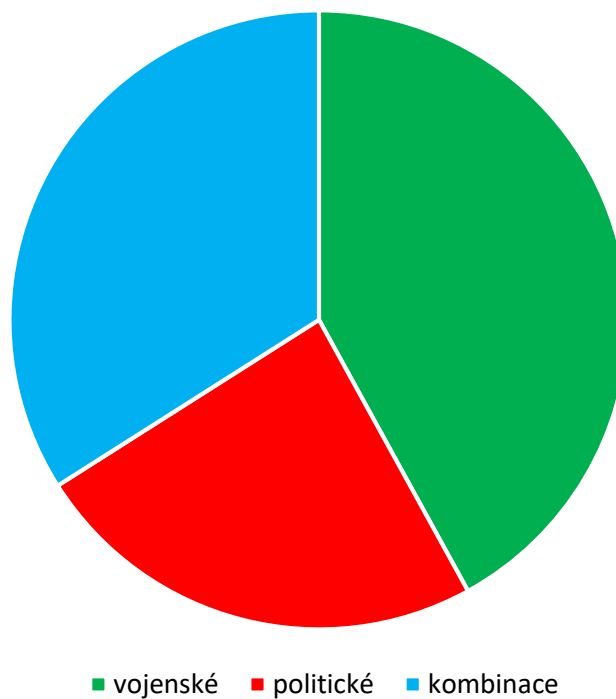
GRAF Č. 13: FORMY ODPORU VŮČI OKUPACI 1968

TABULKA Č. 14: PŘÍČINY OKUPACE 1968

hlavní příčiny	počet narátorů (rehabilitovaní – normalizační vojáci)
vojenské (rozmístění sovětských vojsk v ČSSR)	21 (9-12)
politické (pražské jaro)	12 (6-6)
kombinace vojenských a politických příčin	17 (12-5)

GRAF Č. 14: PŘÍČINY OKUPACE 1968

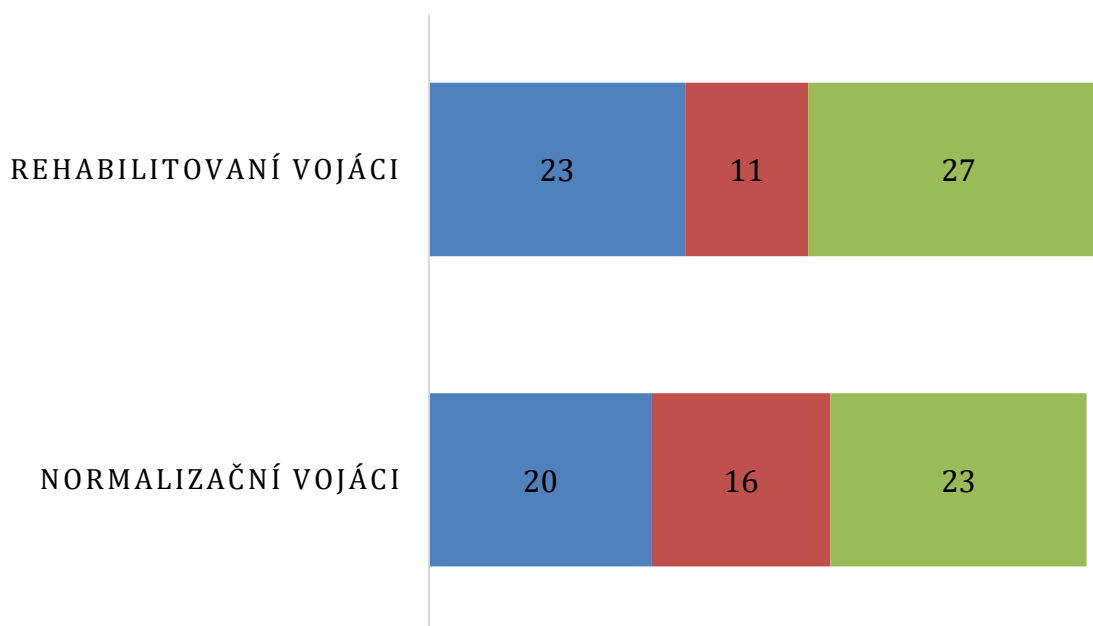

TABULKA Č. 15: ROZDĚLENÍ VÝZKUMNÉHO VZORKU

skupina	počet narátorů	členové vojenských spolků*	služba v armádě po roce 1990
rehabilitovaní (osmašedesátníci) vojáci	27	23 (VSR)	11 (reaktivace)
normalizační (nerehabilitovaní) vojáci	23	20 (KVD)	16
celkem	50	43	27

GRAF Č. 15: ROZDĚLENÍ VÝZKUMNÉHO VZORKU

■ členové vojenských spolků ■ služba v armádě po roce 1990 ■ celkový počet narátorů

* Vojenské sdružení rehabilitovaných (VSR), kluby vojenských důchodců (KVD)

BIBLIOGRAFIE A POUŽITÉ PRAMENY

ROZHOVORY ULOŽENÉ V CENTRU ORÁLNÍ HISTORIE PŘI ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY VE SBÍRCE ROZHOVORY

- Rozhovor s A. T. vedl Jiří Hlaváček, 14. 3. 2013.
- Rozhovor s A. T. vedl Jiří Hlaváček, 15. 3. 2013.
- Rozhovor s B. V. vedl Jaroslav Vašut, 23. 4. 2013.
- Rozhovor s J. F. vedl Jiří Hlaváček, 28. 2. 2013.
- Rozhovor s J. J. vedl Jaroslav Vašut, 18. 4. 2013.
- Rozhovor s J. J. vedl Jaroslav Vašut, 2. 6. 2013.
- Rozhovor s J. KB vedl Dalibor Státník, 24. 2. 2012.
- Rozhovor s J. KB. vedl Dalibor Státník, 16. 2. 2012.
- Rozhovor s J. KO. vedl Jaroslav Vašut, 7. 6. 2013.
- Rozhovor s J. M. vedl Jiří Hlaváček, 26. 4. 2013.
- Rozhovor s J. N. vedl Jiří Hlaváček, 29. 3. 2012.
- Rozhovor s J. N. vedl Jiří Hlaváček, 5. 4. 2012.
- Rozhovor s J. P. vedl Jiří Hlaváček, 8. 4. 2013.
- Rozhovor s J. Z. vedl Jiří Hlaváček, 9. 7. 2013.
- Rozhovor s K. F. vedl Ivan Kopečný, 15. 11. 2011.
- Rozhovor s K. F. vedl Ivan Kopečný, 25. 11. 2011.
- Rozhovor s L. J. vedl Jaroslav Vašut, 20. 4. 2013.
- Rozhovor s L. J. vedl Jaroslav Vašut, 30. 5. 2013.
- Rozhovor s L. P. vedl Ivan Kopečný, 10. 8. 2011.
- Rozhovor s L. P. vedl Ivan Kopečný, 17. 8. 2011.
- Rozhovor s M. K. vedl František Jedlička, 20. 11. 2013.
- Rozhovor s O. P. vedl Filip Procházka, 27. 12. 2011.
- Rozhovor s O. P. vedl Filip Procházka, 12. 1. 2012.
- Rozhovor s P. Č. vedl Jiří Hlaváček, 7. 8. 2012.
- Rozhovor s P. Č. vedl Jiří Hlaváček, 8. 8. 2012.

Rozhovor s V. M. vedl Jiří Hlaváček, 15. 3. 2013.
Rozhovor s V. MA. vedl Jaroslav Vašut, 5. 6. 2012.
Rozhovor se S. V. vedl Jaroslav Vašut, 23. 4. 2013.
Rozhovor se S. V. vedl Jaroslav Vašut, 30. 5. 2013.
Rozhovor se Z. Z. vedl Jiří Hlaváček, 19. 9. 2013.

ROZHOVORY ULOŽENÉ V OSOBNÍM ARCHIVU AUTORA

Rozhovor s B. B. vedl Jiří Hlaváček, 8. 3. 2012.
Rozhovor s B. B. vedl Jiří Hlaváček, 19. 4. 2012.
Rozhovor s D. Č. vedl Jiří Hlaváček, 1. 3. 2012.
Rozhovor s D. D. vedl Jiří Hlaváček, 23. 4. 2009.
Rozhovor s D. D. vedl Jiří Hlaváček, 24. 4. 2009.
Rozhovor s F. P. vedl Jiří Hlaváček, 22. 3. 2011.
Rozhovor s F. P. vedl Jiří Hlaváček, 2. 4. 2011.
Rozhovor s F. N. vedl Jiří Hlaváček, 19. 11. 2012.
Rozhovor s F. N. vedl Jiří Hlaváček, 20. 11. 2012.
Rozhovor s F. T. vedl Jiří Hlaváček, 26. 10. 2012.
Rozhovor s F. T. vedl Jiří Hlaváček, 27. 10. 2012.
Rozhovor s I. H. vedl Jiří Hlaváček, 15. 11. 2012.
Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 23. 6. 2010.
Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 30. 3. 2009.
Rozhovor s J. B. vedl Jiří Hlaváček, 31. 3. 2009.
Rozhovor s J. BR. vedl Jiří Hlaváček, 2. 11. 2012.
Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 30. 4. 2009.
Rozhovor s J. BU. vedl Jiří Hlaváček, 1. 5. 2009.
Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 5. 2. 2009.
Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 10. 2. 2009.
Rozhovor s J. K. vedl Jiří Hlaváček, 24. 6. 2009.
Rozhovor s J. KA. vedl Jiří Hlaváček, 15. 11. 2012.

Rozhovor s J. KB. vedl Jiří Hlaváček, 27. 9. 2012.
Rozhovor s J. KU. vedl Jiří Hlaváček, 20. 4. 2009.
Rozhovor s J. KU. vedl Jiří Hlaváček, 22. 4. 2009.
Rozhovor s J. KU. vedl Jiří Hlaváček, 22. 6. 2010.
Rozhovor s J. L. vedl Jiří Hlaváček, 2. 11. 2012.
Rozhovor s J. LO. vedl Jiří Hlaváček, 15. 5. 2010.
Rozhovor s J. LO. vedl Jiří Hlaváček, 16. 5. 2010.
Rozhovor s J. NO. vedl Jiří Hlaváček, 9. 11. 2012.
Rozhovor s J. R. vedl Jiří Hlaváček, 22. 11. 2012.
Rozhovor s K. FO. vedl Jiří Hlaváček, 1. 11. 2012.
Rozhovor s K. J. vedl Jiří Hlaváček, 15. 3. 2012.
Rozhovor s K. J. vedl Jiří Hlaváček, 22. 3. 2012.
Rozhovor s K. N. vedl Jiří Hlaváček, 26. 9. 2012.
Rozhovor s K. N. vedl Jiří Hlaváček, 4. 10. 2012.
Rozhovor s K. T. vedl Jiří Hlaváček, 14. 5. 2010.
Rozhovor s K. T. vedl Jiří Hlaváček, 20. 12. 2010.
Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 12. 4. 2010.
Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 14. 4. 2010.
Rozhovor s M. F. vedl Jiří Hlaváček, 27. 5. 2010.
Rozhovor s M. P. vedl Jiří Hlaváček, 28. 6. 2010.
Rozhovor s M. P. vedl Jiří Hlaváček, 29. 6. 2010.
Rozhovor s P. B. vedl Jiří Hlaváček, 6. 2. 2013.
Rozhovor s P. B. vedl Jiří Hlaváček, 7. 3. 2013.
Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 24. 4. 2009.
Rozhovor s R. A. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009.
Rozhovor s V. S. vedl Jiří Hlaváček, 23. 11. 2012.
Rozhovor s V. Š. vedl Jiří Hlaváček, 1. 6. 2011.
Rozhovor s V. Š. vedl Jiří Hlaváček, 4. 6. 2011.
Rozhovor s V. Ž. vedl Jiří Hlaváček, 27. 4. 2009.

Rozhovor s V. Ž. vedl Jiří Hlaváček, 28. 4. 2009.

Rozhovor se S. K. vedl Jiří Hlaváček, 18. 10. 2012.

Rozhovor se Z. Č. vedl Jiří Hlaváček, 6. 11. 2012.

Rozhovor se Z. Č. vedl Jiří Hlaváček, 7. 11. 2012.

KNIHY, STUDIE V MONOGRAFIÍCH, ČLÁNKY V ODBORNÝCH PERIODIKÁCH, ZÁVĚREČNÉ KVALIFIKAČNÍ PRÁCE

Alan, Josef: Rodinné vztahy a členství v KSČ. In: Konopásek, Zdeněk (ed.): *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*. Praha, Karolinum 2009, s. 155–170.

Andrews, Molly: Politika a zapomínání. Rekonstrukce minulosti v přechodu k postkomunismu. In: Konopásek, Zdeněk (ed.): *Otevřená minulost. Autobiografická sociologie státního socialismu*. Praha, Karolinum 2009, s. 87–106.

Arendtová, Hannah: *Eichmann v Jeruzalémě. Zpráva o banalitě zla*. Praha, Mladá Fronta 1995.

Assmann, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách a starověku*. Praha, Oikoymenh 2001.

Bejček, Eduard: *Akce Norbert*. Brno, Vojenské sdružení rehabilitovaných AČR (interní materiál) 2000.

Belda, Josef: Konečná fáze likvidace obrodného procesu. In: Bárta, Miloš a kol: *Československo roku 1968 II. Počátky normalizace*. Praha, Parta – Ústav mezinárodních vztahů, 1993, s. 83–122.

Benčík, Antonín: *V chapadlech kremelské chobotnice*. Praha, Mladá fronta 2007.

Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědě*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1999.

Bílek, Jiří: Finanční situace vojáků z povolání a v základní službě v letech 1945–1955. In: *Historie a vojenství*, č. 2 (2011), s. 22–50.

Bílek, Jiří: Svaz československých důstojníků a praporčíků a Svaz letců ČSSR v letech 1968–1971. In: *Historie a vojenství*, č. 3-4 (2003), s. 538–556.

Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Šach, Jan: *Československá armáda v prvním poválečném desetiletí: květen 1945–květen 1955*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2006.

Bílek, Jiří – Láník, Jaroslav – Minařík, Pavel – Povolný, Daniel – Šach, Jan: *Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy: květen 1955–srpen 1968*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2008.

- Bílý, Matěj: *Varšavská smlouva v 50. a 60. letech*. Praha, Filozofická fakulta UK 2011 (rigorózní práce).
- Blaive, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, Prostor 2001.
- Blažek, Petr (ed.): *A nepozdvihne meč... Odpírání vojenské služby v Československu 1948–1989*. Praha, Academia 2007.
- Břeňová, Věra – Rohlíková, Slavěna – Hoppe, Jiří: *Pražské jaro '68. Bibliografie*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2013.
- Brenner, Vladimír – Hrouda, Milan: Věda a vysokoškolské vzdělání v prestiži povolání. In: *Sociologický časopis*, č. 5 (1967), s. 541-550.
- Brubaker, Rogers – Cooper, Frederick: Beyond "Identity". In: *Theory and Society*, iss. 1 (2000), p. 1-47.
- Burke, Peter: *Co je kulturní historie?* Praha, Dokořán 2011.
- Cohn, Lindsay: *The Evolution of the Civil-Military "Gap" Debate*. (Conference Paper) Triangle Institute for Security Studies, Duke University 1999.
- Černá, Marie: Okupace, přátelská pomoc, devastace. Sovětská armáda 1968-1991 v paměti české společnosti. In: *Soudobé dějiny*, č. 3–4 (2015), s. 440-464.
- Černá, Marie: Náš nepřítel oportunist. Prověrky roku 1970 v Československu. In: Černá, Marie – Cuhra, Jaroslav a kol.: *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012, s. 72–93.
- Čermák, Ivo: Myslet narativně (kvalitativní výzkum „on the road“). In: Čermák, Ivo – Miovský, Michal (eds.). *Sborník z konference Kvalitativní výzkum ve vědách o člověku na prahu třetího tisíciletí*. Brno, Nakladatelství Albert 2002, s. 11-25.
- Denzin, Norman K.: *Intepretative Biography*. California, Sage 1989.
- Devátá, Markéta – Olšáková, Doubravka – Sommer, Vítězslav – Dinuš, Peter: *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2010.
- Doorn, Jacques van: *The Soldier and Social Change*. London, Sage 1975.
- Dúbravčík, Jan: *Osmadvacítka. Historie 28. stíhacího bombardovacího leteckého pluku*. Cheb, Svět křídel, 2007.
- Dülmen, Richard: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*. Praha, Dokořán 2002.
- Durkheim, Émile: *Suicide. A study in Sociology*. London, Routledge 2002.
- Dvořák, Jaroslav: Vojenské důvody invaze do Čs. v roce 1968. In: *Soudobé dějiny*, č. 4-5 (1994), s. 591-597.

- Fazík, Alexander – Mucha, Jaroslav: *Sociologický výzkum postojů vojenské mládeže k vojenské službě a k některým stránkám vztahů ve vojenských skupinách*. Praha, Vojenská akademie Klementa Gottwalda – Vojenský ústav sociálních výzkumů, 1969.
- Feaver, Peter D.: The civil-military problematique: Huntington, Janowitz, and the question of civilian control. In: *Armed Forces and Society*, iss. 1 (1996), pp. 149-178.
- Felcman, Ondřej: Počátky ostré etapy normalizace. In: Bárta, Miloš a kol.: *Československo roku 1968 II. Počátky normalizace*. Praha, Parta – Ústav mezinárodních vztahů 1993, s. 51-81.
- Fidler, Jiří: *21. 8. 1968 – Okupace Československa. Bratrská agrese*. Praha, Havran 2003.
- Freeman, Felton: The Army as Social Structure. In: *Social Forces*, iss. 1 (1949), pp. 78-83.
- Fučík, Josef: Rozpočtové výdaje na obranu v zemích Varšavské smlouvy v letech 1955-1989. In: Krč, Miroslav a kol.: *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2000, s. 64-92.
- Fučík, Josef: *Stín jaderné války nad Evropou. Ke strategii vojenských bloků, operačním plánům a úloze Československé lidové armády na středoevropském válčišti v letech 1945-1968*. Praha, Mladá fronta 2010.
- Galatík, Vlastimil – Krásný, Antonín – Zetocha, Karel (eds.): *Vojenská strategie*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2008.
- Gennep, Arnold van: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha, Lidové noviny 1997.
- Hájek, Martin – Havlík, Martin – Nekvapil, Jiří: Narativní analýza v sociologickém výzkumu. Přístupy a jednotící rámeček. In: *Sociologický časopis*, č. 2 (2012), s. 199-223.
- Hamar, Eleonóra: *Vyprávěná židovství. O narativní konstrukci druhogeneračních židovských identit*. Praha, SLON 2008.
- Harari, Noah Y.: *The Ultimate Experience. Battlefield Revelations and the Making of Modern War Culture 1450-2000*. New York, Palgrave Macmillan 2008.
- Hlaváček, Jiří: Copak je to za vojáka... aneb Malá sonda do života příslušníků Československé (lidové) armády po roce 1968. In: Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka: *Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha, Karolinum 2014, s. 73-120.
- Hlaváček, Jiří – Horáková, Monika: Politické strategie členů zájmových skupin v orálně-historickém výzkumu. In: *Dějiny – teorie – kritika*, č. 2 (2013), s. 237-269.
- Holmes, Richard: *Obrazy války. Chování člověka v bitvě*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011.

- Hoppe, Jiří: Jak se psalo a píše o Pražském jaru 1968? In: Břeňová, Věra – Rohlíková, Slavěna – Hoppe, Jiří: *Pražské jaro '68. Bibliografie*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2013, s. 5-15.
- Horák, Pavel: Dějiny každodennosti. In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 699-712.
- Horský, Jan: *Teorie a narace*. Praha, Argo 2015.
- Huntington, Samuel: *The Soldier and the State. The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Cambridge, Harvard University Press 2000.
- Hutečka, Jiří: Militární maskulinita jako koncept historiografického bádání. In: Švaříčková-Slabáková, Radmila – Kohoutová, Jitka – Pavlíčková, Radmila – Hutečka, Jiří a kol.: *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti. Koncepty, metody, perspektivy*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2012, s. 36-46.
- Chrastil, Sylvestr: *Normalizace československé armády na počátku 70. let*. Brno, Vojenská akademie 2002.
- Kabát, Jindřich: *Psychologie komunismu*. Praha, Práh 2011.
- Kaplan, Karel: *Alexej Čepička. Dobová dramata komunistické moci*. Praha, Barrister & Principal 2011.
- Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Praha, Barrister & Principal 2009.
- Kapr, Jaroslav: Obecná struktura prestiže povolání v Československu. In: Machonin, Pavel a kol.: *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava, Epoque 1969, s. 377-399.
- Kapr, Jaroslav: Prestiž povolání. In: *Sociologický časopis*, č. 3 (1967), s. 740-748.
- Kasurak, Peter: Civilianization and the military ethos. Civil-military relations in Canada. In: *Canadian Public Administration*, issue 1 (1982), pp. 108-129.
- Kilias, Jaroslav: Válka, armáda, stát a národ. Byrokracie, disciplína a nacionalismus. In: *Historická sociologie*, č. 1 (2009), s. 45-64.
- Knapík, Jiří – Franc, Martin a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*. Praha, Academia 2011.
- Koldínská, Marie – Šedivý, Ivan: *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008.
- Kolektiv autorů: *Akademický slovník cizích slov*. Praha, Academia 1998.
- Kolektiv autorů: *Ústav pro výzkum veřejného mínění ČSAV 1967-1972*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996.

Koudelka, František: *Státní bezpečnost 1954–1968 (Základní údaje)*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993.

Kříž, Zdeněk: *Civilní řízení a demokratická kontrola armády v České republice. Peripetie transformace vojensko-civilních vztahů po roce 1989*. Brno, Masarykova univerzita v Brně 2004.

Kučera, Tomáš: Potřebuje armáda vlastní hodnotový řád? Reflexe anglosaského diskurzu oboru civilně-vojenských vztahů. In: *Vojenské rozhledy*, č. 1 (2011), s. 71–82.

Kubáčková, Patricie: Vojna zelená i černobílá. Jak se vzpomíná na vojnu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?!* Praha, Academia 2009, s. 133–161.

Kusá, Zuzana: Problém pravdivosti informací v životopisných rozprávaniach. In: *Genealogicko-heraldický hlas*, č. 2 (1995), s. 17–20.

Leavy, Patricia: *Oral History. Understanding Qualitative Research*. New York, Oxford University Press 2011.

Le Goff, Jacques: *Středověký člověk a jeho svět*. Praha, Vyšehrad 1999.

Lenin, Vladimír, Iljič: *Krok vpřed, dva kroky vzad*. Praha, Svoboda 1949.

Luňák, Petr (ed.): *Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány 1950–1990*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Dokořán 2008.

Luňák, Petr: Za devět dnů jsme v Lyonu. Plán použití Československé lidové armády v případě války z roku 1964. In: *Soudobé dějiny*, č. 3 (2000), s. 403–419.

Lynn, John A.: *Battle. A History of Combat and Culture*. New York, Basic Books 2003.

Macák, Milan: *Dvojitá tvář hazardního hráče. Jan Šejna pod drobnohledem VKR*. Ministerstvo obrany ČR – AVIS 2006.

Macák, Milan: *Tváří v tvář okupaci. Příběh čs. vojenské rozvědky v srpnu 1968*. Praha, Ministerstvo obrany ČR – AVIS 2008.

Madry, Jindřich: Mocenský zvrát v dubnu 1969 a podíl vojáků na jeho provedení. In: *Historie a vojenství* č. 4 (1992), s. 103–134.

Madry, Jindřich: *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969–1970 a role ozbrojených sil*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994.

Madry, Jindřich: Sovětské zájmy v pojetí obrany Československa 1965–1970. In: *Historie a vojenství*, č. 5 (1992), s. 126–139.

Machek, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, Academia 1968.

Maříková, Hana – Petrušek, Miloslav – Vodáková, Alena a kol.: *Velký sociologický slovník*. Praha, Karolinum 1996.

- Masaryk, Tomáš G.: *Cesta demokracie*. Praha, Čin 1933.
- Maskalík, Alex: Podklad pre Akčný program MNO z roku 1968 o národnostnej otázke. In: *Vojenská história*, č. 4 (2011), s. 108-138.
- Maslowski, Nicolas: Politika paměti jako nástroj manipulace a morálky. In: Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří (ed.): *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha, Karolinum 2014, s. 69–81.
- Mayerová, Francoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha, Argo 2009.
- Mazalová, Veronika – Musil, Petr – Vincencová, Eva: Geneze výsluhových náležitostí vojáků ČR. In: *Vojenské rozhledy*, č. 2 (2007), s. 136-149.
- Mohyla, Vladimír – Šufajzl, Vladimír a kol.: *Taktické jaderné prostředky ČSLA*. Brno, Československý spisovatel 2012.
- Murín, Ivan: Neoficiálne spôsoby fungovania a ritualizácie života vojenskej komunity. In: *Slovenský národopis*, č. 3 (1994), s. 334–347.
- Mužiková, Gabriela: Voják a normativní systémy. In: *Vojenské rozhledy*, č. 1 (2007), s. 140-147.
- Nakonečný, Milan: *Psychologie osobnosti*. Praha, Academia 2009.
- Nečasová, Denisa: USA. Stále stejný nepřítel? Obraz Spojených států v dobovém tisku v éře uvolňování? In: Petráš, Jiří – Svoboda, Libor (ed.): *Československo v letech 1954-1962*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2015, s. 514-528.
- Pazderka, Josef (ed.): *Invaze 1968. Ruský pohled*. Praha, Torst – Ústav pro studium totalitních režimů 2011.
- Pařízek, Vlastimil: K otázce volby povolání na osmileté střední škole. In: *Pedagogika*, č. 3 (1955), s. 182-189.
- Pauer, Jan: *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy*. Praha, Argo 2004.
- Paulík, Jan: *Po invazi. Podkladová studie o vojenskopolitickém vývoji Čs. od konce srpna 1968 do přelomu let 1968–1969*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996.
- Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: Základní životní podmínky vojáků z povolání. In: *Vojenská mysl*, č. 2 (1968), s. 80-85.
- Pecka, Jaroslav – Purkrábek, Miroslav: Základní životní podmínky vojáků z povolání (dokončení). In: *Vojenská mysl*, č. 3 (1968), s. 74-77.
- Pecka, Jindřich: *Sovětská armáda v Československu 1968–1991*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996.

- Pečenka, Marek – Luňák, Petr a kol.: *Encyklopedie moderní historie*. Praha, Libri 2009.
- Pelikánová, Hana: Bydlení jako norma a jako životní strategie v normalizačním Československu. In: Vaněk, Miroslav (ed.). *Obyčejní lidé...?!* Praha, Academia 2009, s. 284–326.
- Piotrowski, Pawel: Účast Polské armády na intervenci v Československu. In: Blažek, Petr – Kaminski, Lukasz – Vévoda, Rudolf (ed.): *Polsko a Československo v roce 1968. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference (Varšava 4. - 5. 9. 2003)*. Praha, Dokořán 2006, s. 139–156.
- Portelli, Alessandro: *The death of Luigi Trastulli, and other stories*. New York, SUNNY Press 1991.
- Povolný, Daniel: *Operace Dunaj. Krvavá odpověď Varšavské smlouvy na pražské jaro 1968*. Praha, Academia 2018.
- Povolný, Daniel: Přijeli jsme splnit úkol. Sovětští vojáci a jejich pohled na invazi. In: Pazderka, Josef (ed.): *Invaze 1968. Ruský pohled*. Praha, Torst – Ústav pro studium totalitních režimů 2011, s. 16-25.
- Povolný, Daniel: *Vojenské řešení pražského jara I. Invaze armád Varšavské smlouvy*. Praha, Ministerstvo obrany ČR – AVIS 2008.
- Povolný, Daniel: *Vojenské řešení pražského jara II. Československá lidová armáda v srpnu 1968*. Praha, Ministerstvo obrany ČR – Prezentační a informační centrum 2010.
- Rašek, Antonín: Vojenské memorandum 1968. In: *Vojenské rozhledy*, č. 4. (2008), s. 176-179.
- Ricoeur, Paul: *Křehká identita*. Třebenice, Mlýn 2000.
- Riceová, Condoleeza: *Nejisté spojení. Sovětský svaz a československá armáda 1948–1983*. Praha, XYZ 2005.
- Ritchie, Donald (ed.): *The Oxford Handbook of Oral History*. New York, Oxford University Press 2010.
- Robinson, Paul: *Military Honour and the Conduct of War. From ancient Greece to Iraq*. Londýn – New York, Routledge 2006.
- Roubal, Petr: *Československé spartakiády*. Praha, Academia 2016.
- Roubal, Petr: Jak ochutnat komunistický ráj. Dvojitá tvář československých spartakiád. In: *Dějiny a současnost*, č. 6 (2006), s. 28-31.
- Rouso, Henry: K dějinám kolektivní paměti. In: Mayerová, Françoise (ed.): *Dějiny a paměť*. Praha, CEFRES 1993, s. 57-67.
- Sedlák, Petr: Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání. In: *Soudobé dějiny*, č. 1-2 (2013), s. 120-157.

- Snyder, Timothy: *Tyranie. 20 lekcí z 20. století*. Praha, Paseka–Prostor 2017.
- Sokol, Jan – Pinc, Zdeněk: *Antropologie a etika*. Praha, Triton 2004.
- Šarvaš, Štefan a kol.: *Vývoj postavení armády ve společnosti*. Praha, AVIS 1999.
- Šedivý Ivan: Fenomén moderní války. In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, s. 681-698.
- Šmidrkal, Václav: *Armáda a stříbrné plátno. Československý armádní film 1951–1999*. Praha, Naše vojsko 2009.
- Šmidrkal, Václav: „Bratři ve zbrani“. Představy o spojení Národní lidové armády NDR a ČSLA ve světle krize roku 1968. In: *Historie a vojenství*, č. 1 (2014), s. 4–19.
- Štěpánek, Karel – Minařík, Pavel: *Československá lidová armáda na Rýnu*. Praha, Naše vojsko 2007.
- Šubrt, Jiří – Pfeiferová, Štěpánka: Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In: *Historická sociologie*, č. 1 (2010), s. 9–29.
- Tangherlini, Timothy: Heroes and Lies. Storytelling Tactics among Paramedics. In: *Folklore*, no. 1 (2000), pp. 43–66.
- Tomek, Prokop: Šikana, skrytý problém Československé lidové armády po roce 1969. In: *Historie a vojenství*, č. 2 (2012), s. 30–41.
- Tuček, Milan – Machonin, Pavel: Prestiž povolání v České republice v roce 1992. In: *Sociologický časopis*, č. 3 (1993), s. 367–382.
- Tůma, Oldřich: Společenské a politické souvislosti termínu normalizace. In: Kostlán, Antonín (ed.): *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2002, s. 17–24.
- Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha, Karolinum 2015.
- Vašíček, Zdeněk: *Obrazy minulosti. O bytí, poznání a podání minulého času*. Praha, Prostor 1996.
- Vondrášek, Václav – Chrastil, Sylvestr – Markel, Martin: *Vojenská akademie v Brně*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2005.
- Vondrášek, Václav – Chrastil, Sylvestr – Němec, Petr: *Příprava vyšších velitelů a štábních důstojníků v čs. armádě v letech 1918–1993*. Brno, Vojenská akademie 1996.
- Votruba, Adam: Kultura vojáků základní služby. In: Janeček, Petr (ed.): *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*. Praha, Fakulta humanitních studií UK – Národní muzeum 2001, s. 39-64.

Wechsler-Segalová, Mary: Armáda a rodina jako nenasytné instituce. In: Vlachová, Marie a kol.: *Ženy v ozbrojených silách (sborník statí ze zahraničních sociologických výzkumů)*. Praha, Magnet-Press 1993, s. 50-67.

Welzer, Harald – Neitzel, Sönke: *Vojáci. Protokoly o boji, zabíjení a umírání*. Praha, Academia 2014.

Welzer, Harald – Mollerová, Sabine – Tschuggnallová, Karoline: *Můj děda nebyl nácek. Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Praha, Argo 2010.

Wenzke, Rüdiger: *Die NVA und der Prager Frühling: die Rolle Ulbrichts und der DDR-Streitkräfte bei der Niederschlagung der tschechoslowakischen Reformbewegung*. Berlin, Links 1995.

Zídek, Petr – Sieber, Karel: *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2009, s. 67-68.

MEMOÁROVÁ LITERATURA

Brázda, Josef – Janata, Oldřich a kol.: *Děvčata v modrém. Škola pozemních specialistů letectva Žamberk*. Praha, Nakladatelství ISV 1997.

Dvořák, Jaroslav: *Letcem ve studené válce*. Praha, Erika 2003.

Chrastil, Slyvestr – Novotník, Jiří: *Vojáci, kteří neztratili svou čest I. Sborník vzpomínek československých vojáků na srpen 1968 a následná normalizace československé armády*. Praha, Ministerstvo obrany ČR – AVIS 2002.

Chrastil, Slyvestr – Novotník, Jiří: *Vojáci, kteří neztratili svou čest II. Sborník vzpomínek československých vojáků na srpen 1968 a následná normalizace československé armády*. Brno, Vojenské sdružení rehabilitovaných ČR 2006.

Holub, Miroslav: *Anděl na kolečkách*. Praha, Československý spisovatel 1964.

Jurman, Olin: *Špion. 30 let ve službách armádní rozvědky*. Praha, Nakladatelství Brána, 2015.

Kučera, Jan: *Vojna. Vyprávění pro bývalé vojáky, majitele modrých knížek i ženy všeho věku, které se rády pobaví*. Praha, E-knihy jedou 2018.

Kulič, Evžen: *U letectva je krásně*. Cheb, Svět křídel 1998.

Lublas, Miloslav: *Janovice, nikdy více, lepší koulí do palice!* Praha, Mladá fronta 2014.

Menzel, Jiří: *Rozmarná léta*. Praha, Slovart 2013.

Mlynář, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremly*. Praha, Mladá fronta 1990.

Nedbálek, Vinek: *Jaro skončilo v srpnu*. Praha, Ideál 2005.

- Pecha, Milan: *Život stíhače*. Cheb, Svět křídel 2015.
- Procházka, Stanislav – Novotník, Jiří: *Vzpomínka po 40. letech. Komunistický režim, sovětská okupace, normalizace a jeho okupační sovětizace*. Brno, Tribun EU 2009.
- Rajsígl, Oldřich: *Vojín Sigr aneb Ne-skutečná vojna*. Praha, Práh 2013.
- Rygál, Florián: *Veteráni studené války vzpomínají*. Praha, Vlastním nákladem 2012.
- Schneider, Dušan: *Osudy letců*. Brno, Doplněk 1997.
- Schneider, Dušan: *Vzlet povolují!* Praha, Svět křídel 1996.
- Sochor, Ladislav: *Vzhůru do oblak. Československé letectvo v letech 1948–1989*. Praha, Nakladatelství Erika 2000.
- Šádek, František: *Můj život vojenský*. Praha, Orego production 2015.
- Šinkarjov, Leonid Josifovič: *Všecko jsem skoro zapomněl*. Praha, Akropolis 2009.
- Vacek, Miroslav: *Generál studené války*. Praha, Nakladatelství Erika 2004.
- Vacek, Miroslav: *Na rovinu. Bez studu a bez příkras*. Praha, Periskop 1994.
- Vedraško, Vladimír: *Invaze. Československo 1968. Svědectví velitele*. Praha, Mladá fronta 2014.
- Vystavěl, Stanislav: *11. stíhací Invazní. O lidech a letadlech z letiště Korea v letech 1951 až 1993 v dokumentech, fotografiích a vzpomínkách*. Cheb, Svět křídel 2006.
- Zachariáš, Mojmír: *Příběh vojáka. Pohled na čtyřicetiletou službu vojáka z povolání, od poručíka po generálporučíka, od 50. let až po listopadovou revoluci 1989 krátce po ní*. Praha, Dokořán 2012.

DOBOVÉ KNIHY, ČLÁNKY A OSTATNÍ PRAMENY

- Černý, Jiří: *Příručka pro brance*. Praha, Naše vojsko 1963.
- Gottwald, Jaroslav: K rozporu mezi požadavky a možnostmi státu a armády. In: *Vojenská mysl*, č. 5 (1968), s. 75-77.
- Chajda, Miroslav a kol.: *Příručka pro důstojníka v záloze*. Praha, Naše vojsko 1962.
- Kolektiv autorů: *K diskusi o politickém systému v armádě*. Praha, Vojenská politická akademie Klementa Gottwalda 1968.
- Kolektiv autorů: *Vojenský terminologický slovník*. Praha, Naše vojsko 1966.
- Kosík, Karel: *Dialektika konkrétního*. Praha, Academia 1966.
- Linha, Miroslav: *Příručka pro poddůstojníky*. Praha, Naše vojsko 1967.

Nedvěd, Miroslav: Některé problémy bojové pohotovosti. In: *Vojenské mysl*, č. 3 (1966), s. 65-69.

Podpor. v zál. Ivan L.: Abstraktnější než abstraktní umění? In: *Československý voják*, č. 3 (1965), s. 33-34.

Redakce: Z redakční pošty. In: *Československý voják*, č. 14 (1966), s. 8.

Remeš, I. – Svoboda, L.: Strmá cesta, podtatranské glosy. In: *Československý voják*, č. 2 (1966), s. 24-25.

Řád vnitřní služby ozbrojených sil Československé socialistické republiky (Zákl-1-1). Praha, Naše vojsko 1961.

Ryška, Miroslav: Utváření postojů branců k důstojnickému sboru ČSLA. In: *Vojenská mysl*, č. 8 (1968), s. 75-80.

Skalka, Jaromír: Sebeuvědomování socialistické vojenské pedagogiky. In: *Pedagogika*, č. 5 (1969), s. 725-749.

Spartakiádní stanové město vojáků. In: *Svobodné slovo*, č. 133 (1960), s.3.

Svobodník M. Jiroušek: Hledá se důvěra. In: *Československý voják*, č. 1 (1965), s. 5.

Stanovy Komunistické strany Československa. Praha, Ústřední výbor KSČ 1966.

Voják: Alkohol za volantem. In: *Československý voják*, č. 6 (1965), s. 42.

Wiatr, Jerzy J.: *Sociologia wojska*. Wydawnictwo MON, Varšava 1964.

FILMY A SERIÁLY:

Bylo nás deset. Komédie, Československo 1963, režie Antonín Kachlík, 87 min.

Černí baroni. Komédie, Československo 1992, režie Zdeněk Sirový, 99 min.

Gaudalcanal: ostrov smrti (Gaudalcanal Diary). Válečné drama, Spojené státy 1943, režie Lewis Seiler, 93 min.

Chlapci a chlapi. Seriál, Československo 1988, režie Evžen Sokolovský, 11x60 min.

Každý mladý muž. Komédie, Československo 1965, režie Pavel Juráček, 83 min.

Kto si bez viny. Drama, Československo 1963, režie Dimitrij Plichta, 94 min.

Pahorek (The Hill). Drama, Velká Británie 1965, režie Sidney Lumet, 121 min.

Pelíšky. Komédie, Česko 1999, režie Jan Hřebejk, 116 min.

Perutě pomsty (Air Force). Válečné drama, Spojené státy 1943, režie Howard Hawks, 124 min.

Souhvězdí panny. Drama, Československo 1965, režie Zbyněk Brynych, 83 min.

Tankový prapor. Komédie, Československo 1991, režie Vít Olmer, 83 min.

Třicet vteřin nad Tokiem (Thirty Seconds Over Tokyo). Válečné drama, Spojené státy 1944, režie Mervyn LeRoy, 138 min.

ONLINE ZDROJE

Blažek, Petr: Jaderné hlavice, Československo a Varšavská smlouva po karibské krizi. In: *Pražský web pro studenou válku*, č. 3 (2003). [online] [2014-01-08].

[Http://www.praguecoldwar.cz/rakety.htm](http://www.praguecoldwar.cz/rakety.htm).

CVVM Tisková zpráva. Prestiž povolání – únor 2016. In: Centrum pro výzkum veřejného mínění. Sociologický ústav AV ČR. [online] [2016-05-07].

[Https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a2025/f9/eu160309.pdf](https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a2025/f9/eu160309.pdf).

Druhy vojsk a služeb. In: Československá lidová armáda [online] [2014-01-12].

[Http://csla.cz/armada/druhyvojsk/index.htm](http://csla.cz/armada/druhyvojsk/index.htm).

Doležal, Karel: *Mzdy včera a dnes*. In: Měsíc [online] [2014-01-15].

[Http://www.mesec.cz/clanky/mzdy-a-ceny-vcera-a-dnes](http://www.mesec.cz/clanky/mzdy-a-ceny-vcera-a-dnes).

Fučíkův odznak. In: Ústav pro studium totalitních režimů. [online] [2016-03-12].

[Https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologickych-textu/fucikuv-odznak/](https://www.ustrcr.cz/uvod/antologie-ideologickych-textu/fucikuv-odznak/).

Hejl, František: *Byl a zůstal jsem výsadkářem*. In: Československá lidová armáda [online] [2017-08-07]. [Http://www.csla.cz/vojenskasluzba/cojsmeprozili/cojsmeprozili71.htm](http://www.csla.cz/vojenskasluzba/cojsmeprozili/cojsmeprozili71.htm).

Heslo „Armáda“ z věcného rejstříku. In: Totalita.cz [online] [2015-04-09].

[Http://totalita.cz/vysvetlivky/armada.php](http://totalita.cz/vysvetlivky/armada.php).

Historik Miroslav Vaněk: Dubček byl uplakaný vůdce. In: Deník.cz [online] [2018-08-19]

[Https://www.denik.cz/z_domova/miroslav-vanek-dubcek-byl-uplakany-vudce-20180819.html](https://www.denik.cz/z_domova/miroslav-vanek-dubcek-byl-uplakany-vudce-20180819.html).

Historie základní vojenské služby v českých zemích. In: Ministerstvo obrany ČR [online] [2018-01-12]. [Http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=3895](http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=3895).

Hoppe, Jiří: *Listopadové plénum ÚV KSČ*. In: Akademický bulletin. Oficiální časopis Akademie věd ČR [online] [2017-02-09]. [Http://abicko.avcr.cz/2008/11/03](http://abicko.avcr.cz/2008/11/03).

Košický vládní program. In: Totalita.cz [online] [2018-01-03].

[Http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf](http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf).

Láník, Jaroslav: *Historie a druhy vojenských přísah*. In: Armáda České republiky [online] [2015-06-01]. [Http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=6766](http://www.acr.army.cz/scripts/detail.php?id=6766).

Láník, Jaroslav: *Jak se uzavírala 150 let trvající historie základní vojenské služby v českých zemích*. In: Vojenský historický ústav [online] [2018-01-30].

[Http://www.vhu.cz/jak-se-uzavirala-150-let-trvajici-historie-zakladni-vojenske-sluzby-v-ceskych-zemich](http://www.vhu.cz/jak-se-uzavirala-150-let-trvajici-historie-zakladni-vojenske-sluzby-v-ceskych-zemich).

Minařík, Pavel: *Dotaz č. 112*. In: Československé vojenství [online] [2017-11-03].

[Http://vojenstvi.cz/vasedotazy_8.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_8.htm).

Minařík, Pavel: *Dotaz č. 809*. In: Československé vojenství [online] [2017-11-05].

[Http://vojenstvi.cz/vasedotazy_54.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_54.htm).

Minařík, Pavel: *Dotaz č. 840*. In: Československé vojenství [online] [2015-06-04].

[Http://vojenstvi.cz/vasedotazy_56.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_56.htm).

Minařík, Pavel: *Dotaz č. 934*. In: Československé vojenství [online] [2017-12-06].

[Http://vojenstvi.cz/vasedotazy_63.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_63.htm).

Minařík, Pavel: *Dotaz č. 1060*. In: Československé vojenství [online] [2017-11-03].

[Http://vojenstvi.cz/vasedotazy_71.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_71.htm).

Minařík, Pavel: *Dotaz č. 1245*. In: Československé vojenství [online] [2016-03-07].

[Http://vojenstvi.cz/vasedotazy_83.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_83.htm).

Nález č. 107/1996 Ústavního soudu České republiky ze dne 28. února 1996. [online] [2017-30-12].

[Http://www.zakony.cz/zakony/1996/101/zakon-107-1996-Sb-SB1996107](http://www.zakony.cz/zakony/1996/101/zakon-107-1996-Sb-SB1996107).

Plán použití Československé lidové armády v době války (1964). In: Armáda a vojenství [online] [2015-03-03].

[Http://armada.vojenstvi.cz/povalecna/studie/8.htm#poznamka2](http://armada.vojenstvi.cz/povalecna/studie/8.htm#poznamka2).

Přepis rozhovoru s gen. por. Ing. Václavem Vitanovským CSc. v Praze 20. 11. 1990. In: Parallel History Project on Cooperative Security. [online] [2016-11-12].

[Http://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/colltopic188a.html](http://www.php.isn.ethz.ch/lory1.ethz.ch/collections/colltopic188a.html).

Počty zaměstnanců od roku 2002. In: Ministerstvo obrany ČR [online] [2014-01-12].

[Http://www.mocr.army.cz/informacni-servis/povinne-informace/1-rovneprilezitosti/rovne-prilezitosti-muzu-a-zen-54018/](http://www.mocr.army.cz/informacni-servis/povinne-informace/1-rovneprilezitosti/rovne-prilezitosti-muzu-a-zen-54018/).

Prezentace československé branné moci a československých ozbrojených sil přehlídkami v letech 1945-1989. In: Ministerstvo obrany [online] [2017-05-10].

[Http://www.army.cz/scripts/detail.php?id=11840](http://www.army.cz/scripts/detail.php?id=11840).

Průměrná hrubá měsíční mzda 1960–2010. In: Český statistický úřad [online] [2014-08-01]. [Http://csugeo.i-server.cz/csu/dyngrafy.nsf/graf/mzdy_1960](http://csugeo.i-server.cz/csu/dyngrafy.nsf/graf/mzdy_1960).

Rozdíly mezi důstojníky ČSLA a AČR. In: ČSLA [online] [02-11-2014]. [Http://forum.csla.cz/forums/thread/3784.aspx](http://forum.csla.cz/forums/thread/3784.aspx).

Stanovy Vojenského sdružení rehabilitovaných. In: Vojenské sdružení rehabilitovaných AČR [online] [2015-05-05]. [Http://www.rehabilitovani-vojaci.cz/stanovy.html](http://www.rehabilitovani-vojaci.cz/stanovy.html).

Suk, Jiří: Komunistická minulost jako politický problém. Nástin vývoje 1989–2009. In: *Sborník z konference „1989–2009: Společnost. Dějiny. Politika* [online] [2015-03-04]. [Http://cz.boell.org/sites/default/files/downloads/suk.pdf](http://cz.boell.org/sites/default/files/downloads/suk.pdf).

Tůma, Oldřich: *Osmičkový rok. Slovenská otázka*. In: Literární noviny [online] [2018-04-12]. [Http://literarky.cz/civilizace/89-civilizace/26075-osmikovy-rok-slovenska-otazka](http://literarky.cz/civilizace/89-civilizace/26075-osmikovy-rok-slovenska-otazka).

Vykoukal, Jaromír: *ČSLA – I. díl*. In: Válka.cz [online] [2016-04-04]. [Https://www.valka.cz/clanek_12252.html](https://www.valka.cz/clanek_12252.html).

Vojenský spolek rehabilitovaných AČR. [online] [2017-07-11]. [Http://www.rehabilitovani-vojaci.cz](http://www.rehabilitovani-vojaci.cz).

Vojenský obor při FTVS UK Praha. [online] [2014-02-05]. [Http://www.vojenskyobor.cz](http://www.vojenskyobor.cz).

Werich, Jan: *Armádní filmový měsíčník č. 10/1965*. In: Vojenský historický ústav [online] [2016-01-04]. [Http://www.vhu.cz/jan-werich-armadni-filmovy-mesicnik-c-101965](http://www.vhu.cz/jan-werich-armadni-filmovy-mesicnik-c-101965).

Zákon č. 19/1958 Sb., kterým se mění a doplňuje branný zákon č. 92/1949 Sb. In: Beck-online [online] [2015-06-10]. [Http://www.beck-online.cz/bo/chapterviewdocument.seam?documentId=onrf6mjzgu4f6mjzfuya](http://www.beck-online.cz/bo/chapterviewdocument.seam?documentId=onrf6mjzgu4f6mjzfuya).

Zákon č. 19/1966 Sb., o vysokých školách. In: Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [online] [2016-01-10]. [Http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=19&r=1966](http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=19&r=1966).

Zákon č. 76/1959 Sb., o některých služebních poměrech vojáků. In: Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [online] [2015-07-03]. [Http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=76&r=1959](http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=76&r=1959).

Zákon č. 92/1949 Sb., Branný zákon. In: Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [online] [2015-06-03]. [Http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=92&r=1949](http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=92&r=1949).

Zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky. In: Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna [online] [2014-03-13]. [Http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html](http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html).

Združenie vojenskej obrody Slovenska [online] [2015-05-05].

[Http://www.zvos.szm.com](http://www.zvos.szm.com).

Žilková, Věra: *V jedenácti na vojnu. Před 60 lety mělo Československo dětské vojáky*. In: iDnes [online] [2014-01-07].

[Http://zpravy.idnes.cz/detsti-vojaci-z-moravske-trebove-d47/domaci.aspx?c=A130405_114603_domaci_jw](http://zpravy.idnes.cz/detsti-vojaci-z-moravske-trebove-d47/domaci.aspx?c=A130405_114603_domaci_jw).